

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZKILENCVENHETEDIK KÖTET

(567., 568., 569., 570. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

TARTALOM.

DLXVII. SZÁM.

	Lap
GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉ-	
NETE. (I.) — Báró Forster Gyulától — — — — —	1
A TECHNIKA HATÁSA A KÖZLEKEDÉSRE. — Zelovich Kornéltól —	15
AZ ATHENAEUM SZÍNI KRITIKÁI. — Császár Eleméértől — — — — —	46
AZ UTOLSÓ KÜRTSZÓ. — Költemény. — Oláh Gábertől — — — — —	69
Az «ÜNNEPRONTÓK». — Balogh Józseftől — — — — —	71

DLXVIII. SZÁM.

	Lap
AZ ALANYI ADÓK A MAGYAR ADÓRENDSZERBEN. — Magyary	
Zoltántól — — — — —	81
GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉNETE.	
(II.) — Báró Forster Gyulától — — — — —	116
KÖLTEMÉNYEK: 1. <i>A vén bolond. Én.</i> — 2. — Sajó Sándortól — —	133
SZEMLE: <i>Nagyszigethi Szily Kálmán.</i> Ilosvay Lajostól — — — — —	138
SZINHÁZI SZEMLE: (Nemzeti Színház: <i>Shakespere.</i> — <i>Passio.</i> —	
Vörösmarty: <i>Czillei és a Hunyadiak.</i> — Mikszáth Kálmán—Harsányi	
Zsolt: <i>A vén gazember.</i> — Zilahy Lajos: <i>Süt a nap.</i> — Tolstoj:	
<i>Az élő holttest.</i> — Vigszínház: Csehov: <i>Ivanov.</i> — Capek: <i>R. U. R.</i> —	
Lengyel Menyhért: <i>Antonia.</i>) V. G.-tól — — — — —	150
TUDOMÁNY: <i>Két város harca.</i> — (Domanovszky Sándor: <i>A szepesi</i>	
<i>városok árúmegállító joga.</i>) — Mályusz Eleméértől — — — — —	156

DLXIX. SZÁM.

	Lap
A MAGYAR FÖLD EGYSÉGE. — Kenedy Gézáttól	161
GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉNETE. (III.) — Báró Forster Gyuláttól	170
A FELSŐ-OKTATÁS ÉS TUDOMÁNYOS ÉLET A HÁBORÚ UTÁN NÉMETORSZÁGBAN ÉS AUSZTRIÁBAN. — Magyary Zoltántól	189
KÖLTEMÉNYEK: <i>Cimborák.</i> — « <i>Nívós vers.</i> » — Vargha Gyuláttól	234
IRODALOM: <i>Orosz regény a háborúról.</i> — (Krasnow: <i>Vom Zarenadler zur roten Fahne.</i>)	238

DLXX. SZÁM.

	Lap
LORD BYRON. — Berzeviczy Albertttől	241
ÚJABB KÖZLEKEDÉSI PROBLÉMÁK. — Gulyás Jenőttől	249
NAGY PÉTER CÁR ÉS KORA AZ OROSZ SZÉPIRODALOMBAN. — Bonkáló Sándortól	268
A RÉGI MAGYAR ZENETÖRTÉNET PROBLÉMÁI. — Szabolcsi Bencéttől	285
LENAU ERDEI DALAIBÓL. — Lenau után, németből, Havasi Istvántól	303
KÉPZŐMŰVÉSZET: <i>Az őszi képzőművészeti kiállítások.</i> — Ybl Ervintől	307
IRODALOM: <i>Új regények.</i> (Moly Tamás: <i>Bluff!</i> — Erdős Renée: <i>Borsó hercegnő.</i> — Szederkényi Anna: <i>Lázadó szív.</i> — r. r.-ttől)	318

GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉNETE.

Kivonat, nagyobb dolgozatból.

Első közlemény.

Már Cicero is megerősítette egyik beszédében, hogy a történelem az élet mestere. Igazolják-e ezt az események? Vagy épen az a tény, hogy a világ leghatalmasabb birodalmi és népei elpusztultak, bizonyítja azt, hogy a történelem az élet mestere? Ez vitte őket romlásba? És igaza lenne az orosz hatalom által letiport lengyel nemzet megsemmisítését, mint természetes folyamatot ridegen szemlélő esztergomi követnek, Andrásy Józsefnek, ki az 1833. évi országgyűlésen a lengyelek védelme iránt indítványt tevő barsi követ, Balogh János ellenében a «történeti igazságra» hivatkozik, mely szerint «nemzetek lesznek, nemzetek vesznek», hogy mások jöjjenek helyükbe, mely nyilatkozatát azonban Deák Ferenc súlyos szavakkal utasította vissza.

Hiszen ha a történelem az élet mestere, akkor ennek a mesternek kellett volna ezeket a hatalmas nemzeteket és világbirodalmakat a bukástól, a megsemmisüléstől megmenteni.

És mégis, igaznak kell lennie, hogy a historia magistravitae, de csak akkor, ha egyszersmind, mint Cicero mondja, lux veritatis és ha a népek és azok sorsának intézői a történelem tanúságait le tudják vonni: fontes rerum videre és képesek megítélni a körülményeket, az adott helyzetet és hogy a tanulságok mikor, hol és miként alkalmaztassanak.

Mik a történelem tanúságai s mikor és miként alkalmazandók? Méltán lehet ezt a kérdést felvetni történetünk egyik nagy alakjának, az önzetlenség, az önfeláldozás mintaképének, II. Rákóczi Ferenc és híveinek életsorsára nézve. A történelem tanúságai szerint el lehetett-e nekik kerülni a tragikumot, lehetett-e menekülniök attól, hogy országos tör-

vény ne mondja ki reá, ki hazájáért mindent feláldozott, s fővezérére Berchényi Miklóstra és többi híveire mint árulókra, a haza ellenségeire, a szabadság felforgatóira a számkivetést, az üldözést, a rabságravetést, a birtokaiktól való megfosztást?

És a lux veritatis, a magistra vitae szerint mi lett volna az az út, melyet a Berchényieknek követniök kellett? Miklósnak, a fővezérnek, ki az ország szabadságainak védelmére Rákóczihoz csatlakozott, és unokájának Ferencnek, Franciaország marsallja fiának, a Bercheny-nevet 1791. évig viselő francia huszárezred utolsó ezredesének, ki hű maradt királyi hadurának tett esküjéhez?

Az elsőt számkivetették, mert nemzete, hazája mellé állott; unokáját száműzték, mert a forradalom ellen királya védelmére kelt.

A marsal életét kívánjuk a megszerzett adatok alapján ismertetni. Atyja után ő a kimagasló alak a család történetében. Mellette Ferenc fia, ki a Berchényi ezredből hozzácsatlakozó huszáraival a hazába visszatér, egészen elhalaványul, míg ennek fiára, Lászlóra, ki dicsőségesen szolgált a napoleoni harcokban az osztrák hadseregben, a nyugalmazott alezredesre, a feledés homálya borult a kassai temetőben, hol többé sírjának sincs nyoma, mert már a temető sem létezik.

Midőn boldogult királyunk fejedelmi nemes érzésének megnyilvánításáról tanuskodva, Tisza Istvánhoz 1904 ápr. 18-án intézett kéziratával, majd az 1906: XX. t.-cikkkel a király és a nemzet kölcsönös bizalmának újabb zálogául Rákóczi és hívei földi maradványainak a hazába visszahozatalát elrendelte, nem került szóba, hogy Berchényi Miklós fiának, a száműzetéskor alig 22 éves, de a háborúban bátorságával már is kitűnt Lászlónak, a későbbi francia marsalnak hamvai is a hazában helyeztessenek végső nyugalomra.

Thaly Kálmán, Rákóczinak és híveinek érdekes, rajongó történetírója utóbb azon kívánságát terjesztette elő, hogy a marsal se hagyassék ki azok közül, kiket haló poraikban fogad vissza a hazai föld. Mielőtt azonban a kormány

eziránt intézkedett, meg kellett állapítani, hogy Franciaország mely városában vagy községében van a marsal és hitvese eltemetve és hol vannak sírjaik. Ez a feladat reám hárult. Kutatásaim közben Commercý-ból, hol Berchényi kormányzó volt, kaptam a plébánostól értesítést, hogy a katonai pályától öreg korában megvált Berchényi falusi birtokára Luzancy-en-Briebe vonult végleg vissza. Ekként megnyerve a biztos irányítást, Jaquelin Emil luzancy-i plébánoshoz fordultam, ki csakhamar a legteljesebb felvilágosítást adta, hogy a marsal Luzancyban lakott, ott halt meg és írásbeli érintkezésünk fonalán részletes tájékozást nyújtott addig is, míg a helyszínére kimehetek.

Ám ez időben az országban a legnagyobb politikai krízis dult, mely megfelelő intézkedések tételét teljesen kizárta és így az ügy függőben maradt. Midőn mégis Fejérváry a miniszterelnöki állást elfoglalta, Thaly Kálmán, ki a Rákóczihamvak hazahozatala iránt ezúttal sikeresen megindított mozgalom élén állott, a marsal hamvainak visszahozatalára nézve is sürgette a döntést. Azonban az akkor fennállott politikai viszonyok közt épen azok, kik leginkább buzgólkodtak a királyi engedély kieszközlésében, nem óhajtottak az új kormányelnökkel érintkezésbe lépni és Thaly kívánságára reám hárult a közvetítés, mint ki a Műemlékek Orsz. Bizottsága elnöki minőségében a Rákóczi és hívei földmaradványainak a hazába visszahozatalára vonatkozó előmunkálatok végzésénél szintén megbízatást nyert. Szó- és írásbeli jelentésemmel a miniszterelnökhöz fordultam, ki Goluchowski külügyminiszterünket a szükséges diplomáciai lépések megtételére megkérte, melyek csakhamar sikerrel is jártak, mert a francia kormány Rouvier külügyminiszternek már 1905 aug. 28-án kelt jegyzékiratával beleegyezését a legkészségesebben megadta, hogy a luzancy-i templomban eltemetett marsal és hitvese tetemei a síremlékekkel és sírkövekkel együtt Magyarországra áthozassanak.

A miniszterelnök ekkor megbízott a tetemek exhumálásával és a kassai székesegyházba leendő átszállításával és megkereste Goluchowskit, hogy kiküldetésemet francia képviseletünkkel és ennek útján a francia hatóságokkal tudatni

és őket felkérni szíveskedjék, hogy kiküldetésemben kellő támogatásban részesülhessek.

Magam Luzancy plébánosához, ki a kellő felvilágosítást annak idején a francia illetékes hatóságokhoz eljuttatta, illetőleg a plébánia vagyongazdálkodó tanácsához, a conseil de fabrique-höz fordultam az exhumálás megengedése iránt, mely azt dec. 2-án készséggel szintén megadta. Nous accordons cette même autorisation, bien qu'il nous soit pénible de nous séparer de ces tombeaux historiques. Nous comprenons toutefois les nobles sentiments qui ont guidé le gouvernement hongrois dans cette demande.

A francia hadügyminiszter Étienne, midőn az exhumálás megengedése tudomására jutott, közölte Rouvier miniszterelnökkel azt az elhatározását, hogy halálával adózva a marsal emlékének, ki parancsnoka volt az első francia huszárezredek egyikének, katonai pompával fogja az ő földi maradványainak az utolsó tiszteletet megadni és a Meauxban állomásozó huszárezred egy századát fogja e célból kirendelni.

A francia kormánynak ezen ügyben tanúsított végtelen előzékenységre hivatkozva, jelentést tettem ekkor a miniszterelnöknek és előadtam, hogy valamint Meaux-ban a francia Berchény-ezred utódja, azonképen Budapesten is éppen a 16-ik, az a huszárezred van állomáson, mely utódja a francia Berchény-ezred azon részének, melyet a marsal fia, Ferenc, a francia forradalom következtében a hazába vezényelt, méltó tehát, hogy ha a francia Berchény-ezred utódja a végtisztességet a marsal hamvainak Magyarországra visszahozatalánál megadja, ez a magyar Berchény-ezred utódja se mulasztja el akkor, midőn a marsal földi maradványai a hazába visszaérkeznek.

A miniszterelnök ezt nagyon is indokoltnak találta és kijelentette, hogy királyunk ő felségének haladéktalanul jelentést tesz és kikéri engedélyét, hogy a magyar ezred is katonai pompával adja meg a végtisztességet.

Az országban ezalatt a politikai helyzet mind komorabbá vált és az a felfogás jutott érvényre, hogy oly szomorú viszonyok között a nemzeti ünnepélyt megtartani nem lehet.

Thaly azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a marsal hamvai, függetlenül a Rákóczi és híveinek földi maradványai iránt teendő törvényhozási intézkedéstől, a belpolitikai viszály alatt is már előzetesen hozassanak haza, mert ő, mint a Mária Terézia által a számkivetés alól feloldott francia marsal más tekintet alá esik.

Az ügy azonban más okból csakhamar kedvezőtlenre fordult, midőn a marsal egyik dédunokája, Vicomtesse de la Rupelle, Orleansban állomásozó francia lovastiszt neje, 1906 márc. 1-én az exhumálás ellen tiltakozását jelentette be a francia kormánynál: Tiltakozom, mert nem ismerem el a magyar kormány jogát, hogy nagyatyám hamvaival rendelkezék. Tiltakozom ezenkívül, mert Berchény marsal egyik nemzeti dicsőségünk; francia marsal, a mi huszár-ezredeink megteremtője... Másrésztől bátor vagyok hozzátenni, hogy (az exhumálásra vonatkozó engedély reám, mint francia nőre fájdalmas benyomást tett. De la Rupellené egyúttal előadta, hogy a marsal ivadékai kizárólag franciák.

A francia kormány az ügyet a bel- és az igazságügy-minisztériumok elhatározása alá bocsátotta, hogy megvizsgálják a vicomtesse rokonsági fokát a marsalhoz és a tiltakozásra vonatkozó jogait. A határozat igazat adott De la Rupellenének. A francia külügyminiszter tudatta, hogy közgazgatási határozat exhumálás iránt csak akkor áll fenn, ha az exhumálandó személy örökösei vagy egyenes leszármazói részéről kifogás nem tétetik. Mivel pedig a marsal leszármazói az ő és felesége tetemeinek exhumálása ellen óvást emeltek és ezen óvásnak a bel- és igazságügyminisztérium helyt adott, a francia kormány többé nincs abban a helyzetben, hogy az annak idején hozott határozatát kivitelre juttassa.

A francia unokák tiltakozása következtében megszűnt a magyar kormánytól nyert megbízatásom. Azonban ezzel nem ért véget annak a feladatnak teljesítése, melyet megbízatásom következtében a marsal hamvai hazahozatalának előkészítésére és az élettörténetére vonatkozó adatok kutatására és lehető összeállítására nézve magamra vállaltam.

Jaquelin plébánosnak ekkor megírtam, hogy miután

Vicomte de la Rupellené ellentmondott a marsal hamvainak a kassai székesegyházba átvitele ellen, a magyar kormány nem érzi magát indítatva, hogy határozatának megváltoztatása iránt lépéseket tegyen.

Jaquelin ápr. 25-én válaszolt és tudatta velem, hogy a napokban értesítette őt a vicomtené is ellentmondásáról. — Jacquelin megjegyzi: Il a fallu l'annonce des journaux pour ressusciter cette famille que nous croyions éteinte, eu, depuis plus de 50 ans, elle n'avait pas donné signe de vie. Je regrette autant que vous ce contretemps ; nous ne pouvions qu'approuver le noble sentiment qui conduisait le peuple hongrois à demander les cendres du Maréchal Bercheny pour les placer à côté de celles de son père.

Május első napjaiban Luzancy-ba utaztam. A falu a Nancy—Páris vasúti fővonal két állomásától 4 és 5 km-re és Meaux-tól, a püspöki székhelytől, melynek püspökei közt a nagynevű Bossuet, l'aigle de Meaux foglalt helyet, kinek épen Luzancy akkori úrnőjéhez, Mlle Luzancy-hez intézett leveleit Bossuet műveinek egyik kötete tartalmazza, — 25 km-re esik.

Akár egyik, akár másik vasúti állomás felől indulunk Luzancy felé, a Marne kies és szelid hegyek által környezett mosolygó völgyében a kanyargó úton csak a célhoz érve tűnik fel előttünk Luzancy, az ő régi templomával és annak közelében fekvő kis barátságos lelkészlakával. Pusztulást, romlást és nagy változást szenvedett és új részletekkel toldott templomának eredete a XII. századra vihethető vissza. Három hajója van, melyek közül a főhajó szentélyében a templom és a plébánia védszentjének, a párisi Szent Germainnek, az északi mellékhajóban Szent Leunek és a déliben Sz. Máriának oltára áll.

Meghatottan léptem be a templomba. Érthető volt megindulásom, megértette, sőt maga is érezte Jacquelin plébános is.

Az volt Luzancy-ban az általános vélemény, hogy a marsalnak már nincsenek utódai, mert mióta fia és a tőle származó unokák Luzancy-t elhagyták, senki sem jelent meg ott, hogy az ő emlékének kegyelettel áldozzon. Pedig voltak,

ámde a feledés árnya borult a hősré és síremlékére. A magyar kormány kegyeletos intézkedése ébresztette fel az unokákat és hozta emlékezetükbe, hogy ősük, a francia marsal hamvait és síremlékét Luzancy temploma őrzi.

És a nagy francia forradalom és a Berchényi-család elköltözése után először Magyarországból, hová annak idején nem is jutott el annak híre, hogy Berchényi Miklós marsal — fiának Luzancy-ban van síremléke, — jön az első zarándok.

A déli kápolna, a Chapelle de la Vierge a Luzancy kastély urainak kápolnája volt. Ezért nyerte a Chapelle du Château vagy Seigneuriale nevet. Ebben a kápolnában van Berchényi fekete márvány síremléke a déli falhoz illesztve. Síremlék-készítőnek, mint a francia mondja : marbriernek egyszerű műve. Talapzatán fehér márványtáblán kapitalis szép betűkkel a következő felírás :

Il quitta sa patrie apres en avoir deffendu longtemps la liberté avec Nicolas Comte Bercheny son pere grand général du Royaume de Hongrie. Il vint s'établir en France sous le regne de Louis XIV. L'An MDCCXII.

A talapzat fölött obelisztk emelkedik, melyet szarkofág formájára alakított középső része ketté oszt. Az alsó rész, melyet két oldalról a szokásos díszítéssel ellátott egy-egy lizéna határol, a szarkofág hordozására szolgál.

A két lizéna közt a sírirat a következő szöveggel :
Cy gist très-haut et très illustre Seigneur, Monseigneur Ladislas-Ignace Comte de Bercheny, Magnat de Hongrie, Maréchal de France, Grand croix de l'ordre royal et militaire de Saint-Louis, Seigneur de Luzancy, Messy, Courcelles-sur-Marne et autres lieux. Ci-devant Grand ecuyer de Lorraine, Conseiller, Chevalier d'honneur de la Cour souveraine de Lorraine et Barrois, Gouverneur des ville et château de Commercy, Grand bailli d'épée et Capitaine de la capitainerie royale des chasses de ladite ville de Commercy ; décédé le 9 janvier de l'année de grâce mil sept cent soixante-dixhuit et de son âge la quatrevingt — sixième et inhumé a côté de très-haute et très-illustre dame, Madame Anne-Catherine de Wiette-Gezard, son épouse.

Ez alatt a következő szép dicsőítő vers :

Dux ingens, atavis clarus, se clarior ipso, Armis sustinuit jura paterna
 At semel adversa plecta est Hungaria coelo, Haud potuit miserae
 Flens flentem Patriam reliquit; sic fata jubebant
 Ut Gallorum esset gloria, spes et amor.

Ez alatt ismét a következő vers :

Ci gist un Bercheny, la Renommée en deuil,
 Elle-même a gravé son nom sur ce cercueil.
 Guerriers ! Vous devez tous des pleurs à sa mémoire ;
 Il fut votre soutien, votre amour, votre gloire.
 La mort en l'astreignant à la fatalité
 A tari de vertus une source féconde.
 Ah ! que ne pouvait-il, pour le bonheur du monde,
 Jouir, comme son nom, de l'immortalité.

Szűz Mária kápolnájában, a szent Szűz régi oltarán egykor a tabernaculum mögött boiserie volt alkalmazva. Ez egyik oldalán az egyesített Berchényi és Homonnay címert, másik oldalán a magyar confederáltak zászlóit díszítő országos címert mutatja, mely utóbbit Rákóczi és Berchényi címerai mint címertartók veszik körül. A két címer között egymást átszelő mondatszalog húzódik a következő szavakkal : Insignia Domus Berchenyanæ et Homonnayanæ. Insignia regni Hungariæ in vexillis Confederatorum.

A két mondatszalog átvágása által képzett térben :

BERCHENY

1689—1778.

Ez alatt keresztbe tett két marsal-bot.

Midőn a tabernaculum mögötti boiserie korhadás által megromlott és az oltár különben is az 1860 utáni időben megújítatott, a régi oltárról származó boiseriének jobb állapotban megmaradt címeres részét megtisztítva és berámázva felfüggesztették az oltárral szemben levő falra.

A templom Saint Leu kápolnájának közepén látható továbbá a marsal Ferenc fia leányának, Madeleine-Valen-

tine-Clementinenek férjére, d'Hennezelre vonatkozó sírkő is ily felírással :

Ci gît Monsieur Emmanuel-Marie-Joseph d'Hennezel, decédé le 15 août l'an 1808, agé de 36 ans.

Priez Dieu pour son âme.

Ő azonban tényleg nem a templomban, hanem a temetőben helyeztetett nyugalomra. Sírkövét a templomba azért hozták be, mert d'Hennezelnek a temetőben nem volt sírhelyre engedélye.

Ez a Hennezel az, kitől a tiltakozó Vicomtené leszármazik. A marsal fia : Ferenc Antalnak második feleségétől özv. Santo Domingoné leányától két gyermeke volt. Egy fiú : László János Fülöp és egy leány Magdolna-Valentine-Clementine. A leány alig volt 12 éves, midőn eljegyezték és férjhez ment 1790 nov. 16-án d'Hennezel Maria Józsefhez, gróf d'Hennezel Antal Károly fiához, ki maga is csak 14 éves volt. A házasság megkötése után a fiatal asszony visszament a zárdába, a férj pedig a Bercheny-huszárrezredhez, melyben atyja kapitány volt, sőt Luzancy-ban is lakott.

D'Hennezel a francia forradalom alatt szintén emigrált, de a nagy vihar elmúltával visszatért Luzancy-ba, hol, mint sírköve is mutatja, 1808-ban halt meg. Házasságából két leány származott. Az egyik férjhez ment Puysegur-höz és ennek unokái közé tartozik de la Rupelle vicomtené, a másik Maupoux-hoz. Puysegurnek két fia volt : egyiknek felesége Saint-Arnault, a másiké Brandy kisasszony volt, kinek három leánya született.

Ezek után megtekintettem Berchényi kastélyát, mely 1901-ben a párisi XVIII. kerület iskolai pénztárának tulajdonába jutott és azóta az iskolásgyermeknek nyári szünidei üdülőtelepül szolgál.

Luzancy-ban létem kedvező alkalmat adott megszereznem a marsal és hitvese arcképét, melyeket Luzancy-nak 1810 augusztus körül való eladásakor a szomszéd Saacyból Colmont Fülöp vett meg, ki 1861 táján az ugyanott

lakó Viet-nek — neve után talán abból a családból, melyből a marsalné is származott — adta el. A plébános szíves közvetítése útján Viet-nétől jutottak birtokomba a képek.

A La-Ferté-sous-Jouarre-i ügyes fényképésszel, Brindelet-vel fényképeket vétettem föl a templom belsejéről, külsejéről, a síremlékről, a kastélyról és az ehhez a faluból vezető bejárati házról, és az előtte álló százados gesztenyefáról, melyek együttvéve hangulatos szép képet adnak.

Meaux-ba nem mehettem be, pedig a forradalom pusztításától Luzancy-ban megmenekült némely tárgyak, jelesen a marsal könyvei és levelezései a városi múzeumban őriztetnek. Megengedték azonban a leveleknek lemásoltatását, melyet Jaquelin plébános úr volt szíves elvállalni, hogy azokat a Nemzeti Múzeumban helyezhessem el és kiegészítsék a marsalhoz intézett leveleknek azt a gyűjteményét, melyet a Nemzeti Múzeum régebben Lipséből szerzett meg.

Berchényi könyvtárát a forradalom alatt a hatóság foglalta le és ma a meauxi muzeum birtokában van, mely magában foglalja a vallásos intézményeknek és az emigránsoknak könyvtárait, továbbá a művészi és tudományos tárgyakat. A múzeum eredetileg a püspökségen volt és innen vitték át a városházára. A forradalom alatt lefoglalt könyvek számát 40,000-re teszik. Jaquelin tudósítása szerint, ki reáakadt Berchényi könyvtárának lajstromára, melyet Lefèvre plébános a republica III. évében készített, a könyvtár 952 kötetet tartalmazott, melyek azonban össze-vissza rendetlenül voltak és mint Lebert Ferdinánd titkár és másodkönyvtárnok mondta, nincsenek katalogizálva. A könyvek közt Jaquelinnek szemébe tünt: *Testament politique et moral du Prince Rakotzy*. Ez az első két kötetes hágai kiadás 12-ed rétbén.

Egyik Puysegur, a 9-ik dragonyos ezred ezredese, 1876-ban azon a címen, hogy Berchényi az ő nagyatyja volt, igényt támasztott a könyvtárra, azonban a városi tanács azt visszautasította, mi ellen az ezredes további kifogást nem tett.

A múzeum egyik szekrényében 1.56 m hosszú kard van,

melyre vonatkozólag egész legenda keletkezett. A *Statistique du département de Seine et Marne* című kiadvány a múzeum tárgyait felsorolva a következőket mondja: «Ezt az igen hosszú kardot a hagyomány Ogier le Danois kardjának állítja . . . Saint Faron apátság kincstára a forradalomig őrizte a híres paladin kardját, kinek halandó maradványai az apátság kebelében nyugodtak; ez ugyanaz a kard, melyet ezen érdekes hagyomány által megnemesítve mutatnak még ma a meauxi könyvtárban.» A hagyomány teljesen téves. A kard bizony nem származik Nagy Károly paladinjetől, Ogiertől, hanem szintén Berchényi luzancy-i kastélyából. A huszárok régi fegyverzetéhez tartozott ugyanis a kardon kívül az öt láb hosszú pallos, melyet a támadásnál használtak. Ezt a fegyvert pansereteche-nek, (azaz Panzerstecher-nek) vagy palasnak hívták és ha nem használták, a ló oldalához szügyétől egész a hátuljáig volt erősítve. Berchényinek ezt a pallosát mutatják a meauxi múzeumban, melynek pengéjén ez a felírás olvasható: «Vivat Franciscus Szafay». A név valószínűleg nem egészen egyezik meg azzal, melyet a penge mutat.

Óhajtottam volna a könyvtár tartalmát is ismerni, de nem lévén rendezve, ez iránt tájékozást épenséggel nem tudtam szerezni. Mennyi kallódott, mennyi veszett el és jutott kótyavetyére a luzancy-i kastélyban felhalmozott emlékek közül! Párisban a Szajna partján öreg könyveket áruló bouquinistától került vissza Magyarországra a Rákóczi-confederáltak szerződése. Az ezrede egy részét Magyarországra visszavezénylő Berchényi Ferenc is vitt talán magával fontos okmányokat, ha csak nem gondolt arra, hogy a vihar alatt felesége képes azokra gondot viselni. Talán hitt is eleinte, mint a francia forradalom ellen küzdő fejedelmek, vagy mint Dumouriez, a respublica ellen forduló francia vezér, a monarchikus ügy jobbra fordulásában. Nem lehetetlen, hogy a család grófi diplomája Berchényi Ferenc által jutott vissza Magyarországra, ha mint Thaly Kálmán írta, az megvan egyik felsőmagyarországi család birtokában. Ha ez tény, akkor ez a diploma az utolsó Berchényinek, az 1835-ben Kassán meghalt Lászlónak, a marsal unokájának hagyatékából származhatott.

Luzancyból Párisba mentem, hol már másodnapon, május 4-én levelet kaptam Jaquelin plébánostól, melyben tudatta velem, hogy vicomtesse de la Rupellenek még távozásom napján írt, értesítvén őt arról az általános sajnálatról, melyet tiltakozása okozott. Tudatta a vicomtenéval azt is, hogy szándékom nála és Touchetnál, Orleans nagynevű püspökénél tiszteletemet tenni, amely alkalmat fel fogom használni arra, hogy a luzancy-i emlékeket a marsal dédunokájával megismertessem.

Azonban csak júliusban jutottam Orleánsba. Mint Jaquelin plébánosnak előre is megmondtam, nem volt szándékom a vicomtenéval távrolról sem tárgyalni az ő tiltakozása kérdésért és csak annyit említettem, hogy sem a francia, sem a magyar kormánynak, sem a luzancyi hitközségnek sejtelve sem volt arról, hogy a marsalnak Franciaországban leányágon leszármazói élnek, mert ha ezt tudják, akkor nem mulasztották volna el első sorban hozzájuk fordulni beleegyezésük elnyerése végett. A vicomtené kijelentette, hogy a család igen hálás a magyar kormány kegyeleteért őse iránt, ámde a francia kormány előbb informálhatta volna magát és az engedélyt csak a család meghallgatása után kellett volna megadnia. Az ügyről tovább mit sem szóltam, annak megemlítésén kívül, hogy a leányági francia unokák előtt ismeretesnek kellett volna lenni annak a ténynek, hogy a marsal fia, Ferenc, az ő nagyatyjuk az ő huszárezrede egy részével a francia forradalom alatt Magyarországra tért vissza, hol fia nemsokára a hadseregbe lépett és kitüntetéssel harcolt, sőt Torchet luzancyi plébános műve szerint meg is házasodott, továbbá, hogy a marsal két leánya is, úgy mint fivérük, Ferenc, Bécsbe költöztek. Így tehát a francia leányági unokák részéről is helyén lett volna a tiltakozás előtt tudomást szerezní arról, hogy nincsenek-e a marsalnak Magyarországon is unokái?

A vicomtenének ezután átadtam a luzancyi templomról, kastélyról, síremlékekről készített fényképeket, hogy a dédunokák is legalább ábrázolatban ismerjék meg dédatyjuk által oly nagy szeretettel ápoltt lakóhelyet, az ő kastélyát és síremlékét, akinek emlékezetét a magyar kormány kegyeletes intéz-

kedése idézte fel előttük és nekem alkalmat nyújtott azoknak velük való megismertetésére.

Ezután még néhányszor érintkeztem levélileg a vicomtenéval és óhajására a Berchenyi-család történetét is közöltem vele.

A Rákóczi és hívei hamvainak 1906 október végén a hazába visszahozatalakor a konstantinápolyi és rodostói exhumációkról is értesítettem őt, majd az országos ünnepélynek a késmárki temetéssel lezárása után elküldtem neki Lobry Ferencnek, a lazaristák nagyérdemű konstantinápolyi provinciálisának az ünnepély egész lefolyását ismertető emlékiratát.

Ezzel le is záródott levélbeli érintkezésünk. Meggyőződésem, hogy ha a vicomtené előbb tájékozást szerzett volna és tudta volna a tényállást, akkor készséggel beleegyezett volna a család által elfeledett ős hamvainak a kassai székesegyházban a számkivetésből Magyarországra visszahozott atyja mellé leendő eltemetésébe.

A számkivetésből haló poraikban a hazába visszatérő hősök emlékének szentelt ünnepélyre a kormány meghívta az ő unokáikat. Helyesnek tartottam volna, hogy meghívást kapjanak a Berchényi-unokák, jelesen a tiltakozó vicomtené is.

A hozzá intézett levélben nem mulasztottam el hivatkozni a marsalnak Mikeshez 1748 jan. 6-án írt levelére, melyben sóvárogva fejezi ki reményét, hogy szerencsés lehessen atyja hamvait egykoron a hazába még visszahozni. *Cette reflexion émeut mes entrailles et me semble remuer les cendres de mon Père dans cette église des Grecs, où elles reposent. Je les revère et j'espère après le bonheur de pouvoir un jour transporter ses os dans la terre de mes Pères.*

Nous devons tout esperer de la Providence, puisque dans ce bas monde, tout est sujet à des vicissitudés. Quel souverain contentement pour moi si je pouvais satisfaire à un devoir si sacré.

A miniszterelnök — tekintve a vicomtenének tiltakozását — nem találta indokoltnak az ő meghívását.

Azonban a hamvak visszahozatalára Konstantinápolyba Thaly Kálmán elnöklete alatt kiküldött ötös bizottsággal eljött

Konstantinápolyból, az egész ügy elintézésénél kiváló érdemeket szerzett Lobry Ferenc, a lazarista rend tartományi főnöke, melynek galatai templomában nyugodtak Rákóczi és anyjának földi maradványai és kéresemre eljött Luzancy plébánosa Jaquelin Emil is, hogy mint a francia marsal hamvainak és síremlékének őre fejezhesse ki hódolatát a számkivetéséből haló poraiban visszatérő atyjának koporsójánál.

BÁRÓ FORSTER GYULA.

A TECHNIKA HATÁSA A KÖZLEKEDÉSRE.

(A Magyar Közgazdasági Társaság 1924 május 29-iki közgyűlésén tartott előadás.)

Minden időknél egyik legnagyobb történetírója, Macaulay, találóan állapítja meg, hogy az emberi szellem vívmányai közül a művelődésre azok a legjelentősebbek, amelyek a távolságokat megrövidítették.

Ezek a vívmányok a tudományos technika legértékesebb gyümölcsei, a legújabb kor bámulatraméltó világcsodái közé tartoznak.

A kultúra fokát sokan a tudományos kutatások eredményei, mások a nagy költők alkotóereje vagy a képzőművészetek fejlettsége, esetleg a zenealkotások szerint, ismét mások a hadi hőstettek, a hódítások stb. szerint mérik. Sőt elhangzott a mókás kijelentés, — nem kisebb embertől, mint Liebig-től származik, — hogy a kultúra foka az elhasznált szappan mennyiségével van összefüggésben.

Kétségtelen, hogy mindezek a mértékek összehasonlításra nem alkalmasak.

Hajlandók vagyunk, — hogy az ókorból vegyünk példát, — Athén kultúráját kiváló tudósainak (Sokrates, Platon, Aristoteles) működésénél, valamint a képzőművészetek fejlettségénél fogva magasabbnak tekinteni, mint a Leonidás hőstette által kitűnt Spártáét.

Launhardt-tal tartunk, akinek nézete szerint ¹ valamely korszak kultúr állapotának jellemzésére az előbb említettek-nél döntőbb és találóbb az a mérték, hogy milyen fokig nyert az ember a tér fölött uralmat.

A tudományos technika folyton szaporodó vívmányai következtében az ember mindinkább függetleníti magát a

¹ Am sausenden Webstuhl der Zeit.

tértől és távolságoktól, tehát az embernek a tér fölötti uralma fokozatosan növekedik, kultúrája magasabb fokú lesz.

Ehhez a fejlődéshez legnagyobb mértékben, főképen az utóbbi félszázad folyamán a legújabb kor közlekedő eszközei járultak hozzá.

A közlekedés a technika alsó fokán.

A technika foka és a közlekedés fejlődése között okozati összefüggés van.

A technika alsó, közép és felső fokát éppen a közlekedés fejlődése szerint különböztetjük meg.

A fejlődés természetes folyamán az alapfok a közúti közlekedés, a középfokon a hajózás lép előtérbe, a felső fok pedig, a szellemes Max Mária Weber kifejezését használva, vasút nélkül el sem képzelhető.

*

A tudományos technika haladásának alapja a természeti erők törvényeinek ismerete és tudatos kihasználása.

Az ókorban erről szó se lehetett és mégis egyszerű segédeszközökkel, de tömérdek időnek és emberi erőnek felhasználásával nagyszerű műveket létesítettek.

A római birodalom közúti közlekedése olyan magas szintájón volt, hogy arra csak a XIX-ik század második felében tudtunk felemelkedni. A 140,000 km kiterjedésű római birodalmi úthálózatot technikai építkezések nélkül nem lehetett kifejleszteni.

Technikájuk azonban csupán tapasztalatokon és egyszerűbb megfontolásokon alapult. Valójában empirikusok voltak. Főképen emberi erő alkalmazásával építkeztek, amely a rabszolgák révén kiterjedt mértékben állott rendelkezésükre.

Arra a gondolatra nem jutottak, hogy az emberi erőt a természet hatalmas erőivel pótolják s ily módon nagyobb és jobb teljesítményt érjenek el s e mellett időt takarítsanak meg. Az időnek nem volt bece náluk.

Az egyiptomiak, görögök és rómaiak kiváló technikai alkotásai nagyjából rabszolgák munkája volt.

Feltűnő, hogy ismerjük azoknak a hatalmasoknak a neveit, akik a technikai munkákat elrendelték, de legnagyobb részt ismeretlenek azok a mérnökök, akik a piramisokat, az obeliszkeket, a görögök szent útjait, a rómaiak világközlekedési közutait, az aqueductokat meg a hidakat terveztek és építették.

A római *res publica* virágzási korában Appius Claudius censor az, aki a római állam első műútját, az utak királynőjét a Via Appia-t (Kr. e. 312-ben) és ugyanebben az időben Róma városa első vízvezetékét építtette.

A római nagy úthálózat kiépítésének megkezdése volt a bevezetője a római birodalom hatalma kiterjesztésének. Tudomásunk van a római alpesi útátjárókról.

Való, hogy a római energia, az aldunai vaskapu mentén csatornát létesített, ha talán a zuhatagon nem is tudott urrá lenni.

Trajánus nevét hirdeti az aldunai út meg híres kikötője Centumcella.

Tudjuk, hogy Nero tette az első kapavágást a korinthusi csatorna kiásására.

De mindezen a közlekedés előmozdítását célzó technikai munkák tervezőinek nevét nem ismerjük.

*

Az ókori technikai alkotásoknak általában a jellemzője, hogy főképen az esztétikai szempontra vetették a súlyt.

A Vezúv kitörései által eltemetett római villákból szebbnél szebb lámpatartók kerültek napvilágra. Pehelykönnyű leveles ércágakon gyönyörű alakú lámpácskák himbálódznak. Az alkotó görög iparművész arra vetette a súlyt, hogy a lámpás szép legyen. Az már nem érdekelte, hogy a lámpa jól is égjen. Maga a lámpás egy olajtartó, amelybe bél nyulik be.¹ Ilyen füstölő mécses világánál irhatta annak idején Vergilius örökbecsű Aeneisét.

¹ Du Bois Reymond: Művelődéstörténet és természettudomány.

Az ókori technikai alkotásokban valóban a szépség volt a főkritérium, a hasznosságra egyáltalán nem gondoltak.

Ennek az oka az akkori filozófiai felfogásban találja magyarázatát.

Az ókori filozófia ugyanis megvetette a hasznosságot.

Amikor Posidonius, Cicero tanítója, a boltozat fölfedezését meg az ércek használatát olyan jótéteménynek mondja, amelyet az emberiség a filozófiának köszön, Seneca, aki a Harag-ról három könyvet írt, erősen kikel ez ellen a sértő bók ellen. «A filozófia tanításának célja a lélek művelése, olyan dolgok feltalálása, mint a boltozat, átlátszó ablakok, gyorsítás stb., rabszolgának való vesződés.»

«Maholnap azt fogjuk hallani, — kiált föl Seneca, — hogy az első cipőkészítő is filozófus volt.»

«Részünkről, — írja maró gunnyal Macaulay, az antik kultúrának nagybecsülője, — ha választanunk kellene az első cipőkészítő meg a Harag-ról szóló három könyv szerzője között, a cipőkészítő mellett nyilatkozánk. Rosszabb lehet haragosnak lenni, mint felázni. De a cipő milliókat megóvott a felázástól; kétkedünk azonban, hogy Seneca megóvott-e valakit a haragosságtól.»¹

Ugyanaz a szellem, amely Seneca kijelentéseiből kitűnik, hatja át az ókor legnagyobb filozófusainak véleményét. Átvonul az Platon beszélgetésein is.

Archytas, Platon barátja, geometriai tanulmányok alapján rendkívüli gépeket készített. Platon megróttá őt, hogy ez által «a nemes értelmi foglalkozást aljas kézművességgé alacsonyítja le, mely csak ácsokhoz és kerékgyártókhöz illik.»

A geometriának a feladata Platon szerint az, hogy «az elmét fegyelmezze, nem pedig, hogy a test alacsony szükségleteit szolgálja.»²

Platon intése elérte célját. Plutarchos szerint a filozófusok a mechanikát méltatlannak tartották figyelmükre.

Talán kiművelt lélekkel, de bizonyára ökrös szekérben kullognánk, ha a világ Seneca receptje szerint haladt volna.

^{1, 2} Macaulay : Lord Bacon.

Az említett nézeteknek a következménye, hogy a technikai foglalkozást a görögöknél és rómaiaknál rendszeren a rabszolgákra bízta.

Ferrero¹ írja: Sulla idejében a keleti rabszolgák között voltak szobrászok, festők, zenészek, mérnökök, építészek, tudósok, grammatikusok... Crassus keleten számos rabszolgát vásárolt, gondosan kiválogatva az építő szakmában járatos építészeket, mérnököket, építőmestereket. Otthonában egyes ifjú rabszolgák kiképzésére építőiskolát rendezett be s az ily módon kiképzett rabszolgákat kisebb építővállalkozóknak, akiknek nem volt módjukban ilyen drága rabszolgákat vásárolni, jó pénzen kikölcsönözte.

Az antik kultúra valóban arisztokratikus törpe kisebbségnek a kultúrája, amely túlnyomóan rabszolgatömegek munkáján nyugodott.² A technikának közvetlen gyakorlását lenézték. A szabad polgár megvetette a technikai foglalkozást. Hozzá a földművelés, vagy az építkezések vezetése, a parancsadás volt méltó.

Innen van, hogy Cincinnatus-nak nem rótták fel, amikor konzulága után az ekeszarva mellé ment vissza.

A hasznot hajtó technikai alkotásoknak ma is tapasztalható nem megfelelő méltánylása, sőt lehet mondani: sokszor kevésre becsülése, innen, az ókorból, származik. Az antik kultúrának egyoldalú tanulmányozása és a mai kultúrának nem helyes értékelése hozza ezt magával.

Az akkori felfogásoknak természetes következménye tehát, hogy az ókorban a technika a közlekedéssel kapcsolatban az alsó fokon maradt és nagyobb haladást nem is mutatott fel.

Még kedvezőtlenebb volt a közlekedés fejlődése szempontjából a középkor.

A népvándorlás hordái az emberi kultúrának akkori legszebb alkotásait megsemmisítették. A római birodalom híres úthálózatát, s vele együtt a *cursus publicus*-t, a postát stb. a barbárok tönkretették. A római kultúra törmelékein

² Grösse und Niedergang Romas. I. B. 144. o.

³ Dr. Ing. Fr. Engesser: Technik, Ingenieur und Hochschulstudium. Berlin. 1921.

kellett azután az újabb kultúrát megalapozni és fölvirágoztatni.

A rómaiak nagyszerű úthálózatának építése és jókarban tartása, a páratlan közúti közlekedés, csak az által vált lehetővé, hogy a római birodalom erős centrális hatalom volt. A középkorban nem volt ilyen erős államhatalom.

Nagy Károly ugyan megpróbálta az utak helyreállítását, sőt a közlekedés terén még a hajóútak javítására is törekedett. Való, hogy megkezdette egy hajózó csatornának (fossa Karolina) kiásását, amely a Rajnát a Dunával összekötvén, az Atlanti Óceántól a Fekete-tengerig (ab oceano usque ad Pontum Euxinum) vezető hajózó összeköttetést teremtett volna meg. A tervező mérnöknek a nevét itt sem ismerjük.

Nagy Károly halála után az utak jókarban tartása terén az állam ereje csődött mondott. Franciaországban később az egyházi elem veszi kezébe a közlekedés fejlesztésének ügyét. Az Isten házának építésére a bencés kolostorok, mint a kolostorok tartozékait, építő-műhelyeket alapítanak. Különösen egyházi gondoskodás tárgyai lettek a hidak. A középkorban hosszú ideig a híd a jótékonyágnak a műve. Pápai és püspöki határozatok a hidak építésében való részvételt jutalomnak minősítik.

Ennek a korszaknak jellemzője a hídépítők rendjének, — Fréres Pontifes (Fratres Pontifices), — megalakulása Dél-Franciaországban a XII. század közepén. Ez a félig egyházi, félig világi egyesülés a pápai jóváhagyást is elnyerte.

A kolostorok egyébként kijárt nyomon haladtak, amikor a középkorban a technikai munka vezetőivé lettek és a közlekedés előmozdítására, tehát a kultúra emelésére, a hidak építését fölkarolták. Ismeretes, hogy az ókori Rómában a Kr. e. VI. században a Tiberisen az első hídát, a pons sublicius-t, amelyen vívta hősi csatáját az etruszokkal Horatius Cocles, papok, a pontifexek építették. És a római hídépítők kollégiuma nevét a pontifex maximus-ban a római katolikus egyházra is átvitte.

Az avignoni Fratres Pontifices egyesület építette 1177-től 1189-ig a híres avignoni kőhidat, amely mint torzó ma is áll. Az avignoni mintára 1190-ben Lyonban is alakult hasonló

egyesület az ottani kőhíd építésére. Ugyanitt később a Szent Lélek hídja Testvérek egyesülete 44 esztendő alatt (1265—1309) 840 m hosszú, 22 íves kőhidat épített.

Mindezek a középkori technikai alkotások tömeges emberi erő és tömérdek idő fölhasználásával, csupán az empiriára támaszkodva, nyilván a rómaiakénak utánzásai voltak. A közlekedési technika továbbhaladásáról még mindig nem lehetett szó.

A közlekedés a technika középfokán.

A technika középfoka az iránytű és a könyvnyomtatás föltalálása után kezdődik.

Az iránytű föltalálását, 1300 körül, Flavio Giová-nak tulajdonítják. A végtelen tengeren ködben és borus éjszakákon biztos útmutatóul szolgáló ennek a kis készüléknek a föltalálása kiszámíthatatlan hatással volt a közlekedés, tehát a kultúra fejlődésére.

A közlekedés fejlődésében a technika középfokán a technika alsó fokához képest két irányban történik változás.

Az egyik az antik kultúrának a renaissance-a a közúti közlekedésben. Igyekeznek a római birodalom mintaszerű közúti közlekedésének szintájára emelkedni.

A technika középfokán, az újkorban, Franciaország hosszabb idő óta egységes birodalom, erős centrális kormányzattal. Természetes tehát, hogy a rómaiak közúti közlekedésének szintájára az összes európai államok között legelőször Franciaország emelkedett.

A másik változás a hajózásnak és pedig úgy a tengeri, mint a belvízi hajózásnak a klasszikus ókor teljesítményeit messze felülmuló haladása.

A technika alsó fokán, az ókorban és a középkorban az európaiaknak rendes kereskedelmi hajózása Európának, Nyugat-Ázsiának és Észak-Afrikának partjaira szorítkozott. Ezzel szemben a technika középfokán az iránytű, a lavirozás művészetének továbbfejlesztése, a matematikának, az asztromóniának és a térképkészítésnek haladása megadja az előfeltételeket a spanyolok, a portugálok, később a hollandusok és angolok stb. fölfedező útjainak.

Az összes földrészeket egybekapcsoló tengerhajózási forgalom kialakulása Amerika (1492) és a Kelet-Indiába vezető tengeri út (1498) fölfedezésével kezdődik.

Ez a két fölfedezés egyszersmind bevezetője a modern közgazdaságnak.

Két nagy újítás történik 1500 körül. Az egyik politikai : nagy területeket egyesítenek egységes kormányzás és egységes gazdasági politika alatt ; a másik jelentős újítás gazdasági : a közlekedés fejlődésével kapcsolatban a gazdasági életben a változó konjunktura uralma ekkor kezdődik.

A technika középfokán a hajó mozgatásának kizárólagos eszköze a-vitorla. Ezért nevezik az 1500-tól 1840-ig terjedő időszakot, amely alatt az európai hajózás az egész földkerekségre kiterjeszkedett, a valódi vitorlás hajók korszakának.

*

Találón mondja Riedel, hogy a népek szellemi fejlődésének technikai és gazdasági tettek az előfeltételei.

A korábbi időknek egyetlenegy szellemi teljesítménye sem idézett elő közvetlenül vagy közvetve olyan szellemi hatást, mint «a valódi szellem felszabadító technikai tett», a könyvnyomtatás művészetének feltalálása.¹ Ez a XV. század második harmadából származó hasznos találmány nagy mértékben járul hozzá, hogy a technikai munka értékelése szempontjából az ósdi felfogások megváltoznak.

A XV. század nagy építőmesterei valóban már nem csupán művészek. Ők már a sztatikának akkor ismert törvényein uralkodnak.

Azok között a nagy mérnökök között, akik a művészet és a technikai tudományok terén ebben az időtájban a legkiválóbbat alkották, kétségen kívül Leonardo da Vinci (1452—1519) áll az élen, aki Lombardiában folyókat szabályozott, csatornákat épített. Ő már megfigyelt, kísérletezett és a mechanikát a tudományok paradicsomának nevezte.

Ebben a korban már mindinkább felismerik a reális tudományok, a technikai munka jelentőségét.

¹ Robert Weyrauch : Die Technik, ihr Wesen und ihre Beziehungen zu anderen Lebensgebieten.

A nézetek megváltozásának érdekes bizonyítéka az a levél, amelyet Leonardo da Vinci Sforza uzurpátorhoz intézett, amikor neki szolgálatait följánlotta. Kiemeli mérnöki tapasztalatait. Főlemlíti, hogy ért az ágyúöntéshez, aknárok, házak és csatornák építéséhez és csak úgy mellékesen jegyzi meg, hogy szobrász és festő is.

Ugyanabban az évben és ugyanabban a hónapban (1564 februárius), amelyben Michel Angelo meghalt, született Galileo Galilei.

Minden idők e két nagy emberének egyidejű eltűnésében illetőleg születésében, a költői lelkületű kiváló vasúti mérnök, báró Max Maria Weber, a hírneves zeneszerzőnek nem kevésbé érdemes fia, magának a természetnek kinyilatkoztatását látta.

Michel Angelo elhunytával az emberiség életében az intuíciónak souverain regime-je véget ért és Galileo Galilei születésével elérkezett a buvárkodásnak, az induktív tudományoknak az ideje.¹

Galileivel egyidőtájtban a XVI. század közepén, látta meg a napvilágot, az újkori gondolkodásnak egyik vezéralakja: lord Bacon. Az ő híres *Novum Organum*-a a fejlődés új irányának megszilárdításához nagy mértékben hozzájárult.

Ezen az új mesgyén elsősorban a természettudományok, majd ezeknek alkalmazásai, a technikai tudományok fejlesztették a civilizációt.

A technikai tudományokban s velük kapcsolatosan a közlekedési technikában a haladás ettől az időtől kezdődik. Hiszen az induktív tudományoknak praktikus megelevenítése valójában nem más, mint a modern tudományos technika.²

Platon és Seneca nézetét már nem tekintik dogmának. Kezdenek tudományosan megfigyelni, kísérletezni. Főlemelkednek a technika középfokára.

Mindenekelőtt a mechanika tudománya megy hatalmas lépéssel előre. Leonardo da Vinci vizsgálni kezdi a testek mozgását. Galilei megállapítja a mozgás törvényét. Ő a

¹ Max Maria Weber: Die Entlastung der Kulturarbeit durch den Dienst der physikalischen Kräfte.

² Max Maria Weber i. m.

megalapítója az építőszerkezetek sztatikájának is. Ő végez először szilárdsági kísérleteket.

De még Galilei idejében is sok harca volt az exact tudományoknak a scholastikus, dogmatikus és mystikus előítéletekkel. Bizonyítja ezt nagy szellemrokonához Keplerhez intézett levele, amelyben a következőket írja: «Körülbelül te vagy az egyetlen, aki az én állításaimat teljes hittelüknek tartod. Amikor a firenzei tanároknak távcsöveimmel a Jupiter négy holdját megakartam mutatni, ezek sem a holdakat, de még a távcsövet sem akarták megnézni. Becsukták szemüket az igazság világossága előtt.»

Az igazság világossága azonban győzelmesen hatolt a kor sötétségén át. A technikai tudományok haladása is gyorsabb lesz. Amíg Archimedes és Galilei között kétezer év, Galilei és Newton között már csak egy évszázad időköz van. Ismét egy évszázaddal később 1788-ban jelen meg Lagrange-nak analtikái munkája és meg van teremtve a mai theoretikus mechanikának alapja.

A közlekedés lehetővé tétele fejlesztí elsősorban a kultúrát és így a technikát.

A technika középfokát elsősorban a közlekedést előmozdító technikai alkotások jellemzik. Nyugaton megkezdődik az út-, csatorna- és kikötő-építés.

Nagymértékű a haladás a csatornák, a mesterséges víziutak építésében. A technika alsó fokán, az ókorban és a középkorban csak sík terepen tudtak csatornát létesíteni. Két völgy közötti vízvásztón át csatornát építeni mindaddig nem tudtak, amíg 1450 körül fel nem találták a kamarazsilipet.

Ebben a korban a technikával való foglalkozást már nem nézik le. Rájönnek, hogy államok jóléte, felvirágozása szoros összefüggésben van a technikai tudományok s ezekkel kapcsolatosan a közlekedési művek fejlesztésével.

A közlekedés a technika felső fokán.

A gőzgépnek a feltalálásával kezdődik a technikának a felső foka.

James Watt-nak, aki a gőzgépet 1769-ben feltalálta, a nagyjai emlékét szeretettel őrző Anglia a londoni Westminster apátságban levő kolosszális márványszobrára a következő szavakat vésette :

A király,

A miniszterek, a nemesség,
És Anglia népe emelte
Ezt az emléket
James Watt-nak,
Az emberiség jótevőjének.

Watt gőzgépe új korszakát nyitotta meg a technikai tevékenységnek, a technikai tudományoknak.

A technikai tudományoknak jellemzője a haladás és ezzel egyidejűleg a hasznosság; az új filozófia nagy apostolának, lord Bacon-nak jelszavai a maguk teljességükben ettől kezdve érvényesülnek.

Az ókori filozófia megvetette a hasznosságot, a technika nem haladhatott. Ezzel szemben mit eredményezett az új filozófia s ennek gyümölcse, a tudományos technika?

«Moghosszabbította az életet. Enyhítette a szenvedést. Betegségeket irtott ki. Növelte a föld termékenységét. Új biztosságokat nyújtott a tengerésznek. Új fegyvereket adott a katonának. Új, atyáinktól nem ismert alakú hidakat épített nagy folyamok felett. Ártalmatlanul vezette le a menykövet az égből a földre. A nappal fényével világította meg az éjt. Növelte az emberi látás terjedelmét. Sokszorozta az emberi izmok erejét. Gyorsította a mozgást. Megsemmisítette a távolságot. Megkönnyítette a közlekedést, levelezést. Képesé tette az embert leszállni a tenger mélyére, föl-emelkedni a levegőbe, biztosan hatolni be a föld ártalmas üregeibe, keresztül utazni országokat oly kocsikon, amelyek lovak nélkül robognak tova és az óceánt oly hajókon, melyek szél ellenében 10 mérföldet haladnak egy óra alatt.»

«És ezek csak egy része gyümölcsének és csak első gyümölcsének. Mert ez a filozófia sohasem pihen, sohasem bevégezett, sohasem tökéletes. Törvénye a haladás. Olyan pont, amely tegnap még láthatatlan volt, holnap célpontja s holnapután kiinduló pontja lesz».

És milyen roppant nagy, szinte hihetetlen haladást tett már azóta a tudományos technika, amikor Macaulay lord Bacon-ról szóló essai-ében ezeket a szép gondolatokat írta.

Hasznos munka és soha nem képzelt eredmények jellemzik a legújabb korban a technika és a közlekedés diadalmenetét.

Milyen óriási a különbség a közlekedés kvalitásában a technika alsó és felső fokán. Ott a törpe hajócskákon, a tengerpartok mentén csigalassusággal az elemek játékaiknak kitéve utazott az ember. Itt a hajóóriások nem álmodott kényelemben és gyorsasággal, úgyszólván abszolút biztossággal szállítják a végtelen tengeren a legnagyobb távolságra azokat, akik magukat reájuk bízták.

Illi robur et æs triplex
 Circa pectus erat, qui fragilem truci
 Commisit pelago ratem
 Primus

(...háromszor volt vértézve annak a keble, aki először bírta a törékeny hajót a tengerre), ezekkel a szavakkal dicsőíti Horatius Vergiliushoz intézett búcsú dalában (*Ad nāvem, qua vehebatur, Vergilius Athenas proficiscens*) az első hajósnak a merészségét. De mit jelent ez a merészség azéval szemben, aki a mechanikai erők királyát, a gózt, hasznos munkára kényszerítette, vagy akinek bátor szelleme a villám félelmetes hatalmát megfékezte és igába fogta.¹

A mechanikai erővel hajtott hajó és vasút az egyik jellemzője a technika és a közlekedés felső fokának.

A gőzgépnek szállításra való alkalmazása előbb volt sikeres víziúton. 1807-ben helyezte gőzhajóját üzembe a Hudson folyón Fulton. Ez volt az első találmány, amelyet az új világ az óvilágnak adott.

¹ Max Geitel: *Der Siegeslauf der Technik.*

A gőzhajózás azután gyorsan terjedt el, elsősorban Amerikában, azután Angliában. Az Atlanti-óceánon át szintén Amerikából indult el 1819-ben az első, még kerekcsészés gőzhajó, vitorlával is felszerelve, a Savannah. Az átkelés tartama 840 óra volt, ami akkor csodálatos gyorsnak tűnt fel. A praktikus angolok voltak viszont az elsők, akik a gőzhajót az Anglia és Észak-Amerika közötti szabályszerű posta- és személyközlekedésre felhasználták. Ilyen járatok biztosítására az angol kormány 1840-ben szerződést kötött Samuel Cunard halifaxi hajóépítővel. 1840 július 4-én indult el Liverpoolból Amerikába Cunard első már csavaros gőzhajója, a Britannia. Ez volt a kezdete amaz annyira kifejlett transzatlanti gőzhajózásnak, amely hatalmas híd gyanánt köti össze Európát Amerikával. A XIX. század végén már 20,000 gőzös jár a tengereken.

1829 október 10-én a liverpool-manchesteri vasút Rainhill állomásán, a híres lokomotív-versenyen Stephenson György lokomotívja nyerte el a pálmát. A gőzvasút megteremtője Stephenson György, a killingworthi fűtőnek szegény fia, aki hogy kiképzésére pénzt szerezzen, szabad óráiban cipőket foltozott és órákat javított. Ezt a nagy embert Seneca aligha sorozta volna a szabad polgárok közé.

Stephenson lokomotívja a kultúrának leghatalmasabb előmozdítója lett.

A tudományos technika azonban a gőzvasút tökéletesítésével nem elégedett meg, kísérletek, megfigyelések, tudományos vizsgálatok alapján a közlekedésnek újabb csodáit teremtette meg.

A benzínmotor megteremtése megadja a módot az automobilközlekedés föllendülésére.

Időközben a vasutaknál is elfoglalja helyét az elektromos erő. Nagy városok közötti vasútaiban már kizárólag ez a motorikus erő, de nagy vasúton is fokozatosan bevezetik az elektromos üzemet, első sorban ott, hol vízierő, a fehér szén, segítségével állítják elő az elektromos erőt.

Előbb azonban meg kellett teremteni az elektrotechnikát.

1867 január 17-én mutatta be Siemens Werner a berlini

tudományos akadémiának azt a tanulmányát,¹ amely a dinamó principiumát tartalmazza.

A budapesti egyetem és az akkor még vele kapcsolatos Institutum Geometricum kiváló fizika tanára, Jedlik Ányos, jóval előbb rájött a dinamógép szerkesztésének elvére, de ez a fölfedezése, amint báró Eötvös Loránd megállapítja,² sajnos, dolgozó szobájában rejtve maradt.

A budapesti Pázmány Péter egyetem fizikai szertárában azonban ott van a Nuss pesti gépész műhelyében 1861-ben készült első dinamó. A leltár oklevélszerű adata szerint tehát Jedlik Ányos ezzel az epochális találmányával legalább is hat esztendővel megelőzte Siemenst.

Az elektrotechnika terén a magyar géniusz különben is világraszóló találmányt teremtett meg.

Magyar tudós technikusok, Bláthy, Déri, Zipernowszki, a budai Ganz-gyár kiváló mérnökei, elméleti és laboratoriumi kutatásaik alapján megkonstruálták azt a transzformátort, amellyel lehetővé tették az áramnak nagy távolságra kevés veszteséggel való átvitelét, nagy területen gazdaságos szétosztását.

A modern elektrifikálás, az elektromos világítás, a munkaátvitel ilyen módon vált lehetségessé és csak természetes, hogy általuk a közlekedés újabb impulsusokat nyert.

A hírközlekedés terén a legújabb kor bámulatraméltó rendszerének, a drótnélküli távirónak és távbeszélőnek az alapja : Maxwell-nek elmélete, továbbá Hertz-nek, a lángeszű fizikusnak kísérletei, valamint ugyancsak elévülhetetlen érdemű hazánkfiának Teslá-nak tudományos kutatásai.

Az e téren kifejtett úttörő és továbbfejlesztő laboratoriumi kutatásoknak legújabb eredményei oly annyira meglepők, hogy még az elektrotechnikusokat is elfogja a rádió-láz.

A drótnélküli táviró nagy mértékben fokozta az óceánjáró hajók biztosságát.

Az óceán közepén biztosan haladó hajó utasközönsége rádiotelefon útján esténkint teljes mértékben zavartalanul

¹ Über die Umwandlung von Arbeitskraft in elektrischen Strom ohne Anwendung permanenter Magnete.

² Jedlik Ányos emlékezete. Term. Tud. Közlöny. 1897. aug.

élvezheti a párisi nagyopera előadását, vagy a londoni, illetőleg newyorki broadcasting-hangversenyeket, sőt ha kedve tartja, az utóbbiaknak tánczenéjére táncolhat is.

Ma már az ember otthonában rádiotelefon útján Angliából vehet angol nyelvleckéket, a berlini zenefőiskolán zongoraleckéket és nem messze az idő, amikor a legkiválóbb politikai és egyházi szónokok, valamint a legnagyobb tudósok előadásait faluhelyen a környezet csendjében rádiotelefon útján még jobban élvezhetjük, mint az előadás színhelyén. New-Yorkban a Columbia-egyetem már megkezdte az előadásokat radio útján széles körre terjeszteni.¹

A hírközlekedés legmodernebb formájának, a radiotelefonnak, ha tökéletesítése az eddig tapasztalt mértékben halad, társadalmunkra valóban előre alig mérlegelhető hatása lesz.

A közlekedés fejlődésében egy másik mérőföldkő a repülőgépek megalkotása s aránylag rövid idő alatt nagymértékű tökéletesbítése.

Daidalos és Ikaros mondája valósággá vált. Csakhogy a nap heve ma már nem teszi lehetetlenné a repülést, mert az nem viasszal összeragasztott szárnyakkal, hanem emberész alkotta szellemes gépekkel történik.

A rádiotelefon és a levegőben való közlekedés a legpregnansabban fejezi ki az embernek tér feletti uralmát.

A közlekedés vívmányainak és a technikai alkotásoknak kétes értékű méltánylása.

Ha a közlekedés fejlődését figyelemmel kísérjük, megállapíthatjuk, hogy amíg eleinte az újításokat nagy mértékben elleneztek, később ez az ellenzés megszűnt.

A Panama-csatorna terve már nemsokára Amerika fölfedezése után, 1520-ban, fölmerült. A terv ellen akkor a jezsuiták rendje szólalt fel a következő megokolással: «Ha

¹ Amerikából jön a legújabb hír, hogy New-Yorkban dr. Phillips Thomas mesés érzékenységű mikrofónt szerkesztett, amelynek olyan nagy a jelentősége az emberi fülre, mint a mikroszkóp-nak a szemre. Der Radio-amateur. 1924 ápril. 2.

ez a terv egyébként is nem esnék az emberi tehetség határain kívül, félni kellene az ég haragjától a vakmerőségért, hogy az isteni rendelkezéseket megváltoztatni akarják.»

«Amit Isten egybeszerkesztett, az ember el ne válassza.»
(Márk evang. 10. r. 9. p.)

Feltétlenül helyes volt e megokolásnak az a megállapítása, hogy a Panama-csatorna tervének végrehajtása akkor még az emberi tehetség határain kívül esett.

Ma az egyház is szívesen fogadja a közlekedésnek legújabb vívmányait.

Szombathely püspöke repülőgépen utazik Rómába és a legújabb hír szerint a pápa elfogadta egy amerikai mæcenásnak azt az ajánlatát, hogy a Vatikánban nagyméretű rádióállomást rendezzen be.¹ Ilyes módon a tudományos technika csodájának felhasználásával az ígét is urbi et orbi élőszóval hirdetheti.

Az első vasútak létesítésekor féltek a nagy sebességtől.

Stephenson Györgynek 1830-ban az angol parlamenti bizottság előtt tett az a kijelentése, hogy a liverpool-manchesteri vasúton kétszer gyorsabban fognak közlekedni, mint a gyors postakocsikon, még jóbarátait is, akik egyébként bíztak benne, meghökkenette, sőt voltak, akik a bolondok házába akarták őt csukatni.

A conservatív angol nép eleinte idegenkedett az újítástól, borzadt a vaslovaktól, ahogyan a lokomotivokat elnevezték. Ezzel az idegenkedéssel magyarázható meg, hogy a lokomotiv gőzsípjelzését, noha arra balesetek meggátlása céljából feltétlenül szükség volt, nem akarták megengedni. 1834 júliusában a Globe angol újság panaszkodik, hogy «a civilizáció visszafejlődését jelenti, ha megengedik, hogy ez a borzalmas hang, amelyhez viszonyítva a vörösbőrű indiánok csatakiáltása gyönyörű zene, nagy városok közepén, a csendes szellemi tevékenység helyein és a nemesség kastélyaiban hallható legyen.»

Hogy az első vasútak idejében a nagy sebességtől mennyire tartottak, arra klasszikus példa a Németország első közforgalmú vasútját megelőző tárgyalás is.

¹ Der Radio-amateur. Berlin. 1924. ápril 2.

Amikor értelmes nürnbergi polgárok összeálltak s Nürnberg és Fürth között vasútépítésére 1834-ben társulatot alapítottak, a bajor obermedicinal-kollégium I. Lajos bajor király felhívására tudományos alapon nyugvó szakvéleményt adott a vasútról, amely a következőképen szólott :

«A gyorsmozgás az utasoknál kétségtelenül agybetegséget, bizonyos fajú delirium furiosumot fog előidézni. Mint-hogy azonban lesznek utasok, akik ezzel a rettenetes veszéllyel mégis szembeszállnak, az államnak legalább a nézőket kell megvédelmeznie, akik a gyorsan szaladó gőzköcsi megpillantásakor szintén ugyanabba az agybetegségbe esnek.»

«Szükséges tehát, hogy a pályavonal mindkét oldalon magas, sűrű deszkakerítéssel legyen ellátva.»

Bizony nemo est propheta in patria sua. Kétségtelen azonban, hogy soha még betegségnek nem volt olyan hatása, mint ennek a sebességokozta delirium furiosumnak, amelybe mindnyájan beleestünk s amely teljesen átalakította a világot.

Angliában és Bajorországban is megismétlődött az olimpusi színjáték, hogy pár év múlva éppen azok kívánták leginkább fokozni a vasút sebességét, akik eleinte tartottak tőle.

A vasút megteremtése után a közlekedésnek a kellemes és kényelmes utazást előmozdító berendezései gyorsan követték egymást.

Éppen ezért ma már a publikum nem fogadja az újításokat idegenkedéssel, mert a haladást önként értetődőnek találja. Nem szabad azonban ebből arra következtetni, mintha az intelligens publikumnak valami kiváló érzéke volna a technikai, a közlekedési alkotások iránt.

Az ember már igen korán a kőkorszakban kiérdemelte a Franklin Benjámintól származó «szerszámkészítő állat» elnevezést. A tudományos technika vívmányai következtében a kőkorszakbeli szerszámkészítő állatból nagy intelligentiájú ember lett, aki ma már a levegőben utazik, villámmal ír s beszél és napsugárral fest.¹

¹ Du Bois Reymund : i. m.

És nem különös-e, hogy ma ezer és ezer intelligens ember élvezi a tudományos technika, a közlekedés vívmányait, anélkül, hogy lényegüket ismerné.

Nem túlzott az, aki ezt az állapotot modern barbárságnak nevezte, amely rosszabb, mint az ókori. Az ókorban a természet rejtélyeivel szemben tudatlanok voltak az emberek, de igyekeztek megmagyarázni őket művészi módon a mythológiával.

Ma a tudományos technika vívmányait lépten-nyomon élvező nem érzi szükségét, hogy legalább e vívmányok megteremtőinek nevét ismerje, mert érzelmi világában a hasznot hajtó technikai tudományoknak az ókorból átplántált kevéssé becsülése, illetőleg nem megfelelő nevelése következtében, a legújabb kor csodáinak nincs gyökere. Pedig ezeknek a csodáknak birtokában tökéletesen tudjuk kihasználni testi és szellemi erőnket, időnket, fokozni tudjuk művészeti élvezeteinket. Ezek a vívmányok az emberiségnek napról napra rendkívül nagy kultúrális hasznot hoznak.

Kétségtelen, hogy az emberiség fejlődésében ma a tudományos technika a rugó. A technikai munka állítja az emberiség szolgálatába a természet erőit. Az emberiség testi és szellemi szükségletei, élelmiszerei, ruházata, lakóhelyének be rendezései, a kereskedelem, a közlekedés eszközei : technikai munka eredménye.

Egészség, jólét, fizikai és szellemi élet a technikai munkának hatása alatt van.

Ezt a munkát az emberiség akaraterije és a fizikai, kémiai meg mechanikai törvények alkalmazása jellemzi. Ezeknek a törvényeknek alapfogalmait eszerint ma minden művelt embernek ismernie kell.

Még a theológusnak is szüksége van ezekre az ismeretekre, mert a mai korban élő emberekkel kell foglalkoznia.

Annak a jogásznak, aki az igazságszolgáltatásban működik, aki törvényeket készít, ismernie kell a közlekedés, az ipar jelentőségeit, tehát mind több és több technikai ismeretre lesz szüksége.

Ha a törvények alkotásában a tudományos technika haladására tekintettel lettek volna, bizonyára nem kellett

volna annak idején a német birodalmi törvényszéknek azt a famózus ítéletet hoznia, hogy «az elektromosság lopása nem büntethető, mert az elektromosság nem tárgy, hanem állapot.»

Hogy a technikai alkotásoknak kétes értékű méltánylása milyen következményekkel járhat, arra beszédes példa az 1847. évi angol automobil-törvény. A parlamenti bizottságban, amikor ezt a törvényt tárgyalták, az automobilnak nem volt olyan hatalmas védője, mint annak idején Stephenson György a vasútnak. Az eredmény egy hihetetlenül rossz automobil-törvény lett.

E törvény szerint: «mihelyt a közúti lokomotív (a gőz-automobil) mozgásban van, 70 lépés távolságban előtte egy embernek vörös zászlóval kell mennie, hogy közeledéséről a kocsisok tudomást szerezzenek», és «a közúti lokomotívna azonnal meg kell állani, ha előtte egy kocsis kezét felemeli s ezzel a megállás szükségét jelzi.»¹

Az előbbi megállapítás azt jelentette, hogy az automobil nem mehetett gyorsabban, mint az előtte sétáló jelző ember; az utóbbi pedig azt, hogy minden kocsis megállíthatta az automobil-t és csak természetes, hogy ezt sokszor megtette, mert az automobil-t minden kocsis ellenségének tekintette.

A közlekedés fejlődéstörténetében mindenesetre feltűnő jelenség, hogy amíg a tulajdonképeni vasút Angliában született meg és itt jutott legelőször virágzásra, az automobil-közlekedés terén, noha az első nagyobb kísérletek ezzel a közlekedő eszközzel is Angliában történtek, elmaradt.

Az említett hibás törvény akadályozta meg az automobilnak Angliában való kifejlődését.

Hogy egy ilyen elhamarkodott törvény milyen képtelenségekkel jár, mutatja az az eset, amikor az utakon gőzekét kellett szállítani. Az automobil-törvény ugyanis a gőzekére is vonatkozott. Hogy tehát a gőzekének az utakon való mozgását hasonló módon meg ne bénítsák, a gőzeke elé, noha szállításához talán 20 ló is szükséges lett volna, egy gyenge lovat fogtak be s ilyen módon az utakon a gőzeke

² K. Schreber: Die Verkehrsmittel der Strasse.

lóvonati sebességgel haladhatott. A törvény megállapításait tehát megkerülték, mert az ekét pro forma nem a működő gőzgép ereje, hanem a lóé tartotta mozgásban.

Mikor már az európai continens egyes országaiban az automobilipar fényes üzlet volt, tudták nagy nehezen ezt a hibás törvényt eltörölni. Anglia automobilipara azonban mindmáig nem volt képes ennek a törvénynek káros hatását kiheverni.

Sokszor félreismerik a tudományos technika lényegét a tudományos körökben is. Előfordul még ma is, hogy a szellemi tudományokkal foglalkozók a technikai tudományokat, Platon tanításaira gondolva, másodrangúaknak tekintik.

Kétségtelen, hogy a technikai tudományokban a természettudományokat alkalmazzák, ebből azonban nem következik egyes tudósoknak az a valósággal ellenkező felfogása, hogy «a technikusok a tudomány eredményeit készen kapják s nincs egyéb feladatuk, mint a fáradság nélkül nyert eredményeket többé-kevésbé önként értetődőleg alkalmazni.»¹

Hasonló, merőben helytelen felfogásnak adott kifejezést Werner Sombart is *Die deutsche Volkswirtschaft in 19. Jahrhundert* című ismert művében, amely egyébként a tudományos technika vívmányairól nagy elismeréssel emlékezik meg.

Sombart ugyanis a nevezett műnek Technika című fejezetében² azt állítja, hogy : a technika feltétlen függésbe jut az elméleti természettudományokkal, amelyeknek haladásai a technika munkaképességének mértékére irányadók.»

Nagyon helyesen jegyzi meg erre a téves állításra dr. Ing. Oechelhauser :³ technika és természettudomány kölcsönösen termékenyítik egymást és ez a körülmény «mindkét részre nézve teljesen kizárja az egymástól való egyoldalú függést.»

Világosan megmondotta Siemens Werner, amikor a berlini tudományos akadémián székfoglalóját tartotta : «feladataimat rendesen hivatásom szabta meg, minthogy az

¹ Riedler : Die technischen Hochschulen und die wissenschaftliche Forschung.

² Dritte Auflage : 137. o.

³ Technische Arbeit einst und jetzt.

utamba eső tudományos hézagoknak kitöltése technikai szükségletnek bizonyult.»

A technikai tudományok széles területén nem elvont feladatok megoldásával foglalkoznak. Valóban a tudományos technikának, a közlekedésnek, haladását nem kizárólag a természettudományi elmélet táplálja, hanem igen sokszor a gyakorlati szükséglet; «mindenekelőtt pedig a tudományos felismerés és módszer mellett a mechanikai feltalálás tehetsége az, ami mint teremtő erő a technikát, a közlekedést, továbbfejleszti.»¹

A valóságot ismerve, találóan mondotta du Bois Reymond, a berlini tudományos akadémia fizika matematikai osztályának titkára a felavató ülésen Siemens Werner-nek: «Tied a mechanikai feltalálás tehetsége, melyet az ősnépek joggal neveztek isteninek és melynek kiképzése adja meg a modern kultúrának fölényét.»

Ha Sombart csupán a közlekedés fejlődésére nagy befolyással levő elektrotechnikának megteremtését és haladását vette volna figyelembe, nem juthatott volna az előbb említett hamis következtetésre.

A hivatásos történetírók kiképzésében is tért kell foglalni a tudományos technikai ismereteknek. Hogy ezeknek az ismereteknek a hiánya milyen eredményre vezet, arra érdekes példa Curtius hírneves német történetíró, az ókori történelemnek egyik kiváló művelője. Ő ugyanis abban a véleményben van, hogy a nyompálya, mint a sínpálya elődje, már az ókorban ismeretes volt. A Nilustól a piramisokhoz vezető utakon, valamint a görögöknek a templomokhoz vezető, ú. n. szent útjain ugyanis vágányok nyomai láthatók. A szent utaknak maradványaiban, a keréktávolnak megfelelően, valóban két kőszövet találtak, amelyekbe mélyített csatornák vannak bemetszve. Ezek a csatornák Curtius szerint abból a célból készültek, hogy a járóművek kerekeit vezessék.

Curtius talán arra gondolt, hogy Ben Akibá-nak rendesen igaza van: semmi sem új a nap alatt. Ebben az esetben azonban tévedett.

¹ Dr. Ing. Oechelhauser i. m.

A nyompálya nem az ókornak találmánya. Ezeket a csatornákat nem szándékosan készítették, hanem azokat az egy nyomon járó kerekek az idők folyamán a kőszalagba bevésték. Ezek a csatornák porral, piszokkal megtelve a járóművek ellenállását csak fokozták és így nem a mozgás megkönnyítésére szolgáltak.

A közlekedésben minden haladás arra irányul, hogy a járómű és pálya közötti surlódás, az ellenállás, csökkentessék.

Curtius szerint szándékosan készítették olyan pályát, ahol az ellenállást nagyobbították.

A közlekedő utak igénybevételének és a közlekedés fejlődésének törvényszerűsége.

A közlekedés fejlődésének folyamatát az előbbieken nagy vonásokban ismertetve, önkéntelenül is felvetődik a kérdés: van-e a közlekedő utak igénybevételében és a közlekedés fejlődésében törvényszerűség.

Mind a két kérdésre határozott igen a felelet.

Ezeknek a törvényszerűségeknek megállapítása korántsem jelenti a törvények számának szaporítását.

Eszünkbe jut Börne, aki szerint a természetnek, hála Isten, nincsen annyi törvénye, mint az államnak, különben az úr Isten se tudná igazgatni.

A közlekedés fejlődését jellemző törvény, amint látni fogjuk, nem új, az emberi tevékenység más területén is érvényes.

A korunk szükségletének megfelelő közlekedéstől megköveteljük: 1. a biztosságot, 2. az olesóságot, 3. a szabályszerűséget, 4. a pontosságot, 5. a megbízhatóságot, 6. a gyorsaságot, 7. a gyakoriságot és 8. a tömeges szállításnak lehetőségét.

Ezek a követelmények a történeti fejlődés folyamán lépnek föl és a tudományos technikának fejlődésével fokozatosan teljesülnek.

A felsorolt követelmények azonban olyan sokoldalúak, hogy nincs olyan közlekedési nem, amely mindezeknek a feltételeknek egyidejűleg képes volna megfelelni.

Így e követelmények közül két igen jelentős, a gyorsaság és az olcsóság egymással ellentétes természetű. Bármily közlekedésről legyen is szó a befektetési és üzemi költségek a sebességgel arányosan nőnek, tehát a gyors közlekedés nem lehet olcsó.

A közlekedés fogalmának megfelelően a közlekedésnek rom nemét különböztetjük meg: az áruk, személyek és írek közlekedését.

Ez a háromféle közlekedés a modern közlekedés előbb említett követelményei tekintetében különböző igényekkel lép föl.

Az áruközlekedés mindenekelőtt olcsóságra törekszik, megelégszik azonban kisebb gyorsasággal és pontossággal. Gyors és pontos szállítás tekintetében a csekély értékű tömegárak lépnek föl a legkevesebb igénnyel, viszont azonban megkövetelik, hogy a szállítási költség lehetően kicsiny, a szállítási teljesítmény pedig lehetően nagy legyen.

A tömegáruforgalom lebonyolítására ennek megfelelően nagykiterjedésű kikötők, állomások és rakodó berendezések szükségesek.

A személy- és hírközlekedés viszont elsősorban a gyorsaságra és a pontosságra veti a súlyt. Ez a két közlekedés éppen ezért nagyobb szállítási költséget bír és tűr el. Tömeg tekintetében szerényebbek, mint az áruközlekedés s ennél fogva kisebb kikötőkkel, állomásokkal és egyszerűbb rakodó berendezésekkel megelégszenek.¹

A közlekedő utak igénybevétele szempontjából a közlekedés törvénye a következő megfontolásokból alakul ki:

A közlekedés, hasonlóan, mint az elektromos áram, mindig a neki legkedvezőbb, a legkisebb ellenállású utat követi.

Legkedvezőbb út alatt értjük az előrebecsajtottak értelmében csekély- és közepes értékű árukra nézve mindenekelőtt az olcsó utat; a személyekre, a postára és a nagyértékű árukra nézve pedig főképen a gyors utat. Az előbbinél a költség, az utóbbinál az idő a főellenállás.

¹ Dr. Ing. Blum: Betrachtungen zur Verkehrsgeographie. Archiv. für Eisenbahnwesen 1920. Heft. 1.

Tudjuk, hogy a legolcsóbb szállítás tengeri hajóval, a leggyorsabb pedig, nem tekintve egyelőre a ma még tömeges szállításra nem alkalmas repülőgépet, vasúttal történik.

Ezekből a logikai megfontolásokból önként következik a közlekedés általános törvénye : Az áruk, a javak, mellőzve a nagyértékű árukat, ameddig csak lehetséges, a tengeri hajót használják ; ezzel szemben a személyek, a posta, az értékes áruk, amíg csak lehetséges, a vasutat.

Ez az általános törvény érvényes a levegőbeli közlekedésre is. Természetes tehát, hogy a nagygyorsaságú repülőgép elsősorban a személy- és postaszállítást vonja magához.

Az áruforgalom nagy kerülő utat eltűr, ha ez által a drágább utat, legyen az vasút, vagy belvízi út, elkerülheti. Európában jellemző példa erre az a nagyméretű áruforgalom, amely Genova és Anglia, valamint Odessa és Rotterdam között a gibraltári szoroson át fejlődött ki. De talán legklasszikusabb példa erre a tengeri útnak sajátos versenye a dunai forgalommal szemben.

Az aldunai szabályozó munkálatok befejezése előtt, a múlt század 80-as éveiben, a mezőgazdasági ipar olcsó félgyártmányainak szállítása per 100 kg.

Ulmtól Konstantinápolyig a völgymeneti dunai úton és a Fekete-tengeren	14·27 M-ba,
ellenben Manheimon át a tengeri útnak Gibraltár körüli igénybevételével.....	5·18 M-ba,

tehát a dunai, jóval rövidebb, úton majdnem háromszor annyiba került. De még olyan árukra is, amelyek Ulmtól csupán Brailáig szállítottak, (mind a két állomás a Duna mellett fekszik) Manheimon át a tengeri út igénybevételével a szállítási díj 50 %-kal olcsóbb volt, mint a Dunán.¹

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a tengeri útnak a fölénye még nagyobb mértékben nyilatkozott meg a hegymeneti dunai úton való szállítással szemben, tehát a fordított irányban.

¹ Die Beförderungpreise auf der österr. ung. Donau. von Dr. Zimmermann. Archiv für Eisenbahnwesen 1915.

Igaz, hogy később a dunai tarifák alacsonyabbak lettek, de velük párhuzamosan esett a tengeri tarifa is.

Azt hihetnők, hogy a Vaskapu szabályozása s az aldunai akadályok elhárítása javított a helyzeten. Ellenkezően. Amíg előzően első sorban a Vaskapu alatti területről jutott tömeg-árú a tengeri útra, a Vaskapu-csatorna megnyitása után szerb eredetű áruk Orsova fölött is a tengeri útra terelődtek.

Jellemzően mutatja ez a példa is említett tételünket, hogy a közlekedés mindig a legkedvezőbb utat választja.

Newyork és San-Francisko között a Panama-kanálison át az áruforgalom mindinkább élénkül, épúgy Európa Singapore és Kelet-Ázsia között a tengeri úton, noha jóval rövidebb szárazföldi összeköttetés, amott a transcontinentális pacific, emitt pedig normális viszonyok között a nagy szibériai vasút, rendelkezésre áll.

A tengeri úton lebonyolított áruforgalom a közlekedés törvénye értelmében, amennyire csak lehetséges, behatol a szárazföld belsejébe. Ennek megfelelően tehát a nagy tengeri kikötőknek, amelyeknél a főcél mindig az áruforgalom, prædestinált helyei a mélyen a szárazföldbe benyúló öblök.

Minthogy pedig a belföldi víziutakon az áruk szállítása általában szintén olcsóbb, mint a vasutakon, természetes, hogy nagy tengeri kikötők számára a hajózható folyók torkolatai, hol az árut tengeri hajóról belvízi hajóra és viszont közvetlenül lehet átrakni, különösen előtérbe lépnek.

A közlekedés törvényének megfelelően tehát a világ legnagyobb kikötője London a Thames, a newyorki kikötő a Hudson, a hamburgi az Elbe és a brémai kikötő a Weser torkolatában fekszik stb.

Viszont a személy- és postaforgalom szempontjából azok a kikötőhelyek a legalkalmasabbak, amelyek a szárazföld legszélsőbb kiszögellései a tengerbe.

Ilyen kikötő pl. Brindisi. Ezért van, hogy a keletindiai posta, miután Franciaországon és Olaszországon át vasúttal vitték, Brindisiben jut hajóra. Az Amerikába menő utas, ha az idő neki pénz, nem Hamburgban és Brémában, hanem a szárazföld kiszögellésén levő Cuxhavenben, illetőleg Bremer-

havenben száll hajóra. Az előbbi Hamburgnak, az utóbbi Brémának személyforgalmi kikötője.

Az amerikai postát, ha Hamburgba, vagy Brémába menő hajó hozza, nem viszik be ezekbe a kikötőkbe, hanem Plymouthban vagy Southamptonban rakják ki, ahonnan gyorsvonattal szállítják Londonba s innen, a csatornán való átkelést nem tekintve, hasonlóan vasúttal a kontinensre.

A személy- és postaforgalom ugyanis lehetőleg nem tesz kerülő utat és a közlekedés törvényének megfelelően kihasználja a vasutat, ameddig lehet.

A nagy kikötők kiinduló pontjai a világ főközlekedő útjainak és pedig úgy a tengeri utaknak, mint a transzkontinentális vasutaknak.

A világ főközlekedő útjainak javarésze a tengerre esik. Homeros még *szivatagnak* nevezte az óceánt, amelyet nem lehet felszántani, ma pedig világhatalom óceáni közlekedés nélkül el sem gondolható. Horatiusnak kora letűnt, aki a tengert szétválasztó elemnek, *oceanos dissociabilis*-nek nevezte. Összekötő erejére rájött az ember. Ma különösen áll a tétel: az óceánok összekötnek, a szárazföldek szétválasztanak. A világközlekedésnek 80 %-a a tengereken bonyolítatik le.

A közlekedés említett törvénye érvényesül ma a világ fő közlekedési útjainak versenyében.

A transzkontinentális út és a tengeri út között az első verseny a Kelet-Indiába vezető tengeri út fölfedezésével (1498) kezdődik. Ez a verseny az indiai kereskedelmet addig közvetítő szárazföldi útnak teljes leverésével végződött. Üressé váltak az addig forgalomdús országutak és az ezen utak mentén felvirágzott kereskedelmi helyek. Alexandria kereskedelmi jelentősége megszűnik; 400 esztendeig jelentéktelen város marad, míg végre a szuezi csatorna új életre kelti. A tengerek büszke úrnője, Venezia, egy csapásra elveszti addig kiváltságos helyzetét.

A XVI. századtól a XIX. századig, amely időszak alatt a világ kereskedelme nagy kiterjedést nyer, mindinkább ki-tűnik a tengeri út fölénye a szárazföldi út fölött.

A XIX. században azonban a szárazföldi közlekedésben

korszakalkotó haladás történik a gőzvasút feltalálásával. A vele elért eredmények következtében eleinte azt hiszik, hogy a tengeri közlekedés jelentősége kisebb lett. Ez a közlekedés azonban tovább is nagy mértékben fejlődik és a vasutak versenyét hosszabb időn át nem is érezi, mint-hogy eleinte a transcontinentális vasutak létesítését financiai és technikai okokból utópiának tartották.

Az első transcontinentális vasút, a Collon és Panama közötti ú. n. Panama vasút, a XIX. század ötvenes éveiben épült s érthetetlen magas tarifái ellenére is közvetítette a személy- és áruforgalmat az Atlanti- és a Pacific-óceán között. És a Nilus deltájától a Vörös-tenger északi csücskéig Szuezig kiépített transcontinentális vasút elegendő volt arra, hogy megtörje a keletindiai tengeri út monopoliumát. A közlekedés törvényének megfelelően ugyanis a közlekedésnek gyorsszállítást igényelő részét ismét visszaterelte a felhagyott régi útra a Vörös-tengeren át. A Szuezi-kanális kiépítésével ennek a vasútnak a világ közlekedésében jelentősége nagy mértékben csökkent, de a közlekedés törvényének megfelelően a keletindiai posta szállítása ezen a vasúton és nem a kanálisson történik.

A Szuezi-kanális megnyitása (1869) mérföldkő a világközlekedés történetében. Általa India, Ausztrália és Kelet-Ázsia felé jóval rövidebb lett a tengeri út, mint megelőzően Afrika körülhajózásával.

A világközlekedés centrumából, a nyugateurópai nagy kikötőkből kiinduló szuezi-tengeri routa európai részében csakhamar megérezte a vasutak versenyét. A közlekedés említett törvényének megfelelően ugyanis a személy- és postaforgalom nem vette igénybe ezt az utat a nyugateurópai kikötőktől kezdve, hanem az alpokon áthaladó transcontinentális vasutak felhasználásával a földközi tengeri kikötőkből. (Marseille, Genova, Nápoly, Brindisi, Trieszt, Fiume.)

Az egész szuezi tengeri routának azonban hosszú ideig nem volt párhuzamosan futó concurrens vasútja. A XX. század elején a nagy szibériai vasút (1901) fejlődött ki eredményes concurrenssé. Ennek a vasútnak 1905-ben történt

végleges üzembehelyezése után ugyanis a világháborúig az utasok nagy tömege vette igénybe ezt a Kelet-Ázsiába vezető vonalat. Teljes mértékben ide ment át a postai levélforgalom. Csupán a nyomtatványokat szállították Szuezen át, mint-hogy ezeknek szállítása a szibériai vasúton tiltva volt. Az áruszállítmányok azonban Európa és Kína, illetőleg Japán között a szuezi tengeri úton továbbították és csak egyes, igen drága selyemszállítmány jutott a vasútra, mert ily szállítmányoknál minden megtakarított utazási nap kevesebb kamatvesztést jelent, úgy, hogy a vasútnak magasabb tarifája bőven ellensúlyozva van a kamat megtakarításban.

A nagy szibériai vasút és a szuezi tengeri út közötti összehasonlításnak eredménye egyébként mértékadó általában a földön mindenütt a transzkontinentális vasút és tengeri út versenyében.

Eszerint a transzkontinentális és tengeri főközlekedő utak versenyében ma a kétféle közlekedési út egyikének feltétlen fölényéről sem lehet beszélni.

A közlekedés törvényének megfelelően a személy- és postaforgalom a vasutat kedveli, ezzel szemben az árú a tengeri utat. A vasút ugyanis a gyors-, a tenger pedig az olcsó szállítást teszi lehetővé.

A haladás menete a közlekedés fejlődésében.

Lássuk most már milyen a törvényszerűség a közlekedés fejlődésében?

A szárazföldi közlekedésben a legújabb korban a vasút a korszakalkotó, a legtökéletesebb. A vasúti szállítás biztos, szabályszerű, pontos, megbízható, gyors, gyakori, a közúti közlekedéshez viszonyítva olcsó és a tömeges szállítást lehetővé tevő. A modern közlekedésnek előbb felsorolt követelményeit legnagyobb mértékben a vasút tudja kielégíteni. A vasútnak a lényege a kényszermozgásban van. A vasúti járművek kerekei kényszerítve vannak a síneken maradni.

Mindenesetre feltűnő, hogy az a rendkívüli haladás, amelyet a közúti közlekedéshez viszonyítva a XIX. század

folyamán a vasút idézett elő, a szabad mozgásról a kényszer-mozgásra való átmeneten alapszik.

Hasonló jelenséggel találkozunk, amint szellemesen fejti ki Launhardt¹ az ember és a kultúra fejlődésében is.

Helyesen állapítja meg, hogy a kultúra fejlesztése kényszer nélkül nem lehetséges. Az eleinte féktelen szabadságban élő és inkább az állathoz hasonló ember az erkölcsiség magasabb fokára akkor lépett, amikor alávetette magát törvényes kényszernek.

Kötelező iskolai oktatással, tehát kényszerrel emeljük a műveltség magasabb fokára a népeket.

Nyilvánvaló azonban, hogy a szabályozó kényszer sehol se lehet végcél, hanem előkészítés, lépcsőfok a szabadságra.

Találón idézi Goethé-t: Csak törvény adhat nekünk szabadságot.

A természetes fejlődés folyamán a szabadság felváltja a kényszert, ha az utóbbinak nevelő hatása a megfontolásnak, az érettségnek elegendő fokát eredményezte.

A járszalag, mely jó szolgálatot tett a gyermeknek, hogy megtanuljon járni, terhes akadály neki és eldobja magától, ha már megtanult menni.

Az iskolai kényszert az érettségi után követi az egyetemi szabadság, a censurát a sajtó-szabadság, a céhkényszert az ipari szabadság.

Az osztályjog szerint való tagozásból fejlődött ki a szabad polgárság, a további fokozat, ha megérett rá a nép, az általános választójog.

A fejlődésnek ezekkel, az általa is említett, példákkal illusztrált természetes folyamatát tapasztaljuk a közlekedés haladásában is.

Nemcsak a vasútnak, hanem az elektromos távírónak és távbeszélőnek is eleinte a kényszermozgás a jellemzője. Az utóbbi közlekedő eszközökben ugyanis az elektromos-áramot drót vezeti.

Amikor 1833-ban, Göttingában, a fizikai labororium és a csillagvizsgáló intézet között Gauss és Weber bemutatta

¹ Am sausenden Webstuhl der Zeit.

az első elektromos távirót a bámuló világnak, még az elektromos áram oda és vissza vezetésére két rézdrótot használtak. Miután azonban Steinheil, a híres müncheni physikus a nevezetes fölfedezést tette a földvezetésről, a táviratozáshoz már csak egy drótra volt szükség.

A kényszermozgású pályán, mind a különböző jellegű és rendszerű vasutakon, mind az elektromos távirón és távbeszélőn is, a tudományos technika segítségével magas tökélyre fejlesztettük a közlekedést.

A fejlődésben ez után a természetes további fokozat olyan közlekedés megteremtése, amelynél már nem a kényszer, hanem a szabad mozgás a jellemző.

Az automobil a sínpálya kényszerűségétől megszabadult. Az automobil azonban sok hiábavaló kísérlet után, csak akkor volt képes használható közlekedő eszközzé kialakulni, miután már a kényszermozgású vasúton a közlekedés kifejlődött.

A szabad mozgásra való átmenetelt ékesen mutatja a drótnélküli táviró és legújabban a drótnélküli távbeszélő. Az elektromos áram a drótvezetés kényszerűségétől szabadulni óhajtott. Előbb azonban a drótos távirón és távbeszélőn kellett a hírközlést a technika legmagasabb fokára kifejleszteni.

És a szabad mozgásra való törekvésnek lehet-e szebb példája, mint a levegőben való közlekedés. Természetesen erre a bámulatos közlekedésre is csak azután kerülhetett a sor, miután a szárazföldön és a vizen megteremtettük a magas színvonalú biztos és gyors közlekedést.

*

«Sok hatalmas él, de egy se hatalmasabb, mint az ember», mondotta Sophokles Kr. e. 450 esztendővel.

Mennyivel nagyobb jogosultsággal lehet ezt ma mondani.

A közlekedés terén elért valóban csudálatraméltó vívmányok következtében az embernek a tér feletti uralma olyan nagy, amilyent Sophokles még csak nem is álmodhatott.

A technikai tudományokkal foglalkozók azonban, ha

ethikai alapon állanak, nem ittasodnak meg az elért eredményektől. Reájuk tehát nem, legfeljebb csak a lelki szegényekre vonatkozhatik az a felhangzani szokott vád, hogy a tudományos technika, a közlekedés vívmányai «az értelem túlbecsüléséhez», «az erkölcsi és vallási érzék mélyebben fekvő forrásainak betöméséhez» vezetnek.

Az ilyeneknek, ha vannak, azt a tanácsot adjuk: menjenek ki a szabad természetbe, ott elmélkedve csakhamar eltűnnek büszke gondolataik s lélekben megalázva látják be, hogy bármily mesterművet alkosson is a tudományos technika, azt a szabad isteni természetnek mesteralkotásaival összehasonlítani nem lehet.

Japánnak nem régen történt borzalmas katasztrófája ijesztően mutatta, hogy nincsen olyan motorikus erő, amely a földrengés hatását elérné vagy ellensúlyozná.

A rhodusi colossust, az ókor egyik világcsodáját, tudvalevően földrengés tette tönkre. Olyan mesterművet, amely ennek a hatalmas erőnek képes volna ellenállani, teremteni nem tudunk.

Világosítsunk be bár a sötétségbe a világító technika minden furfangos eszközével, fölkél a náp s elhomályosít fényével mindent.

Nincs az a vonzerő, amely az Istenségben való hittel versenyezne.

Hasítsa bár a tengert a legjobban konstruált s a legnagyobb hajó, repüljön bár a levegőürben maximális gyorsasággal a legtökéletesebb szerkezetű és a legkényelmesebben berendezett repülőgép, a nagy szélviharban, menydörgések közepett, villámcsikázásokkal telt égi háborúban nem a tudományos technika vívmánya, hanem az Istenben való hit élteti és tölti el reménnyel az utast.

Ha e sorok rámutattak az emberésznek kiváló műveire, nem óhajtottak velük kérkedni, korántsem akartak elbizakodottságot ébreszteni.

ZELOVICH KORNÉL.

AZ ATHENÆUM SZÍNI KRITIKÁI.

A magyar színi kritika első virágzásának korszaka Bajza és Vörösmarty működésének ideje, s épen ők ketten voltak azok, akik a színi kritikát az érzéktelen kísérletek után egyszerre a magasba lendítették. Kettejüknek, valamint harmadik társuknak, Toldynak, színikritikusai munkássága egészen a triász szépirodalmi és tudományos folyóiratához, az Athenæumhoz, van kötve. A folyóirat 1837-ben, a Bajza színi polemiáit követő évben, indult meg; fennállásának első évében megnyílt a Nemzeti Színház. Bajza hű fegyvertársaival, Vörösmarty- és Toldyval, rögtön megindította az új színház előadásainak rendszeres ismertetését, *Magyar játékszíni kritika* cím alatt állandó rovatot nyitva a színi kritikának. Noha az Athenæum hetenként kétszer jelent meg, s így lett volna módjuk egy-két nappal az előadások után jelentést tenni róluk, a közvetetlenséget fölállozták bírálataik objektivitása kedvéért s nem minden számban közöltek színi kritikákat, hanem vagy két heti időközökben, megvárva, míg a *Krónika* számára nagyobb anyag gyűl össze, de azért minden előadásról beszámoltak, ha csak pár szóval, vagy éppen pusztá említéssel is. Mivel a színház igazgatását maga Bajza vállalta el, eleinte tartózkodott a kritizálástól: majd egy évig tartó igazgatása alatt csak hét ízben vette kezébe a kritikus tollat. A bírálatok java része ezidétt Vörösmarty és Toldy tollából került ki. Mikor azonban Bajza visszalépett az igazgatóságtól, 1838 jún. 5-én, Vörösmarty vele osztotta meg a bírálat munkáját, míg Toldy inkább csak szükségből írt, de elég szorgalmasan. 1839 áprilisától másfél éven át Bajza egészen megszüntette a bírálatokat, mert a színház vezetősége az Athenæum egy cikkéért pörbefogta a szer-

kesztőket, s csak a vihar elsimultával, 1841 legelején indította újra meg; eleinte a régi rendben, Vörösmartyval és Toldyval fölváltva, írta a beszámolókat, 1842 óta jóformán egészen órá szállott a bírálás terhe.¹ Toldy színi kritikáinak nincs nagyobb jelentőségük. Számuk elég nagy ugyan, de sem mélyebbre nem hatol, sem eredeti szempontokat nem alkalmaz bennük a kritikus. Sablonos ujságírói bírálatok. Kívülük elvétve mások, így Szontagh Gusztáv is írtak színi kritikákat, de a rovat jelentőségét és színét a két szerkesztő, Bajza és Vörösmarty bírálatai adták meg.

Az Athenaeum színi bírálatainak értékét és jelentőségét Gyulai jellemzése óta² fölismerte és méltányolta tudományunk. Átment a köztudatba, hogy a komoly, alapos színi kritikát irodalmunkban az Athenaeum teremtette meg, főként Vörösmarty, aki először adott példát reá, és Bajza, aki mind nagyobb buzgalommal folytatta. Aki majd megírja a magyar színi kritika történetét, az — úgy vélem — még egy lépéssel tovább fog menni és kimondja, hogy a színi kritikának az a faja, mely az előadás megbírálását tartja fő hivatásának, itt, az Athenaeumban tetőződik. A színészek játékanak ismertetése, méltatása és gáncsolása nemcsak Vörösmarty és Bajza kritikáiban lesz először értékes, hanem egyszerre olyan magas színvonalra emelkedik, amilyent többé nem ér el. Igaz, hogy gyakran, főként Vörösmarty, külsőségekben fogódnak el s ahelyett, hogy a színész fölfogását bírálnák, a szerep megértését és helyes interpretálását, a lelki mozgalmak tolmácsolásának módját, elmerülnek a részletekbe, a színész mozdulatainak, arcjátékanak, szavalatának aprólékos bírálgatásába, de amarra is van példa, ritkábban Vörösmartynál, inkább Bajzánál. S az általános, minden kritikustól megkövetelhető erényeken kívül — el-

¹ Az adatokat lásd Badics Bajza-kiadásában. *Összegyűjtött munkák*, IV. k. (a kiadó jegyzetei közt : 392—395. l.) és Szücsi József id. Bajza-életrajzában. (265—266. l.)

² *Vörösmarty életrajza* (először 1864), 5-ik kiadás (1900) 177 s k. lk. Vörösmarty és Bajza színi kritikáival behatóan foglalkoztak Trombitás ~~Hászli~~ (*Vörösmarty dramaturgiája*, 1913), illetőleg Szücsi József, (*Bajza József*, 1914. 265—286. l.)

fogulatlanság, a személyi mozzanatok kiküszöbölése az értékelésnél, a mérték helyes alkalmazása, a viszonyok tekintetbevétele — vannak különös érdemeik, amelyek csak színi kritikusokat tüntetnek ki : a játék pontos részletezése, beható ismertetése és sokszor igen terjedelmes bírálata, úgy, hogy belőle a színész alakítását könnyen rekonstruálhatjuk. Sőt helyenként még nagyobbra vállalkoznak : egy-egy jeles vagy fölkapott színész játékaról egész jellemrajzot adnak — Vörösmarty pl. Bartháról és Pálnéról,¹ Bajza Megyeriről és Szentpéteriről.²

Eltérítene tárgyunktól, ha belemélyednénk színi kritikáik ezirányú taglalásába ; a részletek megrajzolását a színi kritika monografusára hagyva, még csak azt akarom megállapítani, milyen viszonyban van az Athenaeum színi kritikája azokkal a követelésekkel, melyeket Bajza a többi színi kritikussal polemizálva megállapított.

Bajza két föltétel megvalósítását követelte a színi kritikától : legyen kimerítő, másként nem használ a színésznek, és legyen szilárd esztétikai alapja, mert anélkül nincs értéke. Az Athenaeum színi kritikái között, különösen ha Bajza írta őket, valóban elég nagy számmal vannak a talán nem épen kimerítők, de részletezők — ezek azonban, bármilyen okosak és becsesek, túlságosan gyakorlatiak ahhoz, hogy a tájékoztató kritikák műfajához sorozzuk őket. Viszont igen nagy számmal vannak mind hármuk kritikái közt, még Vörösmartyéiban is, Toldyéiban pedig rendszerint, egészen rövid bírálatok ; gáncsoló vagy dicsérő megjegyzések, pár szóval odavetve egy általános, egészen egyéni ítélet kifejezésére, vagy épen, főként Toldynál, frázisokká színtelenedve — ugyanolyanok, amilyeneket Bajza Hazucháék bírálataiból kipelengérezett. Nem fogyatkozás ez, egyenes következménye az ujságkritika sajátos természetének, mely sokszor rászorítja az írók mondanivalójának rövid fogalma-

¹ Az 1837. szept. 18-iki, ill. okt. 26-iki játékszíni kritikában (Gyulai kiadásában 17. és 43. krónika.)

² 1841. márc. 11-iki, ill. 1842. febr. 11-iki krónikában (Ö. M. V : 214—215. és 252.).

zására, s ilyenkor a frázisszerűség elkerülhetetlen — csakhogy, Bajza ezt későn látta be: a maguk példáján.

De vajjon az Athenaeum kritikái a maguk nagy értékét valóban annak köszönik, hogy a három kritikus elméletileg képzett, nagyobb tudományú, elvi alapon álló esztétikusok voltak? Maga a tény nem kétséges. Ők hárman koruknak irodalmilag és dramaturgiailag legműveltebb írói voltak, ismerték nemcsak a külföldi drámairodalmat, hanem a kor legjelentősebb színi bírálatait és dramaturgiai dolgozatait, a *Hamburgische Dramaturgiet*, A. W. Schlegel *Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur* című dramaturgiáját, L. Tieck *Dramaturgische Blätterét*, sőt bizonyos mértékben, bár sokkal kevésbé, az elméleti esztétikában is jártasak voltak — de gyümölcsöztethették-e mindezt a szellemi gazdagságot kritikáiknak az előadással foglalkozó részében? Bajza polemiáiban, tehát elméleti dolgozataiban, alkalmazza ugyan azokat az aprólékos szempontokat, melyeket Goethe *Regeln für Schauspieler* című dolgozatában a színészek kiejtésének megítélésére megállapít,¹ és Engel mimikájának gyakorlati utasításait,² Vörösmarty is színi bírálatában sűrűn él Tieck megjegyzéseivel, magyar színészekre fordítva a német dramaturgnak a színjátszásról adott tanításait,³ de ezek korántsem olyan mélyreható elvek, elméleti alapon nyugvó, kényszerítő, meggyőző erővel ható érvek, mint Bajza követelte, hanem értelmes, a színpadi gyakorlatból józan ésszel leszűrt tanácsok, melyek épen józanságuk, természetességük miatt igen hamar általánosakká lettek, s szelvében alkalmazták őket még nálunk is, sőt olyan írók is, akik a német dramaturgok nevét sem hallották. Ezek a praktikus szempontok valóban már a levegőben voltak, sőt klisékké váltak, hozzátartoztak a kritika szólamkincséhez.

Így amit Bajza egy kissé fennen hangoztatott, hogy minden dicséret és megrovás átgondolt, kiforrott esztétikai

¹ L. Pfeiffer János dr. cikkét: *Bajza aesthetikai dolgozatai*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1900. 320 l.

² Szücsi id. műve, 227. l.

³ Trombitás id. műve 57—59. l.

elmélet logikus következménye legyen, hogy a kritikus minden megjegyzése esztétikai hitvallásából származzék: pusztá követelés maradt, bírázataikban ők maguk sem tudták megvalósítani — amint a színi előadás bírálatában alig is lehet. Nagyszámú bírázataikból pusztán egy esztétikai alapvető lehet kihámozni, igaz, hogy alapvető kérdést illetőleg: vajjon a színész ábrázoló művészete másolja-e a valóságot, vagy eszményítse azt. E ponton bírálatuk valóban esztétikai fölfogásukból sarjadt ki, de mélyebb jelentősége itt sem volt az esztétikai alapvetésnek, mert tulajdonképen mind a két fölfogás jogos, s mind a realizztikus, mind az idealizáló ábrázolásnak voltak s még ma is vannak hívei. Sőt maga az Athenaeum sem tudott ebben a kérdésben egységes megállapodásra jutni: Bajza, mint Goethe tanítványa, kívánja ugyan a természet követését, de megvárja, hogy a színész megnemesítve, megszépítve mutassa be, Vörösmarty ellenben, noha elméletben ő is közeledik ehhez a tanításhoz, gyakorlatban mindig a természetes ábrázolás mellett küzd, a színész játékatól azt követeli, hogy «hű képe legyen a való életnek»,¹ s oly hévvel üldözi az álpathosz, az idealizáló irány túlzását, hogy már-már az igazi pathosz ellen is fordul, sőt Gyulai felelőssé is teszi, hogy egyenesen előkészítette színjátszásunk stíljének elhajlását a genre-szerű felé.²

Az Athenaeum színi kritikáinak a színészek játékaival foglalkozó fele kétségkívül tudományosabb színű volt, mint a többi folyóirat színházi krónikája, de nagyobb jelentőségét nem annak köszöni, mintha amazoknál sokkal elméletibb és mélyebb lett volna. Nem az von köztük áthidalhatatlan határt, amit Bajza gondolt, hogy Hazucháék kritikája elvtelen, az övék elvi alapra helyezkedő. Hogy belső becsükre nézve összemérhetetlenek, annak egészen más okaik vannak. Ezek az okok a kritikusok egyéniségében gyökereznek, nem pedig tanultságukban. Bajza és Vörösmarty elsősorban finomabb ízlésű, a szép, a harmonikus iránt fogékonyabb emberek voltak, akik jobban megérezték, mi a tetszetős,

¹ Az 1837. szept. 12-iki krónikában (Gyulainál 14. krónika).

² *Vörösmarty életrajza* (1900) 179. l.

mi az ízlést bántó a színészek játékában: innen egyéni ítéleteiknek nagyobb biztossága; továbbá fejlettebb intelligenciájukkal, tökéletesebb író készségükkel, lelkiismeretes gondjukkal dicséreteiket és gáncaikat sokkal világosabban, szabatosabban és okosabban fogalmazták: innen bírálataik alapossága és meggyőző ereje; végül igazi jellemek voltak, bátor és megvesztegethetlen ítéletű férfiak, akik a rokon- és ellenszenv szirén-hangjait elhallgattatva, mindig meggyőződésüket követték: kimondták bátran, semmiféle tekintetől nem korlátozva, amit gondoltak, s mivel mindig azt írták, amit igaznak tartottak, kritikai munkásságuk következetes volt. Ítéleteik biztossága és alapossága, kritikáik meggyőző ereje, bíráló munkásságuk következetessége — ez Bajza és Vörösmarty színi kritikáinak nagyratartandó érdeme, ez emeli működésüket magasan nemcsak elődeik, hanem kortársaik és utódaik munkássága fölé.

Az Athenaeum színi kritikáinak nagy belső értékével arányos volt hatásuk is. Két irányban érvényesült. Az első, szemmel jobban látható, az a haszon, mely belőlük a zsendülő magyar színészetre hárult. Színészetünk kezdő korában, mikor a színészet teljesen naturalista művészet volt, úgy, hogy színészeink minden elméleti képzés és gyakorlati előkészítés nélkül egészen a maguk művészi ösztönére voltak bízva, s tanult rendezőink egyáltalán nem voltak, Bajzának és társának alapos részletekbe menő, aprólékos kritikáiból nemcsak sok okulást meríthettek, hanem merítettek is színészeink. Sőt tovább is mehetünk. Hogy a vidékről mindenféle fogyatkozással: túlzással és nyerseséggel, rossz modorral és nyegleséggel fölkerült színészeink, akiket azonfelül elkapatott a kisváros mértéktelen dicsőítése, itt a pesti színpadon leszoktak hibáikról: az csak részben a fővárosi színház tisztultabb ízlésének eredménye — része volt benne az Athenaeum komoly, szigorú és igazságos bírálatainak is.

Közműveltségi szempontból talán még nevezetesebb volt Bajzáék bírálatainak másik hatása. Az Athenaeum e két kritikus, komoly tanulmány tárgyává tévén a pesti színház előadásait, bírálataikkal, főként az említett jellemképekkel, de még egy-egy szerencsésen fogalmazott ítéletük-

kel is, megnyitották a közönség szemét, megtanították látni, megérteni a színész és színjátszás művészetét.

Az Athenaeum a színészek játékának ismertetését tartván a színi kritika fontosabb elemének, tudatosan háttérbe szorította a színre került drámák méltatását, ezért bírálatainak az irodalmi kritika történetében kisebb a jelentőségük. A drámabírálat e korban egyébként is túl volt már kezdő stádiumán, s a Tudományos Gyűjteményben Teleki József gróf bírálatai, valamint Toldynak korábbi kritikái olyan terjedelmes, kimerítő munkálatok voltak, hogy az Athenaeumnak rövid, gyakran pár sornyi drámabírlatai nem vehetik föl velük a versenyt. De nem is volt céljuk a dráma részletes elemzése és alapos megítélése, pusztán tájékoztatni akarták a közönséget a műről s megállapítani azt a hatást, melyet tett, vajjon nyeresége-e a színpadnak. Így gyakran megelégedtek a darab általános jellemzésével; Vörösmarty néha még olyankor is, mikor valamely dráma először fordult meg a színen, s ítéletüket minden megokolás nélkül, egypár mondatra szorítva, vitték a nyilvánosság elé. Viszont nem egyszer mélyebbre is hatolnak s belemerülnek a dráma részletes ismertetésébe.

Vörösmarty majd 200 színi kritikájának ¹ túlnyomó része vagy egyáltalán nem szól a drámáról s pusztán a színészek játékának ismertetésére szorítkozik, vagy legföllebb egypár általános szólammal jellemzi, sőt egyizben Dumas *Caligulá-*jának bemutatója alkalmából mindössze két sorban, egyetlen jelzővel értékeli a darabot.² A kritika nevét vagy negyven krónika érdemli meg, de még ezek között is több az egészen rövid, pár sornyi, egy negyed- vagy egy féllapnyi cikk, részletesebb alig tíz akad köztük. Ezeknek tárgyai: Halm *Griseldise*, Kotzebue *Gróf Benyovszkyja*, Raupach *Királyleány mint koldusnő* című színműve, Katona *Bánk bánja*,

¹ Pontosan : 195. Gyulai kiadásában 181 játékszíni kritikát találunk, de ő gyakran két, sőt három krónikát is összefoglal egy szám alá. A megbírált drámai előadások száma még nagyobb, mert Vörösmarty az egy este adott drámákról együtt szól.

² 1838. dec. 10-iki (Gyulainál : 134.) krónika.

Gaal *Peleskei nótáriusa*, Shakespeare *Hamletje*,¹ és Szigligeti négy történeti drámája, *Vazul, Gyászvitézek, Aba, Ál Endre*.²

Ezek a kritikák a kor legkiválóbb színi kritikái. Vörösmarty nem köti magát semmilyen sablonhoz, s amint a legváltozatosabb eredetű, tárgyú és fajú drámai művekhez hozzányul, épúgy a legeltérőbb módon ismerteti őket, s mindaz, amit mond, mind gondolatainak fogalmazása figyelemreméltó. Akárhányszor nem tesz többet, minthogy elmondja a dráma meséjét, de ezt oly ügyesen, hogy következtethetünk belőle a mű értékére, s ezáltal észrevétlenül is ítélkezik.³ Máskor egy-két vonással rávillant a dráma érde-meire és fogyatkozásaira s különösen erős a drámák szervi hibájának rövid, szabatos megjelölésében. Már a színi kritika sajátos természete ráutalta bizonyos dogmatizmusra, mely a német írókkal, főként Kotzebueval szemben, néha a fölényes könnyedségig fokozódik,⁴ de ez alig csökkenti hatásukat, mert ha a megokolás, az esztétikai alapvetés itt is, épúgy, mint az előadás bírálatánál, hiányzik, a határozott fogalmazás, a terminusok biztos használata a kritikus erős meggyőződésének bizonyossága s igaznak érezteti a kritikát.

Legszívesebben a jellemeket vizsgálja, nem a fölületen maradó kritikások módjára, a tartalmukat, azokat a vonásokat, melyekből egy-egy hős jelleme alakul, hanem mélyebbre nézve azt a módot, amint a költő hősét jellemzi. Általán erősebb a drámák jellemzésében, mint értékelésében, s az a jószívűséggé fokozódó jóindulat, mely Vörösmartyt mint embert és kritikust egyáltalán jellemezte, a magyar szerzők műveinek megítélésében nem vált bírálatainak javára. Érdemesebb írókkal szemben bizonyos tartózkodás érzik írásain. Műveik fogyatkozásait észreveszi, de nem akarja hibáztatni, s mivel arra meg nem vitte a lelke, hogy dicsérje

¹ Sorjában : 3., 63., 133., 150., 126 és 157. krónika (Gyulai kiadása szerint.)

² Sorjában : 77., 97., 142. és 158. krónika.

³ Ilyen bírálatai : *Utazás közös költségen* (65. krónika), Albini *Veszedelmes nagynéne* (96.), *Két brittus* (101.), s Scribe, *Egy pohár víz* (264.), mely ebből a szempontból valóban kitűnő bírálat.

⁴ P. o. Kotzebue *Burgundi grófjának bírálatában* (95. krónika.)

azt, amit nem talált rá méltónak, színtelen általánosságokba vész el, így Fáy drámáit ismertetve,¹ vagy semmitmondó megállapításokba, mint Jósika *Adoriánok és Jenők* című igen gyöngé drámájáról szólva.² Ez a kritika aránylag sokat beszél a drámáról, de keveset mond, s nemcsak halvány, hanem téves is, egészében igen gyöngé, talán leggyöngébb Vörösmarty minden bírálata közt. A kritika szellemével kiáltó ellentétet alkotó végső értékelése a drámának: «Nem egészen sikerült».

Annál talpraesettebbek a külföldi drámákról adott véleményei, s nemcsak a német szentimentális drámákról mondott lesújtó ítéletei³ — ezekben fölhasználhatta a német dramaturgok kész értékeléseit — hanem a francia romantikus drámák jellemzései is, amelyeket ügyesen festett miniatűr-képekben mutat be.⁴ Legtipikusabb bírálata, mely érdemeit és fogyatkozásait együtt igen jellemzően mutatja be, az, melyet Raupach *Királyleány mint koldusnő* című színművéről írt. Kitűnő módszerrel dolgozta: a drámát kapcsolatba állította Halmnak a magyar színpadon ismert, hasonló tárgyú *Griseldisével* s e párhuzammal iparkodott világot deríteni az új dráma jellemére és értékére. Az első törekvése igen jól sikerült, s a bírálat igen ügyes, de értékelése elhibázott: loajális ellenfél lévén, jóval több értéket juttatott a darabnak, mint amennyi megillette. Bajza jóval helyesebben ítelt róla!

Nagyobb bírálatái közül kétségkívül legszebb a *Hamlet* méltatása, bár ez már tárgyánál fogva inkább tanulmány, mint kritika. Nemcsak Vörösmarty színi kritikáiból emelkedik ki, hanem egyszersmind a magyar színi kritikának is, fejlődése első korszakában, tetőpontját jelöli. Nagy művészettel s époly nagy megértéssel elemzi a magyar költő

¹ A *Külföldiek*, *A régi pénzck* és *A közös ház* bírálatában (14., 67. és 88. krónika.) Bírálat helyett a szerző eredeti ötleteit emeli ki.

² 160. krónika.

³ P. o. Lafontaine *Természet leányáról*, Lambert *Éjjél* c. színművéről, Kotzebue *Pajkos pesti juristájáról* (55., 61. és 63. krónika).

⁴ P. o. Souvestre *Gazdag és szegényét*, Dumas *Belle-Isle Gabrielláját* (153. és 156. krónika).

a dán királyfi lelkivilágát, lelki életének fejlődését, megvédi a hőst a gyávaság, a tétovázás vádja ellen, mellyel már abban az időben illették, sőt igen finoman magyarázva Hamletnek önmagát lágyszívűséggel, bárgyúsággal vádló szavait, még ennek a látszólag megokolt szemrehányásnak is elveszi életét. A kritikán megérik, hogy Vörösmarty ismerte, sőt tanulmányozta Tieck dramaturgiájának *Hamletre* vonatkozó részét,¹ s fejtegetéseinek egy része félreismerhetetlenül ott bírja gyökerét, de ez csak kis mértékben csökkenti értékét: még a közös részek levonása után is sok értékes és finom megfigyelése marad Vörösmartynak. Viszont fokozza értékét, hogy ez a kritika adott először igaz, nagyszabású képet *Hamletről* a magyar közönségnek.

A *Peleskei nótárius* bírálata két szempontból jelentős. Egyrészt, mert szellemben és formában ez a kritika áll legközelebb a modern színi bírálatokhoz: a kritika két eleme olyan mértékben vegyül, mint manapság szokás, s a kritikus is a mai bírálók módján bizonyos jóindulattal áll szembe a szerzővel, menten minden oktató hangtól és fősőbbeséges leereszkedéstől, ami abban az időben divatos volt. Másrészt Vörösmarty nemcsak okosan méltatja a drámát, kiemelve érdemeit, hanem fölismeri — s ezt a színpad is igazolta — hogy Gaál e bohózata maradandó értékű munka. Annál nagyobb érdemez, mert Gaál irigyei minden módon gyalázták, s Munkácsy János, maga is bóhozatíró, a legyőzött vetélytárs aljasságával nem átalta «össze-vissza lopott krajcáros komédiá»-nak nevezni.² Vörösmarty nemcsak tisztázta Gaált a plágium vádja alól, hanem igen élénk érzékkel fejtegette az utánzás szerepét a költészetben s az idegen motívumok felhasználásának jogosultságát.

Különös érdeklődéssel kísérte Vörösmarty Szigligeti pályáját, nemcsak azért, mert fölismerte tehetségét, hanem mert a magyar színpad egyik jövendő hatalmas oszlopát látta benne. Noha Szigligeti az Athenaeum idején ifjú, szinte kezdő író volt, Vörösmarty már meglátta drámáinak

¹ *Bemerkungen über einige Charaktere in Hamlet*. V. ö. Trombitás id. művét, 56—57. l.

² *Rajzolatok*, 1838. 232. l.

érdemeit, az ügyesen szőtt bonyodalmat, a hatásra számított, fordulatos mesét, az érdekes jeleneteket, arányos szerkezetet. Jóindulata azonban nem tette elfogulttá a kritikust: észrevette kedvencének fogyatkozásait is, mind a legfőbbet, azt, hogy erősebb a cselekvény logikus fölépítésében, mint pszichológiai megokolásában, mind a többit, a nem elég gazdag és tartalmas jellemrajzot, a jellemzés következtelenségeit, végül a mélység hiányát az érzelmek és gondolat-szövedékek rajzában. Szigligeti minden haladását örömmel jegyzi föl, s megjósolja — ebben is igazat adott neki a jövő — hogy pályáján még emelkedni fog. A Szigligeti-bírálatok Vörösmartý legmélyebb kritikái: bennük nemcsak a műveket értette meg, hanem belelátott az író lelkébe is s drámái méltatásával a költő egyéniségét is olvasói elé tudta tárni.

Vörösmartý legérdekesebb és leghíresebb bírálata az, amellyel a *Bánk bán* első Nemzeti színházi előadását kísérte.¹ Itt állt a kor legkiválóbb színi kritikusa a hozzá legméltóbb föladattal szemben: a legnagyobb magyar tragédiáról kellett véleményt mondania. Úgy látszik, Vörösmartý nem olvasta a drámát, korábbi budai előadásait pedig vagy nem látta vagy nem emlékezett rájuk, s így pusztán egy este futó benyomásai alapján ítelt róla: ez talán az oka, hogy a kritikus nagy próbát nem állta meg. Bírálatában van érdem: fölismeri a *Bánk bán* értékét, főként színi hatás tekintetében, s elismeri a költő «magasb tehetségét», egyébként azonban nemcsak «oly dolgokat mond hibáknak, melyek részint a tragikai alap szükséges következményei, részint a helyzet és jellemből folyó mozzanatok»,² mint Gyulai megállapította, hanem ami végzetesebb fogyatkozás, nem érezte meg, hogy elsőrangú költői remek áll előtte. Nem kívánhatjuk Vörösmartýtól, hogy a maga egész nagyszerűségében fölfogja a *Bánk bán* drámái kiválóságát, s egyenként méltassa szépségeit, de annyit kellett volna látnia, hogy Katona tragédiája értékesebb minden eddig színre került magyar műnél. Aprólékos gáncsai annál bántóbbak, mert a fogyatékosabb ízlésű

¹ 1839. márc. 13. A kritika Gyulai kiadásában a 150. krónika.

² *Katona és Bánk-bánja* (1907) 190 l.

Honművész ugyanakkor remek szomorújátéknak nevezi,¹ a Rajzolatok pedig egyenesen olyan darabnak, mely a legnagyobb drámákkal megbírja az összehasonlítást.² Az Athenaeum ezen a ponton elvesztette alacsonyabb színvonalú láptársaival szemben az ütközetet.

Bajza 307 szín kritikája közül vagy 40 számol be az előadott drámáról is, tehát irodalmi kritikáinak száma körülbelül megegyezik Vörösmartyéival, de maguk a bírálatok kevésbé változatosak. Vörösmarty hol egészen röviden szól a drámáról, hol alapos, részletekbe merülő kritikát ad, Bajzánál is előfordul, hogy egy-egy értéktelen drámával egy-két sorban végez, de általában hajlik a bővebb ismertetés felé, anélkül, hogy Vörösmarty alapos, részletező kritikáinak modorát követné. A nehezebb föladatok elől kitér: magyar írók műveit csak elvétve ismerteti,³ a külföldi remekek közül csak Schiller *Kabale und Liebe*jéről szól, de futólag,⁴ olyan bírálatot pedig, melyet jelentőségben Vörösmarty *Hamlet*-bírálata mellé lehetne állítani, egyáltalán nem írt. Igazi eleme a német szentimentális s a francia romantikus drámák vizsgálata. Bár szívének egész hevével az utóbbiakhoz vonzódik, nem válik igazságtalanná: a német drámákat kemény, sujtó szavakkal ítéli el, de méltán, ügyesen föltárva hazug erkölcsi világukat, lelki szegénységüket, könnyfakasztó törekvésüket; a franciákról szólva egy fokkal ugyan följebb hangolja kritikája húrjait, sőt lelkesedni is tud értük — ez a kritikus Bajzánál sokat jelent! — de azért még kedvelt szerzőinek fogyatkozásait sem leplezi el s ha drámájukban nem talál értéket, vagy éppen némi közeledést lát a németek irányára felé, kiméltlen lesz velük szemben is.⁵

A két szövetséges esztétikai fölfogása, ízlése között nem

¹ 1839. I. 26. sz.

² 1839. 25. sz.

³ Nevezetesebbek: Munkácsy János *Tündér Ilonájáról* (Badics kiadásában id. kötet, 11 játékszíni krónika), Szigligeti *Micbánjáról* (18.) és *Rózsájáról* (22.), Tekei *Kegyencéről* (48.) és Döme Gergely *Köcsmei sárkányáról* (102.).

⁴ 104. krónika.

⁵ Dumas *Terézével* (47. krónika) és *Paul Jones-ával* (73.).

volt számbavehető eltérés, képzettségük is nagyjából egyforma volt, így ami különbség bírálataik értéke között van, egyéniségükben és írói tehetségük különféleségében bírja magyarázatát. Vörösmarty alapján művész, nagy fogékonysággal mindenféle költői szépség iránt: jobban meglátja azt, ami a megbírált drámában szép. Mint ember tele jóindulattal, érzékkel mások érdemei s gyöngeségei iránt: innen bírálataiban az enyhe mérték s a túlságos méltánylás. Fogyatkozás ez, de kárpótlásul egy más kiválóság forrása: az az igaz öröm, mely a kritikust egy-egy sikerült műalkotás méltatása közben elfogja, színt és meleget ad bírálatainak. Vörösmarty kritikáinak legbecsesebb elemét pedig, a színre került drámák finom jellemzését, költő voltából érthetjük meg, hiszen egy-két vonással képet adni egy műalkotásról inkább költői, mint kritikus adományt követel. Ezeket az érdemeket hiába keressük Bajzánál. Bajza elsősorban kritikus: nem megérteni törekszik a művet, hanem értékét megállapítani, elemzés helyett a souverain bíró felsőbbiségével ítél. Érzelmi mozzanatok távol állanak tőle, szívében nincs gyűlölet, de — a franciákat kivéve — erősebb rokonszenv sem: mint ember hideg, innen értékelései is hidegebbek, de megbízhatóbbak. Mértéke magasabb, ítélete szigorúbb, mint társáé, de nem az igazság rovására. Bontókésével szándékosan nem metsz oly mélyre, mint Vörösmarty: meglátszik, hogy sűrű polemiáiban nemcsak ítélő készsége edződött meg, hanem önbizalma is. Erejének, igazságának tudatában határozottan, szinte ellenmondást nem tűrő hangon ítél, de csak egy pár szóval, egy-egy jelzővel — különösen, ha dicsérni kell. Tolla is gyakorlottabb, kritikához szokott. Vörösmarty kezében inkább hangszer, nála fegyver. A fogyatkozások kimutatásában biztosabb a keze, s ha ugyanegy műről mondanak ítéletet, Bajzáé közelebb jár az igazsághoz. Az *Utazás közös költségen* című francia vígjátékről Vörösmarty úgy ítél, hogy elég mulatságos és vasárnaponként adható. Bár ez a megállapítás sem dicséret, mennyivel találóbb Bajza ítélete,¹ mely — igaz, hogy ötödfél évvel

¹ Vörösmarty 65., Bajza 62. krónikája. Amaz az 1837. dec. 27-iki, emez az 1842. ápr. 14-iki előadás nyomán.

későbbben — a legridegebben visszautásítja, mint teljesen értéktelen, senkinek sem tetsző munkát. Még jellemzőbb az eltérés Raupach *Királyleány mint koldusnő* című drámájának bírálatában. Vörösmarty erről a drámáról írja egyik legszebb, de épen nem igazságos bírálatát, Bajza mesterien ízeire szedi a német fércművet,¹ kimutatja, milyen értéktelen, hazug a költői eszméje, milyen csinált, erőszakolt a bonyodalma, milyen természetellenesek az alakjai. Ez Bajza legjobb, legszellemesebb bírálata, benne — ha szabad egy nagy mondást kockáztatnunk — Lessing magaslatára emelkedik. A bírálat szelleme, fölfogása, hangja nem volna méltatlan a *Hamburgische Dramaturgie*hez.

De azért Bajza sem kerüli el a botlást. Vörösmarty jóindulata, őt ridegsége viszi tévútra, így Szigligeti *Rózsájának* és Teleki *Kegyencének* bírálatában. Az előbbinek csak magyaros színére, magyaros jellemeire van dicsérő szava, egyéb érdemeit nem veszi észre, az utóbbinak, melyet Vörösmarty túlbecsült, nem adja meg a megillető elismerést, s míg a dráma főhibáját, Petronius Maximus bosszújának szertelenségét, embertelenségét jól kiemeli, kiválóságai iránt nincs érzéke.

Így Bajza kritikáinak vannak érdemeik, még Vörösmartyéival szemben is, de általán, mint egyes drámák bírálatai nem mérkőzhetnek amazokkal. Egy közös érdemüket, amely Bajza bírálatait még fokozottabb mértékben tünteti ki, külön kiemelem. Ez a drámák meséjének ügyes összefoglalása. Bajza nemcsak igen világosan szorítja pár sorba, beleszöve bíráló megjegyzéseit, hanem érdekesen is tudja elmondani, szinte személyes, egyéni szint kap tőle a beszámoló. Ebben a tekintetben fölveszik e kritikák a versenyt a legjobb magyar színi kritikákkal.

Bár Bajza és Vörösmarty színi bírálatai koruk legkiválóbb drámabírálatai, kritikai munkásságuk súlypontja nem egyes bírálataikon van, hanem működésük egészén. Ők a maguk és a többi színi kritikus eljárása között választóvonalul azt tartották, hogy az övék határozott esztétikai

¹ Vörösmarty 133., Bajza 60. krónikája.

elveken épült, s erre voltak legbüszkébbek. Vörösmarty meg épen, mielőtt színi bírálatait megkezde, egy terjedelmes dramaturgiai tanulmányban, *Elméleti töredékek*, Horatius, Lessing, Schlegel és Tieck dramaturgiai tanításainak felhasználásával, rendszerbe foglalja a dráma megalkotására, szerkezetére és kidolgozására vonatkozó nézeteit, hogy mintegy szilárd esztétikai alapot vessen a színház megnyitása után meginduló színi bírálatainak. Tagadhatatlan, hogy kritikáik nincsenek esztétikai elvek híján, de ez az elvszerűség inkább ítéleteik kimondásában, mint megokolásában érvényesül.

Másrészt elveik — legalább javarészüik — sem mélyek nem voltak, sem eredetiek, hanem a német esztétikából a köztudatba átment s a kor kritikájától sűrűn, sőt állandóan alkalmazott tanítások. Bajza e közkeletű tételeken kívül még Aristotelesre és Lessingre nyul vissza, Vörösmarty meg azokkal az elméletirókkal marad szoros kapcsolatban, akiknek műveit elméleti dolgozataiban kiaknáta. A költői igazságszolgáltatás elve, de menten ethikai jellegének túlságos kiélezésétől; a művészet és erkölcs követeléseinek összebékítése a szélsőségek letompításával; a cselekvény valóságosságának és a motiválás pszichológiai helyességének főtárgyul való alkalmazása; tartalmas és következetes jellemrajz sürgetése: mindezek nemcsak igen józan, hanem termékeny elvek is, de hirdetésük nem követelt széleskörű és elmélyedő tanulmányozást, s egyikük sem ad határozott, egyéni szint kritikai munkásságuknak. A korabeli kritika rendes fegyvertárához tartoztak mint kipróbált, mindennapi eszközök.

Mélyebbreható jelentőséget kritikai munkásságukban csak az első két elv nyert. Mint a kor valamennyi kritikusa, ők ketten is dogmává emelték a költői igazságszolgáltatás elvét, de jóérzéssel inkább negatív, mint pozitív irányban élezték ki. Tanításuk lényege: az erény ne szenvedjen méltatlanul, a hűn ne nyerjen jutalmat.¹ Elméletüket, melynek

¹ Ismételten hangoztatják. Legvilágosabban Vörösmarty 63. játék-színi krónikában fejti ki (Kotzebue Gróf Benyovszkyjának bírálatában) Bajza pedig a 64-ikben (Armand és Fournier Vas álarcáról szólva).

gyökere már Aristoteles poétikájában megtalálható, nagy szerencsével vitték át a gyakorlatba : a német szentimentális drámák ellen fordították. Lessing nyomán kiméletlenül üldözték azokat a német drámákat, melyek ártatlan személyek gyöttrésével, méltatlan szenvedéseik rajzával mindenáron könnyet akartak sajtolni a nézők szeméből. A művészetnek és erkölcsnek egymást sokszorosán érintő körei közül az a kérdés foglalkoztatta őket leggyakrabban, szabad-e a drámaírónak a rútat, a vétket színpadra hozni. A két kritikus egymással teljes harmoniában, de nyilván Schlegel fejtegetései alapján, nem tiltja el tőle a költőt, megkövetelik azonban, hogy ne tegyék kívánatossá, hanem utáltassák meg.¹

Eszztétikai fölfogásuknak csak egyik, elméletileg fontos sarkköve viseli magán az egyéni megmunkáltság nyomait : a színi hatás kérdése. Mi teszi értékessé a drámát : a színszerőség-e, ami a színpadi technika, a színpadi fogások ismeretében és ügyes alkalmazásában, a cselekvény gyors, fordulatos bonyolításában, a helyzetek érdekfeszítő voltában áll és a színpadi sikerben nyilvánul, vagy a költőiség-e, a jellemrajz biztossága, a cselekvény következetes fejlesztése a jellemekből, az emelkedett dikció? A kérdés ilyen dilemmatikus föllállítása, tudjuk, jogosulatlan ; Gyulai Pál kimutatta, hogy a kétféle hatás nem rekeszti ki egymást, hanem összeolvadhat egy magasabb egységbe, a drámai hatásba. Vörösmartyék érdeme épen az, hogy öntudatlanul is a helyes irányban haladtak s nem különítették el mereven a hatás kétféle tényezőit. Vörösmartyt mint drámaíróat a költői hatás hívének szokás tekinteni, sőt az egyoldalúan költői hatásra törő, ú. n. akadémikus drámát egészen az ő irányának, iskolájának tekintik : azt hihetnők, hogy ő az egyik véglet képviselője. Bajza viszont, a nagy színpadi sikerű francia drámák apostola, aki a francia romantikus drámákat épen színszerőségük miatt állította követendő példaképpül, a másik véglet hirdetőjének tetszik. Ez azonban pusztá látszat, s a két fegyvertárs között

¹ Vörösmarty elméleti dolgozatában (*Összes munkák*. [1885] VIII : 55. l.) és bírálataiban is több ízben (156. játékszíni krónika), Bajza még hatásosabban a 44. krónikájában, Dumas *Korona és vérpad* c. drámája bírálatában.

teljes volt a harmonia. Vörösmarty már *Elméleti töredékeiben* összekapcsolja a két tényezőt, s noha a költői értéket magasabbrendűnek tartja,¹ mégis kimondja, hogy «a színi hatás semmiesetre nem oly hiú, vagy közönyös dolog, hogy azt megvetni, vagy kár s veszteség nélkül elmellőzni lehessen»,² így «sem a belső becs nem elegendő magában, még kevésbé a színi hatás belső becs nélkül. E kettő oly egybeforrott érdek, mely ha felbomlott, megszűnik a dráma: az első nélkül ugyanis prózai művé aljasodik, a második nélkül hiányos vagy inkább elhibázott költői mű marad».³ Kritikáiban is oly nagy szerepet juttat az előadott drámák színpadi hatása vizsgálatának, s olyan nagy elismeréssel adózik a pusztán külső sikert ért drámáknak is, hogy époly kevésbé sorozhatjuk az esztétikus Vörösmartyt az egy irányban elfogult kritikuskok közé, mint Bajzát, aki viszont a drámák bírálatánál nagy figyelemmel fordul a költői hatás eszközei felé is. Mikor a kétféle hatás jogosságának vitatói nagy elméleti harcot indítottak a kérdés tisztázására, mind Vörösmarty, mind Bajza távol maradtak a küzdelemtől, világos jeléül annak, hogy a probléma ilyen kiélezését nem tartották helyesnek. Mindketten másként, gyakorlati szemmel nézték a kérdést: meddő spekuláció helyett inkább azt kutatták, van-e valamilyen érték a színre került drámában. Ez a gyakorlati, józan szempont az, ami fölfogásukat egyénivé, értékessé teszi.

Bajza és Vörösmarty kritikai munkásságának kétségkívül megvan az az érdeme, amelyre oly büszkék voltak: céltudatosan, határozott irányban, egymással harmóniában,⁴ s következetesen művelték a kritikát és azt nagy elvi szempontok szolgálatába állították. De bíráló tevékenységüknek volt egy másik, messzebbreható célja is, s ezt is elérték:

¹ «A költői lélek nélkül alkotott színműveket eltemeti az idő, maradandók azok, melyek, habár nem felelnek meg a dráma kívánatainak, költői belérték által tartalmaznak.» U. o. VIII. 10. l.

² U. ott, 11. l.

³ U. ott, 12. l.

⁴ Némi, de pusztán elméleti jelentőségű eltérés csak a dráma két elemének, a cselekvénynek és jellemelemeknek fontosságát illetőleg volt köztük. Vörösmarty, Lessing tanítását követve, az utóbbit, Bajza, a francia drámának hatása alatt, az előbbit tartotta fontosabbnak.

Ők nemcsak kritikusokként kívántak szerepelni, hanem bírálataikkal a magyar irodalom föllendítésén s ezáltal a nemzet nevelésén dolgoztak. Az egyes megbírált mű kevesebbet számított előttük, mindig az egész irodalomra függesztették szemüket, s egy-egy kritika csak alkalom volt számukra, hogy a közízlést fejlesszék. Kritikai munkásságuknak igazi jelentőségét tehát azok a törekvések adják meg, melyek megvalósításán fáradoztak. Kiemelem közülük azokat, melyek nem pusztán gyakorlati eredményekre, a Nemzeti Színház műsorának összeállítására irányultak, hanem az irodalmi nézetek tisztázására, az esztétikai ízlés finomítására is nagy hatással voltak. Olyan erővel és kitartással fejtegették ez irányú gondolataikat, hogy az Athenaeum drámai irodalmi programjának is tekinthetők.

Az első közöttük az irodalom nemzeti voltának erős átérzése s ezzel kapcsolatban az eredeti magyar drámák érdekében kifejtett izgatás. Lejárt már Kazinczy kora, aki irodalmunk föllendítését külföldi munkák átültetésétől várta. Az Athenaeum elismeri, hogy szükség van külföldi remek előadására, de még fontosabb, hogy a Nemzeti Színház eredeti magyar drámákat játsszon, mert a drámaírás igazi iskolája a színpad, s addig nem lesz igazi drámaköltészetük, míg az barátságos, megértő otthonra nem talál színházunkban. Bajza inkább elméleti úton s hazafias szempontból követeli a magyar drámát: nyelvünknek és nemzetiségünknek leghatalmasabb emelője a színpadon előadott eredeti magyar dráma,¹ Vörösmarty gyakorlati úton buzdít művelésére és a színpad szempontját emeli ki: «Mi fog színházunknak karaktert, érdeket, önállóságot s végre virágzást adhatni? Jó eredeti színmű, s ez az, miben velünk az idegen színház nem versenyezhet.»² Ma már közkeletű igazságok, melyeket bizonyítani sem kell, akkor azonban mind fogalmazásukra, mind indokolásukra szükség volt. Ez az erős nemzeti érzés, s kisebb részben mesterük iránti kegyelet is, bírja őket arra, hogy a fiatal magyar színpad egyetlen halottjának, Kisfaludy Károlynak, műveit ne engedjék

¹ 4. játékszíni krónika.

² 50. játékszíni krónika.

feledésbe merülni. Mind a ketten ismételtlen visszatérnek Kisfaludy drámáinak maradandó értékére s követelik sikerült vígjátékainak színen való tartását.¹ Fölismerik nemzetünknek régi — sajnos azóta egyre fokozódó — fogyatkozását, hogy nincs elég érzéke irodalmunk multja iránt, s elvakítva az új irodalmi jelenségektől, könnyen hajlik a régi emlékek kicsinybevevására, úgy, hogy szinte bűnös könnyelműséggel veti el magától még az igazi értéket is, csak azért, mert az már régi. Annak a nemes harcnak, melyet legjobb kritikuskaink az egyoldalú, túlzó modernség ellen még napjainkban is folytatnak, első jelentkezése itt, Bajza és Vörösmarty kritikáiban található.

Amilyen hévvel sürgetik az eredeti magyar drámákat, époly határozottan lépnek föl a német dráma ellen, mely a harmincas-negyvenes évek fordulóján ugyanazt az uralkodó szerepet játszotta színpadunkon, mint a mult század utolsó negyedében a francia. Divatban volt a német szentimentális dráma, Kotzebuenak, Raupachnak, Birchpfeifernek és társaiknak színpadi hatásra, nem minden technikai ügyesség nélkül készült, de sekélyes drámái, a bécsi színházak közvetítésével hozzánk importált kétes becsű színpadi vándorok, s a mi fejletlen ízlésű közönségünk nagy gyönyörűségét találta bennük: nem csoda, ha a színház műsorának java-része belőlük került ki. Bajzáékat kétségkívül a nemzeti, sőt politikai szempont is vezette, mikor a német dráma beözönlése ellen tiltakoztak: féltették irodalmunk és műveltségünk ön-állását a fenyegető német szellem uralmától, de ugyanerre bírta őket, s még nagyobb mértékben, a művészi szempont, mert bár Kotzebuenak drámái tehetségét elismerték, fölületességet, léhaságot, erkölcstelenséget vetettek szemére, a többi korukbeli német drámaírórt meg pusztá mesterembernek tartották. Úgy látták, hogy a német dráma egyébként is hanyatlásnak indult, s a magyar dráma esztétikai tekintetben is lejtőre kerül, ha a divatos német fércművek nyomdo-kaiba lép.¹

¹ Bajza az 50. és 71. krónikában, Vörösmarty 41. és 50. krónikában.

² Mindketten igen sokszor a német drámák bírálataiban.

Jól tudta azonban a két kritikus, hogy a nyiladozó magyar dráma egyelőre még nem tud megállni a maga lábán, rászorul idegen segítségre. Ezért, ha már eltiltották a német drámától, másutt kellett számukra mintaképről gondoskodni. Bajza és Vörösmarty vezető gondolata közös volt, s az alkalmazásában sem volt közöttük eltérés: megegyeztek abban, hogy a legnagyobb modern drámaíró ugyan Shakespeare, de drámaíróinkat még sem hozzá, hanem a korabeli francia romantikusokhoz kell utasítani. Fölfogásuk azonban nem vágott teljesen össze. Vörösmarty, ismeretes, Shakespeare lángelméjét teljes mértékben fölfogta s épen műveinek páratlan, utánozhatatlan értéke miatt óvakodott követendő ideálul a magyar írók elé állítani — noha önmaga drámáiban sokat tanult tőle; Bajza azonban egyrészt nem emelte Shakespeare-t ilyen magasan a francia drámaírók fölé, másrészt amint közönségünket nem tartotta teljesen megértnek Shakespeare teljes élvezésére, drámaíróinktól is, úgy vélte, jóval messzebb esik korban, mintsem mintaképkül vehetnék, s az angol gondolkodást és ízlést is igen eltérőnek találta a magyartól.¹

Ez az árnyalati különbség gyakorlati következménnyel nem járt, s mindketten egyaránt, valamint az Athenaeum egyáltalán, a francia romantikus drámát hirdették a magyar színpad legerősebb támaszának s a magyar drámaírók legjobb tanító mesterének. Bajza ebben a kérdésben is mélyebbre hatol. Nem elégszik meg a színre került francia drámák dicséretével, hanem néha elméleti magaslatra emelkedik s kritikáiba hosszú fejtegetéseket sző a francia dráma kiválóságairól. Súlyos érvekkel, lelkes szavakkal emeli őket a német drámák fölé: az Athenaeum körének rokonszenve a francia romantika iránt itt nyílt állásfoglalássá lett. Vörösmarty e ponton is gyakorlatiasabb. Amint egész drámaírói pályája, mely a németek követésétől mindinkább a francia romantika felé hajolt, például szolgálhatott íróinknak, akként bírálataiban is inkább az egyes francia drámák jelenségeinek kiemelésével iparkodott társait követésükre buzdítani.

¹ A 77. krónikában.

Bajzáéknak mind a két ponton igazuk volt: Shakespeare valóban csak az igazán nagy drámaírókra van jótékony hatással, s a mult század első felének francia romantikus drámája sokkal magasabban áll értékben, mint a korabeli német szentimentális dráma. Fokozza érdemüket, hogy vonzódásuk az előbbi iránt nem ment túlságba s nem veszélyeztette elfogultsággal. Amint a német drámában is meglátták az érdemet, a színpadi technikát és a színszerüségét, akként a francia drámák fogyatkozásai előtt sem hunytak szemet s igazságosan megrótták kedvelt irányuknak silányabb termékeit. Mégis Bajzának Shakespeare-ről mondott nem ugyan félreérthető, de félremagyarázható szavai, valamint a francia romantikának állandó magasztalása az Athenaeumban, könnyen keltette azt a látszatot, hogy ők, főként Bajza, Shakespeare rovására dicsérik az utóbbiakat. A francia dráma magyar ellenségei, Henszlmann Imre és Vahot Imre, a Regélő Pesti Divatlap színi kritikusai, kihasználták a kedvező alkalmat s a mindjobban méltányolt Shakespeare tekintélyét ürügyül véve, megtámadták a francia romantikát s fő pártfogóját, az Athenaeumot, azzal vádolva Bajzáékat, hogy Dumas és társai kedvéért mellőzik Shakespeare-t. A polemia, mely ennek nyomán kifejtett, sok szennyet is vetett fölszínre, de tagadhatatlanul egyike volt irodalmunkban a magas, elvi színvonalon álló vitáknak — a harc mozzanatai, ütköző pontjai és a vitatkozók érvelése azonban már nem tartozik a színi kritika történetébe. A vita különben sem a folyóiratok hasábjain dőlt el, hanem a színpadon, még pedig teljes diadalra juttatva az Athenaeum törekvéseit. A magyar nemzeti dráma, amelyért Bajza és Vörösmarty küzdöttek, a negyvenes évek elején megalakult, még pedig a francia romantikus dráma hatása alatt, annak szellemében. Joggal írhatta Bajza monografusa, Szücsi József: a *Játékszíni krónika* legszebb diadala volt ez. Amiért hét éven át annyi kitartással harcolt, azt az Athenaeum utolsó évében a megvalósulás biztos útján látta.¹

A *Játékszíni krónika*nak volt egy másik, de már csak a

¹ Bajza József (1914) 285—286 l.

színi kritika életében jelentős hatása: hosszú időre megszabta fejlődésének útját. Noha a kor politikai hírlapjai, a Pesti Hírlappal élükön, szintén figyelemmel kísérték a Nemzeti Színház előadásait és időnként megemlékeztek a színre került drámákról is, a színi kritika igazi otthonra a divatlapokban talált — így nevezték abban az időben a szépirodalmi hetilapokat. A már régebben főnnálló Regélőhöz csatlakozott 1843-ban a Honderű, 1844-ben az Életképek s az év második felében a Regélőt fölváltó Pesti Divatlap, majd 1847-ben a Magyar Szépirodalmi Szemle, már nem szépirodalmi hetilap, hanem tudományos és kritikai folyóirat. Mindegyik nyitott színházi rovatot s azt, legalább formai szempontból, egészen az Athenaeum mintájára vezette. Számon tartottak minden előadást, az érdekesebbekről, színészeink új alakításairól vagy nagyobb vállalkozásairól részletesen beszámoltak, ismertették az új darabokat, de csak az eredeti magyarokat,¹ rendszerint röviden, néha azonban kimerítően is, vagy a színházi rovat keretében, vagy mint Bajzáék, akik ilyenkor a *Játékszíni krónika* helyett a Figyelmező hasábjait nyitották meg a drámabírálatok számára, külön, önálló cikkek alakjában. Szépirodalmi lapjaink rendes, krónikaszerű színházi rovatával nem foglalkozunk: kevés bennük az irodalmi kritika, s ami van, az is apró, odavetett megjegyzések foglalata,² de mégis jóval magasabb színvonalon áll, mint a Honművész és Regélő kritikái a harmincas években. Itt érvényesült valójában az Athenaeum színi kritikáinak nemesítő hatása. Az elfogultságot, pártoskodást nem tudta ugyan száműzni, a kritikusok ízlését sem fejleszthette, de rászoktatta őket arra, hogy komolyan vegyék hivatásukat. Kifejlődött bennük a felelőség érzete, s Bajzáék példaadásá-

¹ Az idegen drámákkal csak kivételesen foglalkoztak. A *Honderű* egy francia vaudeville (Mellesville: *Figaro leánya*) ismertetése alkalmából nyíltan kimondja: «taglalatába, mint nem eredeti műnek hosszasan nem bocsátkozunk.» (1844. I: 367. l.)-

² Ezt maguk a lapok is elismerték, így a *Honderű*: «Igénytelen bírálataink nem annyira a drámai művek érdemére, semmint azoknak miképeni előadására fognak szorítkozni...» mert «Thaliát a művészeti theóriák bonckése alatt taglalva untatja a nem legkomolyabb olvasót.» (1843. I: 105. és 104. l.).

ból megértették, hogy a nyomtatott ítélet nem röpke szó, hanem súlyos erkölcsi vonatkozású tett, s még a rövid bíráló észrevételt is lelkiismeretes megfontolásnak kell megelőznie. Elhibázott, téves, alaptalan, sőt rosszindulatú bírálatokkal a negyvenes évek szépirodalmi lapjai is bőven szolgáltak, de háttérbe szorult az a fölületes, léha, könnyelmű ítélkezés, üres dicsérgetés vagy kicsinyeskedő gáncsolás, mely az előbbi évtized színi kritikáját olyan rossz hírbe hozta.

Ez Bajza és Vörösmarty *Játékszíni krónikájának* második nagy diadala.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

AZ UTOLSÓ KÜRTSZÓ.

Világszellem, Lélek, Isten, Mindenható, ki az égben
Gondolatok lángtrónján ülsz láthatatlan, észrevétlen,
Látod-é, hogy lenn a porban mint vergődik egy parányod?
Bánod-é, ha látod? Vagy ha bánod, azt se szánva bánod?
Lelkemtől, mely horgonyt vetve küzd az árral, küzd a vízzel,
Titokzatos szent voltodig régi hitnek hidja ível,
Rajta szállnak, tántorognak hozzád sorba csonka vágyak,
És panaszló fájdalommal csak keresnek, csak kiáltnak :
Óh mért hagytál egymagamra, mindeneknek Alkotója?
Szivem, mint a tűzben égő porfir, kinnal van beróva,
Hozzád dobban, hozzád lobban mondhatatlan fájdalomban,
Önmagától zaklatottan, egy világtól elhagyottan.
Vagy így lobog, gyászos éjén tűnő létnek, mint a máglya,
Minden lélek? S önmagára támad ölve balga lángja?
Szétszórt szikrák, az Örök Fény forgásától szétrepülve,
Egy-egy fényjelt írni s aztán bemerülni a nagy ürbe?
Óh mért érzem, hogy magasabb fáklyalángom lobbanása,
Mint körültem más ezerek? Mért a lelkem büszke lámpa?
Lámpa sorsa, hogy ragyogjon ; fárosz sorsa, hogy vezessen —
Akkor céloim ég-magasban mért sirassam, mért keressenem?
S ha Te küldtél : cimered és szent pecséted, melynek zordon
Nagy értelme fenn kiált — mért nem ragyog e bús heroldon?
Égek, zengek és beszélek, pusztaságban, mint a holtak
Mesemondó vak bolondja . . . Süket égnek mit daloljak?
. . . Ifjuságom mint az álom, mint az árnyék, tova lebben —
S én utána csak esengek, sirván, e bús szürkületben.
Nemcsak hajam barna szálát esi dér meg — lelkem őszül!
S vérem piros csergetegje megfakul e sárga ősztül.
Lázaimból, melyek egykor fölgyújtották a világot,
Hamut szűr csak a fejemre sorsom, ez a gyásszal áldott.

Zengő arany trombitám is, melyet egykor szent kezdeddel
Illesztettél ajkaimhoz, lehanyatlik . . . óh ne vedd el,
Hadd próbáljam, hátha egyszer még a régi dalra szólna,
Mint Roncevallesnál Roland vitéz szent halotti riadója.
Riadalmas és fájdalmas nagy erővel ha megfújnam,
S érezném, hogy Gábor angyal fényes szárnya leborúl rám,
Szívemet, mint véres keztyűt nyujtanám föl, föl az égig,
Hozzád, Uram, hol a mennyek ibolyaszín sátra kéklik ;
S ravatalra téve lelkem bús pompával, néma gyászban,
Tudva, hogy tört életemet arany hittel koronáztam,
Hittel, mely megóriásit és hozzád fűz, szent királyom :
Ellobbannék, mint csillagfény, utolsó nagy éjszakámon.

OLÁH GÁBOR.

AZ «ÜNNEPRONTÓK».

— Szélgjegyzetek Arany balladájához. —

Az 1900-as esztendő magyar irodalomtörténeti kutatásai-
ban jelentős helyen állott Arany balladája az Ünneprontók-
ról. Binder Jenő, Zlinszky Aladár és Katona Lajos három,
egymástól nagyjában független essayben ¹ felfedték ennek a
költeménynek a forrását és bevilágítottak abba a nagy és
érdekes európai mondakörbe, amelyből Arany közvetlen
forrása — egy XVIII. századbéli magyar ponyvavers —
fakadt. E kutatások ilyként két síkban haladtak: a fol-
kloristikus vizsgálódás célja a monda keletkezésének és
változatainak csoportosítása volt, — egészen Arany ponyva-
forrásáig. A szerényebb irodalomtörténeti vizsgálat célját
már el is érte, amikor megtalálta a Szilágyi-féle ponyvavers
szövegét, amely Arany balladájának ötletét és meséjét adta.
A kutatásnak mind a két körét néhány vonással kívánna
kibővíteni e cikk.

*

Arany ünneprontói tudvalevően azzal szentségtelenítik
meg a pünkösdi ünnepét, hogy a mise órájában ott duhajkod-
nak egy kocsmában, szemközt a templommal. Démoni dudás
vetődik közéjük: táncba fognak. Az ördögi zene és az
ünneprontó, bűnös tánc többé meg nem szűnnek. Éjjeli
toronyóraszóra a pokolba táncol az őrzöngő csoport.

Alább látni fogjuk, hogy a költő miként használta fel és
formálta át — elegyítvén a legkülönösebb elemekkel — a

¹ Binder Jenő, Párhuzamok Aranyhoz. II. Az ünneprontók.
EPHK. XXIV. 20. l. — Zlinszky Aladár, Arany balladaforrásai. Irod.
tört. Közlem. X. 283. l. — Katona Lajos, Az ünneprontók. Ethnogra-
phia, XI. 297. l. — U. attól, Arany Jánosnak «Az ünneprontók» c.
balladája. EPHK. XXIII. 954. l.

vásári ponyván forgó primitív verstákolmányt. Előbb azonban a legendához fordulunk, amelyet Arany nem ismert ugyan, de melynek talán legrégebb jelentkezését állapíthatjuk meg; tanulságos lesz a legendának két motivumával is foglalkoznunk: a temetői táncsal és a szentségtartó-jelenettel. Egyik sem szerepel Arany balladájában, de hogy e kultúr-történetileg érdekes motivumok *elmaradtak*, oka van.

I. Az archetypus.

A fentebb felsorolt dolgozatok szerzői megegyeznek abban, hogy az ünneprontó táncról szóló legenda ősi formája a William Malmesbury közölte *Othbertus-anekdota*, amely a fantasztikus eseményt az 1012-es (1021-es) évre teszi.

Malmesbury *De rebus gestis Anglorum* II. 174. fejb. (Stubbs I. 203.) «*De viris et foeminis choreas ducentibus*» címen, én-elbeszélés (levél) alakjában, magával Othbertussal körülbelül így mondatja el a szörnyű esetet: Vétkememet nem tagadhatom, mert Isten érte egész életemre vitustáncsal büntetett meg. Karácsony estéjén, Szászország egy városában, mise idején tizennyolcan — tizenöt férfi és három nő — a templomot környező temetőben táncot jártunk és világi dalokat énekeltünk, mindezzel megakadályozván Rodbertus lelkészt a szent functióban. A pap — miután intó szavára nem hallgattunk — megátkozott bennünket: «Táncoljatok álló esztendeig!» Velünk táncolt János pap nővére is; testvérbátyjának nem sikerült a lányt körülbelől kiragadnia, — huga karja vércsepp hullása nélkül János pap «kezébe ragadt». Egy esztendei tánc után — amelynek ideje alatt nem ettünk, nem ittunk — Herbert kölni püspök «feloldotta a köteléket, amellyel kezünk egymásba fonódott» («a nodo quo manus nostrae ligabantur nos absolvit»). Néhányan az ünneprontók közül meghaltak, mások — mint az elbeszélő is — testük szüntelen reszketésével bünhődtek. «Kaptam e levelet — fejezi be a krónikás — Dom Peregrinustól, Herbert (kölni érsek, megh. 1021.) utódától (megh. 1036.) 1013-ban.»

Ennek a tizenegyedik századbéli legendának számos

középkori, sőt újkori változata ismeretes; nem egy érdekes adalékot találunk erre vonatkozóan az idézett magyar tanulmányokban, különösen Katona Lajoséban. Sok jel arra vall, hogy a párisi Bibl. Nationale egy kéziratában kell a legenda *legrégebb és legteljesebb formáját* keresnünk; erre az adaléokra, amelyet Hauréau gazdag kivonatgyűjteményének köszönök (Notices et extraits de quelques manuscrits lat. de la Bibl. Nat., Paris 1892.), tudomásom szerint még senki sem hívta fel a figyelmet.

Ugyanazzal az Osbertussal találkozunk itt, mint akit Malmesbury szerepeltet, s ugyancsak én-elbeszéléssel van dolgunk. Az elbeszélés azonban jóval részletesebb, több drámai vonást találunk benne, — íróember műve. Az esemény színhelyét megnevezi: Coleuze az, Szászországban. Figyelmet érdemel, hogy az ünneprontók egyben templomkerülők is és temetői táncukat az ördög sugallatára (sua-dente diabolo) járják. A lány, aki karját veszti, magának Róbert papnak nővére, s János, a harmadik testvér, kíséri meg, hogy hugát megszabadítsa. — Részleteket olvasunk a csodálatos tánc lefolyásáról is: hat hónap multán már térdig a földbe süllyedten tapossák a táncot! Teljesen érzéketlenek egy éven át az elátkozott mulatók, semmi kapcsolatuk a természettel, — még hajuk s körmük sem nő meg. Eső nem éri őket. Itt is a kezek formálnak bűvös kört, amelyet egyházi hatalomnak kell átkos erejétől megfosztani: (Heribertus . . . a ligatura qua invicem manu ad manum tenebamur solvit nos). Mindez 1021-ben történt. (A Bibl. Nat. 18,108. sz. kéziratából, Hauréau VI. 39.)

Hauréau maga is felveti a kérdést, vajjon a legenda archetypusával van-e itt dolgunk; néhány érdekes adalékot is csoportosít, s bővebben foglalkozik az esemény dátumával. Ez a kérdés itt bennünket nem érdekel. De meglepő, hogy a kiadó megfélekedezett arról, hogy ő maga, nagy gyűjteményének egyik korábbi kötetében (III. 245.) a B. N. 14,883. sz. kéziratából a legenda egy másik változatát közli. Ez utóbbi elbeszélés egyébként különösebb figyelmet nem érdemelne, ha nem volna bizonyítéka a vasárnapi temetői tánc középkori szokásának, amelyet «valde inhonestum»-nak bélyegez meg

s ha nem emelné ki külön, hogy a misétmondó pap «Isten fegyverzetével» volt vértézve (presbyter erat indutus armatura Dei), ami az ünneprontók hűnét súlyosbítja. Ezekre a motívumokra alább visszatérünk.

II. A temetői tánc.

Látnivaló, hogy a legenda eredeti formája szerint az ünneprontás színhelye a templomot környező *temetőkert*. Csupán Arany — ponyvaforrása nyomán — viszi el a mulatózókat a csapszékbe. A középkorban még oly általános szokás az újkorban már ismeretlenné vált és a ponyva szerzőjé kénytelen volt éppen az alapmotívummal szakítani, hogy meséjét közérthetővé tegye. Ezenfelül az újabbkori Magyarország már alig ismerte a Nyugaton még ma is közkeletű «Kirchhof»-ot, a templommal helyileg összeforrt temetőt. Így Aranynál eltűnt a «temetői tánc», amelynek mivoltát mégis meg kell vizsgálnunk. Binder és Zlinszky csupán egy megjegyzéssel utalnak a szokás ókeresztény elemeire s P. Thewrewk E. magyar zenetörténeti dolgozatát idézik. A szokás eredetét ez nem világítja meg.

Felfogásom szerint olyan, keresztény időkbe is átplántálódott szokásról van itt szó, amely az antik cultusi ünnepélyek körében gyökerezett. A tánc a dionysosi és apollói ünnepélyek alkotó eleme volt. Óskeresztény időkben ennek megfelelően szomorú és vidám alkalmakkal, tehát szentek emlékünnepein és temetéseken, vagy újév napján, farsangkor s különösen esküvőkön táncoltak.

A cultusi jellegű s a középkor első felében mindinkább eldurvuló temetői tánc kérdésének tudtommal alig van irodalma. Magyarázatra nem szorul, hogy a pogány eredetű s az evangéliumban gyökerező askesissel annyira ellentétes táncokat már az ókeresztény felfogás elítélte. E felfogás szerint nemcsak a tánc, hanem minden pogány látványosság az ördög műve: «spectacula et pompae opera sunt diaboli» (Salvianus, de gubern. Dei VI. 31.). Az első századok tánc tiltó hangjaiból — (egyházatyák szava és zsinati

határozatok) — Franz Xaver Kraus hasznos gyűjteményt készített.¹

A középkor egyházi élete az ókereszténység tiltakozását átvitte a gyakorlatba is; ennek ellenére ez a sajátságos és sok szempontból érdekes szokás csak az újkorban tűnhetett el végkép, sőt a halotti tor képében még ma is él. Eddig nem találtam sehol utalást rá, de talán nem volna nehéz e temetői tánc s a középkor szellemi és művészeti felfogására oly jellemző «halotti tánc» közt kapcsolatot teremteni.² Arany balladájának témátörténetét mindenesetre érdekesen egészíti ki, hogy a legenda alapelemét, e temetői táncot a költő már nem ismerte: mire a legenda eljutott őhozzá, ez a motívum már hiányzott belőle.

¹ Realencycl. d. christl. Altertüm.-ben «Tanz» címszó alatt. Egyéb erre vonatkozó irodalom és adalékok összeállítását Dornseiff Franz egy. m.-tanár úr baráti szívességének és Hoffmann-Krayer E. egy. tanár úr gazdag gyűjteményének köszönöm (mindketten Baselen.). A német szokásokra vonatkozóan I. I. Ilg. Gesänge u. mimische Darstellgen nach d. Dtschen Konzillien d. MA's, Urfahr, 1906. — Angliáról: Liebermann az Arch. f. d. Stud. d. neu. Spr. 126., 180. — Franciaországról v. ö. Jourdanne, Contribution au folk-lore de l'Aude L. Paris 1899, p. 3. : Ce qui est mieux constaté c'est l'usage de danser à certaines époques de l'année dans les églises et les cimetières. Cette coutume, très vivace dans le Languedoc au moyen âge, n'avait pas encore disparu dans les dernières années du XVIe siècle comme le montrent les mesures très rigoureuses prises à cet égard par le Concile provincial de Narbonne en 1551. Cette assemblée défend de tenir la fête des fous et des enfants de chœur; elle interdit de danser et de s'assembler dans les cimetières. — Helyes Hoffmann-Krayer megjegyzése, hogy a szokás halotti cultusra vezethető vissza s jól világítja meg ezt egy adaléka: ut nullus presbyterorum ad anniversarium diem . . . alicuius defuncti se inebriare praesumat, . . . nec plausus et risus inconditos et fabulas inanes ibi ferre aut cantare praesumat, nec turpia ioca cum urso vel tornatricibus ante se facere permittat (Hinkmar v. Rheims megh. 882). — V. ö. evvel Kraus idézeteit a Laodiceai Zsinat határozataiból és Nazianzi szt. Gergely 193. lev.-ből.

² Mellesleg jegyezzük meg, hogy a «danse macabre» Arany két költeményének adta alap gondolatát, «A rodostói temető»-ét és a «Hídavatás»-ét.

III. A szentségtartó-motivum.

«A pap oda több emberrel, ment beteghez az Istennel, más emberek térdepeltek, ők tántzoltak és nevettek.» (20.)

Arany nagyjából követi a ponyva cselekvésvonalát, de a fent idézett sorokban megrögzített jelenetet: az oltári szentséggel feltűnő papot mellőzi. Hogy ez a legendának tudatos «luteranizálása», arra alább még rámutatok. Itt annak a nézetemnek szeretnék kifejezést adni, hogy ez a «monstranciatopos» talán valamely más motivum-körből került elő és elegyedett a magyar ponyvában a temetői táncsal.

Az archetypus meséje szerint a bűn, amelyet oly szörnyű büntetés követ: az ünnepnap és a szent hely megszentés-telenítése, a mise megzavarása.

Van egy másik, ehhez némiképp hasonló, sőt ezzel összekapcsolható legenda-motivum: a pap miseruhában, kezében az oltári szentséggel feltűnik az utcán vagy valamely nyilvános helyen. Mulatozókkal találja magát szemközt. Némelyek letérdelnek, mások táncukkal gunyt üznek az isteni attributumokból. Tehát nemcsak az ünnepnapot és a temetőt, a misét és a papot lehet kicsufolni táncsal és vigassággal, hanem az «armatura dei»-t is; ez az a kifejezés, amellyel már fentebb a Bibl. Nat. egyik kézirat-idézetében találkoztunk.

«Der Narrentanz kennt auch eine Lokalsage — írja A Schaller-Donauer a Schweizer Volkskunde-ban, 1923, 19, — die folgendes berichtet: Im Flecken Schwyz tanzten einst zwei Masken, ein Blätz und ein Drapoling durch die Gassen. Da begegnete ihnen ein Priester, der auf dem Ver-sehgang mit dem Allerheiligsten begriffen war. Der Blätz ent-ledigte sich der Larve und kniete nieder. Der Drapoling hin-gegen lachte und klatschte in die Hände und lief, mit seinen Schellen rasseln, davon und versteckte sich in einer Mühle. Er ist nie mehr gesehen worden, aber noch lange Jahre hörte man in der Mühle das «Gröll» und seitdem sind in Schwyz die Drapolinge (a bohócruha egy neme) verboten.»

A két motivum bizonyos elegyedését találjuk Caesarius de Heisterbach egy anekdotájában (amelyre — mint e cikk megírása közben látom — Katona Lajos már 1899-ben figyelmessé lett.).

Péter-Pál napján a falu lakossága táncol és dalol. Papjuk, aki misézni akarna, figyelmezteti őket, hogy az ördögi játékkal hagyjanak fel (ut a ludo diaboli recederent). A papnak ott a kereszt a kezében, — misézni kezd. Némelyek leborulnak, mások ott táncolnak tovább körben. Egy öreganyó valahányszor tánca közben a pap elé kerül, csufolódo mozdulatot tesz. «Három napon belül meghalt». (A harmadnapon elkövetkező halál ismét más középkori legenda-topos.).¹

IV. Az ördögi zene és a bűvös tánckör.

A megátkozott ünneprontóknak rettentő táncához az ördög muzsikál. Ennek a fantasztikus zenének suggestiv ereje van. Ez a duda nem közönséges szerszám: szél árad belőle és eltéphetetlen, bűvös kört formál a táncosokból. Ebből a körből nem lehet kiszakadni, külső erő nem fér hozzá.

Ezek Arany ötletei, amelyekkel a ponyva alapgondolatát kibővítette. Az archetypus és utódai (így a magyar ponyva is) az esztendeig tartó táncot az átokra vezetik vissza. Nem a zenének van elvarázsoló ereje: ez aranyi gondolat. De a muzsikáló ördögöt sem sikerült egyebütt megtalálnom. A ponyva csak *ismeretlen*, — tehát Arany fantáziája számára titokzatos — zenészekről tud.

A muzsikáló ördög hihetőleg burnsi örökség. Arany ezidőtájt sűrűn lapozta Burnst s éppen két olyan versét fordította le magyarra, amelyekben a sátán zenél.

Jött az ördög hegedü szóval,
Elvitte a finánczot;
És minden asszony így kiált:
«Belzebub, éljen a tánczod!»

(Az ördög elvitte a finánczot.
1868 körül).

Ablak-szugolyban legfölül
Maga vén Sátán bácsi ül

¹ Heisterbach. Dist. IV. 11.

Mint nagy, bozontos, czirmos eb,
 Övé a muzsikás szerep ;
 Szorít is oly nyers hangot ő,
 Hogy reng belé boltív s tető.

(Kobor Tamás, 1868—70 körül.)¹

A zene, amellyel démoni hatalmak embereket suggestive irányítanak, nem ismeretlen mondai és költői motivum. Arany kétségkívül jól emlékezett a hammelni patkányvarázslóra, aki Browningon kívül számos költőt inspirált.

In meine Saiten greif ich ein,
 Sie müssen alle hinterdrein.

(Goethe, Der Rattenfänger).

Ez a «suggestiv zene» Aranyt az 1877-es balladaesztendőben még egyszer-kétszer foglalkoztatta. A Tengerihántás Tuba Ferkóját ilyen «zenei képzelődés» viszi a halálba :

Maga Ferkó sem nyughatik az ágyon,
Behúnyt szemmel jár-kei a *holdvilágon* ;

Muzsikát hall nagy-fenn, messze,

Dalos Eszti hangja közte,

— Ne aludj, hé! vele álmodsz —

Azt danolja : «gyere! jöszte!»

— — — — —
 Magasan a levegőben

Repül egy nagy lepedő fenn :

Azon ülve *muzsikálnak*,

Furulyálnak, eltűnőben.

Figyelmet érdemel, hogy Arany ehhez a részlethez lap-széli jegyzetet fűzött, holott illetően folklorisztikus megjegyzések ritkák nála.

«Mezőn háló emberek — írja — sokszor vélnek magasan a légben áthúzódó kísértetes zenét hallani ; a (*daemoni*) zenészek valami nagy, kiterült ponyván repülnek tova.»

Mellékesen megemlíthetjük, hogy az utolsó ballada-év versei a «tamburás öreg úr» művei, akinek képzeletét temérdek régi melódia népesítette meg. «Egy hang» elég volt néki s

¹ A két Burns-fordítás és Az ünneprontók valamelyes összetartozósága mellett tanuskodik egy szó is, amely mindhárom versben előfordul. Ez a «kuferces» tánc neve. Mi ennek a szónak az eredete? Prikkel Márián magyarázata nem látszik kielégítőnek.

«feledett régi dalra émedt». Innen az 1877-es balladák némely zenei eleme is.

Ebben a démoni zenében, amelynek kíséretét talán kissé messze is kerestük, sajátos szerep jut a dudának. A ponyva-eredetiben hegedűzenére táncolnak. Zlinszky szerint egy hegedű kevés lett volna. Ám Aranynak — úgy gondolom — más célja volt azzal, hogy az ördögnek dudát adott a kezébe. A suggestív zene a *duda szelével* árad szét. Kísérteties hangszer ez, amely valami ciklont idéz elő, — nincs menekülés ebből a *forgatagból!* Három helyen érezteti ezt a költő : a zenész «tömlője degeszre van fujva ;» mikor nem akar szünni a muzsika, az egyik táncos a szelét szidja : «Hagyd el — riad egy rá — a ki szele van! Kihasítom kecskedudádat.» S végül a suggestív zene és a dudából kitörő ciklon sepri el az ünneprontókat :

S mint szél ha forogva ragad port :
 Ugy tánczol el, egy bős harczi-zenére,
 (Mondják: a pokol tüzes fenekére)
 Az egész örvongó csoport.

A csodadudából itt már egy egész orchester erejével áradnak a hangok!

Arany a danse macabre-szerű bűvös kör ötletét szereti. Valami delejes erő — a duda szele — fűzi össze az Ünneprontók táncosait ; hasonló erő formál kört a Hidavatás öngyilkosaiból. Haláltánc-féle «forgatag» ez is, amely «félkörben zug fel s le, mint malomkerék». Az öngyilkosjelölt «megérzi sodrát, hogy ragad».

S nincs ellenállás e viharnek, —
 Széttörni e varázsgyűrűt
 Nincsen hatalma földi karnak. —
 Mire az óra egyet üt :¹
 Űres a hid, — csend mindenütt.

¹ A. ragaszkodik a kísértetek órájának «toposzához». L. pl. köv. költeményeit : Ünneprontók, Éjjéli párbaj, Hatvani, Hidavatás stb. Ez a «Gespensterstunde» — éjfél és egy óra közt — számos ballada fordulópontja. V. ö. Goethe Todtentanz-ában : «Die Glocke, sie donnert ein mächtiges Eins»; a «Schatzgräber»-t «eben als es Zwölfe schlug» és Hamlet I. 1. jel.-ét. — Itt korrigálhatjuk Zlinszky cikkének egy

Az Ünneprontók «varázsgyűrűjét széttörni sincsen hatalma földi karnak :» a gazdának, aki vasvillát emel táncoló cselédjére «vasvilla kezébe ragadt ám». Ott vannak az esdeklő rokonok ; s a táncolók maguk «nagyepedve nyujtják kezöket.» Mindez hiába.

Honnan vette Arany, hogy a varázsgyűrűnek «petrifáló» ereje van? A ponyvaforrás erről semmit sem tud ; az archetypus — amelyet Arany nem ismert — mind a táncos kör bűvös voltát érzékelteti, mind említést tesz petrifáló hatásáról. Fentebb láttuk, hogy a varázskört a táncosok egymásba fűzött keze alkotja : csak a püspök szava töri meg a varázst. Arany kézberagadt vasvillájának pendentja a pap hugának karja, amely fivérének «kezében marad»... Véletlenül van-e itt dolgunk vagy a költő intuiciójával, amely egy százados mondát — noha a vásári ponyva kezdetleges és fogyatékos alakban adja eléje — tartozékaival kiegészít? Önként felvetődik itt a kérdés, nem ismerte-e Arany a legendának más változatát is?

Arany a középkori eredetű legendát modernizálja — vagy legalább is korok fölé emeli — és kivetkezteti sajátlagosan katolikus voltából. A templom : kis, falusi kálvinista templom, — legalább annak érezzük. Láttuk már, hogy a ponyvában szereplő pap, aki az oltári szentséggel jó ki a templomból, a balladában eltűnik. A miséről vagy isteni tiszteletről, amely «odabent» folyik, csak a sátáni dudás egy gunyos szavából szerzünk tudomást. Átkot sem hallunk, amely pedig az archetypustól a ponyváig szinte minden változatnak fontos alkotóeleme. Ily külső hatások helyett inkább szellemi és erkölcsi erők jelentkeznek Arany-nál, az egész versen mintha Luther lelke áradna végig : az az ördög munkál itt, akit a «Hatvani»-ban az «Erős várunk minékünk Isten» zsoltárral sikerült elűzni. Az ünneprontóknak nincsen «váruk», ők mindenestül a sátán prédái.

BALOGH JÓZSEF.

tévedését. «A.-nál a történet nem tart bizonytalan ideig, hanem határozottan vecsernyétől éjfélig» 286. l. Nem érthető meg egykönnyen, honnan veszi Z. a vecsernyét, holott a ballada cselekvése a «szép piros pünkösöd reggel» első harangszavával kezdődik.

AZ ALANYI ADÓK A MAGYAR ADÓRENDSZERBEN.

I.

A magyar törvényhozás azóta, hogy 1909-ben Wekerle Sándor javaslatait elfogadva az egyenes adókra vonatkozólag gyökeres reformot alkotott, mondhatni szakadatlanul foglalkozik újabb és újabb egyenes adóügyi törvények megalkotásával, amelyek az alaptörvényt toldják-foldják, sokszorosán megváltoztatják. Az alanyi adókra vonatkozó törvények sorsa, amelyeket a jövedelmi adóról szóló 1909. évi X. törvénycikk megalkotásával csak Wekerle hozott be a magyar jogrendszerbe, egészen ebbe a korba esik. Az alanyi adók tehát a magyar jogban mindeddig nem tudtak megállapodásra jutni és az adórendszerben való szerepük sem alakult ki véglegesen. Ezért különösen érdemes és hasznos a velük való rendszeres foglalkozás.

Az adótörténet az egyenes adók terén a fejlődést abban látja, hogy az első fejadók után osztály-, majd tárgyi adók terjedtek el és végül a személyes jövedelem alapján álló alanyi adó következett.

Az a mód, ahogyan a középkorban a legyőzött népekre, vagy a zsidókra türelmi adót vetettek ki, melyet fejenként, fiúst, vagy család szerint kellett fizetni,¹ csak a műveltség és a közigazgatás alacsony fokán volt elfogadható, mert a puszta létezés még nem jelent adózó képességet és az ilyen adórendszer az igazságosság követelményeit semmi esetre sem elégítheti ki. Ilyen volt nálunk az abszolutizmus alatt behozott személyes kereseti adó és később is a családtagok adója.

¹ V. ö. Hóman Bálint: *Az első állami egyenes adó. Történeti Szemle, 1912. évf.*

Az osztályadó a fejadótól abban különbözik, hogy az adózók társadalmi állását és foglalkozását, a község lélekszámát, vagy az adókötelesek által fizetett adók összegét oknak tekinti az adónak alacsonyabb, vagy magasabb mértékben való megállapítására. Ezáltal tehát a különböztetésnek szükségességét már elismeri, de ennek alapjául igen durva és egyes osztályokon belül nem egyéniesítő kritériumot vesz. Ilyen közönséges osztályadó a magyar kereseti adónak csak a közelmúltban eltörölt I. és II. osztálya is.

A hozadéki, vagy tárgyi adók az adótárgyak átlagos, vagy legfeljebb tényleges hozadékát kívánják sújtani, függetlenül azok tulajdonosának, az adóalanynak általános anyagi helyzetétől. Ezt Franciaország építette ki legelőször a XVIII. században az ingatlanról felvett kataszterek segítségével és az ő példáját követték a többi európai államok, köztük Ausztria a XIX. század elején, majd a mi 1848-as törvényhozásunk is, mely a közös teherviselésről alkotott VIII. törvénycikkben kimondotta, hogy «Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik.» Az egyenlő és aránylagos teherviselés alatt nemcsak a rendi adómentesség megszüntetését, hanem egyuttal a vagyon, vagy jövedelem növekedésével számtani arányban, tehát párhuzamosan emelkedő adózást is értették.

A XIX. század utolsó negyedében azonban a közigazgatási szükségletek nagy megnövekedése, valamint a szociális szempontok előtérbe nyomulása annak az elvnek elterjedésére vezettek, hogy a tárgyi adózás és egyenlő teherviselés kizárólagos fenntartása mellett az adóbevételt olyan fokra emelni nem lehet, amely az összes állami szükségletek fedezésére elegendő, mert az különösen a gyengébb adóalanyoknak elviselhetetlen megterhelésére vezet. Elkerülhetetlen tehát, hogy az egyesnek teherbíró képességét lehető pontossággal megállapítsák és adóterhét annak figyelembevételével emeljék. Ez másként, mint az adóalany egész személyes jövedelmének megállapítása útján nem történhetik, bármilyen forrásokból származik is az. Az adóknak ezt a nemét nevezik személyi vagy alanyi adóknak. Ez az egyetlen mód arra,

hogy az adóalanynak személyes viszonyai az adónál figyelembe vehetők legyenek, hogy a jövedelem növekedésével fokozódó teherviselőképesség az adónak növekedő arányban való emelése útján igénybe vétessék, tehát az adózásba progresszivitás vitessék be, ami a leggyöngébb adóalanyok, a létminimum teljes adómentességének elismerésén kezdődik. A személyi adóknak két faja van elterjedve: a jövedelmi és a vagyonadó. Az általános jövedelmi adónak a hozadéki adókkal szemben több előnye van. Köztük legfontosabbnak nagyobb rugalmasságát és mozgékonyágát tartják. Ez egyrészt azt jelenti, hogy eredménye a nemzeti jövedelem emelkedésével kapcsolatosan az adótétel súlyosbítása nélkül is szaporodik, másrészt azt, hogy hozadéka szükség esetén az adókulcs emelésével anélkül fokozható, hogy az állami bevétel emelkedése az adóteher aránytalanságát fokozná és a közgazdaságra különösen károsan és nyomasztóan hatna.

Az adóteher arányosításának további módja az az eljárás, hogy a személyes jövedelmi adón kívül azokat, akiknek birtokában vagyon van, annak értéke alapján a vagyonérték bizonyos %-ában kifejezett kulcs szerint jobban megterheljék, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a személyes munkásságból származó, nem fundált jövedelem, melynek tartama és nagysága egyedül az egyén tehetségétől és munkabírásától függ, sokkal kevésbé nyugszik biztos alapon, mint a vagyonból eredő jövedelem. Így a törvényhozások a fundált jövedelem erősebb megadóztatására a jövedelmi adót kiegészítő alanyi adóként külön vagyonadót is szoktak életbe léptetni.

II.

A magyar egyenes adórendszer alapjául az 1849-ben, illetve 1850-ben kiadott abszolutisztikus rendeleteket szokták megjelölni, helyesen azonban rá kell mutatnunk arra, hogy a közös teherviselésről szóló 1848. évi VIII. t.-c. rendelkezéseinek megfelelően már Kossuth Lajos, az első felelős magyar kormány pénzügyminisztere dolgozott ki és nyújtott be az akkori nemzetgyűlésnek törvényjavaslatokat, amelyek szerint négy egyenes adó, nevezetesen föld-adó, ház-adó, kere-

set-adó és fej-adó lépett volna életbe. Az országgyűlés hozzá is látott e javaslatok tárgyalásához és habár azokat törvényerőre nem emelhetette is, hatásuk az abszolutisztikus rendeletekben is felismerhető és mindenesetre mutatja az első népképviseleti kormánynak modern pénzügyi törekvéseit.

Az 1867. után is évtizedekig fennállott egyenes adórendszerünk ezért a valóságban mégis az abszolutizmus alatt az osztrák kormány által kiadott rendeleteken nyugodott, amelyek a föld-adó, ház-adó, a három osztályból álló személyes kereseti adó és a szintén három osztályú jövedelemadó életbeléptetésére vonatkoztak.¹

Az alkotmányosság helyreállítása után az adójövedelmek fontosságának biztosítása érdekében a törvényhozás addig is, míg önálló adórendszer alkotásához juthatott, évről-évre tartotta hatályban az abszolutizmus által bevezetett adókat, hogy ezáltal azokat alkotmányos alapra helyezze.²

Csak 1875-ben került a sor rendszeres adótörvények alkotására, amelyek azonban az adóztatási alapelveket jórészt fenntartották és nagyrészen csak formai változtatásokat jelentettek. Az 1875. évi VII. t.-c. fenntartotta a föld-adót, a XXIII. t.-c. a házadónak mindkét osztályát (házbér- és házosztály adót), a XXII. t.-c. az addigi jövedelemadó III. osztályából külön tőkekamat- és járadékadót, a XXIV. t.-c. a jövedelmi adó I. osztályából részben a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok önálló adóját, a XXVII. t.-c. szintén a jövedelmi adó I. osztályából az önálló bányaadót, a XXIX. t.-c. pedig a négy osztályú új kereseti adót létesítette,

¹ Az egyenes adóügyünk történetére legfontosabb művek: Matlekovits Sándor: Magyarország államháztartásának története 1867—1893. I—II.

A magyar egyenesadók történeti fejlődése. Kiadta a m. kir. pénzügyminisztérium. 1895.

Fellner: Die Reform der direkten Steuern in Ungarn. Schanz. Finanzarchiv, XXX. évf. 1. kötet, 1914. (Magyarul az Adó- és Illetékügyi Szemle 1914. évfolyamában.)

Exner: Egyenes adóink újjáalkotása. Budapesti Szemle 1907.

Exner: A magyar egyenes adóink reformjának ismertetése. Közgazdasági Szemle. 1907.

² V. ö. szerzőtől: A magyar állam költségvetési joga, 1923. 41. l.

melynek I. és II. osztálya az addigi személyes kereseti adót, III. és IV. osztálya pedig az addigi jövedelmi adónak a fenn említett külön törvények által nem érintett maradványait foglalta magában. A személyes kereseti adónak I. osztályát az 1873. évi VIII. t.-c. már korábban megszüntette, úgy, hogy az azóta a korábbi három osztálya helyett csak kettőre oszlott. Ezt az 1875. évi adórendszert a törvényhozás még abban az évben a XLVII. t.-c.-kel megalkotott általános jövedelmi pótadóval nem elméleti okokból, hanem tisztán fiskális érdekből egy emelettel toldotta meg. Ez a törvény nem alanyi, hanem tisztán tárgyi adó, a hozadéki adókra kivetett elég súlyos adópótlék, amely tehát ahelyett, hogy mint a modern jövedelmi adó, a tárgyi adók aránytalanságait korrigálná, azokat csak fokozza.

Az ezután következő évtizedekben csak novelláris módosítások történtek, Wekerle Sándor azonban már első pénzügyminisztersége alkalmával, kevéssel azután, hogy az állami háztartás egyensúlya maradandóan helyreállt, elérkezettnek látta az időt arra, hogy adórendszerünk reformálását kezdeményezze.

Az egyenes adóreformok tárgyában összehívott szakbizottság elé 1893-ban terjedelmes memorandumot terjesztett, amelyben azt állapítja meg, hogy «nem az állami szolgáltatások nagyságában, hanem az egyéb szolgáltatások sokaságában rejlik az adózás terhes voltának a súlypontja.» Ezért szükségesnek tartja az egyenes és fogyasztási állami adókon kívül az önkormányzati hatóságok adórendszerének szerves reformját is. Mivel azonban az egész feladat egyszerre meg nem oldható, első lépésként az állami egyenes adók reformját akarja megalkotni és ennek kulcsát sem a közszolgáltatások leszállításában, hanem azok arányosításában és elviselhetőbbé tételében találja.

E reform részleteinek során hozza először javaslatba azt, hogy az általános jövedelmi pótadó helyébe egyéni megadóztatást jelentő jövedelemadó léptetessék, amelynek alanyául nemcsak a fizikai, hanem a jogi személyeket is megjelöli, természetesen az állam, a törvényhatóságok és a községek kivételével, alapjául pedig nem a brutto, hanem csak a tiszta

jövedelmet kívánja tenni. Együttal a kereseti adó négy osztálya helyett is csak egységes kereseti adót kíván fenntartani. Az adó eddigi I. és II. osztályát megszüntetni, a IV. osztály által sujtott kereseteket pedig a jövedelmi adó útján akarja megterhelni.

A reformok ekkor nem valósultak meg, csak Wekerle második miniszterelnöksége és pénzügyminisztersége alatt, 1909-ben, amikor új, részben az 1893. évitől eltérő javaslatokat terjesztett elő. Ekkor is az egész egyenes adórendszernek organikus reformjára, nem pedig csak novelláris módosításaira törekedett, úgy, hogy javaslatainak elfogadása egyenes adórendszerünknek az 1875. évi első után, második szerves reformját jelentette.

Közben külföldön a személyi adózás nagyban tért hódított. Nem tekintve Angliát, amelynek már 1842. óta állandóan van jövedelmi adója, a continensen először Szászország valósította meg, amidőn 1878-ban állami adórendszerének főadóójává azt tette. Kivüle csak a földadót tartotta meg. Ezt követte 1891-ben a még jelentékenyebb porosz adóreform, amely a hozadéki adókat a községeknek engedve át, a személyes jövedelmi adóra és az 1893-ban bevezetett vagyoadóra alapította nagy sikerrel adórendszerét. 1896-ban Ausztria is bevezette a személyes jövedelmi adót, de csak a fizikai személyekre és a nyugvó örökségekre szorítva. Mivel a többi hozadéki adókat fenntartotta, a személyes jövedelmi adó Ausztriában tehát csak kiegészítő adó.

1909-ben tehát már számottevő példák is voltak törvényhozásunk előtt, az adójavaslatok azonban mégis csak nagy harcok és sok módosítás árán emelkedtek törvényerőre és kerültek be az 1909. évi V—XII. t.-cikkek alakjában a magyar törvénytárba. A reform életbeléptetéséig pedig további sok viszontagságon ment át. A földadóról szóló törvény ugyan (1909. évi V. t.-c.) kihirdetésekor, a házadóról szóló 1909. évi VI. t.-c. 1910. január 1-én lépett életbe, a többinek életbeléptetése azonban nagyon elhúzódott.

Tagadhatatlan, hogy az új adótörvények, amelyeknek a nagyszámú és heves vitákkal kikényszerített módosítások sem szolgáltak javukra, több részletre nézve alaposan kifogá-

solhatók voltak. De politikai és pártérdekből is bizalmatlanságot keltettek ellenük, kétségbevonva a kormánynak azt az állítását, amit a javaslat indokolásában is kifejtett, hogy e reformmal nem adó-emelést, hanem csak az adóteher arányosabb elosztását akarja elérni. Az általános közgazdasági helyzet és a Balkánháború miatti külpolitikai feszültség is sok hatásos ellenérvet szolgáltatott s ez a magyarázata annak, hogy e kérdésben az ellenzék az egész közgazdasági életet is a maga oldalán találta. E mozgalom történetét és gazdasági motivumait nagy világossággal foglalta össze Hegedüs Loránd az 1912. évi LXVI. t.-c. 5. §-ának indokolására mondott előadói beszédében,¹ melyben az 1912. évi LIII. t.-c. a Wekerle-féle reform első novellájának nevezte, amelyet még többnek kell követni. Igaza lett. Nem is annyira az alaptörvények, mint inkább ez az első novella valóságos adóforradalmat okozott azzal, hogy többek között a kereseti adó kulcsát leszállította, de egyuttal a vallomásadás kikényszerítése céljából minimális tételeket állapított meg.²

Ezek miatt az okok miatt a jövedelmi adóval (1909. X. t.-c.) a magyar adórendszerbe belépő alanyi adók sem kerültek el ezeket a viszontagságokat. Történetük eddig a következő változatokon ment át.

1. Az 1910. évi III. t.-c. 5. §-a (indemnitás az ez év első nyolc hónapjára terjedő exlex miatt) az 1909. évi VII—XII t.-c.-nek eredetileg 1911. évi január 1-re tervezett életbeléptetését 1913. január 1-ére halasztotta el.

2. Az 1912. évi LIII. t.-c. a már életbeléptetett házáadó törvényt (1909. évi VI. t.-c.), valamint a még életbe nem léptetett 1909. évi VII—XI. t.-c.-cikkeket kisebb-nagyobb mértékben módosítja, a közszolgáltatások egyesített kezeléséről szóló 1909. évi XII. t.-c. életbeléptetését pedig felfüggesztette, az életbelépés időpontjának meghatározásával a pénzügyminisztert és a belügyminisztert bízván meg.

3. Az 1912. évi LXVI. t.-c. (appropriáció) 5. §-a felhatal-

¹ L. a Képviselőház naplóját az 1912. évi december hó 17-én tartott ülésről.

² Matlekovits: Az adóreform. *Adó és Illetékügyi Szemle* 1913. 89. lap.

mazta a pénzügyminisztert, hogy az általános kereseti adónak, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójának, a tőkekamat és járadékadónak, és a jövedelemadóknak kivetését a Balkánháború miatt megromlott gazdasági viszonyokra való tekintettel egyelőre függőben tarthassa.

4. Az 1913. évi VI. t.-c. az 1909. évi VII—X. törvény-cikkeknek, valamint az 1912. évi LIII. t.-c. ezeket módosító határozatainak életbeléptetését, mint az indokolás mondja: «az ez iránt általánosan megnyilvánult közóhajnak engedve» a törvényhozás további rendelkezéséig függőben tartotta és egyúttal úgy rendelkezett, hogy életbelépésükig az eddigi jórészt 1875-ből való törvények maradjanak továbbra is hatályban.

5. Az 1914. évi XLVI. t.-c. a jövedelemadóról szóló 1909. évi X. t.-cikket annak az 1912. évi LIII. törvény-cikkben foglalt módosításaival együtt a kitört háborúból folyó hadsegélyezési célokra a 20,000 koronát meghaladó összjövedelmekre, de kifejezetten csak az 1915. évre, életbe léptette és egyúttal e törvények több rendelkezését maga is módosította.

6. Az 1915. évi XV. t.-c. (indemnitás) 3. §-a az előző pontban említett törvénynek egy alárendelt jelentőségű szakaszát módosítja, az 1915. évi XXI. t.-c. (indemnitás) 7. §-a pedig a jövedelemadót néhány újabb módosítással a hadsegélyezés céljára az 1916. évre is hatályban tartja.

7. Az 1916. évi XXVI. t.-c. a jövedelemadóról szóló 1909. évi X. törvény-cikket az 1912. évi LIII. törvény-cikkben foglalt, valamint az egyidejűleg megállapított módosításokkal 1917. évi január hó 1-étől kezdődően már nemcsak hadsegélyezési, hanem általános rendeltetéssel a 10,000 koronát meghaladó összjövedelmekre végleg életbelépteti. E törvény-cikk egyúttal az 1914. évi XLVI. t.-c.-ben, az 1915. évi XV. t.-c. 3. §-ában és az 1915. évi XXI. t.-c. 7. §-ában foglalt rendelkezéseket is felvette magába.

A leglényegesebb módosítás az volt, hogy ez a törvény az 1909. évi X. t.-c. 1. §-ának 5., 6. és 9. pontjaiban felsorolt jogi személyeket, köztük a kereskedelmi társaságokat a jövedelmi adó alól kivette. A jövedelemadó végleges életbelépte-

tésének egyébként bevallottan a háborúval kapcsolatos fiskális indoka volt.

Az 1916. évi XXXIV. t.-c. a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról szóló 1909. évi VIII. törvénycikket 1907. évi január 1-től jelentékeny módosításokkal szintén hatályba léptette.

8. Az 1916. évi XXXII. t.-c. egyuttal, mint új alanyi adót, az 50,000 koronát meghaladó vagyonokra nézve kiegészítő vagyoadót léptetett életbe abból a belátásból kiindulva, hogy a jövedelemadó által terhelt adóalanyok közül azok, akiknek fundált jövedelme van, nagyobb teljesítő képességük és ezért differenciális megadóztatásuk nemcsak fiskális érdekből, hanem a szociális igazságosság érdekében is fontos. Ez a törvénycikk a vagyoadónak rendszeres codifikálását tartalmazza.

9. Ugyanez az év még egy, de időlegesnek szánt alanyi adót hozott be az 1916. évi XXIX. törvénycikkkel megalkotott hadi nyereség-adót, amely a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek által az 1914., 1915. és 1916. években elért nyereségtöbbleteket, s a természetes személyek, továbbá a fennálló törvények értelmében jövedelemadó fizetésére köteles jogi személyek által ugyanezekben az években elért jövedelemtöbbleteket kívánta sújtani. Ez az adó, amely tehát elég széles köröket érintett és kiadósnak volt szánva, a háborúnak a jövedelem- és vagyoneloszlásra gyakorolt szembetűnő hatását igyekezett akkor már nemcsak a szövetséges, hanem a semleges és ellenséges államokban is található példákhoz hasonlóan ellensúlyozni. Az adóalap az a nyereségtöbblet volt, amellyel a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek nyeresége azokban az üzleti években, amelyek egészben, vagy részben hadi évek, meghaladja a háborút megelőző átlagos évi nyereségüket, természetes és jogi személyeknél pedig az a jövedelemtöbblet, amelyet az 1914., 1915. vagy 1916. években az 1913. évi jövedelmeikkel szemben, vagy az adóköteles fél választása szerint az 1911., 1912. és 1913. években elért átlagos évi jövedelmeikkel szemben tényleg elértek.

10. Az 1918. évi IX. t.-c. a jövedelemadóról és a vagyoadóról szóló törvényeket részben módosítja és kiegészíti, és

főleg mindkét adó kulcsát emelte, a hadi nyereségadóról szóló 1916. évi XXIX. t.-c. hatályát újabb három évre az 1917., 1918. és 1919. hadi üzleti években elért nyereség-, illetve jövedelemtöbbletekre is hatályban tartotta, s ennek kulcsát szintén emelte, végül a többi egyenes adók nagyrésze után 60 %-os hadipótlék kivetését rendelte el.

11. Az 1920. évi XXIII. t.-c. a jövedelemadóról szóló I. fejezetében a jövedelemadóról szóló 1909. évi X. törvénycikket tekintélyes módosításokat végez és az időközökben történt összes módosításokat hatályon kívül helyezi úgy, hogy a jövedelmi adóra vonatkozó, jelenleg (1924. május) érvényes összes törvényes rendelkezések az 1909. évi X. és az 1920. évi XXIII. t.-cikkben vannak.

Az 1920. évi XXIII. t.-c. II. fejezete viszont a vagyona-dóról szóló 1916. évi XXXII. t.-cikket módosítja nagyobb mértékben, úgy, hogy a vagyona-dóra vonatkozólag ezidő-szerint érvényes összes rendelkezések ebben a két törvényben találhatók.

A jövedelem- és vagyona-dóról szóló törvénycikkek végrehajtására nézve a pénzügyminiszter 1912. évi 52,000. szám alatt közös végrehajtási utasítást is adott ki.

Az 1920. évi XXIII. t.-c. III. fejezete a hadinyereség-adóról szóló törvényes rendelkezéseket csak a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokra nézve tartja hatályban kimondván, hogy ezek a vállalatok az 1920., 1921. és 1922. évben elért nyereségtöbbletek után most már nem hadi nyereségadót, hanem nyereségtöbblet-adót kötelesek fizetni. A természetes személyeket és a jövedelemadó fizetésére kötelezett jogi személyeket a hadinyereségadó alól már felmenti, miután e törvény I. és II. fejezetében jövedelmi és vagyona-dójuk kulcsának jelentékeny emeléséről gondoskodott.

Ugyanez a törvény a hatályban levő többi egyenes adókra vonatkozó rendelkezésekre vonatkozólag is számos módosítást tartalmaz, kivéve a bányaművelésből és a hozzátartozó iparágak üzletéből eredő jövedelem megadóztatását, amelynek tekintetében szükségessé vált módosításokat az 1921. évi XVIII. t.-c. foglalja magában.

12. 1922-ben Kállay Tibor pénzügyminiszter egyenes

adórendszerünket nagyarányú rendszeres reformnak vetette alá, mely bár a jövedelmi és vagyonadóra nem terjed ki, mégis a társulati adóval az alanyi adókat is érinti. Mint láttuk, a Wekerle-féle adóreformból csak a földadó és a házadó törvény lépett életbe tervszerűen, a többi vagy sehogyan, vagy csak mélyreható módosításokkal. Ez utóbbi adónemekre nézve legnagyobb részt az 1875. évi adórendszeren alapuló rendelkezések maradtak hatályban.

• Kállay az 1922. évi XXI. t.-c.-ben a földadótörvényt épp úgy, mint Wekerle, újból csak novellárisan módosította, a XXII. t.-c.-ben azonban egységes új házadótörvényt alkotott, mely a házbéradó és házosztályadó közti különbséget megszüntette, s viszont a törvényhatóságokat felhatalmazta, hogy saját háztartásuk céljára fényűzési lakásadót szedhessen. A XXIII. t.-c.-ben megreformálta az általános kereseti adót és megszüntette annak osztályait. Az I. és II. osztály által sujtottakat kihagyta, a szolgálati és munkabér viszonyból származó jövedelmeket, amelyeket Wekerle a jövedelemadótörvény keretében akart megfelelő elbánásban részesíteni, a kereseti adó hatálya alatt megtartja, csak azokra, valamint az állandó üzlethely nélkül működő hálózókra és külföldi utazókra a szabad kereseti tevékenységből származó jövedelemétől eltérő kulcsot állapít meg, tehát a kereseti adó osztályait megszüntette ugyan, de azt teljesen egyöntetűvé tennie azért nem sikerült. Az 1922. évi XXIV. t.-c.-ben viszont a társulati adót codifikálta, ami a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok eddigi kereseti adójának és azok jövedelmi adójának helyébe lépett. Az önálló bányaadót megszüntette és azt részben az általános kereseti adóba, részben a társulati adóba osztotta be, az önálló tőkekamat- és járadék-adót szintén megszüntette és részben az általános kereseti adóba, részben az okirati illetékbe akarja olvasztani, végül az általános jövedelmi pótadót is, amely mindeddig az általános jövedelmi adóval párhuzamosan fennmaradt, hatályon kívül helyezte. Ezáltal a különböző egyenes adók után kivethető hadipótlék (1918. évi IX. t.-c., 1920. évi XXIII. t.-c.) is megszűnt, kivéve az 1921. évi XXIII. t.-c. 17. §-a által létesített és az 1923. évi XXXII. t.-c. 9. §-a által megreformált kincstári házhaszon-

részesedést, ami továbbra is fennmaradt. Az 1923. évi VII. t.-c.-ben pedig a közadók kezelésére vonatkozólag alkotott egységes új törvényt, melybe a Wekerle által az 1909. évi XII. t.-c.-ben a közszolgáltatások egyesített kezelésére vonatkozólag tervezett számos, addig egyáltalában életbe nem léptetett rendelkezést is felvett és az 1909. évi XII. t.-c.-et teljesen hatályon kívül helyezte.

Kállay Tibornak tehát meg volt az az energiája, hogy az 1875. óta toldozott-foldozott és 1909-ben csak papíron megreformált egyenes adórendszerünket bátor kézzel egyszerűsítse és néhány rendszeres törvénybe foglalva áttekinthetőbbé tegye. Ezzel az ő nevéhez fűződik egyenes adórendszerünknek harmadik, de tulajdonképen csak második valóságos reformja.

13. Az 1923. évi XXXIII. t.-c. vegyes pénzügyi természetű rendelkezéseket tartalmaz, amelyek közül ebben az összefüggésben csak az 1. §-ról kell megemlékeznünk, amely a jövedelemadó és vagyonadó 1922. és 1923. évre való kivételének elhagyását rendeli el és ehelyett sematikus kivétési módot állapít meg.

14. Az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló 1924. évi IV. t.-c., az úgynevezett szanalási törvény, első mellékletében a bevételek fokozására vonatkozó rendelkezések közt az egyenes adóra vonatkozólag több rendelkezést tartalmaz. Így a földadó kulcsát a kataszteri tiszta jövedelem 25 %-ára emeli, egyes egyenes adóknak (tőkeamat és járadékadó, nyereményadó, szállítási és vasúti hadi adó, vadászati és fegyveradó) illethekekké való átalakítását rendeli el és az alanyi adók közül is a jövedelem- és vagyonadó kulcsát, valamint a társulati adónak az 1922. évi XXIV. t.-c.-ben megállapított némely adótételét az 1924. évtől kezdve módosítja s azoknak az aránytalanságoknak a kiegyenlítésére, amelyek azáltal álltak elő, hogy az 1916. év óta keletkezett jelentékeny vagyonszaporulatok annak idején nem vonattak kellő mérvben jövedelem- és vagyonadó alá, a pénzügyminisztert felhatalmazta, hogy azt a vagyonszaporulatot, amellyel az 1923. év végén mutatkozott vagyonállag az 1916. év végén mutatkozott vagyon állagát meghaladta, kivételesen, az 1924. évre külön vagyonadóplékkal róhassa meg.

A legfontosabb felhatalmazása azonban a szanálási törvénynek az, hogy a közszolgáltatások 1924. évtől kezdve ismét aranykorona alapul vétele mellett vethetők ki és ezáltal az adóügyi törvényhozásnak a pénzérték állandóságának megszűnte óta ingatag alapja, ami a fentiekben tárgyalt törvényalkotások egy részének is oka volt, újból megszilárdult.

III.

A magyar egyenes adórendszerben tehát ez idő szerint az alanyi adókat a jövedelmi és a vagyoadó és bizonyos értelemben a társulati adó képviseli.

Az ezekre vonatkozó tételes rendelkezések röviden összefoglalva a következők :

Jövedelemadót kötelesek fizetni a magyar állampolgárok, ha a magyar szent korona országainak területén laknak, vagy itt rendes lakásuk van, összes jövedelmeik után, ha pedig külföldön laknak, csak az innesszármazó összes jövedelmeik után; a külföldiek viszont, ha legalább egy évig itt tartózkodnak, vagy ha csak jövedelemszerzés céljából jönnek, összes jövedelmeik után, valamint minden külföldi magyarországi jövedelmi forrásaiból származó jövedelmére nézve. A jogi személyek közül a kereskedelmi társaságokat az 1914. évi XLVI. t.-c. részben, a társulati adóról szóló 1922. évi XXIV. t.-c. kivétel nélkül kivette, e törvény alól. A nem fizikai személyek közül jövedelmi adó alá most már csak a fel nem osztott hagyatékok, ideértve a nyugvó örökségeket is, a közbirtokosságok, a volt úrbéri közösségek, a vagyonszétosztatlan vagyonszétosztás után, egyéb külön kezelt vagyontömegek, továbbá a házközösségek tartoznak. (1. §.)¹

Az adóköteles személy jövedelméhez az a jövedelem hozzászámítandó, mely a vele közös háztartásban élő feleségét megilleti, valamint a közös háztartáshoz tartozó többi tagok (fel- és lemenők, oldalrokonok stb.) jövedelme is, kivéve, ha a házassági életközösség tartósan megszűnik és ezzel kapcsol-

¹ L. a jövedelemadóról szóló 1909. évi X. t.-cikknek az 1920. évi XXIII. t.-c. rendelkezései által módosított szövegét. (*Pénzügyi Közlöny* 1921. évi 15. szám).

latban a nő vagyonát már nem a férj kezeli, valamint a háztartás többi tagjaira nézve a törvényben megállapított kivételeket. (3. §.) Tehát minden háztartás, mint gazdasági egység vonandó adó alá.

Általános adómentességeket a törvény szűk keretekben engedélyez és az adómentes létminimumot 800 aranykoronában állapítja meg¹, míg az megelőzőleg 10,000 K, eredetileg a Wekerle-féle törvényben pedig szintén 800 K volt. Az adómentes minimum megállapítása szempontjából az adózónak mind a belföldről, mind a külföldről származó és akár jövedelemadó alá eső, akár ez alól mentes jövedelmét számba kell venni. (4. §.)

Egyes bevételekre nézve tárgyi adómentességek is vannak. Ezek között legfontosabbak a kormányzónak illetményei, a nemzetgyűlés tagjait e minőségükben megillető járandóságok, a fegyveres erő és a karhatalom (csendőrség, pénzügyőrség) tényleges szolgálatában levők összes szolgálati illetményei, valamint a kereseti adóról szóló 1922. évi XXIII. t.-c. 17. §-a szerint adózóknak szolgálati illetményei és ellátásai és pedig a közszolgálatban lévőknel teljes összegükben, magán szolgálatban lévőknel pedig, amennyiben azok a 30,000 koronát nem haladják meg. (5. §.)

Ezek a jövedelemadó alól mentes jövedelmek két csoportra oszlanak. Az első csoportba azok tartoznak, amelyek a fél összjövedelmének megállapítása alkalmával az összjövedelemhez egyáltalán nem számítatnak hozzá. Ezek a jövedelemadó szempontjából nem létezőnek tekintendők, s nem számíthatók be a minimális jövedelem megállapítása szempontjából sem. Ilyen például a közös háztartás tagjára nézve ennek a tagnak az a jövedelme, amelyet a 3. §. szerint a közös háztartás fejének a jövedelméhez kell számítani, és amelyre nézve tehát a közös háztartás az adóalany. A második csoportba azok a jövedelemadó alól mentes jövedelmek tartoznak, amelyek a fél összjövedelmének megállapítása alkalmával az összjövedelemhez hozzászámítatnak ugyan, de csak annak a meghatározása cél-

¹ L. az 1924. évi IV. t.-c. a) mellékletét.

jából, hogy az illetőnek összjövedelme a létminimumot meghaladja-e. Maguk a szóbanforgó jövedelmek azonban nem növelik az adóalapot, hanem az adó csak az adóköteles jövedelmek után számíttatik.

A külföldről folyó jövedelem kettős adóztatásának elkerülésére vonatkozólag szintén van rendelkezés. (7. §.)

Adó alá esik az adókötelesnek a fent említett mentességeket nem tekintve, bármely forrásból eredő jövedelme. A nyers bevételnek a törvény szerint megengedett levonások után fennmaradó része alkotja az adóköteles tiszta jövedelmet. (9. §.) A rendkívüli bevételek, mint ajándékozott, vagy örökölt vagyon és életbiztosítási tőke, sorsjátéknyeremények, csak hozadékukban kerülhetnek adó alá, kivéve, ha nem vagyonszaporulatnak, hanem keresetnek minősíthetők (10. §.)

Az adót az adóévet megelőző naptári évben elért tiszta jövedelem alapján kell kivetni. Ez a rendelkezés azonban nem azt jelenti, hogy a törvény utólagos adóztatást akar. Az adót a folyó évre előre kell kivetni, de mivel a várható jövedelmet előre nem lehet megállapítani, kiegészítőképen kellett a várható jövedelem mértékéül a múlt évi eredményt venni.

Az adóköteles tiszta jövedelem kiszámításánál az egyes jövedelemforrások nyers bevételéből a 12. §-ban kimerítően (taxative) felsorolt tételeket kell levonni, amelyek megállapítására általában a jövedelem megszerzésére, biztosítására és fenntartására fordított összes kiadások, köztük a tényleg fizetett, s a törvényben megjelölt köztartozások levonása az irányadó. Az előző évnél nem régebbi időből származó üzemi veszteségek szintén levonhatók, valamint az adóssági kamatok. De viszont nem lehet levonni a beruházásokra fordított kiadásokat, amelyek a törzsvagyon gyarapítására, az üzem nagyobbitására fordítatnak, vagy a tőke-tartozás törlesztésére, végül az adókötelezett háztartására, magának és hozzátartozóinak ellátására, nevezetesen lakásra, élelmezésre, ruházatra, neveltetésre, s általában a személyes szükségletek kielégítésére szolgálnak. (14. §.)

Az egyes jövedelemforrások eredményének megállapításáról a törvény a jövedelembecslésre vonatkozó szabályok részletes megállapítása útján gondoskodik. (16—21. §.) Neve-

zetesen, a földbirtok (mező- és erdőgazdasági üzem) jövedelme gyanánt nem a kataszteri tiszta jövedelem veendő, hanem a saját gazdálkodásban, vagy bérbeadás útján valósággal elért tiszta jövedelem.

A házbirtok jövedelme a nyers haszonérték alapulvételeivel és a házadótörvényben megállapított levonások alapján becsültetik meg.

A törvénynek az ipar, kereskedelem, bányászat és egyéb, az általános kereseti adó alá eső hasznothajtó foglalkozásból származó jövedelmek, valamint a tőkevagyonból képződő bevételekből származó jövedelem megállapítására vonatkozó rendelkezései a Kállay-féle törvények által nagy mértékben módosítottak.

A szolgálati viszonyból származó illetményeket és járandóságokat teljes összegükben kell adó alá venni és sem a lakáspénz, sem a különféle pótlékok nem mentesek, hanem csak azok a járandóságok, amelyek meghatározott hivatali, illetőleg szolgálati kiadással (utazás stb.) vannak egybekötve.

A jövedelmi adó kulcsa progresszív és azonkívül is különbözik a szerint, hogy az adóköteles háztartásához hány családtag tartozik. Az adótétel azoknál az adózóknál, akiknek a háztartásához az adózon kívül legalább két családtag tartozik, 500 aranykorona értékű jövedelemnél 1% s a legmagasabb tétele 200,000 aranykorona értéknél 40%. Ha az adózon kívül háztartásához családtag nem vagy legfeljebb egy családtag tartozik, az adótételt fokozatos pótlékkal kell növelni oly módon, hogy a pótlék a rendes adótételnek legfeljebb 10%-a lehet. Ha az adóalap 4000 aranykorona értéket meg nem halad és az adózó háztartásához kivüle három, négy vagy öt családtag tartozik, egy fokozattal, ha pedig hat, vagy ennél is több családtag tartozik, két fokozattal kisebb adótételt kell alkalmazni mint annál, akinek háztartásához két családtag tartozik. (1924. évi IV. t.-c. a) melléklete.)

Az adókiivetés munkáját annak előkészítése előzi meg. Az adózók kötelesek vallomást adni, amelyet a pénzügyigazgatóság (adófelügyelőség) a hivatalból gyűjtött adatok és az adókötelesek összeírására rendelt összeíró bizottságok össze-

írási adatai alapján ellenőriz és azok egybevetésével készíti el a kivetési javaslatot. A nyereség- és veszteségszámla a vallomáshoz csatolható. (26., 27. §.)

A vallomások tartalma, amelyet mindenki tartozik adni, akinek az adóévet megelőző évbeli összes jövedelme az évi 800 aranykoronát meghaladta, hivatalos titok. A pénzügyigazgatóságok azonban a vallomást tartoznak az összeíró közegeknek átadni. Ezek a bevallás adatait behatóan megvizsgálják és arra észrevételeiket megteszik, a titoktartás azonban őket is kötelezi. Az adókötelesek összeírását községekben és rendezett tanácsú városokban a községi előljáróság, illetőleg városi adóhivatal köteles ellátni, s csak törvényhatósági joggal felruházott városokban végzik ezt a feladatot a pénzügyigazgatóság felügyelete és ellenőrzése alatt működő összeíró bizottságok, a pénzügyminiszter azonban jogosult az adókötelesek összeírását a felsorolt szervek helyett pénzügyi közegekkel, vagy azok közreműködésével végeztetni. (32. §.)

A jövedelemadót első fokon a pénzügyigazgatóság veti ki (37. §.), míg az 1916. évi XXVI. t.-c. szerint e célra a fel-
szólamlási bizottságok voltak hivatva. A pénzügyigazgatóság a rendelkezésére álló összes adatokat lelkiismeretesen mérlegeli és amennyiben a vallomásnak helyességére, vagy az adóköteles jövedelemnek nagyságára nézve kételyei lennének, kötelessége a valóságnak lehető felderítésére törekedni. Evégből az adózónak és tanúknak, szakértőknek kihallgatása és könyvvizsgálat elrendelése is módjában van. Ha pedig a megbecsülendő jövedelem nagyságát pontosan számszerint megállapítania így sem sikerül, arra kell törekednie, hogy azt kiváltképpen külső ismertető jelekből állapítsa meg. Ennél az eljárásnál az adózónak gazdasági helyzete, a jövedelmének eléréséhez szükséges költségeinek nagysága és az egyes jövedelem-forrásoknak egymáshoz való viszonya veendő tekintetbe. (44—45. §.) A pénzügyigazgatóság a részletes és teljes kiszámítási munkálatot magábanfoglaló tervezetét községenként 8 napon át közszemlére teszi.

A közszemlére való kitétel után a beérkezett észrevételek vagy időközben a pénzügyi hatósághoz más úton pótlólag beérkezett adatok figyelembevételével esetleg megváltozta-

tott tervezetek alapján az adókivetési határozatok közöltetnek az adókötelessel, aki a határozat ellen annak kézbesítését követő 15 nap alatt felebbezést adhat be a második fórumhoz. Ez az adófelszólamlási bizottság, melyet minden vármegye székhelyén és minden törvényhatósági joggal felruházott városban 3 év tartamára kell alakítani.

A felszólamlási bizottság határozatának meghozatalánál nincs a felebbezésben megjelölt határhoz kötve, hanem ha tárgyalásai közben előbb nem ismert adatok merülnek fel, ezeknek mérlegelésével az első fokon megállapított adótételt felemlheti, vagy leszállíthatja. (48. §.)

A pénzügyigazgatóság a megfelebbezett határozatokkal együtt valamennyi, tehát a meg nem felebbezett határozatait is, a felszólamlási bizottság elé terjeszti. Ha az adófelszólamlási bizottság úgy találja, hogy valamely meg nem felebbezett határozat meghozatalánál a kincstár érdekei nem részesültek kellő figyelemben, vagy hogy valamely meg nem felebbezett határozatban megállapított adóköteles jövedelem a fél valószínű jövedelménél kevesebb, az illető adózót beidézeti és az adót felemlheti. Az adófelszólamlási bizottságnak szintén joga van a tényállás kiderítése végett a pénzügyigazgatóság részére rendelkezésre álló eszközöket igénybe venni. (59. §.) Az adófelszólamlási bizottság határozata ellen mind az adózó, mind a bizottság előadója a m. kir. közigazgatási bíróság előtt minden esetben panasszal élhet. (61. §.). Sem a felebbezésnek, sem a panasznak azonban nincsen halasztó hatálya.

Az adókivetés befejezte után adókötelessé vált személyek, mint említettük, rendszerint csak a következő évben kerülnek adó alá. A törvény azonban az évközi változásoknak figyelembevételére vonatkozó néhány kivételt állapít meg, valamint gondoskodik arról is, hogy ha a jövedelemadó beszedése a pénzügyigazgatóság megítélése szerint veszélyben forog, annak kivetése és biztosítása iránt soronkívüli intézkedés történjék. (62., 63. §.)

Fordítva, vannak rendelkezések az adókötelezettség megszűnése esetére. Ilyen esetben az adó törlésére, illetve apasztására irányuló bejelentés felett első fokon szintén a pénzügyigazgatóság határoz. Úgyszintén ennek hatáskörébe tartozik

az is, hogy a jövedelemadót egészben, vagy részben kivételesen elengedhesse, ha az adóalany jövedelme az adóévben tőle függetlenül bekövetkezett rendkívüli körülmények folytán oly módon csökkent, hogy az adónak behajtása anyagi helyzetét lényegesen megrontaná. A pénzügyigazgatóságnak mindkét határozata elleni felebbezés a közigazgatási bizottság adóügyi bizottságához intézendő és annak határozatai ellen, tehát méltányossági kérdésekben is a közigazgatási bírósághoz panasz intézhető. (64., 65. §.)

A másik alanyi adóról, a *vagyonadóról* szóló törvényes rendelkezések sok rokonságot mutatnak a jövedelemadóra vonatkozókkal :

Hogy a vagyon és jövedelmi adó egymással mily szorosan összefügg, abból tűnik ki, hogy vagyonadó fizetésére mindazok kötelesek, akik az 1920. évi XXIII. t.-c. szerint a jövedelmi adónak is alanyai. (1. §.)¹ Ebből logikusan következik, hogy haszonélvezet esetén a haszonélvező, örök-bérlet, illetőleg örök-haszonbérlet esetén pedig az örök-bérlő, illetőleg az örökhaszonbérlő köteles a vagyonadót fizetni. (2. §.) Ha pedig az adóköteles vagyonának több a tulajdonosa, illetve haszonélvezője, a közös vagyon összértéke a tagok között a részesezés arányában osztandó fel és viszont a háztartás fejének vagyonához számítandó mindazoknak a vagyona, akiknek jövedelme is az 1909. évi X. t.-c. 3. §-a szerint a háztartás fejénél adózik. (3., 4. §.) A személyes mentesség is megilleti mindazokat, akik a jövedelmi adó alól mentesítve vannak. Az értékhatárt, mely az 1916. évi XXVI. t.-c.-ben 50,000 koronában volt megállapítva, az 1920. évi XXIII. t.-c. 20,000 koronára szállította le, az 1924. évi IV. t.-c. pedig 4000 aranykoronában állapította meg s csak azok a személyek mentesek, akiknek nincsen ezt az összeget meghaladó értékű adóköteles tiszta vagyonuk. (5. §.)

Az adóköteles vagyonhoz a következő vagyontárgyak tartoznak : az ingatlanok, ideértve a bányákat és kohókat is összes tartozékaikkal és a velük összekötött pénzbelileg meg-

¹ L. a vagyonadóról szóló 1916. évi XXXII. t.-cikknek az 1920. évi XXIII. t.-c. rendelkezései által módosított szövegét. (*Pénzügyi Közlöny*, 1921. évi 15. szám).

becsülhető értékű jogokkal, továbbá a mező- és erdőgazdasági termelésnek és mellékiparágáiknak, valamint a bányá- és kohóüzemhez tartozó iparágaknak ingó, vagy ingatlan vagyonyban fekvő üzemi tőkéje ; az ipari, kereskedelmi, vagy bármely más haszonhajtó foglalkozásnak ingó, vagy ingatlan vagyonyban fekvő üzleti tőkéje, mindennemű akár a bel- akár a külföldön fennálló és akár kamatozó, akár nem kamatozó tőkekövetelések, a bel-, vagy külföldön elhelyezett takarékbetétek ; az állam, törvényhatóságok, társulatok, valamint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok által kibocsátott mindennemű kölcsönkötvények, záloglevelek, a bel- és külföldi részvénytársaságok és más értékpapírok tőke-értéke ; a királyi kisebb haszonvételi jogok, a szolgálmi jogokért járó haszonvételeknek és az örökbérnek tőkeértéke, a személyi, vagy reáljogú gyógyszerárak tőkeértéke ; a bel- vagy külföldi pénznemekben, bankjegyekben, arany, vagy ezüst rudakban, pénztári utalványokban fekvő készpénz ; azok az összegek, amelyeket életbiztosítási, vagy életjáradék-kötvényekre egyszersmindenkorra, vagy esedékesség előtt tartozatlanul előre befizettek ; és minden más ingó vagyony. Nem tartoznak vagyonyadó alá a butorok, ruházat, fehérnemű, műtárgyak, könyvek és házi eszközök. (7., 8. §.)

Az adó alá eső vagyony értékének meghatározása az adóévet közvetlenül megelőző naptári év utolsó napján meglévő állagának bevallásából, illetőleg összeírásából indul ki. Az adóköteles vagyony megbecsülésénél annak átlagos forgalmi értéke irányadó, és a háború folytán bekövetkezett rendkívüli áremelkedések figyelembe nem vehetők. Ahol szabályszerű üzleti könyvet vezetnek és rendes évi mérlegek készülnek, az adóköteles vagyony megállapításánál és megbecsülésénél a megelőző gazdasági, vagy számadási év végén kimutatott vagyonyállapot alapul veendő, kivéve ha a mérleg adatai agályosak. A különböző ingatlanok értékének megállapítására a törvény külön fontosabb rendelkezéseket is tartalmaz, így azt, hogy állandóan mezőgazdasági használatra rendelt ingatlanok értékének az az érték tekintendő, amit az illető ingatlan annak megér, aki azon az illető vidéken fekvő hasonló birtokokon szokásos módon gazdálkodik. Ha az ingatlan egészen

bérbe van adva, akkor értékének a tényleges haszonbér-összeg húszszorosa, állandó jövedelem nyújtására alkalmas erdők értékének pedig a közönséges gazdálkodás mellett elérhető állandó és átlagos tiszta hozadék húszszorosa tekintendő. A városi ingatlanok, illetőleg a községi belsőségek értékének az átlagos tiszta hozadék húszszorosa veendő. A belföldi papírpénz névértékben, arany, ezüst, valamint idegen pénzek és drágaságok forgalmi értékükben értékelendők, az államadósági kötvények és egyéb értékpapiroknak az adóztatásnál alapul veendő forgalmi értékét pedig a pénzügyminiszter évenként kibocsátandó rendelet útján állapítja meg kötelező erővel. (9—16. §.)

Az adóköteles vagyონrészek összértékéből az adóköteles fennálló tőketartozásai levonandók, és az adóalap az ekként mutatkozó tiszta vagyónérték lesz. (17. §.)

Az adókulcs annál az adókötelesnél, aki a jövedelemadóra nézve legkésőbb a pénzügyigazgatóság felhívásában kitűzött határidőig olyan számszerű vallomást ad, amelyben az egyesforrásokból eredő jövedelmeket egyenként elkülönítve feltűntetik, az első törvény szerint 50,000 koronától 52,000 koronáig 60 korona volt, és 2.400,000 koronán felül 0·5 %-ot ért el, az 1920. évi XXIII. t.-c. szerint azonban 20,000 koronától 22,000 koronáig 6 koronás adótétellel kezdődik és 40 millió koronán felül 1½ %-ot ér el, az 1924. évi IV. t.-c. szerint pedig a vagyónadó legkisebb tétele 4000 aranykorona adóalagnál 0·1%, legmagasabb tétele pedig 16,000,000 aranykorona adóalagnál 1%. Ha az adóköteles az említett vallomást nem adja be, rá a fenti adótételek kétszerese vetendő ki. Az 1916. évi első szabályozás szerint az adótételből le kellett vonni a megadóztatott vagyónból származó jövedelem után kivetett jövedelmi adót, vagy ha a fél jövedelmi adót nem fizetett, az adótétel felét, ezt a levonást azonban az 1923. évi novella megszüntette. (18. §.)

A vagyónadóra vonatkozó vallomások kiállítására és benyújtására, a vagyónadó kötelesek összeírásának foganatosítására és a vagyónadó kivetési munkálataira nézve ugyanazokat a szabályokat kell alkalmazni, amelyek a jövedelemadóra vonatkozólag érvényesek és a kétféle adóköteles össze-

írása is egy időben teljesítendő. Az adóköteles vagyon, illetve egyes vagyonrészek értékének meghatározására minden törvényhatóság területén 3 év tartamára értékmeghatározó bizottság alakítandó a különböző érdekeltségi körök képviselőiből. (20—24., 26. §.)

A vagyonadót évenként a jövedelemadóval egyszerre kell kivetni és kivetésére, valamint a jogorvoslatokra nézve is azokat a szabályokat kell alkalmazni, amelyek a jövedelemadóra érvényesek. Az adókötelezettség megszűnése, valamint az adó kivételes elengedése szintén a jövedelemadóra vonatkozó szabályok szerint bírálendő el. (27—31. §.)

A vagyonadót első ízben az 1917. évi január 1-étől kezdődő hatállyal vetették ki és kivétele azóta a jövedelemadó kivetésének sorsában osztozott. 1920-ra és 1921-re mindkettőt egyidejűleg, de elkülönített összegekben 1921-ben vetették ki, 1922-re és 1923-ra való kivetésük pedig az 1923. évi XXXIII. t.-c. 1. §.-a értelmében elmaradt, aminek a pénzügyi közigazgatásban rejlő okai vannak.

Mai adórendszerünkben végül a *társulati adó* is az alanyi adók közé sorolandó. A Wekerle-féle 1909. évi adóreform ugyanis fenntartotta a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok addigi adóját és lényegesebb eltérést csak abban tervezett, hogy a bányaadót, mint külön adónemet megszüntette és a nyilvános számadásra kötelezett bányavállalatok régi 5 és 7 %-os adótételét is beállította az adókulcsok közé. Mindezek a vállalatok azonban e hozadéki adón felül külön fizették volna az új jövedelmi adót is. Az 1914. évi XLVI. t.-c. azonban ideiglenesen, az 1916. évi XXVI. t.-c. pedig véglegesen kihagyta ezeket a vállalatokat a jövedelmi adó fizetésére kötelezett alanyok közül, úgy hogy ezekre nézve a jövedelmi adó sohasem lépett életbe. A társulati adóról szóló 1922. évi XXIV. t.-c. a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokon kívül a közkereseti és betéti társaságokat is kivette a jövedelmi adó alól, melyet odáig fizettek. Mindezek ennek következtében egyúttal a vagyonadó alól is ki vannak véve. E helyett a törvényhozás ezeket a vállalatokat egyes addig élvezett menteségek megszüntetésével és az adókulcs fokozatossá tételével

igyekezett a többi adóalanyok tárgyi és alanyi adóinak együttesen megfelelő adóteherrel sújtani.

A helyzet tehát ma az, hogy a törvényhozás a hozadéki adók (föld, ház, kereseti adó) és az azokat kiegészítő jövedelmi és vagyoadó kombinálásával igyekszik az adóalanyok teherbíró képességét igazságosan igénybe venni. Ha azonban meg van a lehetőség arra, hogy a célt egységes kulccsal érjük el, az kívánatos. Így Wekerle azt tervezte, és a törvényhozás az 1909. évi X. t.-c.-be is iktatta, hogy az állandó jellegű illetmények kereseti adó alá többé ne tartozzanak, hanem a jövedelemadó keretében akart azok megadóztatásáról külön kulcs alkalmazásával gondoskodni. (1909. évi X. t.-c. 66—69. §§-ok.). Most a társulati adó alá vont adóalanyokra nézve fordított a helyzet: ki vannak véve a jövedelmi és vagyoadó alól és csak az eredetileg hozadéki jellegű társulati adó alá tartoznak.

Az 1922. évi XXIV. t.-c. megalkotásában a törvényhozást az a cél vezette, hogy a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójára és ugyanazok hadi nyereség-adójára vonatkozólag összesen hét t.-c.-ben szétosztott és részben újabb módosításra szoruló rendelkezéseket egységes codexbe foglalja, ezáltal az adóigazgatás és a társulatok részére egyaránt egyszerűsítést és munkamegtakarítást érjen el, az ország pénzügyi helyzetében nélkülözhetetlen anyagi eredményt azonban a hadi nyereség-adó és az 1918. évi IX. t.-c. III. fejezetében szabályozott hadipótlék megszüntetése után is biztosítsa. Ezt az új társulati adóban kettős úton érte el: egyrészt az alapadó kulcsának megváltoztatása és az adóalap felemelése útján, hogy az általános jövedelmi pótladó, a betegápolási pótladó és a hadipótlék megszüntetése pótolható legyen, másrészt a hadi nyereségadó helyett a szerkezetileg egyszerű nyereségtöbblet-adó létesítése útján.

A társulati adóról szóló törvényünk legfontosabb rendelkezései a következők:

Társulati adót kötelesek fizetni a Magyarország területén székelő kereskedelmi társaságok, u. m. közkereseti társaságok, betéti társaságok, részvénytársaságok, szövetkezetek, részvényre alakult betéti társaságok, korlátolt felelősségű társa-

ságok, alkalmi egyesületek, biztosítási vállalatok, a közúti és helyi érdekű vasutak, takarékpénztárak, az államnak, törvényhatóságoknak és községeknek vállalatai és végül a külföldi társaságok, ha üzletüket a magyar állam területén gyakorolják, csak itteni üzleteik után. Ugyanaz a vállalat, tekintet nélkül a telepek számára, egy adóalany. (1., 10. §.)

A társulati adót évenként kell kivetni. Alkalmi egyesülés, továbbá felszámolás és csőd esetén azonban a kivetés az egyesülés, a felszámolás, vagy csődeljárás egész tartamára egyszerre történik. (11. §.)

Az adókivetés alapja az adóévet megelőző üzleti (gazdasági) év adóköteles nyeresége. (12. §.)

Az adóköteles nyereség megállapításánál a mérleg egyenlegéből kell kiindulni. Mindazok a vállalatok ugyanis, amelyek társulati adó alá vonattak, készítenek mérleget (nyereség-, veszteség-számlát, zárszámadásokat). Részben éppen abból a megfontolásból kiindulva vonattak ez alá a törvény alá annak új alanyai is, a közkereseti, betéti társaságok, az állam, törvényhatóságok és községek által létesített vállalatok, hogy a nyilvános számadásra addig is kötelezett vállalatokkal azonos elvek alapján legyenek megadóztatva. Az egyenlő és igazságos adóztatás érdekében azonban arra kell törekedni, hogy az adóalap a valóságnak megfelelően kinyomoztassék. Ezért kellett a törvényhozásnak arról gondoskodnia, hogy ha az adókivetés a mérleg alapján történik, az eltérő szempontokból eltérő elvek alapján készített mérlegek ellenére is valamennyi adózónál a lehetőség szerint azonos elvek alapján kimunkált adóköteles nyereség szolgáljon az adóztatás alapjául és senki több, vagy kevesebb adót azért ne fizessen, mert jövedelmét más és más rendszer szerint számolta el.¹ Az 1875. évi XXIV. t.-c. alapján az a gyakorlat alakult ki, és az 1909. évi VIII. t.-c.-ben is alapelveként van beiktatva, hogy az adókivetésre illetékes hatóság az üzleti eredményt a mérleg tételein túl nem vizsgálhatja. A tényleges üzleti eredmény kinyomozására irányuló törekvéssel ez az elv nem egyeztethető össze, de viszont gondosan meg kellett állapítani azt a határt, ameddig az állami beavatkozás e téren terjedhet.

¹ A társulati adóról szóló törvényjavaslat indokolásából.

A törvény az adóköteles nyereség megállapítására nézve kimondja, hogy

a) a mérlegszerű nyereséghez hozzá kell számítani, illetőleg a veszteségből le kell vonni a kiadások és leírások közül az előző évekről áthozott veszteséget a megelőző egy évi veszteség kivételével, a vállalat vagyonszállása fejében, vagy a földadó alá tartozó ingatlanok értékörlesztésére fizetett összegeket, a leltári vagyon karbantartásának nem minősíthető új beszerzéseket, a törzsvagyon gyarapítására és a vállalat nagybővítésére fordított összegeket, a közkereseti és betéti társaságok tagjainak vagyoni illetősége után elszámolt jutalékot, vagy nyereséget, a vállalat tárcájában levő értékek (értékpapírok) értékéből a beszerzési áron, vagy a tőzsdei árfolyamértéken alul eszközölt leírást, valamint az anyagkészletek és az árúleltárnak a beszerzési, vagy előállítási áron alul történt értékelése folytán előállott különbözeteket stb. (14. §.)

b) nem szabad az adóalapozáshoz számítani azokat a nyereségeket, amelyeket a vállalat a nyugdíjalapba helyezett, vagy munkásjóléti intézményeknek juttatott, vagy tartalékolt, épületek, gépek, üzleti felszerelések és berendezések elhasználása által előállott értékcsökkenés leírására fordított, vagy ebből a célből tartalékalapba helyezett, a mérlegben behajthatatlan, vagy kétes követelések címén veszteségként leírt, vagy tartalékolt. Ezeknek az utóbbi leírásoknak, tartalékolásoknak indokolt voltát azonban a vállalat a pénzügyi hatóság kívánságára igazolni köteles. Minden egyéb leírás adóköteles ; (15. §.)

c) nem számíthatók az adóalapozáshoz, illetve ha azokat a vállalat a mérlegszerű egyenleg megállapításánál teherként számításba nem vette, a mérleg szerinti nyereségből levonandók, a veszteséghez pedig hozzászámítandók az előző évekből áthozott nyereségek, a fogyasztási szövetkezeteknél az üzleti feleslegből a tagoknak vásárlásaik arányában kifizetett nyereség-visszatérítés, a megadóztatott tartalékokból felügyelőbizottság javadalmazására fordított összeg és a vállalat alkalmazottainak kifizetett jutalék stb. (16. §.)

Fontos rendelkezések végül, mert az adó alóli elvo-

násnak szokásos módjait vannak hivatva megakadályozni azok, amelyek az adó kivetésére illetékes hatóságnak megengedik a nyereség-vesztés számlának abból a szempontból való megvizsgálását, hogy a vállalat igazgatóságának és személyzetének járandóságai, valamint a reprezentációs költségek fejében kiadott összegek, melyek különösen családi részvénytársaságoknál voltak sokszor igen magasak, a vállalat természetével és terjedelmével arányban állnak-e. (18., 19. §.)

A társulati adó kulcsa részvénytársaságoknál, szövetkezeteknél, részvényekre alakult betéti társaságoknál és a korlátolt felelősségű társaságoknál, valamint a biztosítási vállalatoknál, közúti és helyi érdekű vasutaknál, 16 %-nál kezdődik, ha az adóköteles évi nyereség a vállalat saját tőkéjének 10 %-át nem haladja meg és 2 %-onként 30 %-ig emelkedik, melyet az adóköteles nyereség ama része után ér el, mely a vállalat saját tőkéjének 40 %-át meghaladja ;

a fent említett szövetkezetek közül azokon az önszegélyző szövetkezeteknél, továbbá termelési, beszerzési értékesítési és fogyasztási szövetkezeteknél, amelyek üzletrészeik után 6%-nál nagyobb osztalékot alapszabályaik szerint nem fizetnek, a fenténél mérsékeltebb, mindössze 10 % ;

a közkereseti és betéti társaságoknál, az alkalmi egyesületeknél, valamint az állam, törvényhatóságok, és községek vállalatainál a kulcs 6%-on kezdődik, ha az adóköteles nyereség 200,000 koronát nem halad meg, és 20 %-ig emelkedik, ha az adóköteles nyereség több mint 2 millió korona, illetve 50,000 aranykorona. (20. §.). A szanalási törvény melléklete szerint pedig a kulcs 5 %, ha az adóköteles nyereség 5000 arany koronát nem halad meg és a progresszió 15 %-nál megáll, amit 50.000 K-nál nagyobb jövedelemnél ér el.

Minimális tételek vannak azonban megállapítva a felsoroltak közül a biztosítási vállalatokra, amelyeknél a társulati adó nem lehet kevesebb, mint a díjbevételek 1 %-a, és az alkalmi egyesületekre, amelyeknél nem lehet kevesebb, mint a bruttó nyereség 10 %-a. (22. §.)

A nyereségtöbblet-adó pótlására a törvény 23. §-a szerint az után a nyereségtöbblet után, mellyel a fent közöltek szerint

kiszámított adóköteles nyereség a megelőző két üzleti év adóköteles nyeresége közül a magasabb nyereséget meghaladja, a társulati adón felül még külön társulati adópótlékot kell fizetni, amely 5 % a nyereségtöbblet azon része után, mely a vállalat saját tőkéjének 10 %-át nem haladja meg és három fokozatban emelkedik annyira, hogy 20 % a nyereségtöbblet ama része után, amely a vállalat saját tőkéjének 20 %-át meghaladja. (23., 25. §.)

Az igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjait, továbbá a választmányi tagokat és a napi biztosokat ebben a minőségükben bármely elnevezés alatt húzott javadalmazásuk után 16—25 % külön adóval kell megérni. (28. §.)

A társulati adó kivetése úgy történik, hogy azt az a pénzügyigazgatóság veti ki, amelynek kerületében a vállalat székhelye van. Az adókivetés a vállalat által benyújtott bevallás alapján történik, amelyhez csatolni kell a mérleget és a nyereség-veszteség számlát, továbbá az üzleti jelentést. Ha a vállalat vallomást nem adott, vagy valamely kívánt felvilágosítást nem nyújtott, a pénzügyigazgatóság a társulati adó kivetéséhez szükséges adatokat a vállalat költségére foganatosítandó könyvvizsgálat útján szerzi be. (29—32. §.)

A pénzügyigazgatóságnak a társulati adót és adópótlékot, valamint az igazgatósági tagok külön adóját megállapító fizetési meghagyása ellen a vállalat ugyancsak a pénzügyigazgatósághoz élhet felebbezéssel, amelyet azonban ugyanaz a tisztviselő, aki a kivetést készített, nem bírálhat el. A pénzügyigazgatóságnak a társulati adó helyessége és jogossága tárgyában a vállalat felebbezése alapján hozott határozata ellen a m. kir. közigazgatási bírósághoz panasznak van helye. (36., 38. §.)

A törvény az adó kivetésének megnehezítésére, valamint az államkincstár megkárosítására irányuló cselekedetekre súlyos büntetéseket állapít meg, sőt azt részint adócsalásnak minősíti.

IV.

Felmerül a kérdés, hogy alanyi adóink abban az alakban, amelyben többszöri átalakítás után ezidőszertint szerepelnek egyenes adórendszerünkben, hogyan ítélandók meg.

E megítélésben egyrészt a célnak, másrészt a lehetőségnek szempontjából kell kiindulnunk.

A cél szempontjait a pénzügytan állapította meg. Ezek a következők: Az adó

a) legyen igazságos, ami alatt általánosságát és egyenlőségét értjük;

b) a közgazdaság érdekeit lehetőleg kimélje és

c) az államkincstár érdekeit kielégítse, azaz elegendő és szükség esetén könnyen emelhető legyen.

Az igazságosság alatt különböző időkben mást és mást értettek. Ma már az egyes osztályok adómentessége megszűnt, nemcsak a természetes, hanem a gazdasági életben is nagy jelentőségre emelkedett jogi személyek is fizetnek adót és annak igazságos mértéke, mint láttuk a modern szociális felfogás szerint már nem az arányosság, hanem az egyén teljesítő képessége.

Nálunk az 1848. évi VIII. t.-c.-ben kimondott arányos adóztatás alóli első kivétel a napszámosok kereseti adójának megszüntetése volt. (1883. évi X. t.-c.). Hasonlóképen a progressiónak bizonyos esete a házadónak és az I. osztályú kereseti adónak az adó-község lélekszámának emelkedése arányában való fokozása, valamint az, hogy a jövedelmi pótagó 10—35 %-ban volt megállapítva.

Tudatosabb progressivitást azonban a kereseti adóban csak az 1912. évi LIII. t.-c. 13. §-a hozott be és azután rendszeresen az 1916. évi adótörvényhozás vezette be az akkor véglegesen életbeléptetett jövedelmi adó, valamint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója, úgyszintén az akkor létesített vagyonadó és hadi nyereségadó tekintetében, tehát mint látjuk, nálunk is az alanyi adók terén játszik csak nagyobb szerepet, amely azonban relative azért nem nagy, mert a jövedelmi és vagyonadó nálunk csak a hozadéki adókat kiegészítő adó szerepét tölti be.

A létminimum, mint láttuk, eredetileg 800 korona volt, a háború alatti ideiglenes életbeléptetéskor 20,000, a végleges életbeléptetéskor 10,000 koronában, a vagyonadónál pedig eredetileg 50,000, majd 20,000 koronában állapították meg. Ezek az értékhatárok azonban változatlanok maradtak pénzünk vásárló erejének nagyarányú hanyatlása alatt is, úgy hogy ebben az időben szándékosan adómentes létminimumról joggal nem beszélhetünk, mert a rossz 10,000 koronás jövedelmek vagy 20,000 koronás vagyonok oly alacsonyok, hogy az adóügyi igazgatás által már utól sem érhetők.

Viszont a progressió a háborús gazdasági viszonyok nyomása alatt nemcsak nálunk, hanem a külföldi államokban is felfelé nagy mértékben kiterjeszkedett. Amíg a Wekerle-féle jövedelemadótvény csak 5 %-ig emelkedő adókulcsot ismer, az 1920. évi XXIII. t.-c. 30 %-ig emelkedik, amihez még az adótétel 10, illetve 15 %-a járul olyannál, akinek háztartásához csak egy családtag tartozik, vagy egy sem. Hasonlóképpen a vagyonadó az azt életbeléptető törvény szerint csak 0.5 %-ig emelkedhetett, míg az 1920. évi XXIII. t.-c. óta 1.5 %-ot érhet el. A szanalási törvény mellékletében foglalt felhatalmazás ezeket a kulcsokat megváltoztatta, és a létminimumot újból szociális szempontból elfogadható magasságban állapította meg.

Ebben a kapcsolatban két kérdés vetődik még fel, amelyek tisztázásra szorulnak. Az egyik az, hogy a jövedelmi adó és kereseti adó nem ugyanannak a jövedelemnek kétszeres megadóztatása-e, a másik pedig az, hogy a társulati adó úgy, amint nálunk ezidő-szerint törvénybe van iktatva, nem jelent-e igazságtalan kedvezményt a többi, hozadéki és alanyi adók által terhelt gazdasági tényezőkkel szemben.

Kereseti adónk alapja tényleg szintén a jövedelem, még pedig az adóévet megelőző évben elért tiszta jövedelem, de csak az, amely az 1922. évi XXIII. t.-c. 1. §-ában felsorolt forrásokból, még pedig többnyire kereseti tevékenységből származik. Hogy törvényhozásunk a kereseti adót hozadéki adónak fogja fel, legvilágosabban látszik az idézett törvény 2. §-ában foglalt negatív meghatározásból, amely szerint

kereseti adó alá nem tartoznak 1. a földadó, 2. a házadó és fényüzési lakásadó, 3. társulati adó, tehát a másik három hozadéki adó alá tartozó jövedelmek. Ezzel szemben jövedelemadó alá tartozik az adókötelesnek bármely forrásból, tehát nemcsak a kereseti adó alá eső forrásból származó tiszta jövedelme. Adórendszerünk koncepciója szerint tehát következetesen meg van valósítva az az elv, hogy hozadéki adórendszerünket fenn akartuk tartani és jövedelmi és vagyonadónkat, mint arra épített kiegészítő adót akartuk életbeléptetni. Ezáltal azonban nem áll elő tulajdonképeni értelemben vett kettős adóztatás, mert a törvényhozás ugyanannak a jövedelemnek, illetve vagyonnak többféle adóval való megterhelését tudatosan mondja ki és ezért erre kulcsuk megállapításánál is figyelemmel van. Elvi szempontból sem kifogásolható sikerrel ez a rendszer, ha elismerjük annak jogosságát, ami a gyakorlatban szintén általánosan elterjedt, hogy ugyanazokat az adóalanyokat és adótárgyakat az államon kívül különböző önkormányzati testek is adó alá vessék. Kivánatos természetesen ebben az esetben is az, hogy az adóteher összhangba hozassék és az adóalanyok teherviselő képessége tervszerűen aknáztassék ki. E tekintetben adórendszerünkkel szemben elég sok a kívánni való. A községek és önkormányzati testületek háztartásának rendszeres reformját már Wekerle 1893. évi memorandumában szükségesnek jelezte, Kállay Tibor pénzügyminiszter erről rendszeres törvényja vaslatot is dolgoztatott ki, de az ebben az alakban nem került a törvényhozás elé, hanem csak egyes rendelkezéseit vette át az 1923. évi XXXIII. t.-c., valamint a szanálási törvény.

A másik kérdés az, hogy a társulati adó mai alakjában egyenértékű-e a hozadéki, jövedelmi és vagyonadóval együttvéve, amelyek mindegyike alól mentesíti a társulatokat. Az adók helyes megconstruálásának elméleti lehetőségére III. alatt mutattunk rá, hogy azonban a valóságban sikerült-e az adókulcsokat ennek megfelelően megállapítani, valamint az adóalapoknak a többi adók alapjánál megbízhatóbban való kikutatását biztosítani, az egyelőre tapasztalatok és főleg a háború óta teljesen hiányzó adóstatisztika hiányában határozottsággal meg nem állapítható. Az adóterhet számszerűleg az

adókulcsnak és a valóságos jövedelemnek egymáshoz való viszonyából és a mi többes adórendszerünkben az ugyanazt a hozadékot, vagy jövedelmet terhelő adók összeadásából lehetne csak pontosan megállapítani.¹ Ilyenmü megállapítások bonyolultsága, sőt «több elméleti és gyakorlati okból való lehetetlensége» miatt a Dawes-féle szakértői javaslat is, amely Németország anyagi erejének jóvátétel céljára való kiaknázására vonatkozik, kifejezetten lemondott arról, hogy Németországnak a győztes államokkal való egyenlő megterhelését számszerűen kimutassa, és csak a javaslat «erkölcsi» igazolására szorítkozik.² Az adóteher megállapításának egyik szembetűnő akadályja az is, hogy egyes adóinknak nemcsak kulcsa, hanem alapja is mindegyiknél más. A földadó a kataszteri jövedelem 25%-a, a házadó a nyers bérjөvedelemnek 24, 20, illetve 15%-a, a fényűzési lakásadó a bérösszeg (haszonérték) 20—60%-a, a kereseti adó a tiszta jөvedelemnek 5, legfeljebb 10%-a, a szolgálati, vagy munkabérviszonyból származó jөvedelemnél 0.25—7.5%-a, a jөvedelemadó új kulcsa, mint láttuk az adóköteles tiszta jөvedelmének 1—40%-a, a vagyonadó az adóköteles vagyonának 0.1—1%-a. Ezekkel szemben a társulatok mint láttuk, az üzleti év adóköteles nyeresége után 5—30% közti kulcsok szerint adóznak, amihez járul a nyereségtöbblet után fizetendő 5—20%-nyi társulati adópótlék.

Az alanyi adónak közgazdasági szempontból való elbírálása annak megállapítására törekszik, hogy az adóteher nem túlnyomasztó-e és közgazdasági károkat, a nemzet gazdasági megerősödésének hátráltatását, a termelés, forgalom és fogyasztás túlságos megzavarását nem okozza-e? Ennek megítélése részben az előbb mondottakkal kapcsolatos. Megítéléséhez használható szempont annak a figyelembevétele is, hogy a különböző adónemekből az állam adóbevételének milyen része kerül ki. E tekintetben nemcsak nálunk, hanem külföldön is nagy az eltolódás a fogyasztási adóktól az egyes

¹ V. ö. Benedek Sándor. A magyar egyes adórendszer. Az *Adó* 1923. évi 1—3. számában.

² Die Sachverständigen Gutachten. Der Dawes- und Mc Kenna Bericht. 1924. Bericht des ersten Komitees, II. Teil, II. a.

adók felé, az egyenes adókon belül pedig a hozadéki adóktól az alanyi adók felé. Angliában például a fogyasztási adókra 1875—76-ban az egész adóteher 80 %-a, 1907—8-ban már csak 55 %-a esett. A háború előtti arány 50 : 50, 1918—19-ben pedig 79·2 % egyenes adó és 20·8 % fogyasztási adó volt.¹

Nálunk a fogyasztási adók hozadékának aránya az egyenes adók hozadékához 1915/16-ig a zárószámadási eredmények, azóta a költségvetési előirányzat szerint a következő volt :

Év	Együtt millió korona	Egyenes adóra eső %	Fogyasztási adóra eső %
1868	133·5	81·0	19·0
1873	164·8	83·7	16·3
1878	199·1	86·2	13·8
1883	233·3	82·4	17·6
1888	268·5	74·7	25·3
1893	377·2	56·8	43·2
1898	395·3	58·0	42·0
1903	418·5	54·5	45·5
1904	449·7	57·3	42·7
1905	397·2	51·9	48·1
1906	519·8	59·0	41·0
1907	500·4	54·8	45·2
1908	515·7	53·3	46·7
1909	513·9	54·3	45·7
1910	546·2	53·8	46·2
1911	602·8	52·2	47·8
1913	587·1	48·3	51·7
1914 15	655·1	49·6	50·4
1915 16	673·6	48·9	51·1
1922/23	29.747·6	63·6	36·4
1923 24	351.534·5	59·4	40·6
1924 25	251·2	arany K 75·3	24·7

A háború utáni években a forgalmi adók és az illetékek kiváló szerephez jutottak. Az utolsó 3 év költségvetési adatai ezekkel bővítve a következő képet mutatják :

Év	Együtt millió korona	Egyenes adóra eső %	Fogyasztási adóra eső %	Forgalmi adóra és illetékre eső %	Az egyenes adóból jöve- delmi és vagyonadóra eső %
1922/23	65.747·6	29·0	16·2	54·8	41·7
1923/24	881.534·5	23·8	16·1	60·1	71·43
1924/25	471·9	40·1	13·1	46·8	40·2

A harmadik szempont az adórendszer megítélésénél az államkincstár érdeke. E tekintetben ma különösen egyszerű

¹ Eheberg: *Finanzwissenschaft* 1922, 141. és 153. lap.

a helyzet. Az állam rossz pénzügyi viszonyai miatt elengedhetetlen az adósrófnak a lehetőség határáig való megfeszítése. Adópolitikánk újabb irányai ezért minden adózási lehetőségnek kiaknázására irányulnak. Ez a magyarázata a fenti táblázatból kitünő eltolódásoknak, valamint annak a körülménynek is, hogy az alanyi adót, melyet Wekerle szociális szempontból javasolt, a háború alatt pénzügyi okokból léptették életbe, amire a hozadéki adók tökéletlensége és az alanyi adóknak az a tulajdonsága lehetett csábító, hogy szükség esetén való emelése kevesebb igazságtalansággal jár. Az állam adóbevételének lehető fokozása érdekében történik a vallozási kényszer és a való tényállás kiderítése végett az adó-kivető hatóság rendelkezésére álló eszközök szigorítása is.

A háború által felszaporodott terhek fedezése még az ezen a határon túl való terjedést is szükségessé teszi, mert adó útján mindent fedezni nem lehet. A háború alatt a pénzügyi jog határai kiszélesedtek. Az államnak magába a termelési mechanizmusba kell behelyezkednie.¹

Ezek a cél szempontjából tett észrevételek. A lehetőség szempontjából figyelemmel kell lenni *a*) a korona vásárló erejének hullámlására, amellyel a pénzügyi kormányknak is számolni kellett: *b*) a pénzügyi közigazgatás teljesítőképességére és *c*) a jogászai színvonalra.

Alanyi adóink egész eddigi története a háború előtti gazdasági válság és a koronaromlás idejére esik és a szakadatlan törvényhozási módosítások jórészt ezek ellensúlyozására irányuló törekvésekből származtak.

Az állami adópolitikának fontos irányítója a pénzügyi közigazgatás is, amellyel számolnia kell. Az adminisztráció fontossága az államnál oly nagy, hogy a modern állam kormányzásában is az adminisztráció milyensége döntő jelentőségű.² A pénzügyi igazgatás teljesítőképessége a maga fékező hatását a valóságban is éreztette a jövedelem és vagyonadóknak életbeléptetése időpontjának kiválasztásában (lásd

¹ Földes Béla: Az adópolitika és a háború. *Pénzügyi Szemle* 1916. 280. lap. Finanzwissenschaft. 1920. Vorrede VI. 1.

² V. ö. szerzőtől, Kormányzás és közigazgatás. A *Magyar Közigazgatásnak* 1924. évi 19. számában.

a törvényjavaslatok indokolását), valamint újabban például abban, hogy az 1923. évi XXXIII. t.-c. szerint a jövedelem és vagyonadónak kivetése 1922. és 1923. évre elmaradt. Végül különösen a Kállay-féle reformnak az egyes adók eljárási szabályaira és forumaira vonatkozó módosításai mutatják az adminisztratív lehetőségek helyes mérlegelését. Általában nemcsak egész állami, hanem különösen pénzügyi igazgatásunk is a háború alatti elmaradás és a forradalmak óta uralkodó meg nem állapodott közgazdasági helyzet súlya alatt még mindig azzal küzdi, hogy a friss és hátralékok nélküli adminisztráció követelményeihez felemelkedjék.

Végül fontos szempont adórendszerünk megítélésénél a jogi szempont, ami alatt mind a jog alkotásának, mind a jog alkalmazásának kérdését kell értenünk.

Ami a jogalkotást illeti, e téren a törvényhozás az utóbbi években elismerésre méltó munkát végzett. Főleg a Kállay-féle adóreform által adórendszerünk az előzőhöz képest sokkal egyszerűbb, világosabb és áttekinthetőbb lett. Újabb törvényhozási intézkedések alkalmával igyekeznek a megelőző novellákat is kiküszöbölni, fenntartandó rendelkezéseiknek átvétele útján. Hasonló a törekvés a végrehajtási rendeletek kiadása terén, amelyek igyekeznek a joganyagban való eligazodást megkönnyíteni.

Ami azonban különösen alanyi adóinkat, a jövedelmi és a vagyonadót illeti, azok jelenlegi szabályozásában zavaró elmaradottságra mutat az a körülmény, hogy az 1909, illetve 1916. és 1920. évben nyervén szabályozást, olyan adónemekre vonatkozó rendelkezéseket is tartalmaznak, amelyeket az 1922. évi adóreform megszüntetett, például a házosztály adó, nyilvános számadásra kötelezett társulatok adója, tőkekamat- és járadékadó stb. Sem maguk a jövedelem- és vagyonadóra vonatkozó törvények, sem a végrehajtási utasítások ezzel az új adóreformmal összhangba hozva még nincsenek, amiből számos vitás kérdés merül fel. Tudomásom szerint a pénzügyminiszter a szanálási törvényben nyert felhatalmazás alapján rendeleti úton szándékozik a jövedelmi és vagyonadóra vonatkozó teljes új codexet az eddigi törvények helyett kibocsátani. Normális viszonyok között kifogásolható, a mai rendkívüli viszo-

nyok közt szükségessé vált felhatalmazás miatt azonban meg nem támadható eljárás.

A jogalkalmazás terén a helyzet az, hogy az újabb rendezés a felebbezési fórumok számát csökkenteni és azok közt az önkormányzati elem helyett a bürokratikus fórumok hatáskörét tágítani igyekszik. Azonkívül a közigazgatási bíróság gyakorlatát és különösen döntvényeit és elvi jelentőségű határozatait újabb novelláknál igyekeztek figyelembe venni, így például a jövedelemadónak 1916-ban történt életbeléptetése utáni első években a közigazgatási bíróság nagy számú elvi jelentőségű határozatot hozott, amelyekre az 1920. évi novella már figyelemmel volt. Újabb időben a közigazgatási bíróságnak a jövedelemadóra vonatkozó elvi jelentőségű határozatai sokkal kisebb számban is vannak. Mindez a jogalkalmazás terén a konszolidálódást, a megállapodottság terjedését jelenti.

Összefoglalva megállapítható, hogy bár későn és pénzügyi okokból, de az alanyi adók mégis jelentős helyet foglaltak már egyenes adórendszerünkben, és ha megállapodottságra mindeddig nem juthattak is, kétségtelen, hogy jelentőségük a jövőben még jobban növekedni fog és ezzel fejlődésünk az általános adópolitikai felfogásoknak és a tudomány követelményeinek irányában halad.

MAGYARY ZOLTÁN.

GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉNETE.

Kivonat, nagyobb dolgozatból.

Második közlemény.¹

Berchény László Ignác 1689 aug. 3-án Eperjesen született. Rákóczi 1708-ban nemes testőrségébe századossá nevezi ki. Ugyanez év aug. 3-án a trencsényi ütközetben bátorságával és a fejedelemhez való ragaszkodásával tünteti ki magát. A menekülő fejedelemmel 1711-ben ő is Lengyelországba megy, honnan őt Rákóczi 1712-ben Franciaországba küldve XIV. Lajos kegyébe ajánlja, ki őt szept. 1-én testőrgaránátosai közé fogadja, majd már december 31-én a Ráttky Györgytől vezetett huszárezred alezredesévé nevezte ki. A következő 1713. évben már a rajnai seregnél van s kitünteti magát Landau ostrománál, majd a vidék kikémlésére kiküldetvén, Wormsnál lovasszázadok elé kerül s közibük rontva szétszórja és megfutamítja őket.

Az utrechti béke (1713) véget vetett a spanyol örökösödési háborúnak. Ez azonban nem akadályozta meg, hogy néhány év multán újra ki ne törjön az ellenségeskedés XIV. Lajos unokája V. Fülöp spanyol király második feleségének Pármai Erzsébetnek és miniszterének, Alberoni cardinalisnak merész tervei miatt, melyek célja egyrészt V. Fülöp számára XV. Lajos kiskorúsága alatt a kormányzóság, sőt a francia trón elnyerése, továbbá Pármai Erzsébetnek Fülöppel való házasságából származó két fia, Don Carlos és Don Philippe részére Itáliában fejedelmi trón szerzése volt. Franciaország Berwick marsalt küldte a spanyolok ellen Biscayába. Vele ment Berchényi is, ki már 1718-ban aug. 1-én elnyerte, anélkül hogy kérte volna, a Ráttky-ezredben az ezredesi fokot «en

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1924. évi 567. számából.

commission». Berchényi részt vett 1719-ben Fontarabie, Saint Sebastien, Urgel bevételénél. Kitünően viselkedett Rosas erődítményeinek — bár sikertelen — ostrománál is, hol a marsal különösen nehéz feladattal bízta meg. A béke azonban 1720 február hóban megkötöttet és ebben állapított meg XV. Lajosnak egyik spanyol infansnővel való házassága, kit 1722-ben Franciaországba vittek nevelésre.

A béke megszakította Berchényi katonai szereplését, kinek kétségtelenül nagy előnyére volt katonai kiváló tulajdonságai mellett különösen Rákóczi és édes atya nagy neve. De az érvényesüléshez ezred is szükséges. Ebben édes atya segélyezte, midőn XV. Lajostól engedélyt nyervén huszárezred toborzására, Konstantinápolyba és Rodostóba ment Rákóczi és atya látogatására. Erről Mikes Kelemen is ír 1720 nov. 18-án nénjéhez intézett levelében, melyben megemlíti Esterházy tábornagy fiát, a «kis Esterházyt» is, kit Bercsényi magával vitt.

«Nem elég azt írni kednek, hogy Berchenyi úrfi ideérkezett még szeptemberben, mert azt már régen tudgya kéd, hanem azt kell megírni, hogy miért jött ide. A francia király megengedvén, hogy egy magyar regimentet állítson fel, azért ide jött, hogy magyar katonákat gyűthessen Molduaban és Havasalföldiben.» Majd 1821 szept. 9-én ezt írja : «Édes néném, azt már régen tudgya ked, hogy Bercsényi úrfi innét el repült hajón még juliuban, Viszen magával mintegy 300 katonát, annak a fele magyar, de a más fele, Isten tudgya, hányféle nemzet ; talám magok sem tudnák meg mondani. Elég a, hogy már neki regimentye van. Akinek pedig ott regimentye vagyon, a már az elő meneteleknek az első gradicsára lépett, főképen az idegenek közül.»

Ezzel a huszárezreddel tért vissza Berchényi Franciaországba és Marseillesben már várta őt a Szent Lajos-rend lovagkeresztjével való kitüntetés. A rend tagjai, kik a rendi fokozat szerint penziót élveztek, esküvel kötelezték magukat a római katolikus apostoli vallásban élni és halni, a király szolgálatát soha el nem hagyni és idegen fejedelmébe csakis írásban adott királyi engedéllyel és jóváhagyással lépni. XV. Lajos 1720 jun. 12-én kelt patensével kinevezte őt az ezred

ezredesévé, mely a francia huszárságban rövid idő alatt első lett a sorban és az egyedüli ezred, mely felállítása óta 70 éven át megtartotta — a forradalomig — a Berchény nevet. Az ezrednek első szereplése az volt, hogy a Cévennes hegységben Langue-Doc felől katonai kordonnal zárta el a határt a Provenceban dúló pestis tovább terjedése ellen.

Berchényi 1722 jan. 17-én már panaszkodik, hogy ezrede még nem működhetik megfelelőleg, mert huszárai még mindig gyalog szolgálnak, «mit a huszárok utálnak, kik nincsenek ily szolgálathoz szokva».

Ennek azonban magyarázata főleg az, hogy nem volt miből felszerelni őket, mihez járult tisztjeinek is rossz anyagi helyzete. Ezért le Blanc hadügyminisztertől minden huszárra 300 livrenek és saját maga számára 5000 livre pensiónak, mennyivel Ráttky is bír, engedélyezését kérte, tekintettel arra, hogy nincs egyebe, mint fizetése, mert Magyarországon minden vagyonát elvesztette. Ezt írja Dubois cardinalisnak, a hatalmas külügyminiszternek is. Berchényi kapott ezután minden huszárra 300 livre felszerelési költséget és 1722 májusban az atyja által élvezett pensiora 4600 livre évjáradékot, mely atyjának halála után 6100 livre-re emeltetett.

Ám az ezredtulajdonosság a dicsőségen kívül igen nagy kiadásokkal járt, amelyek 1726. évtől kezdve, midőn megházasodott, családja szaporodásával folyton gyarapodtak. Értelhető tehát, hogy kiadásainak fedezésére új bevételi forrásokat keresett, mint erről levelei tanuskodnak. Ezek hosszú sorozatában csak egy szól Mikes Kelemenhez, kinek 1748 jan. 6-án megatottan válaszol egyik levelére, mely azonban nem maradt fenn. Berchényi francia válaszában csak néhány magyar szó fordul elő :

„Ki akarom önnek fejezni, kedves Beczike, azt az örömet, melyet éreztem, midőn a múlt október 15-éről kelt levelét vettem. Én szentül hiszem, hogy ön írt nekem, de becsületes emberként mondom önnek, hogy nem kaptam meg leveleit. Ha meg kaptam volna azokat, válaszoltam volna reájuk ; én, ki oly lelkiismeretes vagyok, hogy válaszolok azoknak is, kik nekem teljesen közönyösek, ön irányában miként ne tettem volna én így, ki önt oly gyöngéden szereti.

Mindazáltal a hallgatásomra vonatkozó vád reám hízlgő, meggyőz arról, hogy mindég ugyanazt a részt birom az ön emlékében ; az ön jó szive ismert előttem már zsenge fiatal-ságunk óta ; az enyém ön irányában soha sem változott és örökre hű lesz önhöz. És igen, nagyon is igaz, hogy épen Rodostóból, arról a helyről, hol ön most is lakik, emelkedtek ki kedves hazánk szabadságának igazi és méltó pártfogói. Miért nem azok mindég? Bizonyára felhasználnák a jelen körülményeket, hogy lerázzák honfitársaik igáját. Ez a gondolat megremegteti belsőmet és úgy tetszik, hogy a görögöknek ezen templomában megmozdulni látom atyám hamvait, hol azok pihennek. Mélyen tisztelem őket és vágyom a boldogság után, hogy csontjait egy napon atyáink földjére átvihessem.

A Gondviseléstől mindent kell remélnünk, mivel ezen a földön minden alá van vetve a viszontagságoknak. Mily felséges öröm lenne számomra, ha teljesíthetnék ily szent kötelességet, viszont látnám önt, kedves barátomat és hazátlan társaimat, kik a villámszóró ottoman porta szárnyai alatt élnek. «Il alla jó az Isten». Barátunk Tott (Berchényinek kedves ezredese, akinek fia, Ferenc, Konstantinápoly új erődítményeinek híres alkotója) «szereti a sétálást» ; bizonyára nem volt ellenére, hogy látta őt, mindazáltal itt hiányzik nekem, ő jobb kezem, mikor küldi vissza hozzám? A mi az ön fejedelmét (Rákóczi Györgyöt érti) illeti, mit tudom, hogy hol van ő, úgy látszik valóban, hogy elhagyta önt, úgy mondják Franciaországban van, de körülbelül 20 éve, hogy nem láttam őt. Miért nem harcolt ő az én uram, a király hadseregében, jó iskolában lett volna és ez által képessé tette volna magát arra, hogy hasznosan szolgálja a hazát, ha valaha arra vágyat kapott volna. Dat Deus cui vult.

Jelentse, kérem önt, tiszteletemet ő nagyméltóságának Monseigneur gróf Crozy-nak és baráti érzelmeimet báró Zaynak, jóllehet — úgy látszik — megfeledezett rólam. Szeressen engem mindég és legyen ön meggyőződve, hogy sem távolság sem semmi a világon soha sem fogja csökkenteni azt a gyöngéd és hű ragaszkodást, melyet önnek örökre szenteltem és mellyel maradok . . .

Kedves Barátom levelem keltéből látja, hogy ma «Éljen a király»-t kiáltjuk (és hogy benne vagyunk még az új év hetében (t. i. a levél a Három királyok napjáról szól).

Valószínűleg, csak tavasszal veszi e levelet. Mitsem tesz, fogadja mindig üdvkívánataimat, melyeket ön iránt táplálok, éljen boldogul és megelégedetten, de ne felejtse el engem soha . . .

Sajnálatos, hogy Mikes leveleit Berchényi nem kapta kézhez. Pedig kétségtelenül értesítette őt a fontosabb eseményekről és különösen Rákóczi haláláról is és szívének a Gros-bois-i zárdába küldésére vonatkozó körülményekről. Miként ne közölte volna Mikes vele részletesen mindazt, mit a «kedves néném»-nek nevezett igazi vagy költött személyhez 1735 ápr. 16-án írt, melyben Rákóczi haláláról egyebek között ezeket mondja : «A testét másnap felbontottuk és az aprólékját egy ládába tevén a görög templomban eltemették. A testet pedig a borbélyok füvekkel be csinálták, mert még nem tudgyuk, mikor vihetjük Constanczinápolyban.»

«A borbélyok szerint nem kell csudálni halálát, mert a gyomra és vére tele volt sárral. Az egész testét elborította a sár. Az agya veleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni — esze is volt annyi, mint 12-őnek. A szívét Franciaországban hadta, hogy küldgyük.»

Mikes az ő kézhez nem jutott leveleiben lehetetlen, hogy meg ne emlékezett volna azokról a fontosabb dolgokról, melyekről «kedves nénémet» tudósítja.

«Rákóczi György herceg megérkezett», írja 1727 jun. 17-én. «Nem tud magyarul. Elment Franciaországba» 1728 márc. 24. «Kijött Bécsből Rákóczi József is» 1734 oct. 12. «Igen messze esett alma fájától» 1737 jan. 2.

A fejedelem halála után keserűséggel, de bizonyos megnyugvással írja 1735 május 17-én : «Eddig csak belsőképen voltam magyar vagy székely ; de már külsőképen is : mert 22 esztendő mulván ma tettem le a francia köntöst.»

Lássuk azonban, hogy mit mond Mikes Berchényi László atyjának vagyoni állapotáról és súllyal bírhatott-e az fia anyagi helyzetének megalapozására Franciaországban?

Az öreg Berchényit Rodostóban is gazdagnak tartották

honfitársai a számkivetésben. Mikes írja róla, midőn második hitvese, Csáky Krisztina grófnő elhalálozása után csakhamar elveszi Kőszeghi Susit, hogy «jól vannak az olyanok, akiknek elég vagyon a ládájokban ; mert Bercsényi úr nem annyira a szükségért házasodott meg, mint azért, hogy vagyon módgya benne. Mert ismerek én olyat . . . hogy nagyobb szüksége volna a házasságra, mint Bercsényi úrnak, de non habet pecuniam. És nem csak a búcsút járják pénzzel, hanem a menyasszony táncát is» (1723 oct. 15. kelt levél).

Berchényi súlyos betegség után, melyet Mikes megrendítőleg ír le (1725 sept. 23, oct. 29, nov. 6.), midőn azt mondja, hogy «olylan állapotban vagyon, valamint Jób volt, csak éppen abban különbözik, hogy az ágyban fekszik és nem a gané dombon, mert nincsen olyan rész a testiben, amelyben valami kis épség volna». 1725 nov. 6-án a halál «. . . a szegény Bercsényi úr bujdosásának végét szakasztván, ma reggel két órakor elhagya bennünket. Mind holtig az elméje helyén volt és egy keresztényhez való halállal mult ki e világból . . . Ez az úr éltiben, való, hogy szenvedett, de sok világi jókban is volt része. Való, bujdosásban holt meg, de nem szükségben». De Mikes már nov. 12. írja, hogy csalódtak vagyoni állását illetőleg. «A testamentumát felnyitották, Susinak 1000 aranyat hagyott és holmi portékát . . . A többi ládabeli portékája, köntösök, ezüst- és aranymives portéka a fiára szállott, amelyek mind együtt egy asszonynak kedvére lehetnek. Mindenkünk azt gondolta, hogy kész pénze felesen vagyon, de holta után megcsalatkoztunk benne.»

Szerény lehetett tehát az a vagyon, melyet Rodostóból atyja halála után Bercsényi László kapott, ki azonban hamar iparkodott magának szerény otthont biztosítani. Így már elég korán szerezte meg a Frouet-ban fekvő kis nemesi birtokot, (hisz Szaniszló király már 1726 febr. 13. ide ír neki levelet és vigasztalja őt atyja elhunytá alkalmából.) De bizonyára ezt is atyja támogatásával szerezte és valószínű, hogy a Frouet-től nem messze eső luzancy-i birtok megvételében is (1734) az atyai örökség segítségére lehetett. E feltevésünket megerősítette Berchényinek 1755 IV/27. kelt levele, melyben ezeket írja : «de peu qu'il a hérité du débris de la fortune de son père

fixant ses jours en France, il en a acheté la petite terre de Luzancy en Brie.

Mielőtt tovább folytatnók, lássuk előbb, hogy mily körülmények között illesztődött be Berchényi ezrede a francia huszárságba, melynek egyedüli kivételképen lovassági felügyelője lett, majd őt tulajdonképen mint huszárt egyedül érte az a kitüntetés, hogy a király Franciaország marsaljává nevezte ki. XIII. Lajos és hatalmas minisztere, Richelieu bibornok, tekinthetők a francia könnyű lovasság szervezőinek. mely «pourrait se nommer — írja Richelieu — a királynak — à mon avis cavalerie hongroise». A király határozatlan. «Pour le nom — mondja — je suis bien empêché d'en trouver un ; j'y penserai un jour». Richelieu azonban megmarad az általa javasolt név mellett és aug. 11-én La Valette cardinalisnak, a király egyik tábornokának írja : je crois qu'on l'appellera cavalerie hongroise. Az Abrégé du Dictionnaire militaire egyenesen huszároknak mondja azt az 5 compagniet, mely 1637-ben a Landrecies-t ostromló és bevevő hadseregénél működött.

«Elismertetvén az az előny, melyet a huszárok a háborúban nyujtanak, minden fejedelem akart huszárokat és néhány századot állított fel». Ligne herceg *Préjugés militaires* művében lovaglási módjukról így ír : «A magyar, állítják (a lovaglásra) született és megelőzi az összes többi nemzeteket. Én őket mindég a Numidákhoz hasonlítottam harcolási és lovaglási modoruk tekintetében.»

Ha valaki, akkor Szász Móric marsalnak volt tapasztalata a huszárok fontos szerepéről. Ezen nagy hadvezér története kapcsolatban van a huszárokéval, kik Berchényi vezérlete alatt döntő szerepet vittek a marsalnak Raucoux-i (1746) és lawfeldi (1747) győzelmében. Maga a marsal így jellemezte a huszárságot : «Szükséges, hogy a lovasság fürge legyen ; oly lovakat adjanak alája, melyeket hozzászoktattak a fáradság kibírásához ; kevés legyen a felszerelése és főleg semmiképen se helyezzen súlyt arra, hogy kövér lovai legyenek, egy szóval a könnyű lovasság mestersége oly finom mesterség, melynél a gyors áttekintés és a merészség tesz mindent.»

Midőn a szökevény huszárok 1601-től kezdve mind sűrűbben kezdtek jelentkezni és bizalmatlansággal találkoztak,

egyik bátrabb társuk útján Luxembourg marsalhoz fordultak, kérve, hogy tegyen velük kísérletet. Husz emberből álló csapattal vállalkozik arra, hogy az ellenség hátvédét zavarja s nyugtalanítsa. A marsal beleegyezett s a kis csapat oly kitűnően viselte magát és oly bátorságot tanusított, hogy XIV. Lajos erről értesülvén, elrendelte annyi compagnie felállítását, mennyit a menekülő huszárok száma megenged. Az első huszárezred dicsősége, hogy szervezése éppen Luxembourg marsal alatt történt, kinek homlokát annyi győzelmi babér koszoruzta és az ellenségtől elvett annyi zászlóval díszítette Páris székesegyházának oszlopait és falait, hogy a *Tapissier de Notre Dame* címet nyerte el. Ezen első huszárezred felállítására, midőn de Lorges marsal volt a rajnai sereg vezére, 1692 oct. 19-én br. Cronberg nyert XIV. Lajos királytól felhatalmazást, minden felszerelt huszárra 100 écu engedélyezése mellett. Cronberg a Kollonits és a Pálffy ezred szökevényeiből szervezte ezredét. Cronberg, bár jó katona, még sem felelt meg, mert kártyás volt, eljátszotta a pénzt és az ezredet nem egészítette ki. El is bocsátották, sőt az ezredet már 1697. év végén feloszlatták és legjobb elemeiből 1705-ben Verseilles marquis parancsnoksága alatt a Verseilles-ezred alakítottatott, mely azonban 1716-ban az ekkor szervezett Ráttky-ezredbe olvasztott be.

Még mielőtt a Verseilles-ezred szerveztetett, állítottatott fel a Paul Deák huszárezred 1705-ben, ez tehát sorrendben a második volt Deák Pál ezredes parancsnoksága alatt, kit azonban már 1706-ban kasszáltak és fiával együtt visszatért Magyarországra.

A Deák Pál ezreddel egyidőtájt alakul a höchstadi csata után (1704) országából kiűzött bajor választó fejedelem huszáraiból St. Geniès marquis parancsnoksága alatt a negyedik ezred, melyet azonban a király nemsokára Ráttky Györgyre bíz és Choppin szerint, ki nevét Georges Bor, Baron de Rattkynak írja, a magyar husároktól 1707-ben jött át s mint reformált ezredes nyert commissiot, de 1708-ban már ő vezette az ezredet, mely a háborúban rendkívül kitüntette magát. Midőn Villars marsal parancsára 1711-ben a Douai mellett levő ellenséges tábort meglepetésszerű megrohanással a lovasság tönkre

tette, az egyik ezredes, Coëtman, elesett, Ráttky pedig megsebesült. Ráttky a sopronmegyei Salamonfán született. Nevét a franciák általában Rattzky-nak, néha Raskynak írják, de még legujabb magyar lexicon is tévesen Rattkaynak nevezi őt. Midőn Villars marsal téli szállásaira készül, ír a miniszternek, hogy a huszárokról ne feledkezzék meg. «Tartozom nekik azzal a bizonyossággal, hogy nincsenek csapatok, melyek nagyobb bátorsággal, nagyobb veszélyek között szolgálnának, melyeket több puskalövés érne és több veszteségük lenne emberben és megölt lóban.» Rattzky ezredes, írja, «homme de mérite, sent bien son homme de condition et s'expose beaucoup». Soha katonák jobban nem csinálták a háborút, mint ezek. Adja Isten, hogy a mi lovasságunkban is ily szellem legyen, mint ezekben.»

«Nem igen tudnám megmondani, írja, hogy mennyi zászlót vettünk el az ellenségtől, mert a huszárok kerítették azokat kezükbe, kiktől nem lehet elszedni, mert az aranyozást beolvasztják, illetőleg külön céljaikra használják fel a zászlókat.»

Nagy dicsérettel emlékszik meg Villars marsall három Dessewffyről. Egyik: Dessewffy Miklós, ki ekkor alezredes, 1705-ben ment ki Franciaországba a Kollonits-huszároktól. Előbb hadnagy a Verseilles-ezredben, majd ennek a Ráttky-ezredbe olvasztásával kapitány Ráttky mellett. Dessewffy Miklós 1742 sept. 10. a hadügyminisztertől brigadérossá kineveztetését kérte. Hivatkozik hadi tetteire. Valóban bámulatos sorozat. Hivatkozik arra, hogy a Sz. Lajos-rend lovagja és homme de condition. Minden vagyonát — írja, — melyet Franciaországba hozott, felemésztette saját maga fentartására és arra, hogy mindég szép és jó csapatot tartson anélkül, hogy az udvar terhére lett volna.» Panaszolja, hogy ő a legöregebb tiszt és mégis fölötte van Balogh, kit 3 év alatt mestre-de-camp-hadnaggyá, segédőrnaggyá, kapitánnyá, alezredessé, a Sz. Lajos-rend lovagjává tettek. Reményli is, hogy kinevezik brigadérossá.

Ráttkyt 1734-ben a király maréchal de camp: dandárnokká és a Sz. Mihály-rend középkeresztesévé nevezte ki. Névleg megtartja ugyan ezredét, azonban tényleg Dessewffy

a parancsnok és azért az ezredet sokszor Dessewffy-huszárok-nak is hívják. Az ezred 1741-ben Csehországban viaskodik és részt vesz Prága elfoglalásában, majd annak védelmében. Itt éri utól a halál Rattkyt 1742 szept. 5-én.

Sorrendben huszárezred felállítására ezután a Rodostóban elhalt gr. Esterházy Antal, Rákóczi tábornagynak fia, Bálint József 1733 dec. 21-én nyert engedélyt. Berchényi írja, hogy midőn a király 1719-ben az ő huszárezrede felállítására neki engedélyt adott és e célból Konstantinápolyba ment, a fiatal Esterházyt kinevezte egy *compagnie* élére és magával vitte Franciaországba. Esterházy Straszburgban szervezte az ezredet és 1735 jan. 27-én állította lábra. «*En deuxième*» Dávid vezette az ezredet, ki előzőleg Rátkynál, majd Berchényinél őrnagy volt. Midőn a háború Ausztria ellenében megindult, Esterházy az ő ezredével Csehországba küldetett és az 1741—1743. évi harcokban kitüntette magát, különösen Dillingennél, hol megsebesült és nemsokára meg is halt, de nem sebében, hanem napszúrásban.

Ezrede élén Esterházy is hozzájárult, hogy a magyar huszárság oly hírnévre emelkedett. Halála után Dávid, ki 1735 jan. 25. óta volt alezredes, vette át az ezredet, majd 1747 aug. 15-én gr. Turpin, ki Berchényinél reformált ezredes : *mestre de camp* volt, majd 1761-ben Chamborant marquis lesz ezredes, ki a forradalom után Franciaországot elhagyja és az ezredesi nevek eltöröltetvén, a Berchény-ezred az 1-ső, Chamborant a 2-ik számot kapja.

Új huszárezredet állít fel 1743-ban br. Beausobre, mely azonban csak 1756 okt. 30-ig marad fenn. Majd ugyancsak 1743-ban gr. Raugrave ezrede szerveztetik, mely szintén csak 1756 okt. 30-ig szerepel. Az 1743. év végén, dec. 10-én még harmadik ezred is szerveztetik : Polleretzky Andrásé, ki nem Molsheimban, hanem Besztercebányán született és Rákóczinival, mint lovászmester jött Franciaországba. Berchényi Polleretzkyről, ki mint kapitány szolgált mellette, több alkalommal dicsőítőleg emlékezik meg, így 1746 dec. 10-én d'Argenson hadügyminiszternek ír Polleretzky ezredes, valamint fivére, a lovag érdekében. Ezredét azonban 1758-ban, május 5-én a rossz magaviselet miatt megszüntették. Két-

ségtelen, hogy a katonák túlságba vitték a rekvirálást, bár az meg volt engedve. II. Frigyes írja: «Le pillage avec l'autorisation et règlement était à cette époque pour ainsi dire methodique . . . Si la troupe a pris ses quartiers d'hiver en pays ennemi le général aura 15,000 fl de gratification.» A többi tisztek aránylag kevesebbet, a katonák kenyeret, húst, sört «gratis mais que tout cela en ordre et le général y tiendra la main».

Bizonyára a rekvirálással lehetett már kapcsolatban az is, midőn Berchényi a hadügyminiszternek 1746 dec. 17-én panaszkodik, hogy a Polleretzky-ezredből négy huszár van Maubeuge-ben börtönben anélkül, hogy tudni lehetne ni okból. A foglyok nevei: Grósz János, nemes Legény János, Baur Jakab, Náder József.

A Polleretzky-ezred után újabb ezred felállítása 1745 okt. 11-én Ferrarynak (d'Interiani) Genuából engedtetik meg, ki előzőleg III. Károly magyar király szolgálatában állott. Ezen ezred is rövid életű volt, mert 1756 okt. 30-án bekebelezték a Bercheny, Turpin és Polleretzky ezredbe. Ismét újabb ezred: a Royal-Nassau 1758 jún. 14-én állítatott fel Nassau herceg (majd 1772 óta Nassau-Sarrebruck hg) parancsnoksága alatt. Azonban ez is megszűnt 1776 márc. 25-én, midőn a Berchény, Chamborant, Conflans és Esterházy-ezredbe osztatott be.

Ezután időrendben a Conflans-ezred következik, mely szervezetét tulajdonképen csak 1776 márc. 25-én nyerte. de 1761 ápr. 27-iki elsőséggel, tehát az Esterházy Bálint fia részére állított második Esterházy-ezred előtt. Ennek magyarázata az, hogy a Conflans-ezred a német származású Fischer Jánosnak huszárjaiból, kik azonban «chasseur» nevet viseltek, alakult. Fischer egyszerű katonából bátorságával és nagy ügyességével a brigadérosi fokra emelkedett. Chasseur-csapatját 1761-ben átadta Constans-d'Armentières, marquis de Conflans-nak, de csakhamar, már a következő évben elhalálozott.

A Conflans-huszárok 1789-ben a Saxe-huszár nevet veszik fel, de csak rövid időre, mert midőn a forradalmi kormány az ezredesek után való elnevezést megszüntette,

a huszárezredek sorában a 4-ik számot kapta. Az ezred nem csatlakozott a forradalmi hadsereghez, hanem csakhamar átment a királyi csapatokhoz, azonban a republica mellé álló 4-ik eskadronból és más huszárokból a 7-ik huszárezred alakíttatott.

Sorrend szerint újabb ezred az 1764 febr. 10-én felállított — és a francia huszárok történetében 2-ik Esterházy-ezred.

Még francia írók is tévedést követnek el, midőn az idősb Esterházy Bálint ezredét és a fia Bálint László, Berchényi fogadott fia által 1764 febr. 10. kelt rendelet alapján Phalsburgban ezen év október havában felállított ezredet, melynek alakításához a Berchény, Chamborant és Nassau ezred egy-egy százada, majd 1776-ban a Nassau-ezred 4-ik százada is járult, összekeverik és a kettőt egynek veszik.

Az 1740 okt. 22. született Esterházy 1751-ben már hadnagy Berchény ezredében, 1756-ban reformált kapitány, ugyanez év szeptemberében szolgálatra a royale-légionba helyeztetik át. Saját ezredével 1769-ben Compiègne mellett a Verberie-táborban van.

Az ezred az Esterházy nevet 1791 jan. 1-ig viselte, midőn a forradalmi kormány az ezrednek a 3-ik huszárezred nevet adta.

Conflans marquisval és Lauzun herceggel (előbb comte Gontaut-Biron, majd atyja halála után duc de Biron) Esterházy azon három huszárezredes közé tartozik, kiknek a versailles-i udvarban teljesen kivételes előkelő állásuk volt. Ezt Esterházy a királynőnek nagy bizalmán és rokonszenvén kívül bizonyára származásának, Magyarországon magas állásban levő rokonai nagy tekintélyének is köszönhette. Ezt az is mutatja, hogy XV. Lajos őt tüntette ki azzal a megbizással, hogy a Dauphin, a későbbi XVI. Lajos arcképét vigye Bécsbe bemutatni Mária Teréziának és a menyasszonynak, Mária Antoinettenek.

Mária Terézia azonban ellenszenvvel volt Esterházy iránt és kárhóztatta — bár tévesen — leányának hozzávaló bizalmát, mint ezt nagykövetéhez, gr. Mercy d'Argenteauhoz intézett leveleiben erős szavakkal fejezte ki: La corres-

pondance de ma fille . . . avec ce freluquet d'Esterházy est bien humiliante». És midőn nagykövete őt arról értesíti, hogy leánya Esterházyt kívánja Bécsbe küldetni lebetegedésének örvendetes hírével, de ez a francia udvari méltóságoknál méltó panaszra adna okot, mert ily kiküldetésre ők tartanak jogot, minélfogva Marie-Antoinette arra kéri anyját, hogy ő nyilvánítsa a megbizatással Esterházy-nak kiküldetésére vonatkozó kívánságát: — Mária Terézia ezt boszúsan visszautasítja (1776 aug. 23.): «Esterházy ne convient nullement pour être envoyé ici avec une si grande nouvelle, sa maison n'est pas illustre et il est regardé toujours comme un réfugié». Alapjában teljesen igaza volt az anyának és a királynőnek, indokolása azonban épen nem volt helytálló.

Esterházy a forradalom után szívvel-lélekkel a királyi család szolgálatába állott. Neve mint ezredes az Esterházy-ezredben utoljára 1789-ben említettik.

Esterházy a királyi család részéről különböző kiküldetéseken és megbízásokban részesült a forradalom alatt. A király fivére d'Artois gróf 1791-ben Esterházyt Pétervárra küldte II. Katalinhoz, hogy neki a pilnitszi értekezletről jelentést tegyen. Ott is maradt. A cárnő rendkívül kitüntette őt és nagy jószágot tanusított iránta. Földbirtokkal adományozta meg és kis fiát zászlóssá nevezte ki. A gyanúsítások nem is maradtak el . . .

Mária Antoinette, a szerencsétlen királyné, még börtönből is képes volt Esterházy-nak értesítést küldeni, ki fel-
említi emlékirataiban, hogy Avillártól — ez volt a királyné titkos neve — Berchényi Ferenc Coblentzbe hozott számára levelet, melyet a pétervári couriernak adott át kézbesítés végett egy — békateknőből és aranyból készített és a következő feliratot mutató — gyűrűvel: Domine salyum fac regem et reginam. Ily gyűrűt a svéd gróf Fersen is kapott, kinek odaadó ragaszkodását a mártir királyné és a királyi család iránt oly méltatlanul magyarázták és a ki saját hazájában oly szerencsétlen véget ért.

A monarchia fenállásának vége felé a Colonel-Général, a tábornok-ezredes-ezred 1779 aug. 22-én állíttatott fel, midőn a király a chartres-i herceg, Orleáns Lajos Fülöp

elhelyezésére — ki iránt a katonaság részéről bizalmatlanság nyilvánult meg — a huszárok és könnyű lovasság tábornok-ezredesi állását — bár úgy látszik nem szívesen — szervezte és ezen új ezreddel együtt 5 ezredet alkotó huszárságot kivette a lovasság tábornok-ezredésének hatósága alól. Ezt az ötödik ezredet azonban a forradalom után azonnal megszüntették.

A XVI. Lajos uralkodásának végső éveiben létezett hat ezred között az utolsó, a hatodik, a Lauzun-ezred, mely 1783 szept. 14-től 1791-ig terjedő rövid tartamot ért meg. Az ezredtulajdonos gróf Gontaut volt, ki a lauzuni hercegi címet nyerte, majd atyja halála után, mint említettük, a Biron herceg nevét örökölte. A vérpadon halt meg 1794 jan. 2-án, egy évvel királyának kivégeztetése után. Emlékét azonban, mint hős katonáét Párisban az Arc de Triomphe-on bevéselt neve örökíti meg.

Ezek után visszatérhetünk Berchényi életpályájához, melyet ott hagytunk el, midőn őt a király ezredessé nevezte ki.

Európának évszázadokon át nem volt nyugta az örökös háborúk miatt. Sajnos, ezen nagy részben esküt és szerződést szegő háborúk indító oka nem az államok léteclját alkotó szellemi és anyagi jólét védelme, hanem a hódítás volt. Ez is magyarázza, hogy a fejedelmek hadseregeiben idegen országokból toborzott csapatok szolgálnak, így Franciaországban az osztrák örökösödési háború végén a gyalogságnak mintegy harmada idegen volt: 25,000 német, 22,000 svájci, 4000 irlandi. Ezen annál kevésbbé csodálkozhatni, mert kiváló hadvezérek is nem saját országuk, hanem idegen fejedelmek szolgálatába bocsátják kardjukat és tehetségüket. Például nem a francia connétablet, Bourbon hg-t hozzuk fel, kinek mint V. Károly római császár fővezérének csapatai egy évvel azután, hogy a török hatalom ellen a mohácsi síkon a kereszténység védőbástyája, Magyarország elbukott, 1527-ben az örök Rómát, a kereszténység központját támadják és pusztítják el rémületesen. Nem, például nem őt, hanem a francia Soissons gróf fiát, a nagy Savoyai Eugént,

ki mint korának legnagyobb hadvezére, Ausztriának szolgálataiban, továbbá a német Szász Móricot és az angol Berwicket, II. Jakab fiát hozzuk fel, kik mint francia marsallok szereztek maguknak nagy nevet a haditörténetben.

Ezen háborúkban egyik jelenség, hogy míg a habsburg-házi királyok Frankfurtban el nem nyerik a császári koronát, az államok közti érintkezésben a magyar király személye lép előtérbe; Mária Terézia alatt még különösebben azért is, mert a Habsburg-Lotharingiai-ház trónját Magyarország mentette meg. A külföldi hatalmak Mária Teréziának, Magyarország királynéjának üzenték meg a háborút és ő mint magyar királyné tiltakozott a bajor választófejedelemnek, mint VII. Károlynak Frankfurtban császárrá választása és koronáztatása ellen. A nemzetközi érintkezésben a magyar király souverainitása domborodik ki a francia forradalom idején is, midőn a respublica a magyar királynak izeni meg a háborút.

Már az 1659-ben kötött pyrenei béke alkalmával szóba került a spanyol királyságnak Franciaországgal egyesítése. II. Károly halálával a spanyol trón megüresedvén (1700), csakhamar ki is tört az örökösödési háború, midőn XIV. Lajos, kinek első felesége Mária Terézia, IV. Fülöp leánya volt, unokája Anjou Fülöp számára követelte a trónt és e célját el is érte.

A spanyol örökösödési és a hétéves háború közti időszakba esik Berchényi katonai pályája, melyet a spanyol háború végén kezdett meg és azt a hétéves háború elején fejezte be, midőn véget ért a Bourbon és a Habsburg-ház között a hatalmi versengés és XV. Lajos az 1756. évi versailles-i szövetségi szerződés alapján Mária Terézia védelmére küldte hadseregeit.

Ennek bekövetkezte előtt azonban még évtizedeken át tartottak a borzasztó áldozatokat követelő harcok nemcsak Európában, hanem azonkívül is, hol a viaskodó ellenfeleknek hatalmi érdekeik forogtak kockán.

Az 1714-ben véget ért spanyol örökösödési háború után következett XIV. Lajos két unokája, V. Fülöp spanyol és a kiskorú XV. Lajos francia király alatt a francia trón miatt,

majd a Spanyolországból a magyar királyi és a német császári trónra jutott III., illetőleg VI. Károly által a trónutódlásra nézve megállapított és az európai hatalmasságok részéről is elismerendőnek kívánt *pragmatica sanctio* miatt kiűtött, valamint a lengyel örökösödési háború, melyek az 1738. évi bécsi békekötéssel nyertek befejezést. Nemsokára kitört az osztrák örökösödési háború, mely az 1748. évi aacheni békével, és ezután a hétéves háború, mely az 1763. évi párisi békével érte befejezését.

Berchényi, a bátor, nagytehetségű fiatal huszárezredes számára gazdag tér nyílt harci erényeinek kifejtésére és érdemek szerzésére, melyek méltánylása nem is maradt el és melyekre buzgón irányozta a figyelmet Szaniszló, a nemsokára vejévé lett XV. Lajos kegyéből ekkor még Wissembourg-ban lakó száműzött király, ki 1725 jún. 1-én kitüntette Berchényit azzal, hogy első kamarásává nevezte ki.

Berchényi 1732-ben a Belle-Isle lieutenant-général: tábor-szernagy parancsnoksága alatt a Mosel mellett, a richemonti gyakorló táborban van és Belle-Isle azt írja a huszárokról, hogy azokat teljesen fegyelmeztetteknek találta és látszik, hogy Berchényi őket gyakorolta vagy gyakoroltatta, mert «marchent, manoeuvrent et servent à merveille».

A következő 1733. évben a rajnai hadseregnél van és kitünteti magát Kehl ostrománál. Berwick marsal megbizza, hogy Neckaraunál hidat verjen és azon a másik partra menjen, hogy a vidéket kikémlelje és a marsal által a Rheingönheimi hidon áttett csapatok mozdulatait fedezze.

A király Berchényit 1734 febr. 20-án brigadérossá nevezi ki, ki ez évben résztvesz Philippsburg ostromában Berwick parancsnoksága alatt, kinek fejét azonban június 8-án ágyúgolyó szakítja le, míg ugyanezen hó 17-én Villars marsalt, ki minden hadjáratban oly jól ki tudta használni a huszárokat, ágyban éri utol a halál. Így veszti el a francia hadsereg a spanyol örökösödési háború két hősét.

Philippsburg elfoglalása után Berchényi kis csapattal Mainz kapujáig üldöz 600 ellenséges huszárt és csakis Würtemberg herceg 6000 emberből álló serege menti meg őket az elfogatástól.

A következő 1735. évben Coigny marsal parancsnoksága alatt ugyancsak Mainz előtt visszaüzi az erődítési falakig a támadó csapatokat.

«A táborban — írja Aubert — a legnagyobb biztosság uralkodott mindenkor, amint annak őrizete reá volt bízva.»

Midőn nov. 19-én a hadsereg a Moselen átvonul az ellenség elé Clausen felé, 36 compagnieval ő vezette az elővédet, melynek támadása éjjelig tartott, majd másnap a visszavonuláskor a hátvédet.

Fölötte kitünő működéseért maréchal de camp: dandárnokká előléptetésre terjesztetik elő és a király őt 1738 márc. 1-én (febr. 24-iki elsőséggel) nevezi ki.

A lengyel örökösödési háborúnak az éveken át tartó tárgyalások után a bécsi béke (1738) vet véget, melynek értelmében a trónjától megfosztott Szaniszló lengyel király Lotharingia és Bar hercegségeket kapja oly kikötéssel, hogy azok halála után Franciaországhoz csatoltatnak.

A béke alatt Sarralbe volt Berchényi huszárjainak az állomása.

Amint Szaniszló király 1737-ben bevonult Lotharingiába s most már mint újra fejedelem, királyi udvartartását berendezte, nem mulasztotta el Berchényit jóakarátának és barátságának újabb jelében részesíteni. Kinevezte őt 1738 ápr. 21. főlovászmesterének, mely minőségében a kir. udvar tanácsosa és tiszteleti lovagja lett. Ez a hivatali állása anyagi helyzetének jelentős javítására is szolgált, mire nagy szüksége volt.

Nemsokára azonban kiüt a háború Károly császár és magyar király halála után Mária Terézia ellen. Mint Rotteck írja: «Von halb Europa angegriffen und in die Gefahr der völligen Beraubung gesetzt trotz alles geschriebenen und beschworenen Rechtes.»

E háborúban a Belle-Isle fivérek, különösen az 1739-ben marsallá kinevezett Károly intrikáira XV. Lajos a III. Károly egész örökségét és a császári koronát követelő bajor választó fejedelem, Károly Albert pártjára áll.

KÖLTEMÉNYEK.

A vén bolond.

Emberek, asszonyok,
Itt vagyok, ragyogok ;
Gyertek ide, verset mondok,
Ne féljetek, nem bolondot.
Csak egy kicsit eszelőset,
Csiklandozva reszelőset.

Kerekecske dombocska,
Hargita meg Tátra, —
Sokezernyi gombocska
Gurul, gurul hátra ;
Ezer ördög hempereg,
Valahol egy domb van
S én már sírni sem merek
Bolond bánatomban ;
Ezer ördög ráammered,
Attól van ily nagy meleg
E magyar pokolban . . .

Asszonyok, emberek,
Nagykúnság, Kiskúnság!
Gyertek no közelebb, —
Tudjátok, mi ujság?
Tudjátok meg : nincs már víz a Dunába',
Fönt elapadt, lent leszaladt bujába' ;
Minden vizünk leszaladt,
Minden hegyünk elszaladt, —
Néztem, néztem, — szívem majd hogy megszakadt...
Égszakadás, földindulás,
Egy a csárda, sok a dudás,

Tisza vize tán ezért oly zavaros, —
Igy legalább — magyaros . . .

Ki vagyok én, itt akárki megmondja :
Vagyok én egy okos falu bolondja ;
Falum, falum, okosom,
Hol van az én somfanyelű fokosom?
Szegény fokos, leolvadt a nyelérül,
Szegény nyele, kirothadt a helyérül,
Pedig azon, hej! sok volt a rovás már,
Azt se tudom, mennyi veszett Mohácsnál . . .
Kalapom szememre vágom, —
Elhervadtál, szép virágom ;
Virág, virág, gyöngyvirág,
Volt itt régen szebb világ,
Nap is süttött fönt az égen,
Édes anyám is volt nékem . . .
Ha bemegyek a templomba,
Ott zokogok bánatomba,
Mért öltem meg az én édes anyámat
S miért nem öl meg engemet a búbánat ;
Ha bemegyek a kocsmába,
Nóta kell a bú borába :
Húzd, cigány, a búsat,
Sirasd meg, hogy magyar vagyok,
Árva vagyok, szegény vagyok,
Koldúsnál koldúsabb . . .

Aki búsul, menjen ki az erdőbe,
Bús gerlice lehet ott kint belőle ;
Ha nem illik bús gerlicemadárnak,
Válasszon egy jó faágat magának —
Én is mennék, hej de mire kiérek,
Csak azt látom : egész erdő leégett, —
Erdő, erdő, ég az erdő! . . .
Hajhó, csudaszép volt :
A pokol tüze szétfolyt
A sötétben, —

Riadás a nagy éjben,
 Odafönt vörös égbolt! . . .
 — Ég a magyar erdő,
 Magyarok, befelé!
 Nincs út kifelé!
 Nyaldosva közelgnek az álnok
 Kígyószemü lángok :
 Sziszegnek a szörnyek,
 Reccsennek a törzsek,
 Pattognak az ágak,
 Sír az avar, —
 Benn ég, aki benn van,
 Jaj neked, magyar! . . .

Félrevertem száz harangot,
 Riadozva szállt a hangjok
 Kongva-bongva, zengve, —
 Elolvadtak a harangok,
 Elnémultak mind a hangok,
 Űzkös kötél maradt a kezembe . . .
 Leégett a magyar erdő,
 Benneégett mult, jövőndő,
 Minden kincsem ott veszett az erdőbe,
 Magam mért is menekültem belőle?
 Fecskeszárnyú gyászskabátom
 Mással én már föl nem váltom,
 Bár a színe zöldbe sárgul, — jaj be kár!
 Így vall most a szegény úrra :
 Ez tanultság, ez *kultúra*,
 Svábbbogárból így lesz lassan cse'bogár.
 No bolond, mi' nevensz?
 Vigasztalj meg, ha szeretsz,
 Ha hiszed, hogy kivirul még valaha
 Ez a magyar Szahara . . .

Csitt!

Jer közelebb egy kicsit,

Titkot mondok :
 Temetésre szólt az ének,
 Nem hallották, csak a vének,
 Vén bolondok ;
 Nagy halottat vittek, vittek, —
 Tudjátok-e, kit temettek?
 Engem, téged, mindnyájunkat,
 Ezeréves országunkat ;
 Beleölték vérfolyóba,
 Tették hármass koporsóba.
 Mint egykor a hún királyt, —
 Sírba vitte saját népe
 S azt se mondja : be kár érte! —
 Senki egy jajt nem kiált . . .
 Én se' . . . én már kacagok,
 S ha kacagok, kinek arra mi gondja?
 Nincsenek már magyarok,
 Én se leszek halott ország bolondja!
 Ejhaj, igyunk rája,
 Úgyis elnyel a sír szája,
 Gyáva népnek nincs hazája, —
 Világ népe mind megveti,
 Még az ég is kineveti,
 Úgy kell neki, úgy kell neki!

. . . Így kell szegény vén bolondnak
 Sírva porba hullni :
 Sírni, jaj, hogy ilyen népnek
 Ilyen jónak, ilyen szépnek
 Mért kell elpusztulni . . .

Én.

Hogy álltam fönt a Tátra bércén,
 Hogy láttam Nápoly kék egét,
 Hogy mindig vont az árnyas erdő
 S a csillagfényes messzeség, —
 Hogy vágyam most is messzeszáldos

És vissza most is sírva tér :
Az én számomra ez a tér.

Hogy olykor orgona virágzik,
Van május, fülemiledal
És aztán minden ősze búsul
S bús őszből zordon télbe hal, —
Hogy fejemen már hó az ében
S eremben nincs a régi hó :
Számomra ennyi az idő . . .

Nincs tér, idő, csak ott s csak addig,
Ahol s ameddig én vagyok ;
A rózsá nincs, ha nem nekem nyit
S nem nap, mely nem nekem ragyog :
Nélkülem semmi sincs a létben
S a mindenség is halva van, —
Mert minden én vagyok magam . . .

SAJÓ SÁNDOR.

SZEMLE.

Nagyszigethi Szily Kálmán.

1838—1924.

Július 26-án adtuk át az anyaföldnek Szily Kálmán tetemét. A hosszú életet kevesen érdemelték meg jobban, mint ő, aki változatos és fontos munkaköröket mindég úgy töltött be, hogy követésreméltó példát mutatott. Nagy szellemi erő, lankadatlan munkakedv, elfogulatlan faj- és emberszeretet csodálatos összhangban segítették a maga elébe tűzött feladatok megoldásában.

A közszolgálatra eső kb. 66 évből 31-et a m. kir. József-műegyetem, 35-öt a M. T. Akadémia ügyeinek intézésében töltött el. A 31 évből egyet Zürichben Clausius és Zeuner, felet Berlinben Magnus, felet Heidelbergben Kirchhoff hallgatására fordított: de tudomány-készletének gyarapításával is a műegyetem érdekeit szolgálta. 66 éven át a magyar felsőoktatás és közművelődés, valamint a tudomány oltárán mutatni be áldozatokat, elismerésreméltó cselekedet: de 66 évig a nemzet műveltségének, tanultságának fokozásán fáradozva, a helyeseknek ítélt célok megvalósításáért önzetlenül dolgozni, már hálás tiszteletre kötelezi nemcsak a kortársakat, hanem az utódokat is.

Szily szerencsés kezdeményező és szervező volt s a sors megengedte, hogy legtöbb vállalkozásának sikerében lássa törekvéseinek jutalmát. Némelyek véleménye szerint az Akadémia főtitkári és főkönyvtárnoki tisztségében átélt évei, érdem tekintetében nem vetekedhetnek azokkal, amelyek professzori működésére esnek; azonban ne feledjük, hogy kiszabott munkakörökben a buzgalom, pontosság és hűség csak akkor kezdenek érdemszámba menni, amikor a hanyagság, pontatlanság és hűtlenség az intézmény jóságába vetett hitet már érezhetően megrendítette.

A végzet Szily Kálmánnak a magyar nemzet nevelésében és művelésében hivatást jelölt ki s ezt ő becsületesen be is töltötte. Nagy, általános műveltségénél fogva széles látkör, alapos matematikai készségénél fogva szabatos ítélet jellemezte. A lényegest gyorsan el tudta különíteni a lényegtelenről és gondolatainak

találó kifejezése miatt nem kellett időt pazarolnia. Stílusa finomul választékos, gördülékeny és világos. A legbonyolultabb feladatokat meglepő könnyűséggel oldotta meg. A finom választékosság annyira belső szükség volt nála, hogy még a matematikai levezetésekben is erre törekedett. Előkelőség nyilvánult meg vitatkozásaiban is és ha néha gúnyt is vegyített bele, ez legfeljebb csípős, de sértő sohasem volt. E jellemvonások nem hiányozhatnak a jó professzorban és a jó íróban sem: de természettudósban nem lettek volna elegendők, ha nem járulnak vala hozzájuk azok a kellékek is, amelyek nélkül valamely tudományt sikerrel művelni, tovább fejleszteni és új irányokat találni lehetetlenség, t. i. a belső szemlélet, mely eszméket termel újabb igazságok kiderítésére, valamint a fölkészültség és erős akarat kidolgozásukra.

Szily tulajdonságaival könnyű volt megnyerni az ifjúságnak lelkesedésig fokozódott rokonszenvét, kartársainak őszinte tiszteletét, becsülését és fölöttes hatóságának teljes bizalmát. Kifejezésre jutott ez abban, hogy a dékánúságot két, a rektorságot öt évig viselte. Oroszlánrésze volt a műegyetem új szervezetének elkészítésében és végrehajtásában, míg tudományos munkásságával tetemes mértékben hozzájárult a műegyetem jó hírvének megalapozásához. Általában a műegyetemi professzortestületének olyan tagja volt, akihez legfeljebb hasonlókat, de különbeket idáig nem jegyezhet fel a műegyetem fejlődéstörténetének írója. Mint professzor megbecsülhetetlen hatással volt több technikus- és középiskolai tanárnemzedék fejlődésére; mint tudós, értekezéseivel, közleményeivel gazdagította a magyar matematikai, fizikai és mechanikai irodalmat és a mechanikai hőelmélet körébe vágó kutatásai révén beleírta nevét a nemzetközi irodalom történetébe is.

Első tudományos közleményei a kir. magy. Természettudományi Társulat Közlönyében jelentek meg 1862 és 1868 között. Céljuk tájékoztatás volt, de emelte értéküket az eredetiség. «A hatványlatról», «A Laplace-féle hangsebességi képletnek elemi lehozatala», «A melegség mechanikai egyenértékének pontos kiszámítása» már előpostái nagyrahivatottságának.

Kutatáson alapuló értekezései 1867 után jelentek meg a M. T. Akadémia kiadványaiban. «A propeller felületéről» című kivételével a többi főleg a mechanikai hőelmélet s egy pár a matematika körébe tartozik. «A mechanikai hőelmélet egyenleteinek általános alakjáról» írt értekezésében azt vizsgálja, hogy mennyivel általánosabb alakúak a Kirchhoff- és Clausiustól megállapított egyenletek, mint ha az állapotjelzőket előre megválasztjuk. «A Hamilton-féle elv és a mechanikai

hőelmélet második főtétele» címűben, eltérőleg Boltzmanntól és Clausiustól, akik a hőelmélet második főtétele és a legkisebb hatás között találtak megfelelést, a Hamilton-féle mechanikai elvben kereste meg a mechanikával való kapcsolatot. Erre következett «Hamilton egyenlete a hőelméletben». «A hőelmélet második főtétele levezetve az elsőből». Utóbbi értekezésében mellőzve a Carnot—Clausius-féle főelv levezetésére használt föltevéseket, az iránt érdeklődik: nem lehetne-e a második főelvet levezetni az elsőből. Ezt az eszmét Clausius és Rankine is fölvetették ugyan, de nem fejtették ki. Szily kerül minden föltevést és levezetéseiben csak az energia megmaradásának elvére támaszkodva, ugyan ahhoz az egyenlethez jut, amelyben Clausius fejezte ki a hőtan második főtételét 1854-ben.¹ «A telített gőz nyomásának törvényeiről». «A binominális tényezők négyzetei összegéről». «Mi a valószínűség arra nézve, hogy egy tetszőleges egész szám primitív gyöke-e egy tetszőleges törtszámnak?»: mind azt bizonyítják, hogy a tudós teljesíti kötelességét, amellyel az Akadémiának tartozik.

Hangsúlyozom, hogy Szily Kálmán első tudományos dolgozatai a kir. magy. Természettudományi Társulat Közlönyében jelentek meg. A Társulatot Bugát Pál és a M. T. Akadémia néhány tagja 1841-ben azért alapította, «hogy a természettudományokat művelje, hazánkat természettudományilag vizsgálja s hazánkfiai mentől nagyobb mértékben részesítse e tudományok jótéteményeiben». A Társulat tőle telhetőleg igyekezett is a két első célt elérni, de azt az utat, amelyen haladva, a természettudományok jótéteményeiben mentől többen részesülhetnek, 1868 végéig még nem sikerült megtalálnia, miért a közönség nem is részesítette valami nagy támogatásban. Szabó József, a Társulat titkára, már 1860-ban érezte, hogy a Társulat céljának kitűzésében hiba van s hangoztatta, hogy le kellene mondania olyan feladatokkal való foglalkozásról, amelyek az Akadémia munkakörébe illenek s inkább a természettudományok népszerűsítésére kellene törekednie; azonban vagy nem jött el még a Társulat újrászervezésének ideje, vagy nem volt Szabónak elég reábeszélő ereje, hogy a Társulat vezéregyéniségeit nézetének megnyerje, vagy hiányzott belőle az elevenség arra, hogy nézetét a Társulat tagjai között is terjessze, tény, hogy jóideig minden maradt a régiben.

Szily Kálmánnak volt fenntartva a Társaság újjászervezésének feladata. 1868 elejétől kezdve, amikor már ő is résztvett a Társulat

¹ Heller Ágost: A fizika története. II. k. 413. l.

jövőjének megbeszélésében, gyorsabban jelentkezett a hajlandóság, hogy szakítsanak a régi munkatervvel s gyorsabban elhatározták, hogy tisztán tudományos vizsgálatok nagy részét át kell engedni az Akadémiának és a Társaság minden erejét a természettudományi ismeretek terjesztésére és megkedveltetésére kell egyesíteni. Annak a szövetségnek, mely a Társulat zászlójára a természettudományok népszerűsítését írta jelszól, Szily állott élére s ezzel megkezdődött az ő nagy szerepe a Természettudományi Társulatban s az ő működésével a Társulat hatása természettudományos irodalmunk, műnyelvünk és gazdasági életünk fejlődésére.

1869 előtt a természettudományok szeretete hiányzott a magyar olvasóközönségben. Voltak ugyan egyes tiszteletreméltó kivételek: de a többség érzéketlen maradt a természettudományos mozgalmak és a Természettudományi Társaság működése iránt. Szilyig senkisémm gondolt arra, hogy az érdeklődés hiányát nemcsak a közönségben, hanem a természettudományi művekben és közleményekben is lehet keresni és senki sem merte fölteni, hogy a Természettudományi Társulat kiadványai is: az Évkönyvek, a Természettudományi Társulat Közlönye, azért maradtak hatástalanok, mert «hiányzott belőlük a népszerűsítésnek két főtenyezője: a közlemények érdekessége és változatossága, valamint a közlésnek formája: a könnyen megérthető és élvezhető nyelvezet». Ezeket a tényezőket akarta Szily érvényesíteni a Társulat új folyóiratában: a «Természettudományi Közlöny»-ben, melynek szerkesztését kísérletképpen elvállalata, mert megállapítani kívánta, hogy vajjon csakugyan a magyar olvasóközönségen vagy a szerkesztés gyarlóságán múlik-e a természettudományos irodalom támogatása.

1869 januárius 1-én indult meg a Természettudományi Közlöny. Szily az 1870 jan. 5-én tartott közgyűlésen, titkári jelentésében megemlékezvén a Társulatnak negyedszázadig el nem tűnt sikertelenségeiről, haladásként említi fel azt az egyre jobban terjedő felfogást, hogy mielőtt a természettudományokat magyar nyelven művelni lehetne, előbb olvasóközönséget kell teremteni. Majd Széchenyinek 1832-ben a Magyar Játékszínről Pestvármegye rendeihez intézett iratában foglaltakra utalva, ezeket mondja: «a Társulat jelenlegi tisztviselőinek jutott a szép feladat: convergens szisztémát létesíteni, a működő tényezőket úgy csoportosítani, hogy az eredményt mindannyian megtöbbszörözzék. A szakgyűléseket, a társulat közlönyét, a társulat könyvtárát úgy reformálni, hogy azok tágasabb körökben is élvezhetőek legyenek. Az 1869-ik év a társulat reform-éve volt, erről a nehéz reform-évről akar számot adni, hogy az eredményt

bemutathassa és a jövő iránt reményt keltsen». A reménykeltésre jogot adott, hogy míg az 1869-ik év elején a tagok száma 804 volt, a végén 1658-ra emelkedett.

1877-ben a Természettudományi Közlöny századik füzetének megjelenése alkalmával örömmel állapítja meg, hogy a circulus vitiosusból, mely a természettudományi irodalomra nézve az által keletkezett, hogy «az író nem mert írni, a kiadó nem mert kiadni, az olvasó nem mert venni», a Természettudományi Közlöny kivezetett bennünket. A Közlöny egyesítette, maga köré csoportosította a meglevő és folyton szaporodó szakorókat. Meg tudta őrizni a tudomány szabadságát, hűségesen beszámolt minden nevezetesebb tudományos eseményről vagy föltevésről anélkül, hogy bárkinek bármiféle nézetét vagy hitét csupa pajzánságból vagy hiábavaló tudákoskodásból sértegette volna és az első füzettől kezdve következetesen kerülte azokat a magyarnak csúfolt természettudományi műszókat, melyek az akkori tankönyveket és értekezéseket bélyegezték.

Az érdeklődés a Közlöny iránt olyan meghatóan nyilvánult meg, hogy az 1883 januárius 17-én tartott közgyűlésen, elnöki beszédében szükségét érezi, hogy kitérjen azokra az okokra, amelyek megmagyarázhatják a Társulat példátlan térfoglalását a magyar társadalom minden rétegében. Ennek egyik oka az volt, hogy a magyar közönség, öntudatosan vagy ösztönszerűleg, mélyen átérzi annak szükségét, hogy a természettudományok szeretete elterjedjen Magyarországon. Másika az, hogy a Társulat nem elégedett meg csak szakülések tartásával és folyóirat kiadásával, hanem még fölolvadó estélyeket is rendezett a művelt közönség számára, az estélyek előadásait külön gyűjteményben kiadja, könyvkiadóvállalatot indított a legjelesebb külföldi természettudományi művek átültetésére és évente kb. 9000 kötetet terjeszt szét a hazában. Könyvtárt és olvasótermet tart tagjai és a bevezetett vendégek számára s ezeken felül még a M. T. Akadémia egyik föladatából is átvállalt egy részt, t. i. az országos segélyen tudományos monográfiákat irat és ad ki, melyek a magyar irodalom e nembeli termékei között kétségtelenül az első helyet foglalják el. Harmadik ok az, hogy a Társulat szervezete, különösen pedig rendszere, nem külföldről szállított eszme utánzása, hanem tősgyökeres hazai termék, mely egyenesen a magyar viszonyokhoz, a magyar ember természetéhez van idomítva. S ugyanakkor a Társulat 5614 tagjára gondolva, elmondhatta: «Társulatunk meg van szilárdulva, szervezetének, rendszerének helyessége kipróbálva és a régi kezdeményezők most már bizvást átadhatják helyöket egy ifjabb nemzedéknek, mely amazok tapasztalatain, sikerein és sikertelenségein

okulva, mind fényesebb és fényesebb eredményeket fog elérhetni.»

A Társulat nagy szerencséjére Szily még nem gondolt arra, hogy a Társulat ügyeinek vezetését valakinek átadja. A Társulat 11-szer tisztelte meg, hároméves ciklusonként ismétlődő bizalmával s 11 évig az elsőtítkári, 1 évig az alelnöki és 19 évig az elnöki tisztséget viselte.

A Természettudományi Társulatnak senkitől sem remélt és a külföldet is bámulatba ejtő sikerét tulajdoníthatjuk ugyan a lelkek fölszabadulásának, a gazdasági helyzet javulásának, az iskoláztatás terjedésének is: de mégis leginkább köszönhetjük Szilynek, aki az újjászervezett Társulat ügyeit nagy becsúval, éles előrelátással és önfeláldozással határos buzgósággal intézte. Elmondhatjuk, hogy ő nemcsak a természettudományok, hanem a természettudományi társulati munka érdekében is dolgozott és hozzászoktatta a Társulat tisztviselőit, hogy addig, amíg a Társulat jobb anyagi viszonyok közé nem kerül, a társulati kiadványok címzését és szállításra való előkészítését «mobile officium»-nak minősítsék. Szerkesztett, fölülvizsgált, titkári jelentéseket, elnöki megnyitóbeszédet, népszerű estélyekre, szakfölvizsgálásokra közleményeket, kisebb-nagyobb tudósításokat, bírálatokat írt, példákön mutatva be, miként kell jó magyarsággal, lehetőleg tömören és világosan tájékoztatni a hallgató- vagy olvasóközönséget. Remekül értett a tagok számának szaporításához, áldozat készségük biztosításához, esetleg fokozásához. Fölkeltette a tagtársak érdeklődését Bíró Lajos új guineai útja iránt, akik anyagilag segítették őt gyűjtéseiben és biológiai megfigyeléseiben. Segítségét eszközölte ki, hogy Herman Ottó az északi madárhegyeket meglátogathassa (1888.). Előzékenységével sok jötevőt szerzett a Társulatnak; megnyerte dr. Semsey Andor hajlandóságát is, aki gazdag adományával előmozdította a hazai kutatásokat s lehetővé tette, hogy a természettudományi ismeretek népszerűsítésének gyönyörű tollú mestere: Herman Ottó, több tisztán magyar vonatkozású tárgyhoz adatokat gyűjthessen és fel is dolgozhasson.

Több mint 250 különböző terjedelmű közlemény jelent meg tőle a természettudományok különböző ágából, részint névvel, részint névtelenül. Gondja volt reá, hogy a természettudományok újabb fölfedezései, elméletei, föltevésai kellő méltatásban részesüljenek. S mint szívvel-lélekkel magyar, a «Régi magyar megfigyelések» rovatában szívesen bemutatta, hogy eleinknek milyen volt műveltsége, fölfogása természettudományi dolgokban, milyenek voltak kifejezései és milyen volt helyesírása is. Bámulatos nyelvérzéke följogosította, hogy útmutatója legyen mindenkinek, aki jogot akar szerezni arra,

hogy a magyar természettudományi írók közé iktassák. Mindent elkövetett, hogy a Bugát-féle szerencsétlen természettudományi műnyelv, mely összeütközött a magyar nyelvérzékkal és nyelvtani szabályokkal, az irodalomból minél előbb eltűnjék s örökösödött, hogy Apáthynak műszavai, melyeket ő nem a köztudatba átment alakjokban, hanem egészen sajátos elmélet alapján, visszalatinosított vagy görögösített formájában igyekezett a természettudományi írókra reáerőszakolni, természettudományi irodalmunkban polgárjogot ne nyerjenek.

*

Nem lenne helyénvaló Szily népszerűsítő közleményeinek részletekbe menő ismertetése. Csak néhány példára szorítkozom, noha nagyon sok van olyan, amely tárgyának érdekességénél vagy a benne kifejezett gondolat szépségénél fogva még ma is számíthatna az érdeklődésre.

Egyik népszerű előadásának tárgya volt «A fizikai világ kommunistikus irányzata». Előadta 1871 május 20-án, a M. T. Akadémia közülésén. Az energia átváltozásainak tanulmányozása alapján végső következtetésünk az, hogy a természetben megvan a törekvés az energia szétszóródására, vagyis az energiának minden test közt egyenlő mértékben való elosztódására. Ez az energia kommunizálása. Igaz, hogy a világ közeledése ehhez a határállapothoz fölötte lassú, mert hiszen kisszerű geológiai változások is oly hosszú idő alatt történnek, amelyekhez képest a történeti 6000 év csak pillanat, tehát ez a határállapot rendkívül messze van még tőlünk; mégis érdekes tudnunk, hogy a természetben nincs tökéletes körfolyam s állapota a minden életet kioltó egyformaság felé közeledik.

1874-ben a Társulat népszerű természettudományi estélyén tartott előadást a bécsi világkiállítás mágneseiről. Akkor hallottunk először eladdig nem ismert erősségű mágnesek előállításának módjáról és alkalmazásukról elektromos gépek gyártására. Megismertette a Gramme-féle gépeket is, melyek közül egy nagy mintájút a budapesti tudományegyetem kémiai intézete vásárolt meg.

Ő ismertette meg a magyar közönséggel a telefont és az elektromos világítást és ő tájékoztatta Lorenznek arról a kísérletéről, amelynek célja volt abszolút mértéket találni a hőmérséklet kifejezésére.

A magyar fogalmazásban járatlanok értekezését átdolgozta, esetleg lefordította, ha érdemesek voltak a közlésre. 1866-ban lefordította és fölolvasta dr. Akin Károlynak a calcescentiáról angolul írt értekezését és tájékoztatta a magyar közönséget Tyndall nyilatkoza-

táról, hogy a hősugarak átváltoztathatása látható fénysugarakká, az Akin gondolata, tehát az elsőbbségi jog őt illeti meg.

1874-ben az ógyallai csillagdnak s néhány ott végzett kísérletnek leírását, 1882-ben dr. Schenzl Guidónak 1881-ben megjelent és a kir. magy. Természettudományi Társulat megbízásából írt «Adalékok a magyar koronához tartozó országok földmágnességi viszonyaihoz» című munkáját ő ismertette meg.

A mértékegység ügyében Párizsban összehívott nemzetközi értekezleten Magyarországot ő és Kruspér István képviselte, a tárgyalásokon résztvett és az 1871 szept. 24-ikétől okt. 12-ig tartott értekezletek eredményéről a Közlönyben, 1872-ben számolt be. A nemzetközi mértékhivatalt 1876-ban írta le.

Nagy kedvteléssel foglalkozott tudomány- és irodalomtörténeti tárgyakkal. Az irodalomtörténetnek arra a lebegő kérdésére: ki volt Calepinus magyar tolmácsa? a legnagyobb valószínűséggel megfelelt, mikor Arator vagy Szántó Istvánt nevezte meg;¹ de 1913-ban már bizonyossággal állítja, hogy Laskai Péter volt.² «Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt» című és 1888-ban a M. T. Akadémia közülésén tartott előadásában enlékezetbe idézte akkori tudósainkat és azt a nézetét nyilvánította ki, hogy «irodalomtörténetünk megfelejtkezvén róluk, adós maradt nemcsak a hálának és a kegyeletnek, hanem a nemzeti öntudatnak is». «Adatok Bolyai Farkas életrajzához» című közleményében egész sorát örökíti meg azoknak a jellemvonásoknak, amelyek nélkül e hatalmas tehetség hű képe nem ábrázolható. És akkor, amikor reászánta magát, hogy Apáczai encyclopædiáját matematikai és physikai szempontból bírálja, bár egy nemzeti hiúságunknak hízelgő ábrándtól megfosztott bennünket, de megmentett attól a hibától, hogy Apáczai írói értékét túlbecsüljük. Megismertette Magyarországi György mesternek 1499-ben írt Arithmetikáját (Arithmetica Summa tripartita Magistri Georgii de Hungaria), melyet Hellebront Árpád fedezett fel a hamburgi városi könyvtárban s a magyar szerzőktől megjelent arithmetikák közül a legrégebbs.

Tisztázni akarta azt a kérdést, hogy vajjon Horiky Márton, aki Galilei tanításainak ellentmondott, magyar volt-e; de bizonyító adatot találnia nem sikerült (1871).

A Természettudományi Társulat történetének megírásához sok

¹ *Nyelvtud. Ért.* XIII. 8. 1886.

² Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társulat elnökének 80-ik születésnapja alkalmából. 1918. 9. 1.

adatot gyűjtött össze, miről «Negyven év Társulatunk történetéből» (1880) és «A Társulat 50 éves történetének vázlata» (1892) című közleményei tanuskodnak.

★

Szily Kálmán a természettudományok népszerűsítése által szerzett babérjait újakkal gyarapította a természettudományi műnyelv érdekében végzett kutatásaival. Kezdetben nyelvészeti tanulmányai csak mellékcélt szolgáltak; későbbben főcélá változtak s nemsokára nevét a magyar nyelvtudomány hivatott művelőinek nevével együtt emlegették. Nyelvtudományi munkásságának illetékes méltatója nem lehetek: ezért csak néhány olyan adatot említek meg, amelyek a természettudományi műszókkal hozhatók szorosabb kapcsolatba.

Magyarország ezeréves fennállásának ünneplésekor Horváth Géza a honfoglaló magyarok természetrajzi ismereteinek megállapításához keresett tájékoztató adatokat. Ő a kérdést így tűzte ki: Miféle állatokat, növényeket és ásványokat ismert az ősmagyarország akkor, amikor ezt az országot megszállotta? Feleletül ezt várná: Ismerte mindazokat a természetrajzi tárgyakat, amelyeknek magyar nevek keleti török, ugor és iráni nyelvekből származik; ellenben azokkal, amelyeknek magyar nevek szláv nyelvekből van kölcsönözve, nagyrészt már csak az ország megszállása után, az itt talált szlávok révén ismerkedett meg. A német, olasz és ozmanli eredetű nevekkel jelölt tárgyak kivétel nélkül mind csak későbbben kerültek a magyarság ismeretkörébe.

Szilynek az a nézete, hogy míg Horváth Géza a dolog nevére s módszertanilag az összehasonlító nyelvészetre helyezi a súlyt: addig ő a tárgyra és módszertanilag a természetrajzi geografiára helyezné és azt mondaná, hogy az ősmagyarország ismerte mindazokat az állatokat, növényeket és ásványokat, melyek a Volga és a Jajk között elterülő pusztákon s a Kaukázustól északra fekvő lapályokon akkorában éltek, tenyészték s találhatók voltak (1896). Kár, hogy ez az ősmagyarország természettudományi ismeretére döntő jelentőségű kérdés még megoldatlan.

«A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban» (1879) a legsikerültebben megírt közlemények közé tartozik. Metsző gúnnyal bírálja a műnyelvben tapasztalható elvtelenséget. Tájékoztató a sok tévedésről, határozatlanságról, de közli azokat a megállapodásokat is, amelyeket megszívlelve, a jó nyelvérzékűeket a bosszúságtól, a magyar nyelvet az ellene elkövetett merénylettől meg lehetett volna menteni.

Az előbbihez méltó «A magyar természettudományi műnyelv-ről» (1910) című közlemény, melyben összefoglalja a magyar műnyelv fejlődésében érvényesült alapelveket, bírálja Apáthy műnyelvét s végre kijelenti: «mínes elfogadható ok reá, hogy a lassan kifejlett műnyelvet elvessük és Apáthy kísérletét támogassuk». «Apáthy István és a természettudományi műnyelv» (1911) című cikkben szellemesen válaszolt Apáthynak az előbbi közleményre írt feleletére, melyben Szilyt a következetlenség vádjával illette, megjegyezvén, hogy a nyelvekben nincs következetesség, mert a nyelvek nem a logika, hanem a történeti fejlődés szülöttei. «Magyar fanevek az Árpád-házi királyok korából» (1878), «Régi magyar fanevek» (1878), «Régi magyar növénynevek» (1879) címek alatt egy pár száz — a XI-ik századig visszamenő okmányokból kiírt — növénynevet sorol fel, melyek nyelvtörténeti tekintetben becsesek. A természettani népies elnevezések ügyében azt a véleményét fejezte ki (1880), hogy népiskolákban nem kellene sokat bajlódni a műkifejezésekkel, hanem rövid, ügyesen kigondolt elbeszélésekkel és kísérletekkel kellene lekötni a gyermekek figyelmét. Ezek alkalmasak volnának a nemzetközi nevek megtanítására is. Amennyiben pedig különböző magyar nevek között válogathatunk, válogassuk ki a kevésbé erőszakosokat.

Szilynek a természettudományi műnyelv körül szerzett érdemeiről gondolkodva, megjelent előttem Herman Ottó jellegzetes alakja is. Herman Ottó minden ízében eredeti, őserő volt s talán éppen ezért szertelenségre hajló természet. Azt hiszem, csak Szily tudta mérsékelni túzásait. A köztük kifejlett jó viszony szerencse volt mind Herman Ottóra, mind a természettudományi műnyelvre nézve. Ugyanis: Szily a Természettudományi Társulat és Semsey Andor támogatásának biztosítása által lehetővé tette, hogy Herman Ottó «Magyarország pókfaunája», «A magyar halászat könyve», «A magyarok nagy ősfoglalkozása», «A magyar nép arca és jelleme» című monografiáihoz az anyagot összegyűjthesse, a kéziratot elkészíthesse. Mindegyiket a Természettudományi Társaság adta ki. Ezekben a művekben nagyon sok a mű- és mesterszó, melyek mind átestek Szily bírálatán, következőleg jóságukhoz kérdés nem férhet.

A természettudományok művelésével és terjesztésével kapcsolatos Szily Kálmánnak egy közleménye, mely a Természettudományi Közlöny 1878 januáriusi füzetében jelent meg s címe: «Magyarország és a természettudományok». Megírására okot adott egy frankfurti lapnak (Das Museum) és az augsburgi Allgemeine Zeitungnak visszhangja Szilynek arra a tanulmányára, amely «Unsere Thätigkeit auf dem Gebiete der Naturwissenschaften im letzten Jahrzehnte» címmel

a Literarische Berichte aus Ungarn 1877. I. k. 2. füzetében jelent meg. (Közölte a Budapesti Szemle 1877. évf. 2-ik száma is.)

A frankfurti ujság cikkéből csak az derült ki, hogy írója Magyarország tudományos törekvéseit nem ismeri; ellenben az Allgemeine Zeitung írója nagyon komolyan tárgyalta tudományos mozgalmainkat és Szily kifejezése szerint «történeti elmc-élel bírálta» azokat. Hibája volt, hogy hazánkat, irodalmunk fejlődését, társadalmi viszonyainkat nem ismerte, miért több téves következtetésre jutott s nevezetesen arra is, hogy az Akadémia és a Természettudományi Társulat egymással versengenek, miből munkaköri összeütközések származnak. Az Allgemeine Zeitung írójának tévedései sarkalták Szilyt arra, hogy a magyar tudományosság egészségesebb fejlődése érdekében egyéni nézeteit elmondja. Nagyobb érdeklődésre tarthat számot annak megállapítása, hogy az Akadémia egyes osztályainak legértékesebb tagjai azért keresnek valamely más, magántudományos társulattal kapcsolatot, mert az Akadémia ügyrendje nehézkessé teszi érvényesüléseket az Akadémiában. Az Akadémiában helyet foglaló szakemberek szítását a szaktársulatokhoz csak az szüntetheti meg, ha költségvetés és nagyobb autonomia a tagoknak szabadabb mozgást biztosít az osztályokban.

1889-ben az Akadémia tagjainak bizalma őt¹ emelte a főtitkári díszes állásba, miáltal az Akadémiára vonatkozó eszmének hivatalból lett szószólója. A főtitkári állást 1905-ben a főkönyvtárnoki állással cserélte fel. 1898-ban megvált a Természettudományi Társulat elnökségétől s bár érdeklődése a Társulat iránt sohasem szűnt meg, szeretetét nemsokára megosztotta s felerészben az 1903 dec. 19-én megalakult Magyar Nyelvtudományi Társaságnak juttatta. 1904 okt. 22-én a Társaság elnökének választotta és ő új alkotásának megerősödéséért és boldogulásáért éppen olyan hévvel, hittel s nemes lelkesedéssel dolgozott, mint dolgozott több mint három évtizeden keresztül a Természettudományi Társulat felvirágoztatásáért.

Szily Kálmánnak több közleménye, melyeknek nagyrészére hivatkoztam, összegyűjtve megjelent egy vaskos kötetben 1898-ban «Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez» címmel.

Nyelvtudományi munkásságának legbeszédesebb bizonyítéka «A magyar nyelvújítás szótára». A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével, két részben. Az első rész megjelent 1902-ben (3-r. XV, 404 l.); a második rész mind a két részre terjedő szömutatóval megjelent 1908-ban (8-r. XII, 662 l.).

¹ Szily Kálmán az Akadémiának igazgatósági és tiszteleti tagja is volt.

Címszójegyzék, előkészületül a magyar nyelv szótára új kiadásához. 1899 (8-r. VIII, 376 l.). Melich Jánossal együtt készített munka.

Ha Szily Kálmán semmi egyebet nem tett volna, csak ezt a három művet írja, ezek is biztosították volna neve halhatatlanságát. De ő sokkal többet tett: sokat írt és a magyarság műveltségéért sokat fáradozott. Dolgozott a felsőoktatásügy, a M. T. Akadémia, azaz: a nemzet nevelése és tanítása, a tudomány ápolása és terjesztése érdekében. Újjászervezte a Természettudományi Társulatot s mikor ezt nagyra nevelte, megalapította a Magyar Nyelvtudományi Társaságot. Szily, aki szerkesztette a Természettudományi Közönyt, a Műegyetemi Lapokat, az Akadémia kiadásában a Matematikai Értekezéseket, az Akadémiai Értesítőt, a Magyar Nyelvet, megismerte a nyelv értékét, a jó műnyelv és az élvezetes stílus hódító erejét. Mint természettudós lelkesedett a természettudományokért és azért a Társulatért, amelyet ő keltett új életre, hogy terjessze azokat az ismereteket, amelyek nemcsak föltárják a természet rejtett titkait, hanem az anyagi jóllétnek is eszközei; mint a műveltség fölkelet apostola, becsülte a nyelvet, mely nélkül minden tudomány elrejtett kincs és lelkesedett az általa alapított Magyar Nyelvtudományi Társaságért, mely műveli és kutatja a tudományok, tehát a természettudományok elterjedésének is leghathatósabb eszközét, a nyelvet.

Dr. Illosvay Lajos.

SZINHÁZI SZEMLE.

Nemzeti Színház: *Shakespeare.* — *Passio.* — *Vörösmarty: Czillei és a Hunyadiak.* — Mikszáth Kálmán—Harsányi Zsolt: *A vén gazember.* — Zilahy Lajos: *Süt a nap.* — Tolstoj: *Az élő holttest.*
Vígyszínház: *Csehov: Ivanov.* — *Capek: R U. R.* — Lengyel Menyhért: *Antónia.*

A *Budapesti Hirlap* egyik közelebbi számában (szept. 7.) arról szólt a vezércikk, hogy mai állapotunk még nem találta meg a maga új költőjét, keserveink kifejezőjét. Ugyanott a tárca festőművésztünk válságát fejtegette. Az utolsó lapon pedig keserű cikk panaszozte, hogy a főváros felsőkereskedelmi iskoláiban és leánygimnáziumaiban a párhuzamos osztályok kényszerű megszüntetésével sok-sok tanuló leány nem tudja folytatni iskoláit. Mindez egyetlen számban. Ilyen részletekben jelentkezik kulturánk rohamos hanyatlása, melyet nem lehet jelszavakkal feltartóztatni, s melynek elhárítására nem csupán az anyagi eszközök, hanem, valljuk meg, a segítő gondolatok is hiányzanak.

Nem teszi ezt jóvá, ha a színházak hírei és hirdetései viszont oldalakra terjednek minden ujságban. Úgy látszik, színház és mozi készül nálunk pótolni a kulturát s kulturigényeinket rövidesen becserejljük mulatóhelyekre. A verseny, mely e téren is mutatkozik, bizonyára itt is alá fogja ásni a művészi törekvéseket.

A Nemzeti Színház maga bizonyára művészi becsvágyból fogott a Shakespeare-ciklusba, de szükségesnek látta, hogy szokatlan méretű reklámmal üzletté is tegye; öt hónapig tartotta egyfolytában műsoron a ciklust, aminek oka már csak üzleti szempont lehetett. Értethető, hogy a mai nehéz időkben fontos a bevétel; de más: egy télen 50 estén adni Shakespeare-t, mint egyfolytában három ciklusban; a kár itt abban volt, hogy magyar szerzők és magyar darabok öt hónapon át kiszorultak a Nemzetiből, s éppen az őszi saisonban. Pedig irodalmunkat még Shakespeare-nek sem szabad feláldozni, legkivált ma nem, mikor a könyvtárak magassága miatt válságba került, s mikor a sínylő közérzésnek különösen nagy szüksége volna rá. Minden színháznak, minden jó színésznek becsvágya, hogy Shakespeare-t adja, ezek ünnepi esték lehetnek, de a túlságba vitt ciklus inkább reklám dolga, mint művészeté. Shakespeare nem a színpad-

ról tanít: a lélekrajz, szerkezet tökéletessége, a költői szépségek ott gyorsabban elsurranak, mint olvasva; a Shakespeare-előadás a Shakespeare-ismerőnek való illusztráció, a többieknek szinte szöveg nélküli képeskönyv, mint az olvasni nem tudó gyermeké. S van abban valami visszás, hogy mi nagyobb Shakespeare-cultust folytassunk, mint Anglia, mint az egész nyugat. Visszás az is, hogy mikor egész könyvkereskedelmünket merő fordítás lepi el, akkor a Nemzeti Színház se fogja pártul irodalmunkat.

A Shakespeare-ciklus azon előadásai közül, melyeket láttunk s melyekről még nem szóltunk, volt néhány érdemes. Legtanulságosabb a *Sok hűhó semmiért*, melyet Hevesi Sándor shakespearei színpadon rendezett, a felvonásokon belül szakadatlanu folyó jelenetekben. Ez sok leleményességgel jó fogalmat adott e hármasszínpad előnyeiről, a darab gyors pergéséről, s az olvasva inkább szeszélyesen egymásután következő jelenetek logikai kapcsolatáról; valóban tanulságos volt. A másik kiemelkedő estét Gál Shylockjáéuk köszönjük. Egész alak volt, teljes, kerek, egységes alakítás; a művésznek Novelli emlékével kellett megküzdeni, s egészen a maga útján járt, önálló maradt. Gál némiképp fiatalabbnak adja Shylockot, ami összhangban van leánya korával, s ehhez képest jellemében is ércesebbnek. Novelli tulajdon vallomása szerint élő alakot utánzott, s oly tökéletes volt az öreg zsidó keleties, ünnepélyes mozdulataiban (mikor széttartott karral keringett s kiköpött), hogy legnagyobb fájdalmában is volt valami kis nevetséges íz, mint a szállni nem tudó, golya ugrálásában. Gál is topog tehetetlen elkeseredésében, de fájdalmában is van valami keménység s ez helyénvaló: ez magyarázza az apa és leány viszonyát, az apa kincs-szomjának erejét, s általában illik ahhoz a merészen követelő Shylockhoz, ki boszújában oly ördögien csökönyös. Így igazán lélektani hirtelen megtörése. A boszú e túlsága az, mi a lányától és vagyonától megfosztott apa kegyetlen sorsát távol tartja a tragikum fenségétől s őt oly kevésbé emberinek, oly kevésbé szánandónak mutatja, hogy zordon sorsa nem zavarja a vígjátéki élet lenge buborékait. Gál mély tanulmánytal, élőn és egységesen fogta fel a szerepet; játéka kiemelkedett a darabtól, alakja túlnőtt a vígjátéki részekben, de ez minden jelentős Shylock-ábrázolónál így van; s ő művészetével emelkedett ki, nem hántóan, s azon erő segítségével, mely a tragikait mindönk szemében fölébe emeli a vígjátékinak.

Új személyesítővel jelent meg a *Makrancos hölgy* is. Ennek rendezése is szellemes. bár a darabot a hagyományos túlzás felé hajlította, néhol szinte visszatetszőn durva vonásokig, pedig e játék,

e tréfa szebben is elképzelhető. Ezt nagyrészt Kis Ferenc játéka hozta magával, az új Petruchioé, akin nem érzett, hogy nyersesége alatt tréfa, fölény és szerelem rejlik; Katán inkább láttuk, hogy a darab vége felé keresztül lát a szitán.

A Shakespeare-ciklus mellett a színház nagy vállalkozása a Passió-játék volt. Ez kockázatos, sőt merész vállalkozás, mert más e szent jeleneteket előre fölébredt hangulatban, falun, ismeretlen emberektől végig nézni, kikben hagyományt és meghatottságot tehetni fel, mint a Kerepesi útról lépni be s mindenféle szerepben százszor látott színészekre ismerni Krisztusban és az apostolokban. Nekünk ez visszás volt; a közönség nagyobb részének nem. A színház a Greban-féle patinás szöveget választotta s ezzel a passió-játékok egész korát élesztette föl, e játékok és közönségük felfogását, lelki világát. De éppen ebben szakadék is nyílt e szent játékok régi s új közönsége közt. Az első képben az ördög erősen fogadkozik, hogy keresztre feszített Jézust és ez meg is történik, az utolsó kép a Golgotha; az ördög így diadalmaskodik. A valódi passió-játéknak ez volt a tárgya, ma ez kissé csonkának érzik a megdicsőülés híján: rá kell jönnünk, hogy a valódi passió épp ez volt. Egyes képek igen szépen, festőien voltak rendezve, pl. Krisztus megcsúfoltatása az oszlop tövéén (a megostorozás azonban brutálisan hat a mai idegekre). Kár, hogy a Pilatus előtti jelenetben nem követték Munkácsy képét, mint ahogy az utolsó vacsoránál Lionardo festményét másolták a színpadra, megelevenítve; ez áhítatos és művészi gondolat volt, minden részletében kidolgozva, pl. amint Krisztus alakja kimagaslott az asztalra hajló tanítványok közül; a lábmosás tizenkétszer ismétlődő mozdulatait Abonyi Géza kezének gyönyörű mozgásával széppé emelte s változatossá is tudta tenni; ő általában igen szépen mozgatta kezeit.

E nagy feladatok mellett, sajnos, kevesebb gond jutott a magyar drámákra. Vörösmarty felségos művének, a *Czillei és a Hunyadiak*-nak fölelevenítése szándéknak elismerésre méltó, de kivitele nem volt szerencsés. Nem, még részletekben sem. Bajos az egyszerűsítést odáig vinni, hogy ha egy asztalt tolnak ez előfüggöny elébe, az Czillei írószobája, ha meg egy padot tesznek ki, akkor már Ágnes terme. Nem tartjuk szükségesnek a jó játékhoz a pazar kiállítást, de zavar, ha Hunyadi László kocsis-csizmában ágál s Cillei fejére operettebe való sisakot tesznek. A Shakespeare-ciklusban nem volt ily könnyen véve semmi, s ez nem igazság. A szövegen tett változtatások sem szerencsések. Kimaradt a darabból Szilágyi Erzsébet — aminthogy Jászai az egész esztendőből kimaradt, az évvégi classikus ciklusból is —

kimaradt Hunyadi temetése, úgyszólván az egész történelmi rész. Vörösmarty hatalmas páthoszával együtt s ezzel a kitalált alakok és jelenetek léptek a főhelyre, a mese költött része, mely Vörösmartynál csak arra való, hogy a történeti eseményeket összefűzze. A színház azzal védekezett, hogy ez még Lendvay színrealkalmazása, a színlap ezt nem mondta, s ez különben sem mentség.

Szerencsésebb volt a színház új magyar darabjaival. Mikszáth *Vén gazember-e*, Harsányi Zsolt színpadra alkalmazásában, népszerűvé vált. Pedig Mikszáthból sok megy veszendőbe a színpadi alakban: leírásai, humora, az elmondás naiv kedvessége és ötletei; de a mese nincs sem átszabva, sem eltorzítva, ezért Mikszáth műveként hat. Ami az elbeszélő művészetéből elveszett, azt pótolta a pompás előadás; Vizvári Mariska finoman karrikirozta a bárónő alakját, Rózsahegyri pedig átgondolt, sőt átérzett alakítást nyújtott az öreg ispán darabos alakjában, a mord külső mellett leplezetten előre éreztetve a végül kivillanó lány szívet. A vén gazdasszony szerepében Rákosi Szidi mintegy összefoglalta jelességeit.

Hasonlóképp jeles előadás volt a *Süt a nap*-é, Zilahy Lajos népszínművéé. Ez is egyszerű, keresetlen eszközökkel él, ezért ment bántó túlzásoktól és valóságatlanságtól egyaránt. Érdeme az is, hogy a háború utáni falusi életet rajzolja, a szegény papot, gazdag parasztot, most avatott vitézt; sajnós, e korszerűség csak mellékes vonásokra szorítkozik. Maga a mese ezek nélkül is ellenne; mindössze annyi az, hogy a tiszteletes lánya hozzá megy egy jómódú paraszt legényhez, akit most avattak vitézzé. A darab ezt derűsen állítja elénk s az egésznek derűs hangulatában a néző is így veszi, pedig komolyan véve nem szerencse ez sem a leánynak, sem a legénynek. A probléma csak itt kezdődik, e házassággal; a darab rá sem pillant a problémára, de a helyett van benne valódi falusi levegő, hangulat, sőt szív, s kedves derű, mely elfödi a kép egy-két sötétebb pontját is, minő a tanító-család szegénysége. Az előadás pedig, játék és rendezés egyaránt, kitűnő volt. Rózsahegyri a bajait jókedvvel palástolgató tanító szerepében szívhez szólott s ahogy Kis Ferenc a vitézi avatásra menet gögösen és meghatottságában megkeményedve keresztül ment a színpadon, s nyomban utána Pethes, a tiszteletes, mély áhítatba merülve: ez maga is emlékezetes, maga is művészet.

Külföldi darabok közül Tolstoj *Élő holttest*-ének előadása volt jelentős esemény. A nagy regényíró szétfeszíti a dráma szokott formáját s párhuzamos jelenetekben festi az elzúlló férj életét, másrészt az elhagyott családét; s a cselekmény, amint e két szálból összesodródik, mégis egységes, s az egész megrázóan drámai. Igaz, hogy

regény színpadra téve, de hatalmas költői mű. Utolsóelőtti jelenetében Fedja, a férj, egy kocsmában elmondja életét: hogy tette le ruháit egy folyó partján, hogy holtak higgyék s felesége újra férjhez mehessen; amit ezzel kapcsolatban elbeszél feleségéről, önmagáról, azt mind tudjuk, nagyrészt előtünk történt, tíz percen át beszéli, ismétli ezt egy ismerősének és egy lélekzetvételt se lehetett hallani, míg Moissi ezt elmondta. Ez a nagy tehetség közvetlen ereje, diadala a forma fölött. Talán ez a példa az oka, talán az orosz regény jelessége általában, hogy az orosz írók drámája inkább regény a színpadon is, mint pl. Csehov drámái.

A férj szerepét Moissi ismertette meg a mi közönségünkkel is, most Pethes játszotta. Moissi fiatalabb volt s ez a szenvedélyében elzúlló férj rajzában izlésesebb. Moissin természetői van valami szenvedő, tehetetlen vonás, mi jól illett ez alakhoz, akit magával sodor a szenvedély vagy inkább az ellenállás hiánya, akit mégis egész családja szeret és sajnál. A züllöttségnek sem mutatta olyan mély fokát: a törvényszéki jelenetben csak kopott diurnistának volt öltözve, nem foltos és rongyos ruhába s az a ruha mintha szenvedőbb szívet takart volna, miut magának teljes elhagyása. Amint a törvényszéki folyosón arra menő felesége előtt mélyen meghajlik, hogy annak tekintetét megóvja magától, e mozdulatot sohasem lehet elfeledni. Pethes művészete és komolysága sem tagadta meg magát, alakítása komoly értelmi és művészi munka, de Moissi jobban rátermett e szerepre, ez talán a legnekivalóbb szerep. A csábító cigányleány szerepében Bajor Gizi énekével, pompás táncával valóban csábító volt. Az elhagyott feleség esőndes szenvedését Csathóné Aczél Ilona meghatóan érezte.

Mint mindent, a darabokat is csak a valódi tehetség elteti. Tolstojnak e szabálytalan műve mellett felújította a színház Scribe *Egy pohár víz*-ét. Csakugyan egy pohár víz, semmi egyéb. Mily üres a technikának ez a váza, akár maga a dekoráció: egy-egy kis szín a megszokott feszítő-léceken; mily sivár ez önmagát ismétlő dialógus, mily üresek ez alakok, kikben csak annyi élet van, amennyit a sűgő diktál! Épp ily halott maradt a Magyar Színház felújított *Frou-frou*-ja. Ellenben ott volt a Vígszínházban Csehov *Ivanov*-ja, ez a színpadra vitt regény vagy novella, mily élők emberei, mily való életök, mily dráma az egész. Egy férj, akit fojtogat a sok baj, az áldozattal elvett feleség betegsége, átjár egy szomszéd birtokra, ott a fiatal lány beleszeret ez érdekes szenvedőbe; az asszony halála után egybekelnek, de az esküvő előtt az asszony orvosa (úgy látszik, titkos imádója) bevádolja a férjet, aki ennyi bonyodalomból egy kivezető kulesot

talál: a pisztolyt. Mennyi lélek van ebben a szenvedésben, mily végtelen gyötrődés az asszonyban, s mily ártatlan áldozat a fiatal leány. Lehet, olvasva talán nincs is a darabban ennyi élet, mint a Vígszínház játékában; ez a játék oly kitűnő, hogy el sem lehet választani az író munkájától.

Egy másik modern darabbal, a RUR-ral, a Vígszínháznak sem volt szerencséje. Azt sem tudjuk, mért kell ma Pesten éppen a cseh Capek darabját adni, azt meg már éppen nem, miért pazarolta erejét a Vígszínház erre a darabra. Egy részvénytársaság ember-gépeket gyárt, akiket elég szecskával jól tartani s roppant munkára képesek; ez nyilván a munkásosztályt jelenti; lassanként elárasztják velök a világot, ezek tömörülnek, szervezkednek, feldúlják a gyárat és megölik a mérnököket; ez nyilván a szociális forradalom jelképe. Csak egy öreg tudós marad életben, attól azt követelik, találja fel újra a gyártás elégett receptjét, mert anélkül kihalnak a robotosok, akik kipusztították az embereket s velök kihal az élet. Azonban egy gépember s egy gép-leány szépnek találják egymást, szerelmesek lesznek egymásba és szerelmök biztosítja az új életet. Ez vizenyős romantika, naturalista mellékizzel. De hol a darab? hol a probléma, hol az emberi lélek?

A Vígszínháznak is magyar darabbal volt nagy és tartós sikere: Lengyel Menyhért *Antóniájával*. Meséje nem sok. Egy «nagy nő» férjhez ment egy földbirtokoshoz s most a gazdálkodásnak él. Valami rokona érte jó, hogy segítsen neki egy entent-tisztet a hálójába keríteni. Az asszonyban felébred a régi virtus, beoson Pestre, megjelenik a Ritzben, megfőzi az entent-tisztet az unokahuga számára és reggelre hazamegy. A szerző ezúttal semmi nagyobbat nem akart, csak a színházra gondolt, csak egy víg estét kívánt szerezni és azt elérte. A darab a mai Pest esti életét, a Ritz világát festi, mint a *Süt a nap* a mai falut. Biz az nem valami szép világ, de a szerző sok ötlete mulatságossá, derűssé teszi; a szereplők — Fedák, Lukács Pál, Hegedűs — kitűnően játszóak, a színház pompásan állította ki, a Ritz egy sarkát vitte át a színpadra, igazi cigányokkal.

A darab újból igazolja azt a hitet, hogy aminő darabokat a pesti színházak külföldi szerzőktől importálnak, olyanok, sőt jobbak, magyar szerzőktől is könnyedén, balkézrel is telnek. Más kérdés, hogy komolyabb műveik, melyeket egész lelkükből írnak, érnek-e el ekkora sikert?

TUDOMÁNY.

Két város harca.

Domanovszky Sándor: *A szepesi városok árúmegállító-joga. Lőcse és Késmárk küzdelme az árúmegállításért. 1358—1570. Az Ipolyi-díjjal jutalmazott pályamunka. Oklevéltárral és egy térképmelléklettel. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1922. 8° X. + 522 l.*

A legutóbbi években nagy fejlődésnek indult gazdaságtörténeti irodalom jelentős gyarapodásának kell tartanunk ezt a gondos kiállítású, hatalmas kötetet. Szerzője ugyanis a nagy utánjárással, sok energiát felemészítő pontossággal összegyűjtött merőben levéltári anyagot a modern nyugateurópai történeti metodika legfokozottabb igényeinek is elegettevő módon dolgozta fel. Így a könyv nemcsak a címben jelzett kérdésnek, két város küzdelmének feldolgozása lett, amely az általános európai gazdasági fejlődés történetirójának érdeklődésére is méltán számot tarthat s amely a gazdasági és jogélet alapos ismertetésével számtalan oly részletvonást nyújt, amelyet a politikai történet írója a korszak jellemzésénél semmi esetre sem bagyhat figyelmen kívül, hanem éppen módszerénél fogva szerencsés módon mintegy követendő mintát nyújt gazdaságtörténeti problémák feldolgozásához.

A könyvnek ilyen, az anyagon felülemelkedő s legmesszebbmenő megállapítását és eredményét az 1526-os korhatár ledöntésében látjuk. Amily joggal tartjuk ugyanis a mohácsi vészt a politikai történet terén a középkor zárkövének; úgyannyira, hogy keresve sem lehetne nálánál természetesebb határpontot találnunk, éppoly mértékben természetellenes a gazdasági fejlődés terén is epochális eseménnyé tenni. Pedig gazdaságtörténeti tanulmányaink szerzői szinte kivétel nélkül ragaszkodtak a politikai történet beosztásához, amiről könnyen meggyőződhetünk, ha végiglapozzuk a Gazdaságtörténelmi Szemle évfolyamait. Az itt közölt dolgozatok, ha súlypontjuk a XVI—XVII. századon van, a korábbi időszakot mintegy bevezetés gyanánt, csak visszapillantásra érdemesítik, ha pedig az egész középkoron végigvonuló kérdést fejtegetnek — s most nem szólunk a szorosán körülhatárolt Árpád- vagy Anjou-kori témákról — akkor 1526-on túl még

csak egy kis kitérést sem kockáztatnak meg, noha a rendelkezésre álló anyag hirtelen meggazdagodása a részletesebb feldolgozást is lehetővé tenné. Tagányi Károly «Földközösség»-e szinte egyedülálló kivétel és eredményeihez nem kis mértékben járult hozzá, hogy az Árpád-kori és a XVIII. századi adatokat egyaránt figyelembe vette.

Igaz, nem tagadható, hogy a történetírásunk általános fejlődését is akadályozó tényezőnek, a helytelen korelhatárolásnak érvényesülésében nagy mértékben közrejátszott az a körülmény, hogy a gazdaságtörténet korszakait nehezebb megállapítani s kevesebb előtanulmány alapján fáradtságosabb is, mint a politikai történetét. Domanovszky azonban az általános gazdaságtörténelem keretei belül is az agrártörténet kutatóinál határozottan kedvezőtlenebb helyzetben volt. Ma már ugyanis köztudomású, hogy a földművelés technikája a XIX. századig Nyugat-Európában évszázadokon keresztül semmit sem változott, úgyannyira, hogy 800 vagy 1300 és 1800 között e tekintetben nincs különbség¹ s így a magyar viszonyok kutatója is már eleve biztosra veheti, hogy az általános fejlődésből Magyarország sem volt kivétel és ha van eltérés, ennek oka csak abban kereshető, hogy nálunk a primitív viszonyok még tovább megmaradtak; pl. a nyugaton a középkorban elterjedt hármasyomású rendszer Erdélyben — ugyancsak Tagányi megállapítása szerint² — csak a XVIII. században kezdett meghonosulni. Azt hisszük, felesleges hosszasan magyaráznunk, hogy a magyar és európai agrártörténet kapcsolatainak fejtegetésénél is nehezebb feladat a magyar kereskedelem történetét a közép- és újkor kritikus fordulóján kapcsolni bele a nyugati fejlődés folyamatába.

A kereskedelemnek, mint a kapitalizmus legszembetűnőbb megnyilvánulásának története ugyanis nyugaton éppen a XV—XVI. század határán nagy és mélyreható változásokat tüntet fel, úgyhogy annak a történetírónak, aki a XVI. századi magyar kereskedelem viszonyait kritikai vizsgálat alá veszi, feltétlenül számot kell vetnie és állást kell foglalnia abban a kérdésben is, hogy nálunk meddig lehet szó középkori gazdasági állapotokról, azaz, röviden összefoglalva, a Sombarttól «Frühkapitalizmus»-nak nevezett korszak mikor kezdődik Magyarországon. Domanovszky könyve e tekintetben világosan állást foglalt, az 1358-tól 1570-ig terjedő korszakot egy folyamatba foglalva össze. De a könyv olvasása közben is arról győződünk meg, hogy jogi és gazdasági, sőt társadalmi téren is Magyarországon

¹ W. Sombart: *Der moderne Kapitalismus*. II, 2.² 600 skk 1., 650 l.

² A hármasyomású rendszer behozatala Erdélyben. *Gazdaságtörténelmi Szemle*. 1894. évf. 21, 1.

merőben oly viszonyok voltak a XVI. század közepén, mint száz évvel korábban. Nemcsak a bírászkodás, a pereskedés lefolyása nem változott még semmit sem az első Habsburg alatt, nemcsak a kereskedés technikája volt még tipikusan középkori, s a kapitalista állam első berendezkedésének, a bürokratizmusnak szinte csirái vehetők még csak észre a pozsonyi kamara felvidéki kiküldöttjeinek működésében, politikájának pedig szinte öntudatlan nyilvánulása a városok védelme a főurakkal szemben, hanem a városoknak önálló gazdasági egységekként való szereplése s az a lehetőség, hogy az államban két szomszéd város formális harcokat vívhat egymással, továbbá, hogy ez államban erős központi hatalom még nem képes egybefogni, paralizálni a divergens erőket, ez a küzdelem, tehát a könyv tárgya mutatja legjobban, hogy középkori jelenségek tárulnak elénk.

A szerző ugyan nem vázolja, mint tárgyához szorosan nem tartozó részletet, a két versengő város belső fejlődését, az ú. n. városi gazdálkodást és így nem tudjuk, hogy pl. a földművelésből milyen jövedelmeik voltak s mennyi hasznuk a kereskedelemből, de amennyit tárgya illusztrálásához szükséges részlet gyanánt felemlít, abból mind kitűnik, hogy nálunk a XVI. század közepén az egyes városok falain belül is a tipikus középkori, a kapitalizmus áramlatától még nem módosított gazdasági viszonyok uralkodtak. Annak a tömör összefoglalásnak, melyben Below a középkori városok gazdasági életének jellemző sajátosságait oly élesen megrajzolta,¹ szinte minden vonása fellelhető a versengő szepesi városok XVI. századi életében.

A város, Lőcse, tehát egyedül áll s teljes gazdasági önállóságra és függetlenségre törekszik. Saját polgárai, azaz önmaga haszna áll csak szeme előtt, aminek azonban távolról sem a szűkkeblű önzés — a történelmi materializmus e stereotyp indokolása — az oka, hanem egyszerűen az a tény, hogy a város volt az a legnagyobb gazdasági egység, amely önálló politikát is folytathatott. Ezért az ipar és kereskedelem csak saját polgárainak hasznát szolgálhatja, természetesen azonban ez is erős kényszer-rendszabályok járma alatt van. Az idegen kereskedő, más város polgára érdekeinek teljes figyelmen kívül hagyása azonban az árúmegállító-jog gyakorlásában szembetűnő leginkább. A város ezen kiváltsága ugyanis, amint azt Zsigmond jelentékenyen tovább fejlesztette, arra kényszerít minden kereskedőt, hogy árúját Lőcsére vigye, ott 15 napig eladásra rakja ki, s csak ezután vihesse tovább azt, amit nem tudott eladni, azaz hogy a

¹ *Mittelalterliche Stadtwirtschaft und gegenwärtige Kriegswirtschaft.* Tübingen. 1917.

lőcseiek mindent első kézből, ott helyben szerezenek meg s a lengyel közvetítő kereskedelem haszna szinte kizárólag az övék legyen. Nagy kiváltság volt ez — Buda és Győr után harmadiknak Lőcse kapta meg az árúmegállítási jogát — nem csoda tehát, hogy egyrészt a város igen féltékenyen őrizte, másrészt pedig hogy oly hosszú harc folyt érte. Lőcse földrajzi helyzete, amint Domanovszky találóan megállapítja a harc okát, kedvezőtlen volt s ezért érve is mindég a Nagy Lajostól megállapított, de még minden jel szerint Róbert Károlytól származó kiváltság, a jog. Ellenben Késmárkot, a Poprád völgyében, kényelmesebben elérhette mind a lengyelországi kereskedő, mind pedig a magyarországi, ki az alsószepesi városokból és a szepes-gömöri érchegeység bányavárosaiából főleg bányatermékeket vitt kifelé. Az ellentét áthidalhatatlan volt a két város között, ezért oly hosszú a küzdelem, de ezért oly változatos is. Késmárk előbb Igló szövetségében próbálkozik Lőcsével szemben érvényesülni, majd Zápolyai István földesúri hatalma alá kerülve, ennek protektorsága alatt kedvezően tudja kihasználni a zavaros viszonyokat és ítéletlevél, jog, kiváltság ellenére ő élvezi az előnyöket. S e részről Domanovszkynak a két város helyi versengését különösen szerencsés módon sikerült behelyeznie János és Ferdinánd királyok küzdelmének távlatába. 1550-ben elégnék Lőcse privilégiumai is és csak egy önfeláldozó polgára, Türk Dániel hosszas fáradozásának sikerül végre Pozsonyban kijárni elpusztult kiváltságai megerősítését, míg végre 1570-ben bírói ítélettel végleg javára dönt el a harc.

E pár szóval éppen csak jeleztük azt a fordulatokban és eseményekben gazdag küzdelmet, amelynek igen érdekes, élvezetes leírását kapjuk. Mindenki érdeklődéssel olvashatja a szép könyvet, mely választékos előadásával, stílusával igazán szerencsésen találta el azt a hangot, amely a nem szakemberek számára is könnyűvé és élvezetessé teszi a laikus részére «nem érdekes» tárgy feldolgozását. Erős logikai sorrendben következnek az események s az író nemcsak sehol sem vet az olvasó elé az előzményekkel kapcsolatban nem álló fogalmat, hanem felesleges magyarázatokba sem bocsátkozik. Mindég pontosan annyit kapunk, amennyi a megértéshez szükséges. Pedig az érdeklődést, különösen a könyv első fejezeteiben, nem könnyű lekötni s itt a legkáprázatosabb stílus sem segített volna. A középkorból ugyanis nincsenek ú. n. tárgyalási irataink, hanem egy-két, magában álló oklevélből kell — szinte a sorok között olvasva — az egész fejlődést rekonstruálni s alapos meggondolás után intuitióval s nem csak logikával áthidalni az anyag hézagait. Domanovszkynak ez teljes mértékben sikerült. Azzal a merész, de szerencsés lépésével

pedig, hogy természetes határpontnál és nem 1526-nál állott meg, elérte, hogy a korábbi időkhöz képest gazdagabb anyag állván rendelkezésére, sok oly körülményt tudott megmagyarázni, amely különben kétségtelenül homályban maradt volna. A korra nagyon jellemző vonásnak találjuk pl., hogy a kancellár titkárja 10 arany forintot kap a városi követektől s noha először «szokás szerint» szabadkozott, de azután köszönettel elfogadta az ajándékot, vagy hogy a követek a királyi jogügyek igazgatója részére két sonkát kérnek ajándékol. Oly vonás, amely nemcsak a XVIII. századi kancelláriai gyakorlatban tűnik még elő, hanem Verbóczy működésével is kapcsolatos, amelynek korábbi, középkori előfordulása is nagyon valószínű, úgyannyira, hogy a rendi közigazgatás és igazságszolgáltatás velejárójának kell tartanunk.

Sok oly részletet lehetne kiemelni, amely éles judiciumú, szellemes magyarázatával igazán megragadja az olvasó érdeklődését. A sok közül azonban kettőre külön is fel akarjuk hívni az olvasó figyelmét. Lőcsének a Nagy Lajos és Zsigmond adományozta kiváltságok közötti eltérést, illetőleg a lőcseiek részéről az eredeti privilégiumba több jognak a belemagyarázását Bebek nádor 1400-iki ítéletlevelének pongyola fogalmazásából magyarázza (35. skk. 1.). Viszont az oklevélkritikára és a hamis oklevélnek a maga helyén való felhasználására nyújt igen szép példát a Mátyás-féle oklevél fejtegetésével (56. skk. 1.). Türk Dániel fáradozásainak ecsetelése pedig minden részletezésnél mélyebb bepillantást enged a városáért élőhaló polgár lelki világába (145. skk. 1.). A derék polgár egészen egyénitve jelenik meg előttünk: gyalogszerrel lohol a főurak mellett, amikor ezek tárgyalásra mennek, mert máskor nem férközhet hozzájuk, vagy ebéd idején keresi fel őket, szalad egyik úrtól a másikhoz, egymásután írja fáradozhatatlanul a kérvényeket s van ideje szétnézni az ellenfél szállásán is...

Türknek a városi tanácshoz intézett közvetlen hangú jelentései, levelei is belekerültek a kötet második felét elfoglaló, kimerítő és rendkívül gondosan szerkesztett oklevéltárba, amely nemcsak a tulajdonképeni küzdelem teljes anyagát tartalmazza, hanem a kor általános viszonyainak megismeréséhez is igen szép és értékes — 202 számra terjedő — anyagot nyújt. Végül gondos név- és tárgymutató egészíti ki a szép könyvet és teszi még könnyebbé használatását.

Mályusz Elemér.

A MAGYAR FÖLD EGYSÉGE.

I.

A népközösségek életének alapvető eleme a föld. A földrajz tehát a politika tudományok kezdete. Annak ismerete híján a nép életét megérteni teljes lehetetlenség.

A történelőtli ember letelepedési és együttlakási helyét legelsősorban hadászati és gazdasági okok határozzák meg. A maga megvédése és megélhetése egyező elsőrendű érdek, amihez később a többi magasabbrendű érdek csatlakozik. Ezért találjuk az ősnépek ásatag telepeit szinte kivétel nélkül termékeny alföldeken, ritkábban fennsíkokon, de csaknem mindig folyók és tavak mellékén. Mindezek a tényezők az állattenyésztésen, vadászaton és halászáton kívül védelmül és határ gyanánt is szolgálnak nekik. Hiányait legfőképpen földhányásokkal és ásott halmokkal pótolják, ahonnan az ellenséget figyelik s nappal füst, éjjel pedig tűz által adnak egymásnak jeleket. Ilyen halmok maradványai-val, ú. n. kurgánokkal, ma is sűrűn találkozunk a magyar Alföldön, kivált a Tisza folyása mellett.

Mindezekon kívül az ősi megtelepedéseknél, de még jóval azután is, egészen a kőszén alkalmazásáig, nagy szerepe van az erdőnek is, mely a tüzeléshez, melegedéshez, főzéshez, építéshez s a kezdetleges agyag- és fémiparhoz a szükséges fát adja. A régészeti ásatások ma is ott találják az őstelepeken a megmaradt hamvat, olykor pedig az égetett agyag és az olvasztott fém öntőmintáit is.

Mindezekon kívül még a hegységek azok, amelyeknek a népegységek életében kezdettől fogva nagy szerepük volt. A hegységek, mint az erdőrengetegek hordozói s mindenféle fémek és egyéb ásványok telephelyei, gazdasági tényezőkkül is fontosak. Még fontosabbak, mint védelmező határok.

Politikai értéküket talán a római birodalom őstörténete mutatja legjobban. Az albánói és etruszk hegységek hatalmas félköre s a tenger által bezárt és védett látiumi síkfeld, amelyet a Tiberis öntözött, aránylag szűk, de földrajzilag egységes területen néhány száz év alatt különböző népeket olvasztott össze egyetlen nemzetté, mely később az akkor ismert világot meghódította.

A most vázolt földrajzi egységek tehát nemcsak a kezdetleges népek telepedő helyei voltak, hanem nagy civilizatiókat teremtő birodalmak ősforrásai is. Erről maga a Szentírás első könyve tesz tanúságot, amikor az emberiség ismert legelső ősállamának helyét a Tigris és Eufrates sík folyamáközére teszi, hol Babel tornya épült, amelynek óriási omladékai a modern utazókat is álmétkodásba ejtették. Ezen a classikus földrajzi területen követte egymást a babiloni népen kívül az asszirok, majd a medusok és perzsák nagy birodalma, valamennyi hatalmas civilizatióval. Ilyen területegységen keletkezett az egyiptomi birodalom is.

Az újkorban a tenger és a pireneusi hegyek határolta Spanyolország s az alpok és a tengerek közt elnyuló Itália mutatja hasonló földrajzi és politikai egységek képét. De mindezeknél is jobban Nagy-Britannia. Nem kétséges, hogy Anglia soha el nem érhetne volna csodálatos világhatalmi állását, ha népének munkáját a szigetország vízhatárai s az általuk nyújtott gazdasági lehetőségek nem támogatták volna. E határoknak köszönheti Anglia azt is, hogy anyagiakban és emberi életben az 1914—18. évi világháborúban neki volt aránylag a legkevesebb vesztesége. Viszont e kitűnő földrajzi egység s az angol nép józansága volt az oka annak is, hogy a háború után Anglia, földrajzi fekvésének előnyeit bölcsen ismerve, a Csatornán túl semmi hódítást nem kívánt. E részben különben régi történeti példákön is okulhatott.

Mert a népek és államok kedvezőtlen földrajzi tényezői, vagy a kedvezők elvesztése viszont hanyatlásukat és fölbomlásukat is könnyen előidézhetheti. A történetírás tele van még annak a példáival is, amikor valamely nagy birodalom, hódítási ösztönétől hajtva, vagy más népektől szorongatva, elhagyja vagy elveszti egységes földrajzi területét s az új

területen még akkor sem bír megélni, ha az előbbinél sokkal nagyobb. Így idézte elő a hellén világhatalom bukását is a nagy Alexander-mértéket nem ismerő hódítása s Róma hanyatlását is onnan lehet számítani, amikor az itáliai félsziget egységéből szertelen hódítási vágyától hajtva kilépett.

De így bukott el megállapodott földrajzi egység híján a húnok, majd az avarok birodalma is, népével együtt mindörökre. A legújabb korban pedig Napoleon szertelen hódításai-ból lehet megtanulni, hogy az egységes államterület elhagyása még óriási hódításokért sem jelenti a népek igazi előbbrejutását; mert nyílt kérdés ma még az is, hogy Franciaország népessége nem fog-e az akkor kapott sebek követke-zéseiben végkép elsorvadni?

Ezért volt olyan, szinte tragikus mélységű értelme annak is, hogy gr. Tisza István magyar miniszterelnök, amikor 1914 július 8-án a bécsi koronatanácsban egymagára maradva, a szerb hadüzenetet már meg nem akadályozhatta, néhány nap mulva legalább annak kimondását követelte, hogy a győzelem ne ragadja el a monarchiát hódításra. Érezte és tudta, hogy a magyar nemzetnek határain túl való terjeszkedése az ország ezeréves földrajzi egységét megbontaná és oly végzetes követke-zésekkel járna, amilyenek az annival hatalmasabb Németországot is utólérték a Rajna természetes határán túlmenő 1871. évi elszász-lotharingiai hódítása által.

De figyelni kell arra is, hogy a nagy nemzetek és önálló kultúrák keletkezése és jellege is szorosan kapcsolatos a földrajzi egységekkel. Az asszír műveltség a maga saját-szerűségével a Tigris és Eufrates közének gyümölcse. Egyip-tom különös kultúráján rajta találjuk a Nilus jelképeit és vidékének mistikumát. És ki ne ismerné föl a hellén mytho-lógia isteneinek és herosainak gazdag és változatos sokaságá-ban az öblökre, félszigetekre és szigetekre tagozott geographia hatását, valamint művészetében és világlátásában a görög éghajlat szelidségét és levegőjének átlátszó tisztaságát, amely-lyel oly ellentétben állanak az északi Edda zordon képei.

II.

Ha most már a fölbomlott Habsburg-monarchiát vesszük szemügyre, ennek, mint egységes hatalomnak gyöngesége és esendősége kezdettől óta nem népei sokféleségében, hanem földrajzi széthúzásában gyökerezett.

Ausztria államterülete szinte classikus ellentéte volt minden geographiai egységnek. Ez volt az igazi oka annak, hogy a hatalmi egység védelme alatt élő nyolcféle nemzetiség sem kultúrában, sem állami érületben, sem gazdasági közösségben összeforrti nem volt képes. A benne élő népek a nagy terület széttagozódottsága miatt gyakran világpolitikai érdekeik ellen is széthúztak, amit az Ausztria és Magyarország közt 1867. óta szinte szakadatlanul dühöngő pénzügyi és gazdasági viszályokban lehet legjobban látni.

A földrajzi tényezők kérlelhetetlen hatását valóban mi sem mutatja jobban, mint a két szövetséges állam szakadatlan gazdasági harca, holott kétségtelen, hogy a földművelő Magyarországot és az iparos Ausztriát éppen a gazdasági érdekközösség tartotta volna össze legjobban. A föld centrifugális ereje mindig nagyobb volt e kettős érdek centripetális sodránál.

Külön tekintve a két állam geographiai tényezőit, e bomlasztó természeti tényezők csak Ausztriában voltak meg igazán. E szerencsétlen országot folyói nem is egy, hanem mindjárt négy tenger felé tagozták, nevezetesen az Északi-, a Keleti-, a Fekete- és az Adriai-tenger felé. Hegyrendszerei pedig lakosait még ennél is több külön egységre osztották. Milyen közösség fejlődhetett volna ki például Tirol és Bukovina, vagy éppen Galicia és Dalmácia közt?

Ez volt az oka annak is, hogy az osztrák egységi politika már az ötvenes években, Bach idejében megbukott, amikor pedig absolut hatalomra bírt támaszkodni. Annál inkább megbukott 1872-ben, ahonnan kezdve Ausztriában a széthúzó nemzetiségek föderatív politikája végleg diadalmaszkodott. Legnagyobb történeti eredménye ennek a csehek letörése és Csehszlovákia megalakulása. Ausztria nem Magyarországgal való dualismusában hordta elpusztulása csi-

ráit, — amint szűkkeblű politikusai hitték, — hanem fölötte kedvezőtlen földrajzi alakulásában, aminek hatása kikerülhetetlen volt reá nézve, de fájdalom, általa Szent István koronájának országaira, vagyis a magyar birodalomra nézve is.

Mindezzel éles, szinte csodálatraméltó ellentétben áll a régi Magyarország földrajzi területe, amelynél tökéletesebb földrajzi egységet szinte el se lehet képzelni, de párját nem is lehetett találni egész Európában.

Nézzük mindenekelőtte a régi Magyarország határait, nem figyelve a Horvát-Szlavon társországokra, amelyeknek az 1918. évi katastropha egyelőre külön sorsot szánt azzal, hogy az ősi államtestől elszakította őket.

A jó országhatárnak három fő kelléke van. Egyik az, hogy az államterületet védelemre alkalmas földrajzi alakulásokkal, főképpen hegyekkel és folyókkal szomszédaitól határozottan elválassza. A másik, hogy ezek a határvonalak a közlekedést a szomszédállamokkal lehetlenné ne tegyék, de mégis úgy nehezsítsék, hogy szükség esetén könnyű legyen azokat végképpen elzárni. Végül a harmadik kellék az, hogy az állam határzónájában a népesség ritkább legyen. — Ilyen értelemben ideális vízi határ például Nagy-Britannia körül a tenger, vagy Franciaország és Spanyolország közt a Pireneusok hegyfala.

A régi Magyarország mind a kétféle fajta határral meg volt áldva. A gyönyörű, kerek országterület kétharmad részét Pozsonytól kezdve, Erdélyt is befoglalva, le egészen Baziásig a Kárpátoknak geológiailag is egyforma alakulású és rokontenyészetű hegysora ölelte körül. E nagyszerű határhegységnek a hadi eseményeiről is híres duklai szorosról a Dunát összeszorító Kazán-szorosig sok hágója van ugyan, de valamennyi könnyen elzárható és megvédhető. Ezenfölül a hosszú félkör végesvégig vízvázasztó vonalul szolgál a Keleti-tenger és a Fekete-tenger közt. Északon a Poprád és Dunajec folyó, délen pedig a Zsil és az Olt áttöri ugyan négy ponton e páratlan hegyhatárt, azonban minden áttörési pont könnyen védhető s e különben is jelentéktelenebb folyók vize kifelé, nem Magyarországra folyik. Hogy a honvédelem stratégiája szempontjából mit jelentenek ezek az áttörési

pontok, arról a duklai szorosnál és az Olt szorosánál (Vöröstorony) vívott győzelmes csaták tettek a világháború alatt tanulságot.

Az Aldunán Báziásnál e hegyhatár megszakad, de itt fölfelé maga a Duna veszi át a hegyhatárnál semmivel sem jelentéktelenebb szerepet egészen a Drávaszögig, inentől kezdve pedig a Dráva folytatja a Muraközig, amelynek az ország testéről való erőszakos letépése nemcsak az igazságosságba, hanem a földrajzba is beleütközik.

Hazánk határai csakis nyugatnak, Ausztria felé vannak nyitva, tehát arra, amerre a történeti fejlődés gazdasági és politikai érdekeinknél fogva is szorított bennünket. És bizonyosan nem téved az, aki ebből a geographai folytonosság-megszakításból, másfelől az észak-, kelet- és dél felé forduló erős határokból is, fölismeri abbéli történeti hivatásunkat, — amire oly gyakran utalnak. — hogy a nyugati műveltség és jólét védőbástyái legyünk a keleti barbárság veszedelmei ellen. Gyötrelmes gondolat, hogy a nagy világtörténeti összecsapásnak kötelességünk hűséges teljesítése miatt lettünk áldozataivá, Európát védve Oroszország és a szláv tenger reászabadulása ellen.

A régi országhatárt Muraszombattól a Lajtaiig és Pozsonyig Bécs és Bécsújhely közelsége különben amúgy is gyöngítette, amihez még e határvidék magyar-német-vend vegyes lakossága s az a körülmény is járult, hogy az ottani dombvidék sem támogatta e határvonalat, de a népsűrűség is szokatlanul nagy. Nem úgy, mint a hosszú hegyi határon, ahol a Kárpátoknak mind a két lejtője meglehetősen néptelen s amúgy is sűrű őserdők fedik.

A nyugati terület történeti sorsa (ideértve a Kiskárpáton túl eső Morvamezőséget is) érdekesen tükrözteti vissza a magyar és ausztriai határ eme bizonytalanságát. Amíg tudniillik nagyszerű hegyi és vízi határvonalként úgyszólván ezer éven át változatlanok maradtak, a nyugati «hienc-területen» ismételve kitört a viszály Magyarország és Ausztria közt, már II. Endre és IV. Béla királyunk alatt. A hosszas viszályok csak III. Frigyes császár alatt, 1463-ban jutottak nyugvópontra, az 1918. évig megvolt országhatár elismerésével.

Ausztria a hienc-területhez való erőszakos igényeit az 1920. évi békében sem bírta mással támogatni, mint hogy akkor III. Frigyesnek néhány magyar területen maradt vármaradt zálogjogi igénye, ami különben tisztán magánjogi jellegű volt s ötödfélszáz évi háborítlan birtoklással ez is ugyancsak elévült Magyarország javára. A Habsburg-ház különben e zálogjogi igényével nem élt volna. Az 1921. évi megoldás Ausztria részére még az előbbinél is rosszabb határokat adott s a geographiai hézagot a történeti hézagok bizonytalanságaival is megtoldotta.

Földrajzilag mindenestre az lett volna a helyesebb megoldás, ha a régi határt nem keletnek Magyarország felé, hanem nyugatnak, Ausztria felé, a stájer-alsóausztriai magas Alpok lábáig tolták volna vissza. A trianoni béke szerencsétlen határmegoldásai közt alig van párja ennek, hacsak, — ami valószínű, — azt nem Ausztria és Magyarország történeti erejű összevesztésének az érdeke sugallta.

Régi Magyarország földrajzi egységének második nagy eleme, vizeinek összefüggő rendszere, még hegyrajzánál is tökéletesebben tükrözteti vissza hazánk geographiai egységét. Itt sem beszélve a Dráva-Száva-Kulpa és a tenger közt elterülő horvátországi területről, az anyaország három nagy medencéje, — a pozsonyi kis Alföld, a nagy Alföld és az erdélyi medence, — noha terület dolgában el vannak egymástól különözve, folyóink egységes rendjének kötelékébe tartoznak. Valamennyi magyarországi folyó, — az imént említett négy jelentéktelen kivétellel — a Fekete-tenger folyamvidékéhez tartozik, amihez járul a területen főütőérgyanánt áthömpölygő nagyszerű Duna, mely a Morvától Orsováig valamennyi folyónk vizét magában egyesíti s a Duna-Tisza termékeny köze által az országnak nemcsak politikai, hanem gazdasági és néprajzi derekat is ad. Mint közlekedési vonalak ehhez vasútjaink és útjaink centrális rendszere tartozik, amit a hegyekről lefelé lejtő völgyek és kisebb vízerek óriási rendszere egészít ki. Joggal hasonlítják e vízi és közlekedési rendszert a pókhálóhoz, amelynek közepén Budapest fekszik, központja e nagy eleven geographiai keréknek, amelynek küllői már a természet őszerejénél fogva mind a magyar fővárosban futnak össze.

E nagyszerű geographai egység a modern földrajzi tudomány egyik legnagyobb alakját, a francia Reclus-t is annyira lebilincselte,¹ hogy főművében hosszasan magasztalja annak előnyeit s egyebek közt a következő magasztalásokra fakad :

«A magyar királyság egyike Európa leegységesebb és legcompactabb részeinek. Magyarország különböző népei országuk rendkívüli egységénél fogva kénytelenek voltak akár az erőszak, akár az önkéntes akarat következtében ugyanolyan politikai kormányzat alatt maradni.»

Érdekes megjegyzéseinek ama jóslatos része is, mely a tudós ítéletének helyességét bizonyítja :

«Aggodalommal kell a jövőbe tekintenünk, amikor majd Európa dunai részében az egyensúly megbomlik. De bármi legyen e keleti országok sorsa, az a nemzet, mely a Kárpátoktól körülvelt óriási aréna területén rendezkedett be, mindig legnagyobb mértékben befolyással lesz arra a területre, amelyet meghódított és megvédelmezett. Az emberiség jövőjére nézve jó, hogy Európának egy ilyen jelentős részében nem ária-eredetű, bár keveredés következtében az áriákhoz erősen csatlakozott nép játssza a főszerepet. A magyaroknak voltak gyöngye napjaik, de szomszédjaik közül melyik mérkőzhetne velük értelmesség, hősiesség és szabadságszeretet tekintetében.»

A természet alkotó ősereje által már kezdettől fogva sorsközösségben élő népek együttélésére és együttboldogulására rendelt geographiai egységet a legnagyobb történeti események sem bírták egy évezreden át megbolygatni. A XIII. század derekán a tatárjárás szörnyű hullámai ezen törték össze s az ország elvonulásuk után azonnal visszakapta egységét.

Az ozmán-török néphadak a XVI. század derekán déli és keleti részét elárasztották s a Mátra hegységig nyomultak előre, de a XVII. század végén a régi Magyarország, — noha népe már félig ki volt irtva, — régi területét visszanyerte.

¹ L. Elisée Reclus: *Nouvelle Geogr. Universelle*. III. — Béke-tárgyalások. II. 36.

A Buda visszavételénél 1686-ban segédkező népeknek még csak eszükbe sem jutott, hogy abból valamit elvegyenek, annyira erős volt még akkor hazánk geographiai egységének helyes tudata mindenütt.

E szétválaszthatlan egységnek fölbontását az 1920. évi trianoni béke merte csak elhatározni. Végzetes elhatározását megérthetővé tette volna talán az, hogy az ezeréves történeti tények és jogok helyére az anyaföld ősibb jogait teszi vala s a magyar nemzetnek is, a lekapcsolt nemzetiségeknek is biztosabb, védhetőbb s a megélhetésre kedvezőbb, egységesebb gazdasági területeket tudott volna kiszabni. Amit azonban elkövetett, mindezzel homlokegyenest ellenkezik. A régi egységes országterületet a természet parancsával mindenben ellenkezve széttagolta és az örök isteni rendelések helyére az emberi értelemnek így is silány műveit téve, merő érdekszámítások szerint osztogatta szét. A nagy ország-egységet borzadalmasan megcsonkítva, egyes vérző darabjait szanaszét dobálta, zsákmányul a nagy nyugati szövetség keleti csatlósainak.

Meg kellene vetni az egész történettudományt, ha e szörnyű műveletnek állandó sikert tudna jósolni, vagy valaha ilyenről számolna be.

KENEDY GÉZA.

GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉNETE.

Kivonat, nagyobb dolgozattól.

Harmadik és utolsó közlemény.¹

Berchényi 1741-ben Bajorországban van Szawában, hol raktárakat állított fel és a tél végeig maradt, de 1742 febr. 8-án Belle-Isle sürgeti, hogy jöjjön Prága alá, bár mint ugyanekkor Séchelles-nek, a hadsereg intendánsának írja, maga is beismeri azt a hátrányt, mely bekövetkezne, ha Berchényi elhagyván szawai állomásait, elvesznének az általa felhalmozott raktárak. A francia-bajor sereg felhatolt Linzig, hol Károly Albert a rendek hódolatát fogadta és Sanct-Pöltenig, 10 mérföldre Bécstől, melyet azonban a támadástól megkimélt, mit neki nagy hibának róttak fel. Károly Albert a főerővel ezután Csehország ellen fordult. November 20-án Prágát bevette és dec. 19-én Csehország királyává kiáltotta ki magát, majd 1742 jan. 24-én Frankfurtban császárrá választották és 12 nap multán megkoronázták.

Azonban a hadi kocka megfordult. Mária Teréziával Poroszország és Anglia békét kötven, a királynő seregei győzelmesen támadták a Broglio és Belle-Isle vezérlete alatt álló francia seregeket és azokat Prágáig leszorították és abba 1742 júniusban be is zárták. XV. Lajos Maillebois marsal alatt a Rajnától harmadik sereget is küldött segítségre, ki azonban a támadást nem is merte megkísérleni és Bajorország felé vonult. Ugyanezt sikerült tennie Broglio seregének is. Belle-Isle pedig bezárva maradt.

Berchényi, kinek lova Prága alatt a troyai csatározásban megsebesült, kitünően működött huszáraival, valamint Ráttky is. A huszárok bámulatos szolgálatot teljesítettek,

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1924. évi 567. és 568. számában.

különösen akkor is, midőn az osztrák hadsereg Prágát hevesen ostromolta, hogy azt visszafoglalja és az abba zárt francia sereget megadásra kényszerítse.

Bármily nagy merészséggel és szerencsével intézte is kirohanásait Berchényi az ostromlók ellen, Belle-Isle mégis a legsúlyosabb helyzetbe jutott. Az ellenség, az éhség, a kegyetlen tél által szorongatva, a legnagyobb véshedelem fenyegette őt és seregét, míg nem sikerült merészen és szerencsésen (1742 dec. 17. éjjelén) kimenekülnie és kiszabadulva az ellenség gyűrűjéből, Egerhez (a franciák szerint Egra) visszavonulnia. Ámde seregének több mint felét felmorzsolták a csehországi harcok. Alig maradt 14 ezer, és mily állapotban, a hadsereg 60,000 emberéből.

Prágában a kitünő katona, Chevert Ferenc maradt 1800 emberrel. Ő az, ki Prágának elfoglalásakor első volt a városban. Belle-Isle elvonulása után még oly ügyesen védekezett, hogy sikerült neki becsületes capitulatiót és a hadi tisztelgést kieszközölnie. Belle-Islenek ezt a visszavonulását némelyek Xenophon vezetése alatt a 10,000-éval hasonlították össze. II. Frigyes azonban, ki ekkor már — csakis egyelőre — kibékült Mária Teréziával, gunyvers idézésével üdvözölte a haditettet, melyben jelentékeny része volt Berchényinek, mert ő vezette a hátvédet és az üldöző csapatoktól huzárai védték a visszavonuló, agyongyötört sereget.

A következő 1743. évben a rajnai sereghez beosztott Berchényi egy osztállyal Speyerig hatol. Május 17-én Noailles marsal kirendeli őt a Wormstól Oppenheimig terjedő parancsnokságra. Az utóbbi helyen átkel a Rajnán, elfoglalja Gross-Geraut, az előörsök közt résztvész a különböző csatározásokban és jún. 26-án elfoglalja Dettingent, hol másnap jún. 27-én szemben állott a francia sereggel az időközben szintén Mária Terézia mellé csatlakozó angol király, II. György is, kit Noailles marsal Aschaffenburg és Dettingen közt bezárt, de a franciák Grammont, a későbbi marsal meggondolatlansága miatt, az ütközetet mégis elveszítették. «A németek — írja egyik francia történetíró — behatolnak Franciaországba és Menzel (Mária Terézia egyik tábornoka) úgy bánik Elzász-

szal, mint Louvois bánt a Palatinatussal. Ezt a rablót Sarrebruck falai alatt Berchényi lovassága ölte meg».

Midőn a francia hadsereg a Rajnán át visszavonul, Berchényi fedezi azt és a hátvédet teszi 300 huszárral, két compagnie gránátossal. Speyerbe, majd Sarregueminesbe vonul, hol állomásozva a telet tölti.

A király Berchényit érdemei elismeréséül 1743. év márc. 21-én a Szent Lajos-rend commandeur-jévé nevezte ki, majd még ugyanez évben — mint Luynes herceg is írja emlékirataiban, — 1743 december 9-én, újabb nagy kitüntetésben részesíti. Eddig a lovassági felügyelő vizsgálta a huszárezredeket. Ezt XV. Lajos megszüntette és Berchényit a huszárság felügyelőjévé (ez időben 6 huszárezred) nevezte ki és többé a lovassági felügyelő nem látta a huszárezredeket.

Nemsokára, 1744 máj. 2-án, a király lieutenant général-lá, tábornoszernaggyá nevezi ki és ezzel eléri azt a legmagasb katonai rangot, melyen fölül oly magasban van «Franciaország marsal»-jának állása, hogy arra eljutni már csak ritka kiválasztottaknak lehet szerencsájük.

Ugyanezen évben, 1744-ben Berchényit kirendelik a Szász Móric által vezetett Flandriai sereghez, Lille és Douai közt az összeköttetés fenntartására, Menin, Ypern és a többi erődített helyek ostromára, melyek rövid idő alatt mind a franciák kezébe estek. A győzelmes hadjáratra azonban zavarólag hatott Lotharingiai Károly hercegnek beütése Elzászba. XV. Lajos ekkor ide siet és Berchényi kíséri őt.

Ám Lotharingiai Károly, midőn arról értesül, hogy az újra békeszegő II. Frigyes betört Csehországba, sietve elhagyja Elzászt és a Rajnán át visszavonul, hogy a porosz király támadását visszaverje.

Berchényi kitüntette magát ezen hadjárat alatt Stufenheimnél, hol a 2000 főből álló elsáncolt csapatot megveri, majd Mindennél és Mittelheimnél és résztvesz Freiburg (Breisgau-ban) ostromában. A rajnai seregnél a Majnánál Maillebois marsal parancsnoksága alá tartozott, majd az ezt felváltó Conti herceg alá, ki őt kirendelte a Majna felé közeledő seregének fedezésére. Berchényit Wolffskellnél 20,000 emberrel támadja meg Baranyay tábornok, azonban Berchény

az ő kis csapatával, 1700 emberrel és két ágyúval oly bámulatosán védekezik és oly erős tűz alatt tartja az ellenséget, hogy szerencsésen végzi a visszavonulást. Berchényi 1746-ban visszatér a flandriai sereghez, mely Szász Móric vezérlete alatt már 1745-ben kiváló sikereket ért el és 1745 máj. 11-én Fontenoi-nál azt a nagy győzelmét aratta, melynek következtében a franciák által ostromolt Tournai és egész Flandria Gent-tel és Ostende-dal XV. Lajos hatalma alá jutott.

Az 1746. évben Berchényi Bruxelles és Antwerpen alatt van a hadsereghez beosztva. Harminc dragonyos- és 18 huszárszázad tartozik alája. Résztvesz Mons és Charleroi ostromában. Elesik Namur is és mindenütt fogságba kerül az őrség. Így Bruxellesben, mely még 1746 febr. 1-én adta meg magát, 18 bataillon és 7 escadronból álló egész sereg, 18 osztrák és holland tábornokkal. Midőn XV. Lajos Bruxellesbe bevonulását tartja, Berchényi is kíséri a királyt. -

Ez év október 11-én volt a Lüttichtől egy órára eső Rocoux-nál Szász Móricnak az a hírneves csatája, mely Berchénynek is dicsősége és amelyben a 10 század ellenséges lovasságot megtámadva, azt teljesen felmorzsolta. A francia marsallal szemben Lotharingiai Károly volt a szövetséges csapatok vezére, melyek holtakban és sebesültekben 7000 embert, továbbá 50 ágyút és 10 zászlót veszítettek.

A király 1747-ben ismét a flandriai sereghez rendeli Berchényit. A hadügyminiszter levelére válaszul 1747 márc. 16-án írja neki, hogy kézhez vette azt az utasítást, mely szerint a közeli hadjáratban a király őt a Belgium határán gyülekező hadseregben fogja alkalmazni. Készséggel fogja a király rendeleteit teljesíteni. A fővezér, Szász Móric 32 század parancsnokságát bízta reá és Dendermond-ba (Termond) rendelte. Innen Berchényi április 15-én értesíti erről a minisztert és másnap körrendeletet küld a Broglie, Clermont-Tonnerre, Saluces, Penthièvre, Mestre de Camps, Harcourt, Nassau-Saarbrück és Brionne ezredek alezredeseihez. A fővezérnek pedig ezt írja : «szándékom . . . volt engedélyt kérni, hogy önnél udvarlásomat tehessem ; de azt hittem, hogy ezt oly módon teszem a legjobban, ha kötelességem teljesítéséhez látok».

Szász Móric ezen, a franciákra nézve oly sikeres háborúban, újra nagy győzelmet arat 1747 júl. 2-án Lawfeldnél is.

A Rocoux és Lawfeldnél vívott csaták a huszárok legszébb fegyvertényei közé tartoznak. Sajnos, hogy Berchényi leveleinek gyűjteménye 1746 nov. 14-én kezdődvén, abban a rocoux-i csatáról semmi feljegyzést sem találtunk. Azonban d'Argenson miniszterhez 1747 júl. 4-én, a Comanderie-táborból intézett levelében egy csatáról ír, mely a huszárok nélkül elveszett volna. Megtámadták az angolokat és a huszárságot illeti jó része az ezen a napon nyert előnyöknek.

Berchényi levelében írja, hogy miután a csata napján a minisztert csak egy percre látta, közli vele, hogy a Berry-brigádból álló az a divisió, melyet ő (Berchényi) vezetett, mily eredménnyel működött. Őszintén biztosítja a minisztert, hogy fia (a miniszter fia), anélkül, hogy hizelegni akarna neki, az ő szemei előtt kitünően viselte magát: avec valeur et prudence. A Berry-ezred csodákat művelt, annyira, hogy midőn az előttük levő csapatok rendetlenségben és zavarban visszavonultak, bátorságukat az által a szilárd biztosság által nyerték vissza, mellyel a Berry-brigade az ellenség ellen nyomult és azt megtámadta... A marsal (Szász Móric) látta kitünő viselkedését: «et peut lui rendre justice ainsi qu'à moi s'il le vouloit bien», mert kétségtelen, hogy... nélkülünk a dolog bizonyára kedvezőtlenre fordult volna. Berchény előadása feltétlen bizonyossággal a két nappal az előtti lawfeldi csatára vonatkozik. Bővebb értesülésünk van azonban a rocoux-i csatáról. Erről az annak idején készített felvételeket megszereztük és hisszük, hogy azok alapján az ütközetnek avatott kézből származó szakszerű leírását is főgjük majd olvashatni.

Az a bátorság, melyet Berchényi már mint ifjú tanúsított, fokozottabb mértékben jellemezte őt, mint a tapasztalatok és tanulmányok által edzett idős katonát. Egyik legszébb hadi tettének látszik a rocoux-i, melyről d'Humières marsaltól és d'Harcourt herceg után Ligne hercegtől vannak tudósítások. Az utóbbi így ír: A tényt magától d'Harcourt hercegtől tudom, ki ezen háborúról 1754-ben Plombièresben beszélve elmondta, hogy önt divisiójának élén arról értesítették, hogy az

ellenség kegyetlen tüze által viaszszorítva a huszárok rendetlenül visszavonulnak és erre ön azonnal megsarkantyúzva lovát, hogy frontjukat elérje, de távol arra, hogy önt meghallják és ekként ismertesse meg magát, zsebéből fehér zsebkendőt huzott ki, mellyel nekik a megállásra adott jelt és önt megismervén, azonnal engedelmeskedtek. Midőn ön elérte őket, szemükre hányta visszavonulásuk szégyenét, melyet csak úgy tehetnek jóvá, ha önt a csatába követik; követék is önt mindannyian, megtették kötelességüket és ön visszatért divisiójához. Hozzátette M. d'Harcourt : ezen nagy embernek szívből vagyok híve és barátja.

Berchényi a csata zajában sem ejti el gondját, hogy mi-ként biztosítsa családjá anyagi fentartását. Különösen gondol a katonai kormányzóságra. Valóban nagyérdekű az a levele, melyet ez iránt D'Argensonnak, a hadügyminiszternek ír, ki iránta különben a legnagyobb jóakarattal és barátsággal viseltetett. Ebben a hamali táborból 1747 aug. 18-án írt levelében, melyben a péronnei kormányzóságot kéri, elmondja Franciaországba jövetelének történetét.

«Monseigneur, ön sorsomnak a mozzatója és kegyes engedélyét kérem, hogy előadjam a tényeket, melyek Franciaországba jöveletemet okozták. Úgy tetszik nekem, hogy szükséges ezekkel megismertetnem, mert nincs más pártfogóm, mint ön, Monseigneur. A magyar királyság legnagyobb, legkiválóbb és leghatalmasabb családjainak egyikéből születtem. Atyám élére állott ezen országban azoknak, kik fegyvert fogtak, hogy Franciaország tanácsára katonai mívelethez lássanak szabadságuk ótalmára és kimeneküljenek az austriai ház igazságtalan elnyomása alól. Franciaország — akkor — atyámnak és a többi uraknak megígérte veszteségeik kárpótlását, melyek őket ily veszélyes vállalkozás következtében érhetnék. Ezekre az ígéretekre támaszkodva atyám nem szűnt meg az utolsó lehelletig munkálni azon, hogy a nemzetet, amelynek élén állott, jogaiba visszaállítsa, hogy azok birtokába jusson. A szerencsétlen kimenetelű Heister-ütközet (ezalatt a trencséni veszteség értendő) a magyarokat visszavetette rabszolgaságukba, szabadságot szerezvén az austriai háznak elnyomni azokat, kiket szabadságuk szerétete és a vágy, kiváltságaikat

élvezni, fegyverfogásra indított azok védelmére. Az én házam akkor többet vesztett, mint bármelyik, a sorsnak ezen gyászos csapása által. Atyám és én hazátlanokká tettünk, megfosztattunk birtokainktól, számkivettünk és a leggyászosabb állapotba estünk, melybe eshetik egy a fényhez szokott ház, amely a dicsőség magaslatáról a nyomorúság mélyébe kerül. Ebben a helyzetben jöttem Franciaországba, hogy felajánljam szolgálataimat és bátorságomat — egyedüli javaimat, melyek birtokomban voltak, a bold. XIV. Lajos királynak. És én családom szerencsétlenségének köszönöm azt a dicsőséget, hogy Franciaországhoz csatolódtam. Tudtam, hogy az mindenkor a szerencsétlenek menedékhelye volt és hogy ez a hatalom méltányolva az érdemet és buzgalmat, melyet szolgálatában kifejtetek, előbb vagy utóbb megjutalmazza azokat, kiknek cselekményei igazolják jóakarataikat. Új hazába érve, elfeledtem a réGINEK turbulens maximáit, alá levén vetve oly királynak, kinek abszolút hatalma époly törvényes, mint annak gyakorlása könnyű és szelíd. Az ő jóságától mindent remélhetek, inkább lévén francia magam naturalisatiójával, mint magok a franciák. Fokozatosan emelkedve a lieutenant général rangjára jutottam; nem szünt meg alkalmaztatásom a háborús műveletek minden fajtájában; méltán hizeleghetek magamnak azzal, hogy felebbvalóim dicséretére teljesítettem kötelességeimet. Születésem és szolgálataim feljogosítanak merészség nélkül remélni kitüntetések és kegyeket.

Senki sem hivatottabb, mint ön, Monseigneur, ezt megítélni, és hogy a király meg van velem elégedve, ez teszi egyedüli feladatomat és az ön tetszését megnyerni.

Szabad remélnem, hogy nem ő Felsége szándéka, hogy a két utolsó háború alatt oly sok «dégout»-t okoztak nekem és hogy elvették tőlem a kitüntetésre szolgáló alkalmakat, a könnyű csapatok parancsnokságát, melyek természetesen engem illettek, mert azokat mindenkor birtam. Hírnevem van ebben érdekelve, mert ez a kellemetlenség, melyet meg nem érdemeltem, még visszaverődik hazámban és e fölött unokafivérem, (Esterházyt érti), kit Lüttichben láttam, csodálkozását fejezte ki; mást nem lehet képzelni, mint azt, hogy az a szerencsétlenség ért, hogy kegyvesztetté lettem. Ez a fel-

tevés a mi tervünkkel nagyon ellenkeznék. Vajjon nem ez okozná-e, hogy úgy szólván nem látjuk, hogy magyar nemesek jőjjenek? Talán még megakasztja a huszárok átszökését is. Az is lehetséges, hogy ez onnan keletkezik, hogy büntetlenül elveszik az ő lovaikat 6 aranyért, mert oly (eljárás) nélkül sokat kaptunk volna.

Végül sorsomat ő Felsége lábai elé teszem. Tőle várok mindent és az ön pártfogásától. Mint ön, Monseigneur, tudja, csak a király jótéteményeit birom életfentartásomra. Esedezem önnél, hogy a Comte de Bavière halála által megüresedett peronne-i kormányzóságot elnyerjem. Ez a kegy igazolna a közönség szemei előtt és enyhítené keserőségeimet, mert bebizonyítaná, hogy ő Felsége kitüntet jóságával és nem hagy el.»

Berchényi kifakadása valószínűleg a fővezér, Szász Móríc ellen irányul, mert róla mondja a lawfeldi csatára vonatkozó fentebb idézett levelében, hogy igazságot szolgáltatathat nekem is «*il le voulait bien*».

Mielőtt az osztrák örökösödési háború az aacheni békével befejezést nyert volna, a Mária Terézia részéről Olaszországban változó szerencsével folytatott hadi műveletek folyamában, Berchényi megbízást nyert, hogy 1748-ban Belle-Isle marsal vezetése alatt vegyen részt Dél-Franciaország védelmében. Itt azonban már nem jutott szerephez, mert még áprilisban megkötöttett az aacheni béke Anglia, Franciaország és Holland részéről és azt az october és novemberben megállapított végleges szövegben Mária Terézia is elfogadta.

Berchényi 1751 jan. 5. lemond az ezredről Miklós fia javára, arra kérve a királyt, hogy addig, míg fia abba a korba jut, melyben átveheti a parancsnokságot, ő maga mint reformált ezredes megtarthassa az ezred vezetését. «Ez a kegyelem — írja Berchényi — nem példa nélküli. A király nagyságához tartozik nem hagyni el oly családot, mely a viszontagságos élet által mindent elveszített és örökre az ő szolgálatára kötötte le magát.» A király ekkor ezen régóta, annyiszor óhajtott és kért kegyet még január hóban meg is adta Berchényinek és ezredessé nevezte ki alig 15 éves Miklós fiát, ki ezredét tényleg 1755-ben vette át, mely alkalmából atyja 1755 aug. 4-én kelt

levelében őt az ezred vezetésében kötelességeinek miként leendő teljesítésére nézve üdvös tanácsokkal látja el. Berchényinek azonban ezen kívül 4 nagy kívánsága volt, melynek teljesítéseért pártfogóihoz ismételtlen folyamodott. Egyik, hogy a Commercy-i kormányzói álláshoz, melyre őt Szaniszló király 1748 márc. 11. kinevezte, a tényleges király, XV. Lajos, fizetést is engedélyezzen. Ezt el is nyerte és 8000 livre kormányzói illetményt kapott. Hő vágya volt katonai (különösen a lotharingiai) kormányzóság elnyerése. Ez azonban semmiképen sem ment, sőt bizonyos mérvig pótlásnak tekintették azt a 6000 livre segély-ajándékot, melyet Berchényinek XV. Lajos azon alkalmából szenvedett kárának pótlására engedélyezett, midőn a lunévillei királyi palotának Berchényi által lakott szárnyát 1754-ben tűzvész pusztította el. Nyugtalanul várta és ismételt kérelmeivel sürgette a Broderieval vagy Sz. Lajos-rend nagyszalagjával való kitüntetést. Végre ezt is elnyerte. A király 1753 aug. 25-én kinevezte a Szent Lajos-rend nagykeresztésévé és Mária királyné már másnap gyóntatója útján tudatja vele az örömhirt. Ami azonban reá nézve a legnagyobb kitüntetés volt : a marsalbot, erre egy kis ideig még várnia kellett.

Az 1748. évi aacheni béke után Berchényi nyugalomban élhetett, mígnem kiütött a hétéves háború, melyet Frigyes király hadüzenet nélkül kezdett meg Mária Terézia ellen. Ekkor már, mint említők, XV. Lajos és Mária Terézia a versaillesi szerződés alapján szövetségesek voltak és a francia csapatok a királynő segítségére bevonultak Westphaliába 1757-ben. A hadsereg vezére a marsalbotot az előző évben elnyert d'Estrées volt, ki Berchényire az első vonal parancsnokságát bízta, majd a hannoveriaknak Bielefeldből visszavonulásával Hessenbe küldte őt parancsnokolni. Ez évben érte el Berchényi a legmagasb katonai rangot. Annyi évi háborús szolgálata, nagy tapasztalatai, parancsnoki jeles tulajdonságai és érdemei meghozták számára 1757 május 15-én «Franciaország marsalljává» kineveztetését. Az első és egyedüli — mint mondtuk, — ki mint huszár jutott ezen legmagasabb, ritka rangra.

Berchényi az 1757. évi hadjáratban befejezte katonai pályáját. És most, 68 éves korában, már végleg megvált huszár-

jaitól is, kiknek ezrede a forradalomig oly nagy dicsőséggel viselte a Berchény nevet.

És itt emlékezhetünk meg arról, hogy Luynes herceg emlékirataiban mily szépen jellemző vonást közöl Berchényről. Egyebek közt ezeket írja : Az esemény idején Berchény a rajnai hadseregnél igen előretolt állásban és legközelebb volt Soubise seregéhez, kit kor szerint rangban megelőzött. Berchény tudta, hogy Soubise nem rendelkezik elég csapattal arra, hogy a porosz király támadásától ne tarthasson. Felajánlotta tehát neki saját csapatait is és kérte, hogy tőle, bár rangidős, fogadja el ajánlatát, mert készséggel fog neki, a fiatalabbnak engedelmeskedni, csak hogy hasznára és a király szolgálatára lehessen. Berchényi erre egyidejűleg Richelieu marsaltól is engedélyt kért, ki ugyan ezt megtagadta, de azért méltán érdemel tiszteletet Berchényi eljárása.

Ugyanezen alkalommal Luynes herceg megemlékezik Rákóczi szabadságharcáról s megemlíti, hogy míg az Esterházyak, Károlyiak az austriai ház szolgálatába léptek, Berchényi fia Franciaország szolgálatába állott. Az 1733. évi háborúban, minthogy a választófejedelem semleges maradt, az osztrákok szabadon mehettek Mannheimbe. Berchényi is ott volt. Midőn Károlyi nagy számú magyar kísérettel megérkezett, a választófejedelem palotájában találkoztak. Károlyi Berchényit megismervén, tárt karokkal sietett feléje. Berchényi azonban visszautasította a barátság megnyilvánulását a következő szavakkal : «Menjetek. Ti csak sajnálatos rabszolgák vagytok, kik hazátok dicsőségét és érdekeit elhagytátok». A Károlyi kíséretében levő magyarok pedig Berchényihez siettek s ruhája hajtókáját csókolták, hogy ragaszkodásukat és hálájukat fejezzék ki iránta.

Luynes ezt az elbeszélését azzal végzi, hogy Berchényi jogos ambícióval eltelve afölött, hogy elnyerje azt a katonai rangot, melyet szolgálatai és rangidősbsége által kiérdemelt, kérte az engedélyt, hogy az 1757. évi hadjáratban részt vehessen és hinni lehet, hogy nem fog róla a király megfeledkezni, midőn Franciaország részére marsalokat fog kinevezni. Luynes még a következőket mondja : midőn a király nem régiben Berchényi leányának a flinesi szabályzott apátságot adományozta,

Berchényi egyik barátjának ezeket írta : A király leányomnak (apáti) pálcát (crosse) adott, nekem nem hiányzik más, mint egy bot (bâton).» Ezt csak hamar meg is kapta Berchényi, kiról folytatólag így ír Luynes : Berchény sokáig volt huszárezredes és nagy hírnevet szerzett vitézsége, esze és tevékenysége által ; néhány év óta a király szolgálatában levő összes huszárok felügyeletével volt megbízva. Ő a legjellemebb emberek egyike, kik léteznek és ennek ismertetik el. Erre az elismerésre ő valóban méltó és az utolsó hadjárat, melyben résztvett, feljogosította őt ezt a marsalbotot remélni. A két új marsal : Berchény és Conflans — írja Luynes — letette az esküt. Eddig a szokás az volt, hogy a király adott kezükbe botot, mely mindig az épen keze ügyébe került bot, majdnem mindig d'Argensoné (a hadügyminiszteré) volt. Belle Isle marsal azonban előterjesztette a királynak, hogy helyén lenne a marsaloknak külön botot csináltatni eskütételükre. Ez először történt Berchényvel és Conflans-nal. Ezek a botok hasonlók azokhoz, melyeket Franciaország marsaljai viselnek címerükkel. Hosszuk 18 hüvelyk két vonal és vastagságuk négy hüvelyk. Arany liliumokkal díszített kék bársonnyal vannak bevonva s a bot mindkét végén arany abroncs van. A bot végződését szintén hasonló bársony fedi egy-egy arany liliummal.

Berchényi idősb fia Miklós (Ferenc) nem sokáig volt az atyjáról nevezett ezred élén, mert már 1761 febr. 9-én Mulhouse-ban himlőben elhalálozott. Esterházy Bálint megtudván betegségét, sietett őt meglátogatni és — mint írja — karjaiban halt meg. Ekkor az öreg Berchényi kérésére másik fia, Ferenc (Antal) kapta meg az ezredet, ki mellett 1762-ben második ezredes (mestre de camp en second) az ő fogadott fivére, Esterházy Bálint volt.

Az ezred részt vett a hét éves háborúban és nem lehet jobban reá mutatni mintaszerű viselkedésére, mint azzal, hogy Polleretzky ezredes 12 sebet kapott. Bosnyák René Ferenc kapitány Broglie marsal parancsára az ellenség háta mögé küldve, Lübeckben elfogja 1761-ben báró Delfort-t 80 tiszttel és katonával és 400 lovat térdhajlatuk elvágásával használhatatlanná tesz ; Székely Mihály zászlós (Hanoverben) 1762 ápril 4. szemlére kiküldetvén, Eychsfeld vidékén egy csapatra

bukkan, mely ellen 2 óráig védekezik, de visszavonulása elzárta, az ellenség közé veti magát, sokat megöl és megsebesít, de ő is 7 sebet — ötöt fején — kap, megsérült lováról lebukik, az ellenség kifosztja, de miután holtnak vélte, a csataterén hagyta. Sebeiből még 1778-ban sem volt kigyógyulva. Berchény alezredese Deák is, mint Broglie marsalnak írják, különösen Putzbachnál kitüntette magát.

Berchényinek 1753 aug. 6-án Belle Isle marsalhoz intézett jelentéséből kitetszik, hogy akkor hét huszárezred volt. Három magyar: Berchény, Turpin, Polleretzky, és négy német Lynden, Baussobre, Raugrave és Ferrary, míg XVI. Lajos uralkodása elején csak 4 ezred van lábon: Berchény, Chamborant, Conflans, Esterházy, melyekhez utóbb a tábornok-ezred és a Lauzun-ezred járul.

Az 1779 aug. 12 kelt kir. rendelet ugyanis a huszároknál dec. 1-jétől számítottan tábornok-ezredesi állást és ezzel kapcsolatban hasonló nevű huszárezredet létesít. Ezzel megszűnik a lovassági tábornok-ezredes hatósága a huszárok fölött és átmegy, mint midőn XV. Lajos Berchényit a huszárság főfelügyelőjévé nevezte ki, a chartres-i hercegre, Orleans Lajos Fülöpre, a későbbi királyra, kit a király katonai tekinteténél fogva, ha, mint mondtuk, nem is szívesen; huszár tábornok-ezredesi állásra helyez. XVI. Lajos uralkodásának vége felé az ujonnan létesített huszár tábornok-ezredesi és az utolsó-nak szervezett Lauzun ezreddel tehát hat ezred van: 1. a tábornok-ezredes-ezred, melyben egy Dessewffy kapitány még 1791-ben szolgál, 2. Berchény, 3. Chamborant, 4. Conflans, 5. Esterházy, 6. Lauzun. Azonban 1791-ben elvesztik régi nevüket. A Berchény-ezred ismét első lesz a sorban és Berchény I Chamborant II, Esterházy III, Saxe-(Conflans) IV, tábornok-ezredes V, Lauzun VI. számmal jelölt ezred lesz. A Saxe-(Conflans)-ezrednek a republica-hadseregéből a királyi csapatokhoz átpártolása következtében a huszárezredek száma a francia hadseregben rövid időre öt maradt.

A Berchény-ezred 1790-ben Párisban tartott fête de la fédération-on 4 tagu küldöttséggel képviseltette magát, (közük magyart nem találunk, kivéve, ha netalán Linder György alkáplár az lenne.)

Az ezred, mely a zavarok elnyomására Párisban szervezett divisióhoz tartozott, nem maradhatott ott sokáig, hanem rendeletet kapott, hogy a határra menjen, hol egyideig állomásozott. Berchényi egy ideig hihette, hogy a monarchia a dolgok változott rendjéhez alkalmazkodva új életre fog kelni. Tovább is megtette kötelességét és megszerkesztette és átadta Duportailnak a lovasság gyakorlatai és manőverjei iránt kívánt véleményes jelentéseket.

Le document — mondja Choppin — peut être considéré comme un adieu digne de celui dont le nom tiendra toujours une grande place dans les annales glorieuses des 'hussards, de la cavalerie, de l'armée.» «Ajoutons — folytatja Choppin — qu'il est toutefois pénible de voir Bercheny combattre deux ans plus tard contre la France, alors que le I-er Hussards, composé d'un grand nombre de ses anciens soldats, se couvre de gloire à Valmy et à Jemappes».

Egy napon ugyanis Berchényi riadót fuvat. A huszárok lóra ülnek díszben, élükön a zenekar és a katonai felvonulásra teljes fegyverzet- és felszereléssel. Szemlét tart fölöttük s így szól: Huszárok, én Franciaországba jöttem veletek, hogy a királyt szolgáljuk. Ma a forradalom győzedelmeskedik. Lehetetlen betöltenem megbízatásomat. Visszatérek Magyarországra. Kövessen, ki engem szeret. — Ezután átlépi a határt. És most már — mondja ugyanaz az író — Franciaországban nem a Berchény, hanem az I-ő Huszárezred «va entrer dans la carrière.» Ám de egyelőre még fennáll az ancien Berchény is. A királyi seregben harcol és újabb babérokkal övezi a Berchény-ezred zászlaját. Felemlítjük Fleurus-t, hol Jourdan győzött, de az ütközet előtti nap harcaiban a Berchény-huszárokat hétszer küldik támadásra és az ellent mind a hétszer visszaverik. Bercheny, írja Corbehem, au sujet d'escarmouches qui précédèrent la bataille de Fleurus, se couvrit de gloire ; ce régiment chargea l'ennemi jusqu'à sept fois et ne manqua pas de le repousser à chaque fois. Megemlítjük Gerpinne-t, hol 6000 emberből álló hadoszlop ellen kellett védekezniök, mellyel csak az 51. számú ezred és a Berchényi huszárok állottak szemben. 1794 május 14. volt az összeütközés, mely a franciák megfutamításával végződött. A huszárok üldözőbe vették őket

és akkor a legrosszabb terrainviszonyok közt egy francia zászlóaljra bukkantak, melyet azonban oly bravurral támadtak meg, hogy a franciák nagy veszteséggel és 48 fogoly visszahagyásával menekülni siettek. Erről a győzelemről, melyet a huszárok 23 vitézük halálával fizettek meg, különös magasztalással emlékszik meg Kaunitz tábornagy hivatalos jelentése.

Az ezredet a fiatal Césac, ki mint önkéntes lépett a forradalom után a Berchény-huszárok közé, mémoiresjaiban Guerrière-nek nevezi, ez azonban nem más, mint az a Georger, ki 1787—1791-ben az Esterházy-huszároknak alezredese, 1791 jul. 25-én pedig a Berchényi-ezred ezredese. Igazi neve pedig nem Georger, hanem Görger (Fülöp). Az 1798. évi katonai schematizmus már mint tábornokot így nevezi. (Hadtörténelmi Közlemények IV.)

A Berchény-huszárokról később még annyit tudunk, hogy az 1798 ápril 25. kelt rendelet szerint a bajorországi Engfurt melletti táborban alakították a 13. számú könnyű dragonyos ezred és pedig a Coburg- és Latour-dragonyosokból és a Berchény és Saxe francia emigrált huszárokból. Ebből a 13-ik dragonyosezredből szerveztetett 1850-ben a 16-ik huszárezred.

★

Berchényi sorsára, mondhatni, hogy döntő befolyással volt az a ragaszkodás és barátság, mely Szaniszló lengyel királyt hozzákötötte. Teljesen érthető is volt a meleg viszony a két száműzött között. Szaniszlónak is XV. Lajos ad menedéket. Weissenburgban, majd Chambordban lakik Katalin királynéval és Mária leányával, kit XV. Lajos innen ültet 1725 aug. 16-án mint hitvesét a francia királynői székbe a jegyeséül nevelt Maria Anna spanyol infansnő helyett, kit Madridba visszaküldenek. «Par le coche.»

Szaniszló és Berchényi között korán kezdődik a sűrű érintkezés. A fennmaradt első levél 1722 aug. 5-éről szól. Egyik levelében Szaniszló arra kéri Berchényit, hogy jöjjön hozzá Chambordba tartózkodásra: *Soyez sage, ne mangez pas votre argent à Paris, car je crois que voilà un séjour qui vous consumera une partie de vos bons ducats.* Más alkalommal is visszatér erre, midőn így ír: «Annál inkább bánt a

dolog, mert hiszem, hogy párisi tartózkodása által erszénye jobban ki van söpörve, mint egy kémény : azt vélem, hogy pénzvviszonyaira a számadást jobban megtalálná, ha adott tanácsom szerint Bloisban telepednék le. Ebből részemre azt a hasznot huznám, hogy örömem lenne önt sokszor láthatni.»

Szaniszló minden alkalmat felhasznál, hogy Berchényi iránt XV. Lajos figyelmét és pártfogását fölkeltse. Berchényi kitünően tudta forgatni nem csak a kardot, hanem kitünően kezelte a tollat is és emellett, mint Mária Terézia írta, a «legékesszólóbb» követ. Szaniszló 1726 végén arra kéri Berchényit, hogy menjen Versaillesba és a maga és a királyné nevében fejezze ki jó kívánataikat XV. Lajos és Mária királyné előtt : «faire une belle'harangue à la' hussard».

Midőn Szaniszló Lotharingia és Bar hercegségek trónjára jut és Lunévilleben királyi udvartartását, berendezheti, Berchényit, kit még száműzetési helyén első kamarásává tett, főlovászmesterévé, majd Commercy város és vár kormányzójává nevezi ki és fiait is kitüntető udvari állásokba helyezi, sőt Ferenc fiának egyházi javadalom élvezetét juttatja és minden befolyását latba veti, közvetlen Maltában a nagymesternél is, hogy a maltai rendbe lovagnak befogadtassék, minek keresztül vitele egy-két évig tartó tárgyalást igényelt.

Nem szenved kétséget, hogy Berchényit is megszállotta a honvágy mindama kitüntetések közt is, melyek őt új hazájában érték. Az utolsó, a legfőbb az volt, hogy 1757-ben máj. 15-én Franciaország marsalja lett. Ebben Szaniszlónak, Berchényi barátjának szintén nagy része volt. Hiszen Mária királynő már ugyanazon a napon írja neki Versaillesból :

A mon Cousin le Marechal Comte de Bereczyni.

Je suis ravi mon cher Marechal de vous nomer ainsi je ne vous demande pour reconnaissance du desire que j'en ay eut que d'augmenter s'il se peut d'attachement pour mon Papa, mettez moy a ses pieds, et soyez sur mon cher Bereczyni que je vous aime et estime de tout mon coeur.

XV. Lajos és Mária Terézia közt 1756-ban a szövetségi szerződés megkötésével kedvező alkalom nyílt Berchényinek arra, hogy a siker reményével kérje a számkivetés követke-

ményei alól való felmentését, különösen akkor, midőn személyének súlya még inkább latba esett francia marsali méltóságra emelése által. Berchényi kegyelmi kérvényét XV. Lajos és Szaniszló királyok a legmelegebben pártolták és Choiseul herceg, a bécsi nagykövet nyert utasítása szerint mindent megtett, hogy a francia udvar óhajta teljesüljön. A magyar cancellár, gróf Pálffy, és nagyon természetesen gróf Kaunitz-Rittberg udvari és állami cancellár még 1758-ban megkezdték ez ügyben a tárgyalásokat. Pálffy 1758 dec. 12-én bemutatta a helytartótanács által kihirdetendő és 2000 ft taksa ellenében kiadandó kegyelemlevél tervezetét, melyet a királynő jóváhagy. Majd 1759 febr. 14. a cancellár előterjeszti a kibocsátandó iratokat és kéri a taksa iránt való határozatot.

A cancellárián különben a kérvényt nem fogadták nagy örömmel, mert hiszen a Berchényi-birtokok elkobzásra jutottak. Nem hallgathatta el tehát Pálffy: «jene Anstossigkeiten mit welchen dieses Geschäft verflochten». A királynő azonban jobb akarattal tárgyalta az ügyet s határozata: «ohne Tax placet».

A királynő már febr. 19. aláírta a kegyelemlevelet, melyben két kikötés foglaltatott. Egyik, hogy sem Berchényi, sem utódai nem bírnak joggal az elkobzott birtokok visszavételére, másik, hogy hűségi esküt tartozik letenni.

Ebbe az időbe esik II. Józsefnek házassága Pármai Izabellával. Mi sem mutatja inkább Mária királynénak és atyjának, Szaniszló királynak Berchényi iránt való szeretetét, mint az, hogy midőn Berchényi kérvény-ügye részben még nincs is teljesen befejezve, őt küldik Bécsbe azzal a kitüntető megbizatással, hogy ő fejezze ki üdvkívánataikat Mária Terézia, Pármai Izabella és a későbbi császár József főherceg előtt a házasság megkötése alkalmából.

Mária királyné ezeket írja Berchényinek: Il vaut mieux tard que jamais mon cher marechal, je vous envoie enfin une lettre pour ma petite fille je souhaite que vous reussissiez dans vos voyage et surtout mon cher marechal de vous revoir bientot en bonne santé car vous savez que je vous aime de tout mon coeur cela est bien grossier mais je n'aime les tours en rien.

Mária Terézia, ki magát «vestra bona soror»-nak írja, latinul válaszolt 1760 oct. 19-én Szaniszlónak a sept. 9-én küldött levélre és üdvözlésre «et qui cum iis ad aulam nostram missus est, vir natalium splendore aliisque honoris titulis insignis Mareschallus de Berchény disertissimis verbis coram expressit». A levél is mutatja, hogy a királynőt Berchényi ékes üdvözlése megnyerte. Pármai Izabella és József főherceg is francia levelekben válaszoltak.

Berchény a hűségi esküt a kancellárián october 9-én tette le.

Mint említők, 1757-ben Berchényi befejezte katonai pályáját és attól végleg visszavonulván, télen Lunévilleben, Szaniszló mellett főlovászmesteri állását megtartván, lakott, a nyarat pedig Luzancyban töltötte. Szaniszló, ki 1677 oct. 20. született, magas kort ért meg. A halál egymásután viszi el leghívebb szolgálait, kik szívéhez legközelebb állanak. Érzi, hogy vége közeledik, árnyékkirálysága megszűnik és Lotharingia beolvasztása küszöbön áll. Halálát 1766 febr. 23. égési sebek okozták. A 89 évet meghaladt király ruháját a kandalló tüze meggyújtotta és az őt magára hagyó személyzet csak későn hűllotta meg a kandalló előtt vergődő király segélykiáltásait. Halála véget vetett Lotharingia függetlenségének. Tetemeit az a nép — mely őt «jőtevő Szaniszlónak» nevezte el és megsiratta — 1793-ban szétszórta és igazat adott Szaniszló hitvesének, Katalin királynénak, ki végakarata szerint a köztemetőben, a szegények közt kívánt nyugodni.

A király jó szívéről tanuskodik végrendelete is. Hű szolgáliról, barátairól külön is megemlékezik. A Berchényire vonatkozó pont így szól: «Gróf Bercheny marsallnak adom istállóimban levő minden kocsi», chaise-, nyerges, lovardai lovaimat, minden öszvéreimet, minden kocsimat, berlinemet, hordszékeimet, hordágyaimat, szekereimet, teherkocsiaimat és minden ló-szerszámot és felszerelést.»

Szaniszló halála után Berchényi visszavonult Luzancyba. Le seul petit trou de terre — mondá — qui lui restait pour as demeure és neki Horatius szerint az a hely, hol Ille terrarum mihi præter omnes angulus ridet.

Örömmel és megelégedéssel tekinthetett vissza rendki-

vüli pályájára, melynek nagy emlékei ébren tartották szellemi és testi frissességét. Egyik tudósítás szerint kastélyának azon termében, hol rendesen tartózkodni szeretett, meg voltak ezrede főtisztjeinek arcképei. Itt szeretett ülni és sétálni a szemléletük által felidézett emlékek közt, melyek lelki szemei előtt megélevenedtek. Egy alkalommal egyik főpap lepi meg elmerültségében. «Ime ön itt van kanonokjai közt» — mondja a főpap. — Igen — válaszolja Berchényi — és ami ebben nekem tetszik, az, hogy sohasem mennek a hajnali szolozsmára anélkül, hogy én is velük ne legyek.

A halál 1778 jan. 9-én élete 86. évében érte el, de nem Párisban, hol a telet tölteni szokta, hanem Luzancyban. Temetésén megjelent fogadott fia, Esterházy is.

Luzancy örököse Berchenyi fia, Ferenc lett. Két nővére közül egyik udvarhölgy volt a kir. hercegnők mellett. Midőn fivérük Franciaországot ezredének hozzácsatlakozó részével elhagyta, 1781 octoberben született László fiával együtt Bécsbe ment, hová őt nővérei is követték. Egyiknek halálozási és eltemettetési helyéről sincs biztos tudomásunk. Ferenc állítólag Londonban 1809-ben, más értesítés szerint 1811 jul. 25-én halt meg. Az bizonyos, hogy 1798-ban még Bécsben volt, mert Pálffy kancellárnál pártolja egyebek közt Desseffy Ferencnek, ki őt tábornoknak címezi, Franciaországból való hazatérhetése iránti kérvényét.

Berchényi Ferenc fia, László, ki egyideig a Theresianumban tanult, 18 éves korában hadnagy a 9-ik huszárezredben. Rendkívüli bátorsággal és kitüntetéssel harcol minden hadjáratban. Midőn 1805-ben francia fogságba jut, Napoleon felajánlja neki, hogy átveszi őt a régi Bercheny-ezredbe. Ő azonban visszatér az osztrák hadseregbe, melyben 1823 oct. 11-én a 10. huszárezredhez alezredessé neveztetik ki és Zemplénben, Homonnán, ősei földjén állomásoz. A királyhoz 1825-ben kérvénnyel járult, hogy az ungvári uradalom egy részét visszakaphassa, kérvénye azonban, úgy mint nagyatyjáé, nem talál meghallgatásra. A forradalomnak Lengyelországban 1831-ben kitörésekor — nehogy a lengyelek ellen kelljen harcolnia — nyugalomba vonult. Bátorságát, magasabb hadi képzettségét, történelmi, földrajzi jártasságát és olvasottságát, a társas

életben bizonyos büszke magatartás mellett megnyerő modorát felebbvalói szünetlen dicsérik. Daliás szépségű férfiú volt, kit, mint Trefort miniszter említette, mint iskolás gyermekek, ha őt az utcán észrevették, örömmel és tisztelettel követtek. Halála Kassán 1835 nov. 28-án 52 éves korában következett be s vele a Berchény-család utolsó sarját a Szent János temetőben tették a sírba, melynek azonban ma már nyoma sincs, mert a temető sem létezik.

A kassai földben záródik le a nagy család története. Ez a történet azonban nem hivatkozhatik a *Magistra vitæ*-re, mert nem világított arra a *lux veritatis* és ennek fényében a *justitia*. Az utódok azonban az utolsó Berchényinek a kassai földdel egybevegyült jeltelen porait a kegyelet adójával kapcsolják hálás emlékezetükben össze a kassai székesegyházban nyugvó dédatyjának, Rákóczi fővezérének és a luzancyi templom sírboltjában fekvő fiának hamvaival, ki Franciaország marsalja és mint sírfelirata is mondja, Franciaország dicsősége lett. E dicsőség fénye azonban visszasugárzik szülőhazájára és a magyar névre is, melyet halhatatlanná tett a magyar huszárság által, melynek mint fogalommal alakult megszemélyesítője fog élni a hadak történetében.

BÁRÓ FORSTER GYULA.

A FELSŐ-OKTATÁS ÉS TUDOMÁNYOS ÉLET A HÁBORÚ UTÁN NÉMETORSZÁGBAN ÉS AUSZTRIÁBAN.

Németországban.

Németország a tudomány terén évszázadok óta vezetőszerepet tölt be. Ezért különös figyelmet érdemelnek azok a rendszabályok és intézkedések amelyekkel a háborúnak a német tudományt is súlyosan érintő következményeit ellensúlyozni igyekeztek.

I.

A főiskolák állapota.

1. Németországnak ma is ugyanannyi egyeteme van, mint volt a háború előtt. Elvesztette Danzigot és Strassburgot, de új egyetemei keletkeztek Hamburgban és Kölnben. Az egyetemek és facultásaik kimutatása a következő:

Az egyetem	Alapítási éve	Melyik államé	Hittud. kar		Jogi kar	Jog- és állam- tud. kar	Gazd. és társas- adat tud. kar	Bölcsészeti kar	Természettud. kar	Orvostud. kar	Allatorvosi kar	Mezőgazd. oktatás	Karok összes száma
			kath.	prot.									
1. Berlin	1809	porosz	—	1	1	—	—	1	—	1	—	—	4
2. Bonn	1818	«	1	1	1	—	—	1	—	1	—	—	5
3. Breslau	1702 (1811)	«	1	1	—	1	—	1*	—	1	—	*	5
4. Erlangen	1743	bajor	—	1	1	—	—	1	1	1	—	—	5
5. Frankfurt a/M	1914	porosz	—	—	1	—	1	1	1	1	—	—	5
6. Freiburg i/Br.	1457	badeni	1	—	—	1	—	1	1	1	—	—	5
7. Giessen	1607	hesseni	—	1	1	—	—	1	1	1	1	—	6
8. Göttingen	1737	porosz	—	1	—	1	—	1	1	1	—	—	5
9. Greifswald	1456	«	—	1	—	1	—	1	—	1	—	—	4
10. Halle a/S.	1694	«	—	1	—	1	—	1	1*	1	—	*	5
11. Hamburg	1919	hamburgi	—	—	—	1	—	1	1	1	—	—	4
12. Heidelberg	1385	badeni	—	1	1	—	—	1	1	1	—	—	5
13. Jena	1558	weimari	—	1	1	—	—	1	—	1	—	—	4

Az egyetem	Alapítási éve	Melyik államé	Hittud. kar		Jogi kar	Jog- és államtud. kar	Gazd. és társadalmi tud. kar	Bölcsészeti kar	Természettud. kar	Orvostud. kar	Állatorvosi kar	Mezőgazdai oktatás	Karok összes száma
			kath.	prof.									
14. Kiel	1665	porosz	—	1	—	1	—	1	—	1	—	—	4
15. Köln	(1388-1794) 1919	«	—	—	1	—	1	1	—	1	—	—	4
16. Königsberg	1544	«	—	1	1	—	—	1	—	1	—	—	4
17. Leipzig	1409	szász	—	1	1	—	—	1	1	1	1	—	6
18. Marburg	1527	porosz	—	1	1	—	—	1	—	1	—	—	4
19. München	1826	bajor	1	—	1	1*	—	1	1	1	1	*	7
20. Münster	(1780) 1902	porosz	1	1	—	1	—	1	—	(1)	—	—	5
21. Rostock	1419	mecklenburgi	—	1	1	—	—	1	—	1	—	—	4
22. Tübingen	1477	württembergi	1	1	1	1	—	1	1	1	—	—	7
23. Würzburg	1582	bajor	1	—	—	1	—	1	1	1	—	—	5
* Erdőgazdaság.												Összesen : 112	

Ezeket kívül Düsseldorfban porosz orvosi akadémia van, melyre alább visszatérek, Braunschweigben (Kelet-Poroszország) evangélikus teológiai és philosophiai karból álló akadémia, melyet 1568-ban alapítottak és 1804-ben megújítottak. Továbbá katolikus teológiai és bölcsészeti karból álló liceumok vannak hat bajor városban: Bamberg, Dillingen, Eichstätt, Freising, Passau és Regensburgban.

Technikai főiskolák vannak a következő helyeken:

1. Aachen (alap. év 1870) porosz;
2. Berlin (alap. év 1879) porosz;
3. Braunschweig (alap. év 1745) braunschweigi;
4. Breslau (alap. év 1910) porosz;
5. Darmstadt (alap. év 1868) hesseni;
6. Dresden (alap. év 1828) szász;
7. Hannover, porosz;
8. Karlsruhe (alap. év 1825) badeni;
9. München (alap. év 1868) bajor;
10. Stuttgart (alap. év 1829) württembergi.

A facultások tekintetében újabban számos változás történt, amelyek legnagyobbbrészt bővülést jelentenek.

A katolikus és evangélikus teológiai karok változat-

lanul fennállanak. A három legújabb egyetemen ilyen karok nem létesültek.

A jog- és államtudományok a legtöbb egyetemen együtt vannak. A porosz egyetemek közül csak hármon (Berlin, Bonn, Marburg) önálló a jogtudományi kar és tartozik az államtudományi oktatás a bölcsészeti karba. Hasonlóképen van Lipszében is. Két új egyetemen, Frankfurtban és Kölnben újfajtájú közgazdaság- és társadalomtudományi karok létesültek, amelyek az egyetem alapítása előtt fennálló kereskedelmi akadémiákat is magukban foglalják.

A bölcsészeti karok többnyire és egyre növekvő számú egyetemen megoszlanak külön bölcsészeti és külön természettudományi karra, vagy ha nem is nevezik magukat önálló karoknak, hanem csak a bölcsészeti kar 1. és 2. osztályának, mint a bajor és szász egyetemeken, (a táblában ~ jelzi) akkor is mindegyiknek külön dékánja van és külön rektort adnak az egyetemnek, tehát ott is két önálló és egyenrangú facultásnak tekintendők.

A bölcsészeti, illetve természettudományi karon Breslauban és Halleban már régebb idő óta mezőgazdasági tanszékek is vannak hozzájuk való intézetekkel és kísérleti birtokkal. Ezek teljesen be vannak kebelezve az illető karba, míg viszont Münchenben az államtudományi karban, amely itt külön van választva a jogi kartól, történeti alapon benn van az erdészeti oktatás.

Állatorvosi facultása van a giesseni, a lipcei és a müncheni egyetemnek. Münchenben a bajor király személyes kívánságára történt a háború előtt a beolvasztás. Lipszében pedig a háború után úgy, hogy a drezdai állatorvosi főiskolát helyezték oda át és olvasztották be külön kar gyanánt. A facultás számára a legutóbbi években teljesen új telepet építettek a város szélén, szemben a Deutsche Bücherei épületével. Jellemző, hogy Bajor- és Szászországban a különböző főiskolák, ha szakirányúak is, a közoktatásügyi miniszter alá tartoznak és ezért volt lehetséges különböző combinatiók létrehozása. Viszont pl. Poroszországban ilyenféle átszervezések a különböző minisztériumok közti ressort-féltékenységek miatt megghiúsulnak.

A münsteri egyetemen, melyet 1902-ben alapítottak újjá

abból az okból, hogy az egyetlen porosz és hozzá katolikus jellegű provincia volt, amelynek nem volt egyeteme, mind- eddig hiányzott az orvosi kar. Már a háború előtt megkezdték az orvosi kar építését, de a háború alatt abbahagyták. A háború után azonban befejezték. A pénzelégtelenedés időszakát használták fel erre a befektetésre. A háború előtti terveket lényegesebb változtatás nélkül hajtották végre, csak némely klinika önálló elhelyezéséről mondtak le. Ez az építkezés, mely Poroszország legnagyobb egyetemi épít- kezése a háború óta, a város szélén kissé emelkedett, kopár területen készült az azon a vidéken nagyon elterjedt vörös nyerstégla (Backstein) kivitelben. A telep a következő épületekből áll: 1. Sebészeti klinika 150 ágygal, benne el- helyezve a fülgyógyászati klinika 30 ágygal. 2. Belgyógyá- szati klinika 160 ágygal. Ebben az épületben van elhelyezve a gyermekklinika. 3. A nőgyógyászati és szülészeti klinika 112 ágygal. Ennek a három klinikának elkülönítő barakkja is van. 4. Szemklinika 55 ágygal. 5. Gyógyszertani intézet. 6. Egészségtani intézet. 7. Kórtani és törvényszéki orvostani intézet. 8. Igazgatósági épület. 9. Központi konyha, melyben 800 emberre (ebből 150 orvos és ápoló) számítottak. 10. Mosókonyha. 11. Kazánház. A méretek mérsékeltek, a kivitel kb. a mi debreceni klinikai telepünknek felel meg. A föld- alatti összekötő folyosókat, mint túl költséges és vitatott jószágú berendezést, elhagyták. 12. A bőr- és nemikórtani klinika egyelőre a városban, egy régi kórházépületben van elhelyezve. Az építkezés befejezését az idén őszre várják és a jövő év tavaszán fogják a tanítást e karon megkezdeni. A telepen mindössze két tanári lakás van. A professzorok nagy része már ki van nevezve.

Egyéb kisebb építkezések többfelé vannak folyamatban. Így a berlini egyetemen a Charité-kórház telepén ötemeletes szülészeti pavillon, Marburgban gyermekklinika, elmegyó- gyászati és bőrgyógyászati klinika, Bonnban növényteni épületek, közegészségügyi intézet, orrklinika, Breslauban mezőgazdasági intézetek, Königsbergben bőrgyógyászati kli- nika, Kielben belgyógyászati klinika, Lipsében a már említett egészen új állatorvosi facultáson kívül nőgyógyászati

klinika és a sebészeti klinikával kapcsolatban terjedelmes Röntgen-intézet épült, mind a háború után.

Tehát a német egyetemek a terjeszkedési és fejlesztési szükségleteknek eleget tettek. Az új építkezések technikai kivitele is modern és teljesen kifogástalan, legfeljebb az épületek külsejében látni a háború előtti építkezéshez viszonyítva nagyobb egyszerűséget.

A düsseldorfi Akademie für Praktische Medizin jelenlegi szervezetét 1923-ban kapta. Eredetileg az orvosi továbbképzés céljára jött létre, de az orvosi karoknak a háború utáni túltömöttsége következtében az a kívánság merült fel, hogy az ottani jól berendezett klinikákat az orvosképzés céljára is felhasználják és az addigi továbbképző intézmény kutató és tanintézeté legyen. A megoldással szemben bizonyos aggodalmak voltak abból a szempontból, hogy, egyes szakterületeket az universitas litterarumból ne szakítsanak ki, de Düsseldorf városának és magának az akadémiának nyomására mégis hozzájárult az állam ahhoz, hogy az orvostanhallgatók valamely egyetemen letett első szigorlat után klinikai kiképzésüket ezen az akadémián szerezhessék meg, amely szervezete szerint állami intézet, habár összes költségeit Düsseldorf városa viseli, de a promotió és habilitáció joga nem az övé.

2. A műegyetemek közül a poroszok átszervezésen mentek keresztül. A megelőző szakosztályokat azok belső rokonsága alapján facultásokban foglalták össze úgy, hogy a berlini műegyetemnek és az aacheni műegyetemnek négy facultása van: 1. Fakultät für allgemeine Wissenschaften, 2. für Bauwesen (beleértve műépítész- és építészmérnököket) 3. für Maschinenwirtschaft (beleértve a gépépítést, elektrotechnikát és Berlinben a hajó- és hajógépépítést) és 4. für Stoffwirtschaft (beleértve a kémiát, kohászatot és bányászatot). Hannoverben hiányzik a 4., Breslauban egyelőre a 2. facultás. A berlini műegyetemhez nem régen kapcsolták a bányászati szakot és annak részére új épületeket is emeltek egyszerűbb kivitelben és részben célszerűtlenül szűk méretezéssel. A bresloui egyetemen pedig 1923-ban a bányászati képzést újonnan létesítették a sziléziai bányászat szükségletére való tekintettel.

Berlinben szöbakerült a kereskedelmi akadémiának a műegyetemmel való összekapcsolása és ezáltal annak Hochschule für Technik und Wirtschaft-tá való kibővítése. Mellette szólt az a törekvés, hogy a műegyetemen a közgazdasági képzést mélyítsék, amit a német műegyetemeken általános törekvésnek lehet tekinteni, valamint a kereskedelmi oktatásnak is egyetemi szintre való emelése. A hadiiskolának megüresedett épületét akarták e célra a műegyetem számára megszerezni. Egyrészt azonban, mivel ez utóbbi terv nem sikerült, másrészt pedig a közoktatásügyi és kereskedelmi tárca közti ressort-féltékenység miatt, az egyesítés nem jött létre.

A porosz műegyetemeken 1921-ben kísérletképen megengedték, hogy Ausseninstitut címmel szabad egyesülés jöjjön létre, melynek feladata az addigi tantervszerű oktatási és kutató munkán kívül fekvő, újabb fejlődést ígérő munkaterületekkel foglalkozni, főleg azáltal, hogy a gyakorlatban működő férfiak számára továbbképző tanfolyamokat szervezzenek. Az intézetek oly jól beváltak, hogy már állandósították azokat. Ezeknek az intézeteknek, melyek a karokon kívül állnak, feladatuk tehát, hogy a műszaki és gazdasági tudományok és a művészetek terére vonatkozó mindazon munkákat előmozdítsák, amelyek nem tartoznak a facultások feladatkörébe, de amelyek elvégzése a köz érdekében kívánatosnak látszik. A műegyetem tanszemélyzetének minden tagja önkéntesen tagjuk lehet. A tagok minden tanévben legalább egyszer tartott közgyűlésen állapítják meg a szükséglet és az intézet rendelkezésére álló fedezet keretében feladatukat. Ennek az intézetnek végrehajtó szerve egy intézőbizottság, amelybe mindegyik facultás, amelynek tagja csatlakozott a külső intézethez, egy rendes tanár-tagot küld ki. A rektor és a tanács az intézet működésébe mindig betekinthetnek és vitás, főleg hatásköri kérdésekben döntenek. A külső intézetnek teljesen saját bevételeiből kell magát fenntartania.

Münchenben a műegyetemhez már 1872. óta külön szakosztály gyanánt bekapcsolódott a mezőgazdasági oktatás, amely azonban gyakorlati felszereléssel és kísérleti birtokkal nincs kielégítően ellátva. Két év óta a műegyetembe beolvadt a volt müncheni kereskedelmi akadémia is, melyet a város

és az iparkamara nem tudtak tovább fenntartani, de eddigi hozzájárulásukat most az államnak fizetik. A műegyetem, amely nem zárkozhatott el a beolvasztás elől, mert a közgazdasági képzés kiépítésére súlyt helyezett, ezt a kart úgy szervezte meg, hogy kétféle tanrendje van: az egyik a közgazdasági, a másik a kereskedelmi képzés számára. Az utóbbit a műegyetem kényszerűségből vállalta. Az előírt előképzettség azonban az utóbbi számára is a középiskolai, nem pedig kereskedelmi iskolai érettségi bizonyítvány.

A műegyetemen is jelentékeny építkezések folynak. Így Breslauban, Hannoverben új épületek. Münchenben a főépületnek két nagy szárnyal való kibővítése stb.

3. A különböző szakirányú főiskolai oktatásnak önálló intézményei Németországban ma is még a következők:

állatorvosi főiskola van Berlinben és Hannoverben (mindkettő porosz);

mezőgazdasági főiskola Bonn-Poppelsdorfban (porosz), Hohenheimban (Württemberg) és Weihestephanban (Bajorország);

erdészeti főiskola Eberswaldeban és Hann.-Müdenben (Poroszország) és Tharandban (Szászország);

bányászati akadémia Freibergben (Szászország) és Clausthalban (Poroszország);

kereskedelmi főiskolák Berlinben, Königsbergben (Poroszország), Nürnbergben (Bajorország), Lipsében (Szászország) és Mannheimban (Baden).

Az újabb fejlődés nyilvánvalóan az, hogy ezek a különböző szakiskolák a tudományegyetemekhez vagy a műegyetemekhez csatlakoznak. Ennek elméleti megfontolások is alapjául szolgálnak. A tudományok messzevitt specializálása után szükségét érzik a synthesisnek. E téren szervezeti úton csak keveset lehet tenni. A jelszó mindenesetre az, hogy a műegyetemeket és az egyéb főiskolákat az egyetemhez csatolják (ez Breslauban szóba is került), vagy ha ez többé nem érhető el, legalább igazgatásuk szelleme, a meghívások alapelvei legyenek ugyanazok, hogy a különböző főiskolák szelleme egymásra hasson. Ugyanezért könnyörtelen az ellenállás minden újfajta szakfőiskolával szemben. Ennek a kombiná-

tiónak más alakját valósította meg Ausztria a Hochschule für Bodenkulturban.

4. Az egyetemek mind elég népesek, bár köztük nagy különbségek vannak. Hallgatóik száma az 1921/22. tanév téli félévében a következőképen alakult:¹

Az egyetem	Hit-tudományi hallgatók		Jogtudományi, államtud., erdészeti hallgatók	Orvostani, fogorvosi hallgatók	Bölcsészek, nyelvészek, természettudósok stb.	Beiktatott hallgatók összesen	Nőhallgatók az 1922. nyári félévében	Habilitációk az 1921/22. tanévben
	kath.	evang.						
1. Berlin	—	341	2679	2810	6894	12724	?	—
2. Bonn	466	108	544	1030	2261	4409	377	10
3. Breslau	291	115	1278	1097	1207	3988	336	10
4. Erlangen	—	225	355	449	696	1725	76	5
5. Frankfurt a M.	—	—	510 + 2134 gazd. t. h.	703	1020	4367	451	5
6. Freiburg i/Br.	259	—	1031	966	882	3138	485	6
7. Giessen	—	73	351	318 + 169 állatorv.	999	1910	113	8
8. Göttingen	—	118	550	478	1318	2464	291	7
9. Greifswald	—	109	408	392	333	1242	103	6
10. Halle a S.	—	242	837	552	1480	3111	159	6
11. Hamburg	—	—	1368	635	1214	3217	385	7
12. Heidelberg	—	133	493	638	1160	2424	411	12
13. Jena	—	61	531	573	1397	2562	308	6
14. Kiel	—	74	629	555	545	1803	176	9
15. Köln	—	—	573 + 2614 gazd. és társ. t. h.	376	514	4107	443	9
16. Königsberg	—	89	616	572	699	1976	187	3
17. Leipzig	—	352	1258	1172	2878	5660	385	13
18. Marburg	—	196	436	616	893	2141	324	7
19. München	138	—	2621 + 313 erdész.	2730 + 223 állatorv.	2975	9005	952	14
20. Münster	401	77	1011	—	1233	2722	310	7
21. Rostock	—	66	219	370	473	1128	114	6
22. Tübingen	129	520	783	569	745	2745	242	4
23. Würzburg	109	—	1231	1302	665	3307	159	5

Egyetemek megszüntetésére tehát nem kellett a sornak kerülnie, ami ellen az is szólna, hogy a helyőrségek megszüntetése által a városok gazdaságilag úgyis sokat vesztek és még az egyetemüknek megszüntetése is végzetes csapás lett volna rájuk.

¹ L. Deutscher Universitäts Kalender. Gegr. von Prof. Dr Ascher-son. Winter Semester 1922/23.

Az új egyetemekre általános tudománypolitikai szempontból szükség nem lett volna azok a helyi érdekeltségeknek nyomása és példátlan áldozatkészsége alapján jöttek létre, s részben csak több meglévő intézménynek szervezeti egybefoglalását jelentették.

A frankfurti egyetem, amelyet Adickes főpolgármester lelkes és céltudatos buzgalmából 1914-ben alapítottak, teljes kifejlődését csak a háború után érte el. Alapítványi egyetem, amely az ottani Akademie für Social- und Handelswissenschaften, a dr. Senckenberg-féle alapítvány gazdag intézetei és gyűjteményei, a Jügel-alapítvány és a városi klinikák egybefoglalásából jött létre. Az volt a remény, hogy saját alapítványi vagyonából fog fennállhatni. A pénz elértéktelenedésével párhuzamosan azonban a vagyon és jövedelme is csökkent, úgy, hogy 1920. óta fenntartásának 50 %-át a porosz állam viseli a Frankfurt városával kötött szerződés alapján.

A kölni egyetem 1919-ben Adenauer főpolgármester kezdeményezésére keletkezett az ottani kereskedelmi főiskola, a községi és szociális közigazgatás főiskolája, az Akademie für Praktische Medizin és az ottani kutató intézetek beolvasztása útján. Bár a Rajna vidéke egyetemekkel eléggé el van látva, az egyetem létrejött. mert a Rheinland elszakadasi törekvéseivel szemben szerepét jelentősnek ítélték. Ez az egyetem is épűgy, mint a frankfurti, közgazdaság- és társadalomtudományi facultást is állított fel, ami eredetűknek és annak a következménye, hogy a közgazdasági tudományokra kiváló súlyt helyeztek. A kölni egyetem is állami, a többi egyetemekkel mindenben egyenrangű. tanárait az állam nevezi ki, de összes költségeit Köln városa viseli és fenntartásához az állam semmivel sem járul hozzá. Az egyetem alapítványi jellege az állammal kötött szerződésben kifejezést nyert és szervezetében is nyilvánul, főleg abban, hogy nincs kurátora, mint az összes többi porosz egyetemeknek, hanem kuratoriuma, amelyben Köln város főpolgármestere és több más kiküldöttje által van megfelelően képviselve. Ez az egyetem egyébként nincs olyan szépen elhelyezve, mint a frankfurti, de annyira megerősö-

dött, hogy hallgatóinak száma szerint ma Poroszország második egyeteme.

A hamburgi egyetemet Hamburg városa, mely egyúttal külön szövetséges állam, szintén saját erejéből álíította. Ez is ottani intézményekből, a Kolonialinstitutból, Weltwirtschafts-Institutból keletkezett és máris egyike a látogatottabb német egyetemeknek.

Ha csak a háború utáni fejlődésre akarunk is figyelemmel lenni, sok új alkotásról kell tehát megemlékeznünk. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy Németország abban a szerencsés helyzetben volt, hogy, mint sok téren, a tudományos építkezések terén is közvetlenül a háború előtti években, vagy a háború első éveiben bámulatraméltóan nagystílű és gazdagon kiállított intézményeket épített vagy fejezett be. Berlinben a hatalmas állami könyvtár, a Charité-kórház egész új telepe, a berlin-neubabelsbergi hatalmas egyetemi csillagvizsgáló intézet, a berlini és müncheni nagy botanikus-kertek, Mollien professzor hatalmas müncheni anatómiai intézete vagy Döderlein 300 ágyas nagy nőgyógyászati klinikája szintén Münchenben, a Deutsche Bücherei hatalmas könyvmúzeuma Lipszében, a Kaiser Wilhelmsgesellschaft számos intézete Berlin-Dahlemben stb., mind ennek az évszázadnak második tizedében készültek el és jelentik a német tudománynak olyan erősségeit, amelyek a mostani viszonyok között, belátható időn belül, legalább is ilyen arányokban nem jöhetnek létre.

II.

Az egyetemi szervezeti reform.

Az összeomlás utáni időben egész Németországban a romlás okai után kutattak. Sok hang hallatszott, amely a nevelési rendszert okozta a vereségért és főleg azokért az áldatlan és rút formákért, amelyek közt a katastropha bekövetkezett. Ezért az egész oktatási rendszer reformját kívánták, s a reform szükségességét az egyetemekre nézve is megállapították, de a reform méreteire és elveire vonatkozó nagyon szétágazó és vadul kalandozó tervek gyakor-

lati kiindulópontul nem szolgálhattak. A szálakat ekkor C. H. Becker mostani porosz közoktatásügyi minisztériumi államtitkár, akkor az egyetemi ügyosztály főnöke, megelőzően egyetemi tanár, ragadta kezébe egy cikksorozattal, amely 1919. elején a Deutsche Allgemeine Zeitungban, később önálló kötetben Gedanken zur Hochschulreform címmel jelent meg. Nem rendszeres programot adott, hanem discussiósbasist teremtett. A porosz közoktatásügyi miniszter 1919. május 17-én az összes egyetemekhez és műegyetemekhez intézett köriratában fel is szólította azokat arra, hogy az általa vázlatosan jelzett reformkérdésekben foglaljanak állást. Hangsúlyozta, hogy a tudományt magát a tervezett főiskolai reformra vonatkozó megbeszélés ne tárgyalja, hanem csak az iratban kiemelt főbb kérdéseket, amelyeket Becker, mint professzor és kormányférfiú, az egész kérdés teljes áttekintése alapján emelt ki. Ezáltal a vitát a szervezeti kérdések területére korlátozták, amely kérdések már régebben érlelődtek és túlzásoktól megóvhatók voltak.

A porosz egyetemek jogállását és szervezetét t. i. az Allgemeines Landrecht idevágó rendelkezései (főleg II. 12. §. 1., 67. és 68. pontjai), valamint a porosz király, illetve 1918. óta az új porosz alkotmány 82. §. 1. pontja szerint az államfői jogokat gyakorló államminisztérium rendeletei szabályozzák.

Az ez idő szerinti érvényes porosz egyetemi statumok a következő időkből valók :

Berlin, 1816 okt. 31.	Kiel, 1874 aug. 8.
Bonn, 1827 szept. 1.	Königsberg, 1843 május 4.
Breslau, 1816 febr. 21.	Marburg, 1885 okt. 28.
Göttingen, 1916 okt. 5.	Münster, 1902 okt. 18.
Greifswald, 1865 nov. 10.	Frankfurt, 1914 aug. 1.
Halle, 1854 ápr. 24.	Köln, 1919 július 12.

E szabályzatok a berlini egyetem alapítása alkalmából megindult vita alapján jöttek létre, amelyben a conservatív többség és a liberális kisebbség ellentétes nézetei úgy dőltek el, hogy a kormány a többség álláspontját fogadta el. Az ekkor meg nem valósított reformok nagyrésze azonban

1848-ban, amikor a porosz és a többi német egyetemek is egyaránt hajlandók voltak reformokra, újból szóba kerültek. A kormányok és egyetemek közt akkor folytatott tárgyalások eredménye a kormány 1919-iki szempontjaival nagyrészt egyezik. A követelmények közt szerepelt mindkét alkalommal a tanszemélyzet különböző csoportjainak egységesítése, az egyetemi önkormányzat kiszélesítése, főleg a nem szervezett álláson működő tanárok bevonása, a tanárok és a hallgatóság közti erősebb kapcsolat stb. Egy követelményt 1919-ben már az egyetemek maguk sem támasztottak, ez az egyetemi kurátor állásának megszüntetése. 1848-ban a kurátort még a reakciós kormány nem kívánatos ellenőrének tekinthették, most azonban már olyan személyt lát benne a legtöbb egyetem, aki a legfőbb állami felügyeletet gyakorolja az egyetem fölött, de egyúttal s ép e miatt az egyetem érdekeinek a minisztériummal szemben való legjobb képviselője.

Az egyetemek és facultások az idézett miniszteri leirat alapján beküldték javaslataikat. Ezek alapján a miniszter elsősorban már 1920 márciusában elhatározta, hogy a tanszemélyzetet egységesíteni fogja és e végből újabb kérdést intézett a főiskolákhoz. 1921 novemberében a közoktatásügyi minisztériumban a minisztérium és a német főiskolák szövetsége képviselőinek részvételével conferentia tárgyalta a reformot. Mivel a szövetségnek később írásban is benyújtott álláspontja a kormány szándékaitól több pontban eltért, a miniszter maga megszövegezte az egyetemek újjászervezése alapelveinek tervezetét és 1922 februárjában még egyszer alkalmat adott az egyetemeknek a hozzászólásra. 1922 szeptember 4-én terjesztette azután elő az államminisztériumnak e tárgyra vonatkozó javaslatát, amely az alapelveket elfogadta, a minisztert pedig egyúttal felhatalmazta, hogy az azok alapján átdolgozandó szabályzatokban az egyes egyetemek különleges viszonyaira is figyelemmel legyen és a bölcsészeti karokat azok meghallgatásával kettéoszthassa. Ugyanakkor elfogadta az államminisztérium a műegyetem újjászervezésére vonatkozó alapelveket is és azok alkalmazására ugyanazt a felhatalmazást adta. E felhatalmazás alapján 1923. évi március

hó 20-án jelentek meg a *Grundsätze einer Neuordnung der preussischen Universitätsverfassung*. Ennek az alapvető rendelkezések főbb rendelkezései csaknem teljes terjedelemben a következők:

I. 1. §. A tantestülethez tartoznak:

1. A rendes professzorok,
2. a rendkívüli professzorok.

Rendkívüli professzorok alatt a főhivatású, költségvetésben rendszeresített álláson levő, vagy személy szerinti rendkívüli tanárokat és a nem főhivatású (nálunk címzetes) rendkívüli tanárokat kell érteni. Nem főhivatású rendkívüli tanárokká a jövőben csak oly magántanárokat fognak kinevezni, akik az oktatásban és kutatásban beváltak és azoknak a feltételeknek megfelelnek, amelyeket akadémiai tanszékek betöltőivel szemben támasztanak.

3. A magántanárok.

II. A tantestület kiegészíthető tiszteletbeli tanárokkal (Honorarprofessor).

Tiszteletbeli tanárokká olyan, az egyetemhez nem tartozó tudósok nevezhetők ki, akik tudományos munkásságuk alapján a facultás oktatási és kutatási feladataiban való részvételre alkalmasnak látszanak és megfelelnek azoknak a követelményeknek, amelyeket akadémiai tanszékek betöltőivel szemben támasztanak. Joguk van előadások tartására és külön előadói megbízásokkal erre kötelezhetők is.

A megbízott előadók, lectorok és tanársegédek, mint ilyenek nem tagjai a tantestületnek. Szolgálati viszonyaikat külön rendelkezések szabályozzák.

2. §. Az egyetem ügyeit saját szervei útján a miniszter felügyelete alatt (lásd 4. §) látja el. Az önkormányzatban a tantestület tagjai az alábbi rendelkezések szerint vesznek részt.

3. §. Választók a tantestület összes tagjai. Magántanárok csak akkor választhatók, ha legalább négy félévén át előadást tartottak. Rektorrá és dékánná csak rendes professzor választható.

Kérdemesült (68. éven túli) tanárok sem nem választhatók, sem nem választhatók.

4. §. A miniszter az egyetem feletti állami felügyeletet

az egyetemi *kurátor* útján gyakorolja. A miniszter a kurátor jogkörét külön szabályzatban állapítja meg.

Az egyetemi bíró helyébe az *egyetemi tanácsos* lép, aki a rektort ügyeinek vitelében támogatja. Az egyetemi tanácsos az egyetemi tanácsnak nem tagja. Az egyetemi fegyelmi jog gyakorlásában az eziránti szabályzatok rendelkezései szerint vesz részt.

5. §. Az egyetemek az egyetem vagy a kutatás körül érdemeket szerzett személyeknek az egyetem tiszteletbeli tagságát adományozhatják.

6. §. A *tanács* a rektorból, a prorektorból, a dékánokból és a választott tanácstagokból áll.

Választás alapján tagjai a tanácsnak 2 évre :

a) minden karnak egy rendes tanára (hol a bölcsészeti kar a szellemi és természettudományokat magában foglalja, e kar részéről két tanár) ;

b) két, a rendkívüli és magántanárok által közösen saját soraikból választott képviselő, akik közül az egyiknek rendkívüli tanárnak kell lennie.

A választott tanácstagokkal együtt azok helyettesei is megválasztandók. A választott tanácstagok fele minden évben kilép.

A tanácstagok az egyetem általános érdekeit képviselik és utasításához kötve nincsenek. A tanács vezeti az egyetem folyó igazgatási ügyeit. Hatásköre csak annyiban van korlátozva, amennyiben a 7. §-ban felsorolt ügyek a bővített tanács elé tartoznak. Vitás esetekben a hatáskört a rektor dönti el.

7. §. A *bővített tanácshoz* tartoznak :

az összes rendes tanárok és

a szűkebb karba (9. és 10. §) és a szűkebb tanácsba megválasztott nem rendes tanárok, s

ezenkívül annyi tagja a rendkívüli tanárok, tiszteletbeli tanárok és magántanárok csoportjának, hogy a nem rendes tanárok összes száma a rendes tanárok számának felét érje el.

A bővebb tanácsban a rektor elnököl. A bővebb tanács tagjai $\frac{1}{3}$ -ának indítványára egybehívandó.

A bővebb tanács hatáskörébe tartozik :

- a) a rektor megválasztása ;
- b) a rektor igazgatási jelentésének meghallgatása ;
- c) az egyetemi szabályzat megváltoztatása feletti határozathozatal ;
- d) határozathozatal olyan ügyekben, amelyeket a rektor vagy a szűkebb tanács elintézés végett elébe utalt ;
- e) véleményadás a felsőoktatásügy fontos általános kérdései tekintetében.

8. §. A rektornak joga van az egész tantestület *közgyűlését* bármikor összehívni.

9. §. A *kar* a rendes tanárokból és az egy év tartamára választott nem rendes tanárokból (10. §) áll.

10. §. A kar rendkívüli és magántanárai minden öt tag után egy, de összesen legfeljebb három képviselőt küldenek a karba, ha annak legalább három rendkívüli vagy magántanára van. Egynél több képviselő beküldése esetén az egyiknek rendkívüli tanárnak kell lennie. A választott képviselők akadályoztatása esetére helyettesük egyidejűleg megválasztandó.

11. §. A kar tagja saját vagy hozzátartozójának személyes érdekét érintő tárgyalásban és szavazásban nem vehet részt.

A nem rendes tanárok választott képviselői a karban ugyanazokat a jogokat és kötelességeket gyakorolják, mint a rendes tanárok s főleg ők is a kar érdekeit kötelesek szolgálni : utasításhoz nincsenek kötve. Meghívások, előléptetések, habilitációk és előadói megbízások adása kérdésében a nem rendes tanároknak is van szavazati joguk. Meghívások alkalmával a szaknak a karhoz tartozó nem rendes tanárai javaslattételre szintén felhívandók. Ezeknek a szakképviselőknek javaslatai a kar véleményéhez csatolandók.

12. §. Promotióknál a nem rendes tanárok, ha az értekezést ők kezdeményezték, a rendes tanárokkal egyenlő elbánásban részesítendőek. Ha nem rendes tanár az előadó, társelőadójaul rendes tanár küldendő ki. Magántanár ilyen elbánásban rendszerint csak akkor részesíthető, ha legalább négy féléven át előadást tartott.

13. §. A *bővített kar* a rendes tanárokból, a rendkívüli

tanárokból, magántanárokból és a tiszteletbeli tanárokból áll.

A bővített kar hatáskörébe tartozik :

a) a dékának a miniszter fontosabb rendeleteiről, a tanácsnak vagy a szűkebb karnak fontosabb határozatairól szóló jelentésének meghallgatása ;

b) a tanrend megbeszélése ;

c) állásfoglalás az oktatásügy és a tanulmányi rendnek a kart érintő általános ügyeiben, és

d) egyetemi rendi ügyekben.

A bővített karban a dékán elnököl. A bővített kart tartozik összehívni, ha tagjainak fele indítványozza.

A bővebb tanács határozatai szakértői vélemény jelentőségűek. Ha kívánják, azokat a dékán a tanácsnak és a miniszternek a szűkebb kar jelentésével együtt előterjeszteni tartozik.

14. §. *A karok munkaközössége.* Olyan ügyek elintézésére, amelyek több kar hatáskörét érintik, ezek által közös bizottságok küldendők ki.

15. §. Tudományos gyakorlatokat, olyanokat is, amelyeket szemináriumi gyakorlatnak neveznek, minden rendes, rendkívüli, magán- vagy tiszteletbeli tanár, vagy előadói megbízással ellátott tanár tarthat.

16. és 17. §. Az intézetek, klinikák és szemináriumok administrációjára vonatkoznak.

18. §. Minden karban a tanárok és a beírt hallgatók képviselőiből egy, vagy szükség szerint több *munkaközösség* alakítandó. A tanárok képviselőit a kar választja, úgy, hogy köztük lehetőleg egy nem rendes tanár is legyen. A hallgatók képviselőit azok közössége (Fachschaft) választja. A munkaközösség feladata azoknak az ügyeknek megbeszélése, amelyekben a hallgatók résztvesznek. Mindenekelőtt az órarend, az oktatási üzem, szemináriumhasználat stb.

19. §. Az egyetem feladataihoz tartozik a *testgyakorlás* gondozása, amelyet az egyetemnek a miniszter jóváhagyásával alkotandó külön szervei útján kell végezni.

20. §. *A hallgatóság* az egyetemnek alkotmányyszerű tagja. Ügveit külön szabályok szerint intézi. Részletesebb rendelkezéseket a hallgatóság szabályzata tartalmaz, amelyet a

tanács véleményezése és a miniszter jóváhagyása alá kell terjeszteni.

21. §. A fenti rendelkezések a berlini egyetemre a következő módosításokkal nyernek alkalmazást :

1. Az egyetem a miniszter közvetlen felügyelete alatt áll. Az intézetek, beleértve a szellemtudományi intézetek és a Charitén kívüli klinikák igazgatását, a miniszter megbízásából az adminisztratív igazgató intézi. Az egyetemi kuratorium feloszlattatik. A fenn említett intézeteknek eddig általa ellátott igazgatását az adminisztratív igazgató veszi át. Az eddigi kuratorium többi ügyeit ezentúl a rektor intézi, akit ebben az egyetemi tanácsos támogat. A miniszter és az egyetem közti hivatalos érintkezés közvetlenül (kurátor nélkül) folyik.

2. A szűkebb tanács a rektorból, prorektorból, dékánokból és a választott tanácsstagokból áll. Választás alapján tagjai 2 évre a tanácsnak :

a) minden karnak egy-egy rendes tanára (mindaddig, míg a bölcsészeti kar a szellemi és természettudományokat egyaránt magában foglalja, annak két tanára) ;

b) a főhivatású rendkívüli tanároknak egy választott képviselője ;

c) két, a nem főhivatású rendkívüli és magántanárok által közösen saját kebelükből választott képviselő, akik egyikének rendkívüli tanárnak kell lennie.

3. A bővebb tanács összeállítását és hatáskörét külön rendelet fogja szabályozni.

Az új szervezetnek lényege tehát az egyetemen működő tanároknak és tanácsoportoknak a karokhoz és a tanácshoz való viszonyának újjászervezése. Ez a viszony a multban az oktatás és kutatás hagyományos fő szakmáinak képviselőire volt alapítva, akik számára költségvetésileg rendszeresített rendes tanszékek voltak. Ennek következtében a nem rendes és magántanárok szakmai és személyes jelentőségüknek megfelelő képviseltetéshez nem jutottak. Ehhez járult, hogy valamely szakma képviselőének hiánya némelykor nem az illető szak-, vagy az illető személyiség kisebb jelentőségéből, hanem abból származott, hogy takaré-

kosságból részére csak rendkívüli tanszéket szerveztek. Ez az állapot a tudomány állásának nem felelt meg. Ezért kellett megváltoztatni.

Új kategória az eddigi főhivatású rendkívüli tanárok mellett a nem főhivatású (címzetes) rendkívüli tanárok csoportja, akikké érdemes magántanárok fognak kineveztetni. Viszont magán- és rendkívüli tanároknak tiszteletbeli rendes tanárokká való kinevezése a jövőben meg fog szűnni. A tantestületnek tagjai csak fokozatosan lesznek ezekbe az új csoportokba kinevezhetők. Átmenetileg a régi és új kategóriáknak egyaránt vannak képviselői.

A nem rendes tanárok jogállásának emelésén kívül tehát, mely fenn kifejezést nyer, legfontosabb újítás helyzetükben a promotióban és az intézetek használatában, szemináriumi gyakorlatok tartásában való részvétel.

A porosz egyetemeken ez idő szerint működő tanszemélyzet a következőképen oszlik meg :

Az egyetem	Rendes tanárok		Rendkív. tanárok		Tiszteletbeli tanárok			Magántanárok	Meghívott előadók	Lektorok	Összesen
	rendes tanszéken	ad personam	főhivatásnak	címzetesek	rendesek	rendkívüliek	új rendszertiek				
1. Berlin	127	20	74	182	28	—	19	105	8	28	591
2. Bonn	66	17	61	13	—	—	—	43	3	8	211
3. Breslau	65	27	6	45	9	1	1	48	10	8	220
4. Göttingen	64	23	5	26	8	—	1	33	11	8	179
5. Greifswald	44	17	5	8	2	—	—	19	1	6	102
6. Halle	55	18	11	28	11	—	3	33	7	19	185
7. Kiel	48	20	8	28	4	—	1	27	13	8	157
8. Königsberg	53	20	4	39	3	—	—	20	11	11	201
9. Marburg	48	19	2	22	—	—	10	24	3	4	132
10. Münster	51	17	3	12	—	—	8	28	15	9	143
11. Frankfurt	58	15	3	43	13	2	7	53	37	7	238
12. Köln	46	2	1	18	—	—	13	38	24	7	147
13. Braunsberg	9	—	—	2	1	—	—	—	1	—	13
14. Düsseldorf	11	—	—	9	—	—	—	6	2	—	28
Összesen :	547	215	129	523	92	3	63	477	146	123	2318

Az egyetemekkel szemben való állami felügyelet gyakorlását eddig többnyire a tartományok főnökei, vagy más magasállású tisztviselő mellékhivatásként látták el. A minisztérium ügykörének továbbmenő decentralizálása érdekében újabban főhivatású egyetemi kurátori állások szerveztettek, akiknek hatásköre, melyre nézve eddig rendszeres szabályzat nem volt, hanem csak szokásjog alakult ki, jelentékenyen bővült. Az egyetemekre vonatkozó utalványozási jogot is egész terjedelemben ezek gyakorolják. A berlini egyetem jogállása e téren privilegizált. Nincs kurátora, hanem csak adminisztratív igazgatója, akinek jogköre a kurátorétól főleg abban különbözik, hogy tanulmányi és személyi ügyek nem mennek a kezén keresztül, míg a kurátor minden ügyben, tehát még meghívási ügyekben is, a minisztérium és az egyetem közt áll.

Az eddigi főhivatású egyetemi bíró állása minden egyetemen megszűnik. Helyébe rendszerint a magasállású bírák sorából kinevezett egyetemi tanácsos kerül, akinek ez csak mellékhivatása. Akadályoztatása esetén a jogi karnak valamely tagja helyettesíti. Az egyetemi bírónak jellegzetes ügyköre volt az, hogy az ifjúság fegyelmi ügyeiben szerepelt. De vádló, vizsgálóbíró és ítélőbíró volt egy személyben, ami nem volt fenntartható. Az egyetemi tanácsos az ifjúság fegyelmi jogának új szabályozása következtében csak a vádló szerepét tölti be.

A berlini egyetemen különleges helyzet van annak következtében, hogy a Charité kórház-alapítványnak, mely a klinikák legnagyobb részét építette és fenn tartja, külön adminisztrációja van. Ez az alapítványi autonómia azonban az egyetemmel oly módon volt összeegyeztethető, hogy tanulmányi és gazdasági szempontból egyaránt megelégedésre működik.

Az egyetemi ifjúságnak a forradalmak alkalmával megnyilvánult és az egyetem céljával és szellemével összeegyeztethető kívánságai azóta mind elhallgattak és az ifjúság mostani megszervezése és az egyetem alkotmányában való intézményes részesítése a közérdeknek annyira megfelelő, hogy az az eddigi állapottal szemben javulásnak tekinthető.

Az egyetemek nagy tanácsának összeállítására vonatkozólag időközben kiadott rendelet alapján a szűkebb és bővebb tanácsnak összeállítása a porosz egyetemeken a következő :

Az egyetem	A szűkebb tanácsban			A bővebb tanácsban			
	rendes	rendkív.	magán-	rendes	nem rendes	(összes nem rendes tanárok)	az összes tagok száma
	t a n á r			tanárok			
1. Berlin _ _ _	11	2	1	147	73	(408)	220
2. Bonn _ _ _	13	1	1	83	41	(124)	124
3. Breslau _ _ _	13	1	1	92	46	(110)	138
4. Göttingen _ _	12	1	1	87	43	(73)	130
5. Greifswald _ _	11	1	1	61	30	(34)	91
6. Halle _ _ _	12	1	1	73	36	(86)	109
7. Kiel _ _ _	11	1	1	68	34	(68)	102
8. Königsberg _ _	11	1	1	73	36	(67)	109
9. Marburg _ _ _	13	1	1	67	33	(58)	100
10. Münster _ _ _	11	1	1	67	34	(51)	102
11. Frankfurt _ _ _	12	1	1	73	36	(121)	109
12. Köln _ _ _	11	1	1	48	24	(70)	72

Az egyetemek a most tárgyalt új alapelveknek megfelelően átdolgozták szabályzataikat és azokat felterjesztették a közoktatásügyi minisztériumba. Az új szabályzatok most vannak feldolgozás, illetve jóváhagyás alatt.

A porosz műegyetemekre nézve szintén az idézett államminisztériumi határozat alapján kiadott új szervezeti szabályzat legfőbb újításait (karok és külső intézetek létesítése) fenn már ismertettük. A műegyetemeknek nincs kurátoruk, hanem azok ügyeiket saját szerveikkel, a miniszter közvetlen felügyelete alatt intézik. A műegyetem szervezetében egyébként a nem rendes tanárok ugyanolyan szerephez jutottak, mint a tudományegyetemeken.

Poroszország és a többi szövetséges államok felsőoktatásügyében, melyet autonóm hatáskörben intéznek, a kívánatos egyöntetőség biztosítására különböző szervek alakultak. Már több, mint 20 év óta évenként kétszer-háromszor összeül

az ú. n. Hochschulkonferenz, amelyen a különböző kormányok szakreferensei találkoznak. Ez az intézmény nagyon jól bevált. Évenként egyszer találkozni szoktak a főiskolák rektorai a Rektorenkonferencon. Végül megalakult a Verband der Deutschen Hochschulen, amely az egyetemek és műegyetemek közös ügyeinek érdekében tart együttes üléseket.

A fenn ismertetett reformok tekintetében is megvolt a kölesönös kapcsolat és innen van, hogy az egyes szövetséges államok reformjaiban az uralkodó világnézeti és politikai különbségek ellenére is több-kevesebb rokonság található. A Poroszország utáni legnagyobb szövetséges állam Bajorország, az egyetem szervezetében általában a poroszországiaknak megfelelő reformokat léptetett életbe. Ott is megvan a tanácsnak nem rendes tanárokkal való kiegészítése, a rectornak az összes rendes és nem rendes tanárok (magántanárok) által való választása, a facultásoknak szűkebb és bővebb karra való osztása stb.

A müncheni egyetemnek alapítványi vagyona is van, amelyet az a mindenkori rektorból és három év tartamára választott négy rendes professzorból álló intézőbizottság útján kezel. Ezek közül minden évben a legrégebben beválasztott kilép, de újra megválasztható. A tapasztalat és állandóság ily módon biztosítva van. Az alapítvány erdő- és mezőgazdasági birtokainak felügyeletét az államtudományi karhoz tartozó egyik erdőgazdasági professzor látja el. Ugyanez az intézőbizottság végzi az egyetem egyéb gazdasági adminisztrációjának ügyeit is.

Egyébként a bajor egyetemek 1913. évi július hó 22-ről kelt szervezeti szabályzatának az 1920. év végén elrendelt reformmal nem módosított rendelkezései érvényben vannak.

III.

Az egyetemi tanulmányi reform.

A porosz kormány nem hunyt szemet az előtt a tény előtt, hogy az egyetemek fontossága a közvélemény szemében a XIX. század eleje óta sokat hanyatlott.¹ Az egyetem akkor irányító befolyású volt a nemzetre, míg ma tekintélye és hatása egyaránt rendkívül csökkent. Az egyetemekkel szemben támasztott reformigények forrása is jórészt ez a felismerés.

Az egyetem szelleme egészséges. A kutatás és a tiszta tudomány szelleme tovább él. A hibák tehát másutt vannak. A változás lényegét kutatva, azt abban találják, hogy a mai műveltség demokratikus, az egyetem jellege pedig nyilvánvalóan arisztokratikus.

A hibák kiküszöbölését a kormány azon az úton kereste, hogy az egyetemet az egész közoktatásügyi reformot irányító egységes nevelési rendszer keretébe beillesse. Az Einheitschule alatt két eszmének megvalósítását értik. Az egyik pedagógiai és azt jelenti, hogy mindenkinek azokat a műveltségi javakat biztosítsák, amelyek iránt fogékony, hogy ezáltal a nemzet összes erőinek kifejlődését és megfelelő helyen való célszerű felhasználását biztosítsák, ezzel a széjjelválasztó korlátokat lerombolják s a közösség eszméjét is erősítsék. A másik eszme szociális, és azt jelenti, hogy minden gyermeknek ugyanarra a műveltségre és nevelésre van joga és ezért az iskolaszervezetben az osztálykülönbségeket előmozdító típusokat (pl. a középiskolába előkészítő külön iskolákat) megszüntessék és így a *Volksgemeinschaft*tá való nevelést előmozdítsák. Az egyetemet is, mint a rendszer betetőzését kell az Einheitschuleba beiktatni és ezáltal a múlt század közepe óta kifejlődött izoláltságát megszüntetni.

A közoktatásügyi kormánynak e tekintetben nagy óvatossággal kellett eljárnia. Az volt a cél, hogy az egyetem kapuit az arra érdemesek előtt több eddigi akadály elhárításá-

¹ L. Becker i. m. és Otto Boelitz, jelenlegi porosz közoktatásügyi miniszter: *Das preussische Bildungswesen*. 1924.

val megnyissa, de viszont útját állja annak, hogy a műveltség utáni vágy árja olyan egyéneket viessen be az egyetemre, akik annak színvonalával és hivatásával nem férnek össze. Ebben az irányban több intézkedés történt.

Így 1919 szeptemberében átmenetileg, addig, amíg a tanítóképzés kérdése végleges rendezést nem nyer, különleges feltételek mellett a népiskolai tanítókat is bizonyos egyetemi tanulmányokra felvették. Ez a kérdés azonban még nincs megoldva. Azonkívül az egyetemre és műegyetemre más utakat is megnyitottak, így a frankfurti és kölni közgazdaság- és társadalomtudományi karon olyanok számára, akiknek nincs teljes kilencosztályú középiskolában nyert érettségi bizonyítványuk, pótérettségi vizsgálatot vezettek be. A műegyetemre pedig különböző technikai szakiskolák tehetséges elvégzőinek tették az 1922-ben kiadott rendelettel az átlépést lehetővé. Végül a legnagyobb jelentőségű kísérlet az, hogy egy 1923 áprilisában kiadott rendelettel kiválóan tehetséges embereknek érettségi bizonyítvány nélkül is megengedték az egyetemre lépést. Az általános tudás bizonyos fokár kívül a választott tudományos tanulmányok előfeltételül szükséges szakismeretet okvetlenül megkívánják. Azonkívül a jellem és arravalóság különös jelül tekintik, ha a pályázó eddigi hivatásában kiválóan elismerésre méltó eredményt mutatott fel. Az egyetemre való felvételét sem magának a folyamodónak, hanem valamely annak megítélésére alkalmas személynek kell kérnie. A felvételtől felügyelet mellett készített írásbeli dolgozat és szóbeli colloquium alapján egy, a berlini egyetemen alakított bizottság dönt, amelyben a minisztérium kiküldöttei is részt vesznek. A felvétel, amely tehát csak kivételes esetekben lehetséges, csak meghatározott szakra, vagy szervesen összefüggő szakok meghatározott csoportjára történhetik.

Az egyetemi pædagogiai reformot az 1919 május 17-én kiadott miniszteri rendelet szintén érinti. Az egyetem Humboldt ideje óta elsősorban kutató feladatokat tűzött maga elé. Elsősorban tehát tudósokat kíván képezni. Az egyetem azonban egyúttal a tudományos hivatásokra kiképző intézmény is. Hallgatóiknak túlnyomó százaléka sohasem fog az

életben kutató munkát végezni, hanem practikus hivatására kell kiképztetését az egyetemen megszereznie. Az egyetemi tanárok gyakran elfelejtik, hogy az egyetemnek mind a két feladatot el kell látnia és hogy a két feladat különböző módszert kíván. A kutató munka a tudomány függetlenségét élvezzi. Az igazi tudomány változatlan céljai mellé azonban idő és hely szerint változó és azoktól függő pædagogiai feladatok járulnak azáltal, hogy a legkülönbözőbb hivatások betöltői itt nyerik kiképzésüket. Ennek következtében a kormány beleszólási joga vitán felül áll. A kutatás és tudomány szabadságát tehát az nem veszélyezteti, ha az állam azzal törődik, hogy a leendő alkalmazottainak kiképzésében alkalmazott módszerek lépést tartanak-e a haladó idő változott igényeivel.

A pædagogiai reform tehát szintén szükséges, e téren azonban a megoldások különböző fokig jutottak. A böcsészeti és természettudományi tanulmányok reformja még függőben van, s azzal a középiskolai reform befejezését akarják bevárni. A jogi oktatás reformja az eddigi hat semesterre terjedő tanulmányi idő alatt nem oldható meg, mert a tanulmányi és a vizsgarendben a közgazdaságtudományi tárgyakat, valamint a perjogi practikus kiképzést nagyobb figyelemben kívánják részesíteni. Viszont az államtudományi képzés kérdése a tanulmányi időnek 1923 februárjában hat félévről nyolcra való meghosszabbításával megoldást nyert. A közgazdászti képesítő-vizsgát, melyet hat félév hallgatása után közgazdasági és jogi tárgyakból, tanárokból és gyakorlati emberekből alakított bizottságok előtt kell letenni, szintén szabályozták és a közgazdasági doctorátust is megállapították.

Az orvostudományi oktatás reformját a porosz kormány a többi német állammal egyetértésben tervezi. Ez is azonban, épúgy, mint a jogi oktatás reformja, csak a tanulmányi idő meghosszabbításával volna megoldható, ez pedig ez idő szerint szociális okokból nem vihető keresztül. Főleg az utóbbi évtizedekben kifejlődött tudományszakoknak az eddiginél megfelelőbb hangsúlyozása volna e téren kívánatos.

A mezőgazdasági és erdőgazdasági tanulmányok tarta-

mát az érdekelt társminisztériummal egyetértésben hat félévre terjesztették ki. Egyúttal megkapták a mezőgazdasági és erdőgazdasági főiskolák a doctoravatásnak és az utóbbiak az eddigi igazgató helyébe rektor választásának a jogát is.

A közgazdaság- és a társadalomtudományi karok létesítése jó alkalmul szolgál a kereskedelmi irányú szakoktatás újjászervezésére is, ami a kereskedelemügyi minisztériummal egyetértésben folyamatban van. A kereskedelmi akadémiák eddigi négy félévi tanulmányi ideje elégtelennek bizonyult és annak is hat félévre való kiterjesztése van tervben. Bizonyos körök a kereskedelmi főiskolák számára a doctoravatás jogát is kívánják. Ezt azonban a porosz közoktatásügyi kormány nem tartja megadhatónak, ellenben szívesen kész arra, hogy az egyetemek promotiós szabályzatainak kiegészítésével a kereskedelmi főiskolákról a doctori fok elnyerése céljából az egyetemre való áttérést megkönnyítse.

A műegyetemeken a közgazdasági tudományok behatóbb művelése, valamint az általános képzést adó tárgyak óraszámának felemelése a cél. Poroszországban a vizsgarend is jelentékeny változáson ment át, és az új rend a hallgatóknak választási szabadságot ad azoknak a szaktárgyaknak kiválasztására, amelyekből vizsgázni óhajtanak, természetesen azon feltétellel, hogy a kar véleménye szerint a kiválasztott tárgyak kerek tanulmányi egységet alkossanak. A műépítészektől és építőmérnököktől is megkívánják a kötelező gyakorlati tevékenységet. A vizsgálati rend megváltoztatásával egyúttal azt is lehetővé tették, hogy a matematika- és természettudományi szakos középiskolai tanárok egész kiképzésüket a műegyetemen szerezhessék meg. A müncheni műegyetem új tanulmányi rendje most van kidolgozás alatt.

Új tanszékek szervezése többfelé szintén előfordul, úgy, hogy a kormányok változatlan gonddal töreksenek arra, hogy az egyetemek színvonalát a hagyományos magasságon tartsák és a tudomány haladásával, valamint a gyakorlati élet igényeivel, amennyire csak az állam anyagi helyzete megengedi, lépést tartsanak.

IV.

A Kaiser Wilhelm Gesellschaft működése.

A Kaiser Wilhelm Gesellschaft alakítása 1910-ben abból a célból történt, hogy Németország azt a tudományos tekintélyét, amelyet az utóbbi időben Anglia, Amerika és Franciaország tudományos kutatóintézetek szervezése útján veszélyeztettek, megtartsa. Harnack Adolf, a porosz tudományos akadémia elnöke, a társaság alapítására vezető emlékiratában a tudományos kutatóintézetek létesítését Humboldt Vilmosnak eszméiből vezette le. Az ő egyetem-alapító munkásságának két alapelve volt :

1. a kutatásnak és az oktatásnak a legszorosabb kapcsolatban kell lenniök ;

2. a tudomány teljes és biztos üzeme a tudományos akadémiákon, egyetemeken és viszonylag önálló kutatóintézeteken nyugszik. Ez utóbbiaknak szerinte bizonyos önállósággal az akadémiák és egyetemek közt kell helyet foglalniok. Humboldt idejében ilyen kutatóintézetek közül még csak a fűvészkert, a csillagvizsgáló-intézet és a királyi könyvtár jöhettek szóba, a Kaiser Wilhelm Gesellschaft megalapítása azonban sokkal nagyobb arányú és számos más intézmény létesítésére vezetett. Ez a társaság, amely a forradalmi idők alatt és óta is változatlanul megtartotta fejedelmi alapítójának nevét, ma is Harnack Adolf elnöklete alatt működik s alelnöke dr. Schmidt-Ott volt porosz cultusminiszter, a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnöke. Ügyvezető igazgatója dr. Glum. (Berlin C. 2. Schloss Portal 2.)

Ez idő szerint a következő intézetek vannak működésben és igazgatóik a következők :

1. Kaiser Wilhelm Institut für Biologie. Berlin-Dahlem, Boltzmannstrasse. Igazgatói dr. Correns és dr. Goldschmidt.

2. K. W. Institut für experimentelle Therapie und Biochemie. Berlin-Dahlem, Thiel-Allee 69—73. Igazgatói dr. Wassermann és dr. C. Neuberg.

3. K. W. Institut für Arbeitsphysiologie. Berlin N. 4., Invalidenstrasse 103. a. Igazgatója dr. Rubner.

4. K. W. Institut für Hirnforschung. Berlin W. 35., Magdeburgerstrasse 16. Igazgatója dr. O. Vogt.

5. Hidrobiologische Anstalt der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft in Plön (Holstein). Igazgatója dr. A. Thienemann.

6. K. W. Institut für Chemie. Berlin-Dahlem, Thiel-Allee 63. Igazgatója dr. Stock.

7. K. W. Institut für physikalische Chemie und Elektrochemie. Berlin-Dahlem, Faradayweg 4—6. Igazgatója dr. Haber.

8. K. W. Institut für Kohlenforschung. Mülheim a. d. Ruhr. Igazgatója dr. Franz Fischer.

9. Schlesisches Kohlenforschungsinstitut der K. W. Gesellschaft in Breslau. Alapította a Fritz v. Friedländer-Fuld-Stiftung. Igazgatója dr. Fritz Hofmann.

10. K. W. Institut für Eisenforschung. Düsseldorf, Gerhardstrasse 135. Igazgatója dr. Körber.

11. K. W. Institut für Metallforschung. Berlin-Lichterfelde. Unter den Eichen 76/78. Igazgatója dr. v. Moellendorff.

12. K. W. Institut für Faserstoffchemie. Berlin-Dahlem, Faradayweg L. 6. Igazgatója dr. R. O. Herzog.

13. K. W. Institut für Lederforschung. Dresden-A. Wielandstrasse 2. Igazgatója dr. Bergmann.

14. K. W. Institut für Physik. Berlin W. 30., Haberlandstrasse 5. Igazgatói dr. Einstein és dr. v. Laue.

15. Aerodynamische Versuchsanstalt der Kaiser Wilhelm-Gesellschaft. Göttingen, Böttingerstrasse 8. Igazgatója dr. Prandtl.

16. K. W. Institut für Deutsche Geschichte. Berlin W. 8., Wilhelmstrasse 63. Igazgatója dr. Kehr, az állami levéltár igazgatója.

17. Deutsches Entomologisches Institut. Berlin-Dahlem, Gosslerstrasse 20. Igazgatója dr. Horn.

18. Bibliotheca Hertziana. Róma, Palazzo Zuccari. Igazgatója dr. Steinmann.

A társaság már több mint 10 évi működésre tekinthet vissza. A megalapításakor összegyűlt összeg nem volt értékében fenntartható. A társaság azonban mégis tudta biztosítani a háború alatt és az óta is intézeteinek működését, sőt több

intézet (8—13. számúak) már a háború után jött létre s részben új épületet is kapott. Ez részben az állam hathatós támogatásának, részben pedig annak köszönhető, hogy olyan intézetek fenntartására, amelyek az ipar valamelyik ágának számára gyakorlati jelentőségűek, az ipari érdekeltség részvételével külön egyesületeket alakítottak. Ezeknek külön alapszabályaik vannak, pl. a K. W. Institut für Faserstoffchemie-nek. Ezt a selyem- és szövőipar képviselői a K. W. Gesellschafttal együttesen tartják fenn. Az e célra alapított egyesület kuratóriumában az érdekeltség képviselői is részt vesznek, mellette azonban tudományos tanács is alakul abból a célból, hogy az intézetnek a tudomány többi szervezeteivel való kapcsolatát biztosítsa, az intézetet fontos tudományos kérdésekben tanáccsal ellássa és az igazgatót az általa tervezett munkák elvégzésében támogassa. Az igazgató, aki az intézet vezetését a társasággal kötött szerződés alapján veszi át, az alapszabályok szerint teljesen szabad az intézet célja által megállapított határok közti tudományos munkásságának kifejtésében. Különösen nincs semmiféle korlátozásnak tudományos témáinak és munkáinak kiválasztásában és végrehajtásában alávetve. Az intézet tudományos tagjainak és vendégeknek (önálló tudósoknak) felvétele, főleg a tudományos kutatás céljára esetleg rendelkezésre álló munkahelyeknek odaítélése tárgyában a kuratórium az igazgatóval egyetértésben határoz. Ebben azonban az intézet igazgatójának természetesen döntő szava van.

A K. W. Institutok a tudományos nagyüzem mintaszerű műhelyei. Igazgatóik szakmájuk legjelesebb képviselői közül valók, akik rendszerint tanszékről jönnek és némelyik oda vissza is tér. Nagyrészüik Nobel-díjat nyert. Az intézetbeli munkásságuk alatt azonban minden oktatási munkától teljesen fel vannak mentve. Tudományos kutatásaiknak anyagi előfeltételeit a társaság még a háború alatt is csaknem változatlanul tudta biztosítani.

Az intézetekben felvételt nyerő fiatal tudósok nemcsak tudományos munkájuknak lehetőségét, hanem kitérőt is kapnak ebben a környezetben. Kívánatos volna, hogy a magyar tudós succrescentia legtehetségesebb tagjai ezen az

iskolán szintén átmenjenek. Ennek megvan a lehetősége jogilag azért, hogy az intézetek igazgatói tudományosan kellően képzett és az ottani eredményes munkára biztosítékot nyújtó tudósokat vendégül, esetleg assistensül több évre is felvehetnek és szoktak is felvenni. Az anyagi kérdés megoldását pedig a legfontosabb dahlemi intézeteknél nagyon megkönnyíti a magyar állam által Berlinben szervezett és dr. Gragger Róbert berlini egyetemi ny. r. tanár igazgatása alatt álló Collegium Hungaricum (NW. 6. Marienstrasse 5.) amelyben a kutatók elhelyezést nyerhetnek, míg Dahlemben az egyik intézetben közös menzán kapnak ellátást, ami lehetővé teszi, hogy az egész napot az intézetbeli munkára fordíthassák. A magyar tudománypolitikának nagy sikere volna, ha a német tudományos körökkel úgy is meglévő értékes összeköttetéseinket felhasználva, sikerülne azt a lehetőséget megszervezni, hogy fiatal magyar tudósok a K. W. Intitutumokba időnkint felvételt nyerjenek és ezáltal abba a helyzetbe jussanak, hogy a külföldi tudomány legjava embe-reivel esetleg egész életükre szóló kapcsolatot létesíthessenek, ami nemzeti szempontból is nagyfontosságú.

V.

A Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft.

Ez az intézmény (Berlin C. 2., Schloss, Portal 3.), mely 1920 októberében alakult abból a célból, hogy a német tudományt a háború utáni gazdasági válság miatt fenyegető összeomlástól megóvja, mostanában adta ki harmadik évi jelentését. Ma főleg három bizottságban végzi legfontosabb munkáját. Az egyik a külföldi könyvcseré és külföldi folyóiratok beszerzésének feladatát ellátó *könyvtári bizottság*. A másik a német folyóiratok és tudományos munkák körüli anyagi nehézségek elhárításával foglalkozó *kiadóbizottság*, a harmadik pedig a tudományos kutatásokhoz szükséges műszerek, gépek, nyersanyagok szétosztásával foglalkozik. Ez a bizottság azonkívül igyekszik útisegélyek és egyes nagyobb külföldi kutatóvállalkozások, ásatások stb. támogatásával is előmozdítani a tudomány művelését.

Mivel működése nemcsak Poroszországra, hanem országhatárookra való tekintet nélkül az egész birodalomra kiterjed, az anyagi eszközöket az ipar és kereskedelem részéről nyújtott támogatáson felül főképpen a birodalomnak segélyéből kapja. A nemzetgyűlés mindig megértéssel gondoskodott támogatásáról. Az 1924. költségvetési évre 3.000.000 arany márkát szavazott meg erre a célra. A Notgemeinschaft ennek a segélynek $\frac{1}{3}$ -át a könyvtári bizottságnak, $\frac{1}{3}$ -t pedig a kiadóbizottságnak utalja ki, s a harmadik rész szolgál a Notgemeinschaft administrációjának, portókölségeinek és egyéb céljainak fedezésére.

Mint a felsorolt tevékenységből kitűnik, a Notgemeinschaft működésének megfelelő tevékenység nálunk is folyik, szervezetiesen azonban megoszlik három szerv között. Az egyik a Gyűjteményegyetem kebelében szervezett Orsz. Könyvforalmi és Bibliographiai Központ, mely a nemzetközi könyveseret és a külföldi tudományos könyv- és folyóiratbeszerzést bonyolítja le. A másik a Tudományos Társulatok és Intézmények Orsz. Szövetsége, mely a tudományos kiadványok előállítását és megjelenésük elősegítését támogatja és e tekintetben a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal szoros kapcsolatban van. A harmadik a Felsőoktatásügyi Egyesület tudománymentő bizottsága, mely a rendelkezésére álló anyagi eszközök keretében tudományos munkálatok és tanulmányutak elősegítésére gépeket, műszereket adományoz és segélyeket, ösztöndíjakat oszt ki. A mi szervezetünk előnye a Notgemeinschafttal szemben abban látszik, hogy míg az utóbbi neve szerint is átmeneti alakulatként jött létre, addig nálunk a Bibliographiai Központ és a Tudományos Társulatok Orsz. Szövetsége állandó alakulatok, amelyek intézményesen gondoznak olyan tudománypolitikai szempontból nagyfontosságú területeket, amelyek e gondozás nélkül a tudomány kárára sorvadnának.

Sajnos, egy téren nem tudunk a Notgemeinschafttal lépést tartani, s ez az, hogy annak a tudomány egyes ágai számára nagyértékű alapítványai vannak, így különösen a német vegyi iparnak a Justus-Liebig társaság, valamint a japán Hoshi által szintén az ipari kutatás részére tett nagy-

fontosságú alapítványok. Ezenkívül az amerikai Rockefeller-alapítvány, az orvostudomány részére nyújtott támogatást is a Notgemeinschaft útján szokta felosztani.

*

A német tudomány, amely vezetett a háború előtt, nem hajlandó nagy hazugmányairól és vezetőszeréről lemondani. Kormány és társadalom, egyes tudósok és tudományos intézmények egyaránt nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy a kutatás és felsőoktatás terén leküzdjék azt az elmaradást, amelyet a háború okozott. Tudják és hisznek benne, hogy vezetésre vannak hivatva.

Ausztriában.

I. Tudományos életünk mai válságos helyzetében külföldi tanulságokat keresve, Ausztria példája különös figyelmet érdemel, mert nemcsak hasonló katasztróhával került ki a háborúból, hanem a talpraállás során az is a népszövetségi szanálás útját járja.

A kérdéseknek főleg három csoportja áll hozzánk legközelebb.

1. Milyen állapotban maradtak az egyetemek és főiskolák az összeomlás és Ausztria feldarabolása után? Milyen a helyzetük ugyanebben az időben a tudományos társulatoknak és a többi tudományos intézeteknek? Mik a hivatalos kultúrpolitikának ezekben a kérdésekben az összeomlás óta követett szempontjai?

2. Milyen hatásai vannak a kormányzatra és közigazgatásra az 1922. év novemberében megindult szanálási akciónak?

3. Mi a helyzet a főiskolákon a bel- és külföldi zsidóság tekintetében?

Végül ily tanulmányok során felmerül némely részletkérdés, amelyek felderítése melléktermény.

II. A felsőoktatás helyzete a következő:

Ausztriának mai területén három egyeteme maradt: Bécsben, Grázban és Innsbruckban. Két műegyeteme: Bécsben és Grázban. Bécsben van azonkívül a Hochschule für Bodenkultur három szakosztállyal, még pedig mezőgazdasági, erdő-

gazdasági és technikai szakosztállyal. Bécsben van állatorvosi főiskola, mely az összeomlás óta elvesztette katonai jellegét és most szintén a közoktatásügyi minisztérium, végül Leobenben bányászati főiskola, amely a kereskedelemügyi minisztérium alá tartozik.

E főiskolák közül a bécsi egyetemhez ötödik facultás-ként hozzácsatolták a korábban önálló evangélikus teológiai kart, és azonkívül van Salzburgban az 1619-ben alapított, de 1810-ben megszűnt egyetem maradványaképpen önálló katolikus teológiai facultás.

A főiskolák szükségességéről a vélemények különbözők. A bécsi tudományegyetem tanárai a két vidéki egyetemet, a bécsi műegyetem tanárai a grázi műegyetemet tartják feleslegesnek, mondván, hogy az államnak inkább kevesebb egyetemet kellene a tudomány minden igényvének megfelelően fenntartani, mint többet hiányos felszereléssel. Ezzel szemben illetékes helyen rámutatnak arra, hogy különböző politikai befolyások miatt az egyetemek számának csökkentése úgy sem lehetséges. Grázra pl. a német nemzeti párt, Innsbruckra pedig a keresztényszocialista párt örökös féltékenyen. A salzburgi, tényleg felesleges teológiai facultás megszüntetéséről pedig, mint hallottam, azért nem lehet szó, mert Seipel Ignác, a jelenlegi szövetségi kancellár, aki általános tekintélynek örvend, ottani professzor volt. Azonkívül arra is rámutattak, hogy mivel a bécsi egyetemen az elzsidósodás veszedelme, mint az alábbi adatok is mutatják, nincs kizárva, nemzeti szempontból kívánatos a vidéki egyetemek fenntartása.

Jellemző a politikai viszonyokra a következő: az egyetemek és a minisztérium közt középfokú hatóságként mindig a tartományi helytartóságok szerepeltek. A minisztérium maga adminisztratív ügykört alig is tartott meg az egyetemek tekintetében, az összes személyi és a legtöbb dologi kiadás utalványozása és elkönyvelése is a helytartóságok hatáskörébe tartozik. Az összeomlás óta azonban az az alkotmányjogi változás állt be, hogy Bécs városa kivált Alsóausztria tartományból és önálló szövetségi állam lett. Ezáltal azonban az alsóausztriai helytartóságnak a bécsi egyetemekre vonatkozó hatásköre átszállott volna a községi hatóságokra. Mi-

vel pedig Bécs képviselőtestülete és hatósága erősen vörös szocialdemokrata irányu, a változatlanul conservatív és német nemzeti gondolkodású központi hatóság nem volt hajlandó az egyetemeket a kezébe adni, hanem új középfokú szervezet létesítettek, a *Verwaltungstelle der Wiener Hochschulen-t*, mely a minisztérium épületében van elhelyezve és átvette az alsóausztriai helytartóságnak a bécsi főiskolákra vonatkozó egész hatáskörét. Nincs is külön szervezett szabályzata, hanem feltűnés nélkül hallgatólagos jogutóda lett a helytartóságnak.

Az egyetemek fejlesztése terén utóbbi időben a következők történtek: a bécsi tudományegyetemen két szeminárium létesült a bölcsészeti karon, amelyek közül a nagyobb Dopsch Alfréd történésznek gazdaságtörténeti szemináriuma. Ez 1922-ben létesült azért, mert Dopsch a berlini egyetemtől, majd később a müncheni egyetemtől kapott meghívást és csak azzal a feltétellel volt hajlandó Bécsben maradni, ha önálló szemináriumot állítanak fel részére és fizetése a tanárok részére mindenkor megállapított legmagasabb illetményt jelentékenyen meghaladja. Mindkét kívánságot teljesítették, utóbbit azonban csak a pénzügyminiszterrel való személyes tárgyalása után.

Az orvosi karon az *Allgemeines Krankenhaus*ban, részben II. József császár idejéből való épületekben, elhelyezett klinikák elég primitívek. Különösen jellemző a nagyhírű Eiselsberg professzornak egészen igénytelen tanári szobája. Az újabb klinikai telep modern és ízléses, de az is már a háború előtt készen volt. A háború óta klinika nem épült, csak egy fűtőház.

Az elméleti intézetek közül több jól elhelyezett intézet van a IX., *Währinger Strasse* 13. szám alatt, köztük *Hochstätter* tanárnak nagy anatómiai múzeummal ellátott anatómiai intézete. De ehhez az épülethez csatlakozva a IX., *Schwarzspanier Strasse* 17. sz. alatt 1921-ben, tehát már a háború után készült el egy épület, amelyben 6 elméleti intézet nyert elhelyezést. Közülük különösen a *Schaffer* professzor vezetése alatt álló *Histologisches Institut* a legnagyobb, amely taneszközökkel és a tudományos kutatáshoz szükséges készülékekkel bőven fel is van szerelve és egy hatal-

mas, világítás tekintetében is mintaszerűen megoldott dolgozó teremmel van nagyszámú hallgató befogadására ellátva.

A bölcsészeti karon a természettudományok részére szintén a Währinger Strassen hatalmas épület készült, de azt csak a physikai intézetek tudták a háború előtt elfoglalni, míg az épülettömb másik fele, mely a kémiai intézetek és tanszékek befogadására van rendelve, most van munkában és a közel jövőben fognak oda átköltözni. A háború előtt elkészült kísérleti physikai intézet (Lecher professzor) tágas, ízléses és gazdagon felszerelt és e tulajdonságaival kitűnő példája a modern intézetnek. A kémiai részek felszerelése aligha fog sokkal mögötte maradni.

A bécsi műegyetem már a háború előtt fejlesztésre szorult volna és készen is volt a terv, amely szerint a város szélén, a lainzi parkban hatalmas új telep létesült volna. Ezt a tervet el kellett ejteniök és helyette a Karlsplatzon a régi műegyetem közelében a volt cs. és kir. hadiiskola épület-tömbjét adták át a műegyetem terjeszkedése céljára. Ez négy utca által határolt, 9 udvarral rendelkező hatalmas épület-tömb. Itt rendezték be a kémiai facultásnak 5 intézetét az egyik épületben és a többi épületrészek átalakítása, technológiai műhelyek felállítása, gyárkéménnyel bíró központi kazánház építése stb. most vannak folyamatban.

A műegyetem harmadik része a szintén közelben fekvő hatalmas elektrotechnikai intézet.

A volt hadiiskola épületében elhelyezést nyerő intézetek valamennyien teljesen új intézetnek tekinthetők, mert egészen szűk helyre összeszorítva léteztek csak korábban és számottevő felszerelésük sem volt. Ma például az elemző kémiai intézet úgy van berendezve, hogy 11 assistense van és 200 hallgató dolgozhatik egyszerre a munkatermében. Ennek a kémiai facultásnak a kifejlesztése teljesen az összeomlás óta történt és még ma is tart, szemmel látható nagy áldozatokkal. A dékántól hallottam, hogy már több mint 7 milliárd stabil osztrák koronát költöttek rá. A tanárok maguk is megvannak az elhelyezésükkel elégedve s a minisztérium, úgy látszik, szintén szívesen csinálja, mert ezáltal a tervezett új építkezés vált feleslegessé.

A Hochschule für Bodenkultur részére számottevő újabb befektetés nem történt.

A vidéki egyetemek közül az innsbrucki egyetem részére az Inn partján a háború előtt elkészült egyetemi könyvtár mellett új központi épületet emeltek, amelyben az orvosi kivételével az összes facultások helyet találnak, s Grázban a műegyetem részére emelnek, elsősorban az elektrotechnikai intézet elhelyezésére hatalmas, ötemeletes épülettömböt, amely azonban a belső berendezésig még nem jutott el.

Mindez igen nagyarányú fejlesztési tevékenységet jelent, ami annál költségesebb, mert az új intézeteket, ha nem is hiánytalanul, de mindenesetre elég gazdagon, nemcsak az oktatás, hanem a tudományos buvárkodás igényeinek is megfelelően szerelik fel.

A minisztérium az intézeti átalányokat a folyó évben a háború előttinek 200-szorosára emelte, ami ugyan elég alacsony, de ezt ellensúlyozza az a főleg természettudományi intézeteknél jelentékeny összeg, amit évről-évre vagy a társadalom áldozatkészségéből, vagy a saját élelmességük útján, pl. præparatumok készítése és eladása útján szerezni tudnak.

Különösen az orvosi kar klinikáin és intézeteiben érdeklődtem aziránt, hogy az összeomlás óta mennyire voltak mindig ellátva. Azt a választ kaptam, hogy fehérmű tekintetében nehézségeik sohasem voltak. Azonkívül különböző segélyforrások álltak rendelkezésükre. Eiselsberg professzor szó szerint azt mondotta, hogy: «Vom Amerikanischen Roten Kreuz haben wir kolossalviel erhalten. Es hat uns an nichts wesentlichem gefehlt». Báró Pirquet, a gyermekgyógyászat tanára, aki Baltimoreban is volt egyetemi tanár, a Rockefeller-alapítvány bécsi képviselőivel van közeli összeköttetésben és tőle hallottam, hogy a bécsi egyetem azoktól is sokat kapott. Minden klinikán és intézetben érdeklődtem aziránt, hogy mit kaptak ettől az alapítványtól és kisebb-nagyobb, több vagy kevesebb apparátust mindenütt mutattak.

Az orvosi karnak jelentékeny segítséget nyújtanak még a náluk állandóan nagyobb számban lévő továbbképzést kereső amerikai orvosok, akik intézeti tagságukért hatalmas

összeget fizetnek az egyes intézetek igazgatóinak kezéhez, valamint az iparnak a támogatása. Pl. Eiselsberg professzor sebészeti klinikáján most van munkában a korábbi elavult felszerelésű, két szobában elhelyezett Röntgen-felszerelés helyett egy új, négy szobát elfoglaló hatalmas felszerelésnek felállítása. Az egész új felszerelést a Siemens és Schuckert cég ajándékozta, az állam az installáció költségeihez sem járul hozzá, mindössze megengedte a régi készülék eladását és annak árából fedezik az átalakítás költségeit. A cég erre az áldozatkészségre azért hajlandó, mert neki reklám; az amerikai orvosok részéről ez úton szerzett rendelések bőven kárpótolják.

Végül a bécsi tudományegyetem 1924. évi dotatiójának a tudományos munka érdekeit ki nem elégítő keretein túl való felemelését Bosel, a dúsgazdag bankár vállalta, Seipel kancellárnak ez iránt a társadalomhoz intézett beszéde alapján. Bosel adományának terjedelmét 1924. év januárjában még pontosan nem tudták. A tudományegyetem tanárai bejelentették igényeiket, amelyek természetesen nagyrészt phantastikus összegekre szólnak, mert nemcsak a tudományos üzemnek emeléséhez szükséges összegeket, hanem mindazt igényelték, ami a háború kitörése óta beállott elmaradottságnak felszerelések és apparátusok tekintetében való pótlásához szükségesek. A közoktatásügyi minisztérium tölti be a Bosel és az egyetem közti közvetítő szerepét és nemcsak azt reméli, hogy jelentékeny, 20 milliárd osztrák koronánál nagyobb összeget fog a folyó évre adni, hanem azt is, hogy ajándékát későbbi években is megismétli.

A többi főiskolák hasonló mæcénást keresnek és a műegyetemen Castiglione bőkezűségében bizakodnak.¹

III. A tudományos élet egyéb központjai: intézetek, levéltárak, tudományos társulatok stb. iránt érdeklődvén, a közoktatásügyi minisztériumban elsősorban azt kértem, Dopsch professzornak a Nemzetek Szövetsége részére az ausztriai szellemi életnek állapotát ismertető jelentését kaphassam meg. Nagy álmélkodásomra a minisztériumban

¹ Bosel 1924. évi július havában 1 milliárd osztrák koronát adott a bécsi egyetemnek. Adomány senki mástól nem érkezett.

nemcsak, hogy nem volt meg a jelentés, hanem azt nem is ismerték. A körülmény magyarázatát abban kerestem, hogy a tudományos köröknek a minisztériumtól való elzárkózása Ausztriában odáig megy, hogy ebbe a munkába sem vonják be, hogy teljes autonómiáját megóvják. Fölkerestem azonban Dopsch tanár urat is, aki a Nemzetek Szövetségének ausztriai levelezője és ő azt a meglepő magyarázatot adta, hogy a minisztérium mindezzel nem törődik és ők magukra hagyatottságukban kénytelenek többek közt a Nemzetek Szövetségével való kapcsolatot maguk fenntartani. Általában úgy vettem észre, hogy a tudománygyetem előtt a minisztérium különös népszerűségnek nem örvend. A műegyetemen és a Hochschule für Bodenkulturon ezt nem tapasztaltam. Dopsch jelentése a tudományos társulatok és intézmények állapotával behatóan foglalkozik.

A tudományos kiadványok tekintetében csak általános panaszokat hallottam: drágaság, kevés folyóirat stb., de különösen semmit sem emeltek ki.

A közoktatásügyi minisztérium 1923. évi költségvetésében a tudományos vállalatok, társulatok és külföldi congressusokon való részvétel költségeire 210 millió korona van felvéve.

Ugyanabban az évben a bécsi tudományos akadémia támogatására az állami költségvetésben a következő összegek szerepelnek:

Hozzájárulás a pápai nunciatura jelentéseinek kiadásához	K 83,000
Átalánykártérítés a díjtalan nyomtatás jogának megszüntetéséért	350.000,000
Rendkívüli kiadások közt nyomtatási költségekre	377.000,000
Hozzájárulás a fűtés, világítás és takarítás költségeihez .	23.000,000
A Monumenta Germaniae historica kiadásához	470,000
A Thesaurus linguae latinae kiadásához	60,000
Ausztria újjabbkori történetének bizottsága részére ...	60,000

A bécsi tudományos akadémia tehát igen hatalmas állami támogatásban részesül, amely 1923-ban, tehát éppen a szanálási időszak kezdetén, emeltetett fel nagy ugrással erre a hatalmas összegre. Nálunk kb. hasonló összeg szolgál a tudományos kiadványok papírral való ellátására, amely

összeg tehát előreláthatólag a szanálási időszakban is megvédhető lesz.

IV. Az 1922. évi november hó 26-iki ú. n. Wiederaufbaugesetz, a Genfben 1922 október 4-én aláírt megegyezésben foglalt reform és pénzügyi program megvalósítását teszi kötelezővé. Ez a törvény a már korábbi létszámapasztási törvényre támaszkodik, amely az egyetemi tanárokat a létszámcsökkentés alól kifejezetten kiveszi. Ezt interpretáció útján az assistensekre is kiterjesztették. Ennek azonban egy számítási hiba miatt az egyetemekre az a fájdalmas következménye, hogy mivel az egyetemek csökkentendő létszámát egész személyzetük alapján vetették ki, a segéd és adminisztratív személyzetből oly nagy százalékot kellene leadniok, hogy e miatt igen heves harcok vannak.

A reformprogram a közoktatásügy terén még a következő pontokat tartalmazza :

1. a tanszemélyzet óraszámának általános felemelése, a törvényben megengedett legmagasabb óraszámig ;
2. az állami középiskolák számának csökkentése ;
3. a tandíjak jelentékeny emelése a kevésbé fizetni tudó néprétegek messzemenő kimélésével ;
4. az egyetemi tandíjaknak az állam javára való felemelése ;
5. a szövetségi nevelő-intézetek közigazgatásának a legmesszebbmenő takarékoság irányában való reformja és bevételeik fokozása országos rendeltetésük veszélyeztetése nélkül ;
6. a szövetségi költségvetés terhére a tartományoknak népoktatás céljára adható hozzájárulás maximumának megállapítása ;
7. az állami színházak közigazgatásának reformja abban az irányban, hogy azok művészi színvonaluk megtartásával lehetőleg saját bevételeikből tartsák fenn magukat ; amennyiben ez a cél minden lehetséges megtakarítás ellenére sem volna elérhető, meg kell állapítani az állami költségvetés terhére adható évi hozzájárulás maximumát.

E program végrehajtása során az eddigi eredmény a következő :

A minisztériumok számát leszállították 10-ről 7-re. Az

összes minisztériumok keretében a csoportok számát 49-ről 32-re, az ügyosztályok számát 262-ről 182-re. Ezenkívül a segédhivatalokat általánosan reformálták úgy, hogy a segédhivatali személyzetnek 19 %-a vált nélkülözhetővé.

A vallás- és közoktatásügyi tárca 1924. évi költségvetési előirányzata szerint Ausztriának van 8 főiskolája, 98 középfokú tanintézete, 6 szövetségi nevelőintézete, 3 művészeti tanintézete, 7 egyéb tudományos intézete, végül 6 művészi és múzeumi célokra szolgáló intézete.

A főiskolákat 1922/23. tanévben 18,500 rendes, és 2700 rendkívüli hallgató látogatta, a középiskoláknak 31,900, a művészeti tanintézeteknek 1550 tanulója volt, a szövetségi nevelőintézetek tanulóinak száma pedig 2064-et tett ki.

A közoktatásügyi tárca költségvetésében előirányzott összes végleges és nem végleges állások száma 6988 (köztük 1,395 főiskolai és 2656 középiskolai tanerő), míg az 1923. évi előirányzatban 7,259 állás volt előirányozva, úgy, hogy a csökkentés 270. 1918-ban az összes alkalmazottak száma 8230 volt.

A minisztérium személyzete a következőképpen alakul: 1914-ben 270, 1918-ban 240, 1923-ban 220, s 1924-ben 206.

A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetése:

1914/15-ben kitett összesen	125.759,100 K-t
Ebből rendkívüli kiadás volt	18.064,308 K-t

Az egyetemekre és tudományos intézetekre esett az összes kiadásoknak 26·48 ⁰/₀-a.

1923-ban a vallás- és közoktatásügyi tárca összes kiadásai kitettek	315,456.267,000 K-t
---	---------------------

Ebből egyetemekre és tudományos intézetekre esett 46·43 %.

1924-ben a közoktatásügyi tárca összes kiadásai kitettek	371,320.277,000 K-t
Ebből rendkívüli kiadás	13,143.676,000 K.

Egyetemekre és tudományos célokra esett az összes kiadás 36·18 %. Ez az arány akkor, ha a mi költségvetésünkkel akarunk durva összehasonlítást tenni, a népjóléti minisztérium költségvetésében előirányzott 80 milliárd klinikai ápolási költségnek figyelembevételével még jelentékenyen felfelé tolódik el.

Általában azt találtam, hogy általános a bizalom a szanálási actió sikere iránt, átmenetileg azonban a közgazgatásnak és a kormánynak a helyzete igen terhes, mert a pénzügyminiszternek igen súlyos benyulásait kénytelenek eltérni, amit annál súlyosabban éreznek, mert a közoktatásügyi miniszternek, aki egyszerű reáliskolai tanár, keresztényszocialista képviselő és a nemzetgyűlés közoktatásügyi bizottságának előadója volt, nincs elég súlya a közoktatásügyi érdekeknek kellő megvédésére.

Viszont éppen egyetemi tanári körökben hallottam, hogy a kulturális igények lefokozására Zimmermann népszövetségi biztos nem törekszik, sőt határozott érzéke van kulturális szükségletek iránt. Arra is hallottam példát, hogy Hochstätter professzornak valamely igényét a kormány nem akarta teljesíteni, erre Zimmermannhoz fordult, aki a helyszínére kiküldte a közegét és annak a kormány szintén megjelent közegével egyetértésben tett javaslatára, a kérelem teljesítése mégis megtörtént.

V. A zsidó hallgatók tekintetében a helyzet az, hogy főleg a tudományegyetemen sok zsidó van. A műegyetemen kevesebb, a Hochschule für Bodenkulturon pedig ma már elvétve van csak egy-kettő. Az összeomlás utáni semesterekben itt is több volt, de azóta más pályákra terelődtek.

A tudományegyetem hallgatóinak statisztikája az 1922—1923. tanév első félévében a következő:

A) *Külföldiek.*

I. Rendes hallgatók				II. Rendkívüli hallgatók		
Vallás	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
Keresztényen ..	1421	231	1652	90	20	118
Zsidó	1550	453	2003	49	42	91
Egyéb	102	15	117	8	4	12
Összesen	3073	699	3772	147	74	221
	Keresztényen	1770		44·2 %		
	Zsidó	2094		52·5 %		
	Egyéb	129		3·3 %		
	Összesen	3993		100 %		

B) *Belföldiek.*

I. Rendes hallgatók				II. Rendkívüli hallgatók		
Vallás	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
Keresztyén ..	3797	476	4273	802	496	1298
Zsidó	1269	325	1594	75	72	147
Egyéb	111	19	130	14	9	23
Összesen	5177	820	5997	891	577	1468
	Keresztyén		5571			75 %
	Zsidó		1441			23 %
	Egyéb		153			2 %
	Összesen		4765			100 %

A hallgatók összes száma:

Keresztyén	7341	64 %
Zsidó	3835	33,5 %
Egyéb	282	2,5 %
Összesen	11,458	100 %

Külföldiek és belföldiek együtt:

I. Rendes hallgatók				II. Rendkívüli hallgatók				
Vallás	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen		
Keresztyén	5218	707	5925	60,5 %	892	524	1416	84,5 %
Zsidó	819	778	3597	37 %	127	114	238	13,5 %
Egyéb	213	34	247	2,5 %	22	13	35	2 %

A külföldiek között legnagyobb számban a lengyelek (Galiciából), romániaiak és Csehszlovák állambeliek vannak. Magyar aránylag kevés. A bécsi egyetem nemzeti gondolkozású tagjai főleg a lengyelországi és romániai ú. n. Ostjudok ellen keresnek védekezést.

A védekezésnek *via facti* talált módja nagyon fogyatékos és a következőkben áll:

Az 1920. október elsején alkotott szövetségi alkotmány szerint a szövetséges állam összes polgárai egyenlők s ez alól csak a volt uralkodóház tagjainak kárára tesznek kivételt. Az alkotmányba ütköznék tehát, ha belföldiek ellen születési nemük vagy vallásuk miatt bármilyen megkülönböztető rendszabályt alkalmaznának.

Ezért mindössze azt tudták megcsinálni, hogy egyetemeik nemzeti jellegének megvédése érdekében a külföldről

jelentkező hallgatókkal szemben támasztanak nehézségeket. A bécsi tudományegyetemen ezt akként hajtják végre, hogy tanácsi határozat alapján a dékánok vannak felhatalmazva annak mérlegelésére, hogy a felvételi kérelemhez csatolt külföldi érettségi bizonyítvány a belföldi érettségi bizonyítvánnyal egyenlő értékűnek tekinthető-e. És mivel Galiciából és Romániából igen változatos bizonyítványokkal jelentkeznek, a dékánoknak, ha akarják, módjukban van különösen az Ostjudokat nagyszámban visszautasítani. De kérdés, hogy akarják-e?

A bécsi tudományegyetemnél ugyanis nem egyszerű a helyzet, a tanári karnak megoszlása miatt. A többség ugyan még német nemzeti érzésű és árja. Tekintélyes számban vannak azonban zsidók és volt zsidók, vagy szociáldemokraták, akiket röviden vörösöknek neveznek. A szociáldemokrata párt zászlóvivője az egyetemen Tandler, az anatomia egyik professzora, aki a liberálisokat eréllyel szervezi. Dopsch professzornak Ausztria szellemi életének állapotáról a Nemzetek Szövetsége számára írt jelentése 15. oldaláról idézem a következő adatokat: «Constatálható, hogy az izraeliták száma növekedett a fiatal professzorok közt, főleg, ha a kikereszteltet is oda számítjuk. A bécsi bölcsészeti facultáson 113 magántanár közül 66 árja, 47 zsidó, vagy keresztelt zsidó; a jogi karon 45 magántanár közül 19 árja, 26 zsidó, vagy keresztelt zsidó; az orvosi karon 111 árja, 129 zsidó vagy keresztelt zsidó».

Ilyen körülmények között látszik, hogy erős harc van a két irány közt. E harcnak élességére jellemző egy újabb eset. A bölcsészeti kar egy Kappelmacher egyént, aki magántanárságért folyamodott, a személyes minősültség kérdésében leszavazott. Ő ezt annak tulajdonítja, hogy zsidó és szociáldemokrata és ezért a határozatot megfellebbezte. A felebbezés az ottani szabályok értelmében a közoktatásügyi minisztériumba került, ahol még nem tudják, hogyan fogják ezt a szerintük kényes politikai kérdést eldönteni.

A műegyetem tovább ment. A belföldi zsidók ellen az alkotmány idézett rendelkezése szerint ugyan ő sem léphet fel, de a külföldi zsidókra nézve azt a nyílt határozatot hozta,

hogyan ilyeneket csak addig a mértékig vesz fel, amíg számuk a belföldi zsidókkal együtt az összes hallgatóság 10 %-át meg nem haladja. Ez idő szerint a zsidó hallgatók összes száma 9 és 10 % közt van. Ezt az arányt csak akkor lépné túl, ha 10 %-nál több belföldi zsidó jelentkeznék, mert azokat nem utasíthatná vissza, de viszont akkor egy külföldi zsidót sem vennének fel.

A Hochschule für Bodenkulturon, valamint a vidéki egyetemeken jobb a helyzet.

VI. A részletkérdések közül háromra óhajtok röviden rámutatni:

Az egyik az, hogy 1919 júniusában megalakult Bécsben egyetemi tanárok vezetése alatt a Zentralrat der Geistigen Arbeiterschaft Österreichs, melynek díszelnöke a bécsi egyetem mindenkori rektora, és elnöke állandóan dr. Sperl János egyetemi tanár, a jogi kar ezidei dékánja. Ez a tanács ma már az osztrák szellemi munkásságnak 219 szervezetét egyesíti magában és több mint 400,000 tagot képvisel. A szellemi munkásságnak javára érkezett különböző nagyértékű adományokat is oszt fel, többek közt több mint 30,000 csomag amerikai szeretetadományt. Az összes eddig felosztott jótékony adományok értéke stabilizált koronában meghaladja a 17 milliárdot.

A szövetség azonkívül bekapcsolódott a Nemzetek Szövetsége által létesített munkahivatalba, amellyel szemben Ausztria szellemi munkásságát képviseli. A Confédération Internationale des Travailleurs Intellectuels (rövidítve C. I. T. I.) mozgalmához is csatlakozott.

Továbbá résztvett 1923 szeptemberében Bernben az 1924 nyarán Lausanneban tervezett s azóta megtartott nemzetközi középosztály-kongresszus előkészítő ülésén. Sperl elnök külön felhívta figyelmünket arra, hogy Magyarország, amelynek sorsa szerinte sem maradhat úgy, ahogyan a trianoni béke megszabta, szintén vegyen részt ezekben a mozgalmakban, hol egyre több megértésre számíthatunk.

A másik részletkérdés, amely ránk nézve különösen tanulságos, az a rendszer, hogy Ausztriában a klinikák kórházakban vannak elhelyezve és azok költségeiből a

betegápolással kapcsolatosak a népjóléti minisztérium költségvetésében szerepelnek, a közoktatásügyi tárca költségvetésében pedig csak az az, ugyan jelentékeny, többlet van, amit az oktatás szükségletei idéznek elő. Erre a rendszerre ugyanis a mi orvoskari köreink szeretnek olyankor hivatkozni, amikor költségvetési tárgyalások alkalmával az orvoskari igények összegeinek elfogadtatása nehézségekkel jár.

Az osztrák megoldás azt jelenti, hogy a klinikáknak és igazgatóiknak pénzügyi kérdésekben két gazdájuk van: a népjóléti és a közoktatásügyi minisztérium, illetve, ha nem tartoznak közvetlenül a közoktatásügyi minisztérium alá, a helytartóságok. Ez az intézetekre nézve is nagyon nehézkes, de azonkívül mindkét minisztérium, amelyekben személyesen érdeklődtem, keservesen panaszkodik a rendszer bonyolultsága és a kölcsönös elszámolások nehézségei iránt és óva intenek attól, hogy eszünkbe jusson ezt a náluk történeti alapon kifejlődött rendszert utánozni.

Végül legyen szabad rámutatnom arra, hogy az osztrák és épp úgy a német egyetemeken a háború elesetteinek kultusza, ami nálunk sajnálatos módon el van hanyagolva, nagyon ki van fejlődve. A bécsi tudományegyetem aulájának közepén egy classikus halotti fej van sokszoros életnagyságban márványban felállítva és felírása a következő: «Den in Ehren gefallenen Helden unserer Universität. Errichtet von der deutschen Studentenschaft und ihren Lehrern. Ehre, Freiheit, Vaterland».

A műegyetem lépcsőházában pedig márványtáblán a műegyetem összes hősi halottainak névsora van megörökítve.

VII. Általában, úgy látszik, Ausztria kulturális élete már messze túl van a krízisen. Az az ok, amely miatt az egész művelt világot megdöbbenették segélykiáltásukkal, főleg a tudomány munkásainak physikai nélkülözése volt, ami nálunk olyan fokot nem ért el. Magának a tudományos kutatásnak és a tudomány műhelyeinek állapota azonban semmiesetre sem volt súlyosabb, mint nálunk, de mégis egyúttal azok számára is megszerezték a külföld támogatását. Ezt maguk sem tagadják. Amikor azt a benyomásomat közöltem, hogy az egyetemi intézetek sokkal jobb állapotban vannak, mint

a Nemzetek Szövetségének Ausztria érdekében kiadott felhívásából következtetni lehetett, egyik tekintélyes sebésztanár őszintén bevallotta, hogy a panaszkodást nem kell szószerint venni, mert «Ein Professor muss immer berufsmässig und prophylaktisch schreien».

A szanalási actió, amelyhez hasonlóknak kezdetén vagyunk most mi is, nem jelent megállást a culturális élet újraélesztése terén. Ami különösen a felsőoktatást és a tudománypolitikát illeti, az osztrák egyetemek és műegyetemek fejlesztése bátran állítható párhuzamba vidéki egyetemeink kiépítésével, úgy, hogy ennek az actiónak folytatását a jóvátétel, a külföldi kölcsön, vagy a Nemzetek Szövetségének ellenőre nem veszélyezteti, hanem ha a leszerelés, vagy éppen valamely egyetem megszüntetése iránti kívánság nyilvánulna meg, az másfelől, mint legfeljebb hazai pénzügyi körök részéről, nem várható.

MAGYARY ZOLTÁN.

KÖLTEMÉNYEK.

A cimborák.

Félkezű Gyurka s énekes Gábor
Koldúsok voltak, hanem a javából ;
Szép házban laktak, nem földbevájt lyukban,
S nem kéregettek saját falujukban.

Templomba mentek minden vasárnap.
Felrakta Gyurka a medáliákat ;
Ünneplőt öltött vele együtt Gábor,
S fújta a zsoltárt torkaszakadtából.

Félkezét Gyurka Mexikóban hagyta,
Asszonyok szívét ezzel meg is hatja ;
Nyilvánosság Gábor dologkerülése,
De szívhez szolgál szép éneklése.

Egymásra sokáig fújtak, fenekedtek,
De idő multán összemelegedtek,
Eszünk nem azért van, hogy be ne lássa :
Koldúsnak is jó, ha kerül társa.

Könnyebb az útat, ha vele a másik,
Egyik helységtől róni a másig ;
Osztozni a munkán se bajos elvégre :
Te az Alvégre menj, én a Felvégre.

Poros úton a két cimborá ballag,
De mókás ajkuk most mélyen hallgat ;
Forrón süt a nap, noha ősz felé jár,
Nem tikkaszthatna jobban a hév nyár.

Falu alatt hát kissé lehevertek,
 Gyurka eszel már bölcs haditervet ;
 De fülét, farkát Gábor elereszti,
 S repedt dudahangon susogni kezdi :

«Cimborám, hallod, végkép berekedtem,
 Jaj pedig de nagy az éneklő kedvem.
 Kipótolom még Isten jóvoltából ;
 De most nem kántálok.» «Ne bomolj, Gábor.»

Hiába jó szó, harag is-hiába,
 Nem mozdul Gábor csökönyös lába.
 Gyurka elindul, haragos adtak közt,
 S a falu szélén eltűnik a fák közt.

De mihelyt Gyurkát elnyelte a távol,
 Szép énekszóra rágyújtott Gábor,
 Aztán hanyatt dőlt s elkezdett holmi
 Öreg ágyú hangján mélyen horkolni.

Hosszút sem húzott, hát egyszer Gyurka
 — Tán égből pottyant — talpát megrúgta :
 «Cimbora ébredj, itt a sok pompás
 Szép véres hurka s foghagymás kolbász.

Egy pitarajtón ahogy benyitottam,
 Pattogó tűznél szép asszony állt ottan.
 Ép jókor, bácsi, mondja a szentem,
 Sül már a kolbász, meg is sül menten.

Köszönöm, mondok, hogy gondolsz rám is,
 De van egy beteg vén cimborám is,
 Éhségtől eldőlt a falu végén,
 Juttatni annak úgy szeretnék én.

Mosolygott a lelkem szép rózsabimbó :
 Óh katona bácsi, a szíve mily jó.
 Vigye hát, itt van, fogyasszák el estig ;
 De kérem, hozzák haza majd a tepsit.»

Gábornak szintúgy hízik a mája,
 Régen volt ennél jobb lakomája.
 «De most már a tepsit te vidd haza, pajtás,
 Nincs nagyon messze, alig egy hajtás.»

Menj erre, meg erre, Gyurka magyarázza,
 S fordulj be itt, s itt ebbe a házba.
 Gábor az asszonyt áldja ezer jóval,
 S viszi a tepsit hangos énekszóval.

Benyit a pitarba. Torkán fagy az ének,
 Híre sincs ott a szép menyecskének.
 Vén ura mellett vén banya mennydörgött:
 «Egy rongyos koldúst hozott az ördög,

Krajcárért mentem s az istenverte
 A hurkát, kolbászt addig elemelte.»
 Gábor az ajtón surrana ki szépen,
 De rácsap az asszony, sebes ölyv képpen.

«Nini, a tepsim! Ez a cimborája!»
 Sújt a sodrófa, csihi-puhi, rája.
 Puhábbra tán még rostélyost se vernek,
 A szegény Gábor bög, mint a gyermek...

Hogy' fizetett Gábor a cimborának,
 Hiába kérdem vén krónikámat.
 Kenyerespajtások között úgy néha,
 Ha vaskos is tán, elcsúszik a tréfa.

«Nivós vers.»

Verset szavalt tőlem egy ifju legényke,
 Árát meg is adta szegényke.
 Így szólt a tanári *dicséret*:
 «Másszor nivósabb verset kérek.»

Sajnállak, kedves ismeretlen,
Hogy te pirultál én helyettem ;
Mint hajnali bíbor az égen,
Úgy gyúlt ki orcádon a szégyen.

Légy másszor okosb. Beh bohóság
Azt szedni elő, ami óság,
Köznap tárgy, köznap nyelvén,
A modern orr prüszköl ez ellen.

Síptól, dobtól hangos az útca,
A tömeg a tömeget húzza ;
Ha azt akarod, hogy emeljen,
Az árral ússzál, ne az ár ellen.

Még társaid is kacaráztak.
Kell ehhez több magyarázat?
A közízlés az, mit elárul,
Tolmácsa csupán a tanár úr.

Menj a tömeggel, s hagyj itt engem,
Késő dalom úgy is magamnak zengem.
Engem a város üres zaja nem von,
Csak a természet, e komoly templom.

Jobb énnekem itt, a magányban,
Itt betelik már végső vágyam :
Porommal a fák őszi avarja
Hírem-nevem is betakarja.

VARGHA GYULA.

IRODALOM.

Orosz regény a háborúról.

Krasnow: *Vom Zarenadler zur roten Fahne*. 1894—1921. Historischer Roman in 3 Bänden. Verlag Olga Diakow et Co. Berlin. — 2. Auflagē. 11—20 Tausend.

E regény a közelmúlt, sőt a jelen napjait festi, mégis történelmi íze van, mert történelmi időköt rajzol, amelyek — hígyük: nem sokára — egy borzalmas, mult rémképeinek tetszenek. Azt lehetne mondani: történelmi regény a jelen korból. Mint regény, csekély becsű. A szerző oly nagyarányú körképre gondolhatott, minő a *Háború és béke*, melynek hőse egy egész kor s az egész nemzet. Azonban írói ereje csekély. A sikerültebb részleteknél lépten-nyomon kölcsönzésekre, reminiscenciákra bukkanunk, — így mindjárt a mű elején Ssablin első szerelmének rajzában Tolstoj *Két huszárjára* ismerünk, mint mintaképre. Főfogatkozása a laza, szétomló szerkezet. Nem bizonyos számú állandó alak sorsából szövi képét, amire Tolstoj oly nagyszerű példát adott, midőn az egész napoleoni háborút egy pár család sorsában tudta jeleníteni; Krasnow új meg új alakokat kap fel, azokat kíséri egy ideig, aztán eltűnnek a háború fergetegében, s ő más alakokat vesz szemügyre. Egyetlen alakja van, Ssablin, akit ifjúságától fogva erőszakos haláláig kísér, de közben róla is nagy szünetekre megfelelkezik.

Mint fiatal tiszt, Ssablin könnyed szeretkezéssel űzi unalmát; egy törvénytelen fia is van, aki azonban már házasságban születik, mert anyját elveszi egy anarchista, aki az asszony halála után Schweizba megy, a forradalmárok tanyájára, s a gyerekekből lelketlen, vérszomjas vadállatot nevel a jövőndő forradalomra. Ssablin élhal Oroszországért, a cárért és a hadseregért s egyre magasabb polcra emelkedik; a világháborúban már generális, a legjobb katonák egyike, a cár bizalmasa. Mint művelt, képzett ember, látja a hadsereg hanyatlását. A regényben íróilag legsikerültebb az a rész, mikor a 900-as évek elején, egy kisebb zavargás idején Ssablin egy gyárat őriz; az iroda ablakából látja, hogy a gyár kapuja előtt elme

valami kaputos ember, egy szempillantásra megáll; egyik kozák odalép hozzá s valami papirost vesz át tőle. Ssablin előszóllítja a kozákot: az semmiről sem tud; a tiszt az irodai személyzetre hivatkozik, akik a jelenetet vele együtt nézték az ablakból: nem láttak semmit. Ez epizódon érzik a titkos összetartás megfoghatatlan ereje. — Ssablin el van keseredve azon, hogy a tiszt kaszinók sorra vendégül látják az engedékeny cárt, aki velök együtt hallgatja a házi színpad sikamlós kupléit, mialatt az ajtóból a szolgálattevő kozákok lesik, milyen szemmel néz a fellépő színésznőkre, s durva élceket faragnak rája.

Ily epizódok elmondásában van szerzőnek nem annyira művészi, mint inkább tárgyi ereje. Szemlátomást a valóság előadására törekszik. Azonban a valósághoz való ragaszkodása nem válik előnyére művészi tekintetben. Tolstoj a *Háború és béke*-ben az orosz nemzetet mint egy óriás egyént, az orosz lelket egy nagyszerű elszánásban egyesülve rajzolhatta; Krasnow, amint Oroszország elzülését, a hadsereg felbomlását, a bolsevikiek kegyetlenkedését, a gyilkosságok és nyomorúságok egész fertőjét elmondja: az egy szörnyű rémregény.

Elsősorban a hadsereg elzülése érdekli. Krasnow maga is tábornok volt, a sereget és a cári udvar életét ismeri legjobban, s a hadsereg felbomlásában látja Oroszország felbomlásának okát. Érdekes a háborúról oly leírást olvasni, ahol az osztrákok és németek, «ellen-ség»; — a magyarokat egyszer említi: egy sereg álldogáló foglyot ír le. Az orosz hadsereg dicsőségét egy pár szigorú kötelességtudó tisztben rajzolja, s egy-két csataképben, melyek azonban inkább a szakemberre, mint íróra vallanak. Főképpen a hadsereg bomlása érdekli, amint a fegyelmezett, bátor és önfeláldozó katonák elhulltával a kiképzetlen, okoskodó, maguk bőret féltő rezervisták lépnek a helyökre, akik már otthoni nélkülözéseikben megúnták a háborút; ezek mételezik meg az orosz sereget. Leírja a rövid szabadságra hazamenő Ssablint, amint undorodva megy el egy hadi nyomorúságot enyhítő «jótékony estélyről», hol a pódiumon tiszt ruhában zsidó színészek recitálnak háborús verseket; festi a kórházi életet, hol az élelmesebbek hosszan meghúzódnak a társas-játékok szórakozásai közt; hallani a rosszmájú sugdosást, hogy a cárné csak azért segédkezik a műtétéknél, mert szadista; sőt azt is, hogy szívében a németekkel tart, s ő a legfőbb kém az orosz főhadiszálláson.

Maga is keserőséggel ír az udvarnál Rasputin szerepéről, kinek számára az előkelő világ maga tereli oda nőtagjait, mint régen a Minotaurusnak, többek közt Ssablin feleségét is, aki ezért megöli magát. — Közben a lövészárkokban az újon jött fiatal tisztok tele-

beszéli a katonák fejét a németek békevágyával; a katonák a levegőbe puffogatják el töltéseiket, nem mozdulnak a vezényszóra; a katonai felsőbbiségek egymástól kérnek utasításokat; fürgé vigécek lepik el a táborokat, heszédeket tartva; a katonák a régi altisztek józan szavát helyesléssel hallgatják, mégis az izgatók után mennek, letépi a tisztek vállrojtjait, maguk akarják választani tisztségeiket, s a magukra maradt tisztek nem bírnak fegyelmet tartani; aki megkísérli, azt felkoncolják vagy keresztre feszítik. Így vonulnak a felbomlott sereg csapatai a városok felé, a hol fosztogatnak, erőszakoskodnak, elfoglalják a lakásokat, elhordják a butorokat; mindebben legelő járnak a matrózok. A tömeg megittasul Lenin szavaitól, melyeket testőrsége közt járkálva, nehezen dob ki magából, folyvást ismételve magát. Leírja Krasnow a lezüllött sereg katonai «díszszemléjén» a zwickeres Troczkijt, amint alig leli meg lábával a kengyelt, s hatalmi mámortól sugárzó szeme félelemmel rebben meg lova minden mozdulatára.

A forradalom e fejét Krasnow szerint Vilmos császár küldte be orosz földre leplombált teherkocsiban, a bomlás kovászaképpen. Krasnow a forradalmi izgatással általában nyíltan a zsidóságot vádolja; ők küldik diák álruhában önkéntesnek a sereghez Szablin törvénytelen fiát is, Victort, aki több derék tisztet orvul lelő, azután népbiztos lesz, válogatott kegyetlenkedéssel gyilkolja halomra az ártatlan áldozatokat, egy pincében, amely előtt felhúzott auto pöfögése nyomja el a jajkiáltásokat. Ő fogja el apját is, aki az ellenforradalmi seregekhez igyekszik; előbb mindenféle jutalommal, utóbb fenyegetésekkel akarják rávenni, hogy a vörös hadsereget szolgálja, s mikor ellenáll, tulajdon fia lesz hóhérja, rémületesen kegyetlen hóhérja.

Mindez, úgy látszik, való események hiteles elmondása, így a cári család kivégzésének közbeszótt története is. A németeket nyilván ezért érdekli annyira, mint a könyv nagy kelendősége mutatja.

Nekünk mindez közletről ismerős. A könyvet olvasva, arra kell gondolnunk, hogy nálunk mindez: a jelszavak, az alakok, a kegyetlenkedések, a végtelen nyomorúság — mindez izról-izre csak másolat volt. Nekünk pedig ezért érdekes.

LORD BYRON.¹

A Lord Byron megdicsőülésszerű korai halálának ez év tavaszán letelt századik évfordulója, melyet többfelé megünnepeltek, nem tartozik azok közé a centennáriumok közé, melyek félig elfeledett nagyságokat idéznek vissza az élő nemzedék emlékezetébe.

Byron sokkal nagyobb, semhogy valaha is elfeledhető volna. Azonban kétségtelen, hogy a hódolat, mellyel neki már a mai nemzedék is adózik, lényegesen különbözik attól, mellyel élő alakját s utóbb költői hagyatékát az egykorú és közelegykorú művelt világ környezte.

Akik életökben és halálukban a megcsodáltatás és rajongó ünnepeltetés dicsőségének teljességét élvezik, azoknak bele kell nyugodniok abba, hogy bizonyos idő múlva a kevésbé kedvező megítélés is szóhoz jutván, a közvélemény bizonyos fásultság és kiábrándulás után jut csak el az igazságos középúton járó s azért állandóságra hivatott értékeléshez.

A múlt század huszas és harmincas éveinek nálunk is elterjedt Byron-lázát a Carlyle, Wordsworth, Macaulay hatása alatt a negyvenes-ötvenes évek folyamában higgadtabb megítélés váltotta fel. Az ellenséges kritika is bátrabban emelte föl szavát; de amint az igazság mérlege billeni kezdett, újabb ellenhatás ütötte helyre az egyensúlyt, s így például nálunk a legtöbb Byron-fordítás és Byron-ismertetés a múlt század hetvenes évein innen keletkezett.

Tehát nem kisebbedett Byron a legújabb kor szemeiben,

¹ Elnöki megnyitó a Kisfaludy-Társaság 1924 október 19-iki Byron-ünnepélyén.

azonban kétségtelenül más szemszög alatt nézzük őt, mint elődeink, más az, ami bennünket érdekel és vonz költészetében, kétségkívül kevesebb, mint ami a régibb nemzedéket vonzotta és érdekelte, de ez a kevés ellenállhatatlan és tartós erővel ragad meg és köt le.

A nagy brit lantos elbeszélő és drámai költeményeinek sokszor keresett, távoli, regényes, kalandos tárgyai nagyobb részökben elvesztették hatásukat lelkünkre; ellenben megtartotta azt egészen lyrája, amely alatt természetesen nem csak sajátképen való dalköltészetét értjük, a «Henyesség óráinak», a «Vegyes» és «Házi» költeményeknek stanzáit, szonettjeit, dalait, a rejtélyesen bájos Thyrza-dalokat és a héber melódiákat, hanem költészetének minden alanyi s különösen érzelmi megnyilatkozását. Hiszen tudjuk, hogy a hol spleenes, hol rajongó Harold-úrfinak, a könnyelmű, csapodár Don Juannak, a sötét varázsló Manfrednek, az elátkozott Kainnak, sőt még a regényes küzdelmek és rabló-kalandok hőseinek is számtalan érzelemkitörése Byrnonak félreismerhetetlenül saját vallomása s a természet-, helyzet- és lélekképfestő részletek, melyekkel nagyobb költői művei át meg át vannak szöve, az ő saját benyomásai, az ő lelkébe nyújtanak bepillantást. Byron a legsubjektívebb költők közé tartozik; mint ilyen, talán csak Petőfi és Heine mellé állítható és nála a lírai hang, a lírai hatás messze túlterjed a lantos költészet külső formáját megtartó művek határán.

A Byron halála óta letelt száz esztendő bizony nagy változást idézett elő az emberiség lelki világában. Az átlagember ma, amennyiben nem vesztette el érzékét a költészet iránt, abban kevésbbé a tárgyak változatos tarkabarkaságát, mint inkább az élet valóságaiba való mélyebb elemző bevilágítást keresi. Ez magyarázza meg a Byron iránti érdeklődés változását is. De a mai kor lelki élete más változásokat is mutat, melyeknek szempontjából felfogásunk a Child Harold és Don Juan költőjének subjektivitásáról már tüzetesebb vizsgálatot igényel.

A költő kora a világfájdalom kiváltságos időszaka volt. A pessimistikus életfelfogás, amely oly régi, mint az emberi

műveltség s amelynek gondolatvilága a Salamon prédikátor könyvének és a Hamlet vallomásainak megírása óta sokkal nem is gazdagodott, a Byron idejében nyerte a maga igazán világfájdalmi jellegét. «Der Menschheit ganzer Jammer fasst mich an», mondja Goethe Faustja. A kezdődő XIX. század embere a maga csalódását és keservét szerette azonosítani az emberiséggel; ez megkönnyébbítette, megédesítette fájdalmát, a dícsfény egy nemével vonta be, szívesebben viselte az élet áldozatának azt a terhét, mely minden érző embertársát nyomni látszott. Ez a világfájdalomban való kéjelgés magyarázója a Byron költészetének épp úgy, mint ama költészet nagy népszerűségének a maga idejében.

A mai kor emberének pessimismusa másfajta. Akinek lelkét ma megtöri az élet, az vagy kétségbeesik és elveti magától az életet, vagy — az esetek nagy többségében — csak csalódott ideáljait s vele egész erkölcsi világát dobja el magától és behódol a meztelen cynismusnak, a legalacsonyabb életfölfogásnak.

Hogy a korszellem ily változott jelenségei mellett Byronnak éppen érzelmi és bölcselő költészete gyakorol ma is legerősebb és legáltalánosabb hatást a lelkekre, az a költő egyéniségének rendkívüliségében, rejtélyes, ellentmondó, bonyolult voltában leli okát, amely éppen az oly skeptikus és mindent elemző korszaknak, mint a mienk, hívja ki figyelmét, vizsgálatát, kelti föl érdeklődését, sőt rokonszenvét is. Ennek az egyéniségnek a képét a költő művei és élete együtt nyújtják; az egyiket nem lehet elválasztani a másiktól, egymást magyarázza a kettő.

Byron mindenkifölött a benyomások költője volt s gazdag lelkének voltak húrjai, amelyek talán soha meg nem szólaltak volna, ha azt az életet nem éli, amelyet élt, ha azokon a helyeken nem jár, amelyeken járt. Mintegy körülhordozta költői lelkét szerteszét a világban, hogy benne tükröztesse azt, amit látott és átélt.

Költészetének nemzetköziségét is ez magyarázza, kapcsolatban hazájával való meghasonlásával, mely okozója is, oka is lett vándoréletének. Nagyobb költeményei egytől-egyig nemesak idegen benyomások szülöttei, hanem idegen

földön is születtek s a költő már huszonnyolc éves korában úgy hagyta el hazáját, hogy még nyolc évig tartott életében oda soha többé vissza nem tért.

Természetfestő művészetét a természet rendkívüliségének szemléletével neveeli nagyra, de éppen ez mutatja vele szemben például Petőfi felsőbbbségét. Petőfi, aki sohase látta a havasok világát, a tengert, a kelet csodáit, Itália bájait, abban az egyszerű természetben, mely őt egész, rövid élete alatt környezte, a költőiségnek csodásan gazdag világát tudta megszólaltatni.

Byron költészetében tehát az, ami lírai jellegű, tartotta meg legteljesebben hatását a váltakozó nemzedékekre. Az angol nyelv tömör és egyszerű kifejező ereje, rímgazdagságával, az ő kezelésében, mely lágyan omló könnyedségével alig érezteti művésze kiválóságát, líráját ellenállhatatlan bájúvá teszi, behizelgően zengzetessé, mégis férfiasan erőteljessé, magas szárnyalás mellett mindig világossá és érthetővé.

Az eszmei és érzelmi tartalomnak pedig, melyet költészetének ezek az alanyi megnyilatkozásai tárnak fel, mint már kiemelttem, a költő egyénisége kölesönöz különös érdeket. Túlon túl sok költői vallomását bírjuk, nemcsak a már említett költeményeiben, hanem például az Álom címűben is, Tasso panaszában, az Átalakított idomtalanban, sőt némely költői műveihez adott előszavában és jegyzeteiben s ismeretessé vált számos leveleiben is. Emlékiratszerű följegyzéseit halála után barátai tudvalevőleg megsemmisítették, ami nem teszi valószínűvé, hogy azok ismerete emlékének előnyére vált volna. Önleplezési buzgalma azonban, ahelyett, hogy felvilágosítana, inkább megzavar, mert művei, levelezései és életének tényei úgy, ahogy előttünk állanak, a megfejtetlen rejtélyek egész sorát tárják fel, amelyek, talán éppen mert a kételyt soha egészen ki nem zárják, növelik az iránta való irodalomtörténeti érdeklődést, anélkül, hogy csökkenthetnék költői hatását.

Már irodalmi pártállása is a classicismus és romanticismus kezdődő harcában bizonytalanak látszik. Rajon-

gott az ókori classikusokért, fordította is azokat, lelkesen védte Popeot a romantikusok támadásai ellen, síkra szállt a költészet hagyományai és szabályai mellett, kigúnyolta az egész romantikát, sőt Shakespeareban is csak nagy barbárt látott. Hanem azért művei telve vannak mindkét irány képviselői hatásának nyomaival; látszik, hogy Shakespearet könyv nélkül tudta, Manfredjének egyes jelenetei Macbethből kölcsönözteknek látszanak; különösen a kelet világából merített számos tárgyával tényleg egyik úttörőjévé lett a romantikának s költői lángesze sok oly békót tört össze, mely az új irányoknak is gátjául szolgált.

Egy másik probléma erkölcsi és vallásos felfogásának kérdése. Öröklött különködési és kicsapongási hajlamnak is tulajdonítható sok fiatalkori léhasága és könnyelműsége; feleségével való szakításának történetét máig homály borítja, viszonyát Clairmont Jankához nehéz kedvező világításba helyezni s vannak költői megnyilatkozásai egyes nőkről, melyek megérdemlik a lovagiatlanság jelzőjét. És mégis arra az erkölcsi boycottera nézve, mely őt hazájában érte, határozottan az a benyomásunk, hogy az méltatlanul vagy legalább is túlzott szigorral sújtott egy nemesebb érzésre nagyon képes szívet s hogy a költő e sérelme fölötti elkeseredésében dacból merült azokba a kicsapongásokba, melyeknek különösen velencei időzése alatt adta oda magát. Mindezek homályt vethetnek alakjára, s nagy embereknek el kell tűrniök azt, hogy nem követhetnek el szemrehányás nélkül oly dolgokat, melyek a jelentékteleneknél, ezek szerencséjére, ismeretlenek maradnak. De költészetét erkölestelenséggel csak azok vádolhatták, akiket vagy fölényének érzete, vagy az ily dolgokban még sokkal érzékenyebb kor elfogultságának tudata indított arra, hogy vádlói gyanánt jussanak szerephez.

Épp így csak a túlzás bélyegezhette meg őt mint vallástalant, istentagadót. Felfogásának bizonyos változása kora haladtával e pontban legkétségtelenebb. Fiatalkori dac és féktelen szilajság mondathatta vele azt, hogy kutyája mellé kíván temettetni: a dogmatikus hitnek soha be nem hódolt,

de utóbb többször tiltakozott a teljes hitetlenség látszata ellen. Manfredjében egy neme a büszke, hideg stoicizmusnak nyilvánul; Kainja Isten ellen lázadozik, azonban maga ismeri el ebből fakadó szerencsétlenségét. Byron mindenben kételkedett, de fájdalmasan érezte e kételyét, melynek mélyéből a tünező hit után sóvárgó honvágy egy nemének panaszhangja csendül ki.

Legvitatottabb eleme lelki életének, mely költészetével is legjobban összeforrt, misanthrópiájának és világfájdalmának kérdése. Vannak akik ezt csak alakoskodásnak mondják. Byron tanulókori színészkedési hajlama későbbi megnyilatkozásának, költői posenak és rámutatnak sok jelenségből kitetsző, alapjában jó szívére, kitartására barátságaiban, mindvégig gyöngéd, meleg odaadó viszonyára féltestvérehez. Augusztához s vastag tréfáira, melyeket magának egyesekkel szemben megengedett, holott — mondják — Timon nem szokott tréfálni. Születésétől a bénaság Kain-jegyével sújtva, atyját nem ismerve, anyjával meghasonolva, Byron élete mindvégig, sok dicsőség mellett sok keservet hozott reá. s hogy ezek nagy részének maga volt okozója, az csak fokozhatta, nem csökkentette elkeseredését. A pessimistikus életfelfogásnak kevés ékesszólóbb hirdetője volt, mint ő, bár a valóságban fenéig üritette a gyönyörök kelyhét. És hogy élete sok hajótörésébe minden ideálja belé nem veszett, azt az, hogy egy tőle távolálló nemzet szabadságra való törekvésének áldozta fel magát, csattanósan bizonyítja.

A pessimistikus életfelfogás költői kifejtése az a tér, amelyen Byron találkozni látszik a mi Madáchunkkal; csak látszik, mert a Madách nagy művében a pessimistikus eszme egyáltalán nem diadalmaskodik s azonfelül az újabb irodalomtörténet kimutatta, hogy a későbbi Madáchot csak nagyon kevéssé befolyásolhatta a korábbi Byron költészete. A conceptió hasonlatosságai azonban kétségtelenek, nem annyira Manfredben, mely egy egyéni élet tragikuma körében határolódik, mint inkább Kainban; és ez az összehasonlítás csak Madách javára szolgálhat. Mily vérszegények, érdektelenek, homályosak azok a látományok, melyeket a

Byron Lucifere mutat Kainnak, azokhoz az álmképekhez képest, melyeken a Madách Lucifere Ádámot mint cselekvő részt vesz keresztülvezeti!

Végre ellentmondásokat látszik fölmutatni Byronnak életében és költészetében megnyilatkozó politikai felfogása, különösen az aristokratizmus és demokratizmus, a hazafiság és kosmopolitizmus kérdéseiben.

Mint vérbeli aristokrata, nagyra tartotta származását, rangját, családja hagyományait, soká vonakodott munkáiért írói tiszteletdíjat elfogadni és elérvén a kellő kort, sietett helyét a lordok házában elfoglalni. De mikor rendetlen gazdálkodása rákényszerítette, mégis túladdott ősi birtokán s a peerek között kezdettől fogva érzett elszigeteltségét tetézte azzal, hogy felszólalásai által legélesebb ellentétbe helyezkedett a lordok házának közvéleményével. Persze, ha ma elképzeljük, hogy akkoriban valakit főrangú társai körében lehetetlenné tehetett az, ha a munkásnyomort megrendítő színekben festette beszédében és síkra szállott a katolikusok jogai mellett s Irország elnyomása ellen, ezért legfőlebb korát, nem Byront vagyunk hajlandók vádolni. De ő ennél meg nem állapodott: tollával kíméletlenül támadta a nemzet bálványát, Wellington herceget, s Lord Elgint a Parthenon-fries elrablójának, nem megmentőjének minősítette; ócsárolta Lord Castlereaghet s ami honfitársait leginkább bánthatta: Angolország legnagyobb ellenségét, nagy Napoleont — bár ellentmondóan ítélte róla — gyakran rajongó magasztalásokban részesítette. Ezek a magasztalások, bár csak a lángész előtti hódolatot jelentették, valóban nehezen egyvezetethetők össze azzal az odaadással, mellyel, miután hazájával végkép meghasonlott a költő, idegen népek szabadságtörekvéseinek szolgálatába szegődött. Az olasz carbonarizmussal annyira azonosította magát, hogy a pápai államokból kitiltották s csak következetes volt, mikor utolsó éveiben a philhellen mozgalom élére állván, ennek az akkor még meglehetősen reménytelen ügynek vagyonát, egészségét, végül még életét is feláldozta.

Byron alakjában nagy fény sok árnyékkal vegyült.

De költői lángesze föltétlenül megérdemli csodálatunkat, sőt rokonszenvünket is, mint ahogy életfolyása kivívja részvétünket. Legmaradandóbb érvényre az a megítélés számíthat, amelyet róla az agg Goethe Faustja második részének Euphotion-jeleneteibe foglalt, s amely épp oly találó és igazságos, mint amily nemes emberileg a két lángész kölcsönös hódolatának emléke, s a babér, melyet az ifjút túlélő aggastyán keze font amannak kihült homlokára.

BERZEVICZY ALBERT.

ÚJABB KÖZLEKEDÉSI PROBLÉMÁK.

I.

Ha a modern kor emberi mozgalmi közt azt a legfontosabbat keresnők, mely egyúttal legjellemzőbb is, habozás nélkül állapodhatnánk meg a közlekedési ügy példátlan kifejlesztése érdekében támadt mozgalmakban. Semmiféle politikai vagy társadalmi átalakulás távolról sem mérhető annak az átalakulásnak jelentőségéhez, amely a közlekedésügynek az utolsó hat-hét évtized alatt való kifejlődése eredményeképpen mondhatni földünk egész arculatán végbe ment. Fontos már maguknak a közlekedési eszközöknek is szinte hirtelen kifejlődésök a gőzgép, a robbanó motor és a villamos motor alakjában, de ezek az eredmények csak mint elengedhetetlen lépcsőfokok szolgáltak egy magasabb, általánosabb cél : a jobb közlekedés elérésére. A legújabb korra éppen azok az alkotások jellemzők, melyek a technikai találmányok alapján a föld különböző részein elszórva élő népet állandó és biztos közlekedési vonalakkal kapcsolták össze ; melyek lehetővé tették a legnagyobb távolságokban élő egyének érintkezését a legnagyobb akadályok elhárításával is. A jobb közlekedés, mint világmozgalom, nem rideg és esetleges következménye a fentemlített technikai találmányoknak. Ez utóbbiak szintén csak eredményei egy általános érintkezési, közlekedési váagnak, mely a művelődéstörténetben először üli meg a szerteszét élő embertömegek lelkét. Az eddig létezett legnagyobb kultúrák, akár a kínai, görög, vagy római, nem hogy vágyat éreztek volna mindenféle néppel érintkezésben lenni, ellenkezőleg, a megvetés és irtózat egy bizonyos nemével igyekeztek azokat maguktól távoltartani. A földrészek közötti állandó közlekedés eszméje korunkhoz fűződik, következményeképpen a föld s rajta az ember álta-

lános evolútiójának. A jobb közlekedés, mint világmozgalom. korunk legfőbb megkülönböztetője az elmúlt korszakoktól, ez táplálta a technikai felfedezéseket s ez táplálta a közlekedési intézmények példátlan kifejlődését is.

Magyarország e világmozgalomba Széchenyi István gróf útján kapcsolódott be. Bölcs intézkedése volt a sorsnak, hogy akkor, mikor ily korszakalkotó intézmények alapjainak megvetésével készülődött a vén Európa a Föld vérkeringésének felfrissítésére.: Széchenyi járta végig mindeme mozgalmak színhelyeit. Csak természetes, hogy az ő kutató, hazája ügyét előrevinni akaró lelkének érzékeny lemezére félreérthetetlen határozottsággal rajzolódtak rá az akkori nyugati világ legfontosabb képei, a mérföldekre hányt töltések, a gőzhajó és a lokomotív. Csak természetes, de számunkra egyben nagy szerencse, hogy Széchenyi egész valójában ezen eszmék szolgálatába szegődött; az ő munkássága és emberfeletti energiája által tartotta meg hazánk azt a folytonossági folyamatot, amellyel a művelt világ kultúrmozgalmaiba az idők folyamán bekapcsolódott s amelynél fogva a kultúra keleti előőrsének nehéz helyzetében a nemzetek elismerését és halálját vívta ki. Széchenyi vasuti és vízszabályozási alkotásai bőségesen elegendők ahhoz, hogy alkotójuk nevére mindenkor bámulattal tekintünk. De azt hiszem, érdeme nincs kimerítve azon hasznok által, melyeket közvetlenül nemzetének szerzett. Széchenyi jelentősége teljes mértékben akkor bontakozik ki, ha alakja mögé háttérül a XIX. század Európáját képzeljük. A nemzetek gazdagságának és életrevalóságának békés fejlesztői mindenesetre egyben az emberiség jóltevői is. De a nemzetek nagy férfiai között is szűkebb csoportot alkotnak azok, akik egy időben öntudatosan munkálkodnak a Föld aktuális problémáinak megoldásán. Széchenyi jelentősége abban teljeseedik ki, hogy ő tagja volt az emberi kultúrműveletek eme szűkebb vezérkarának. Széchenyi az első magyar, aki céltudatosan, egy egész élet küzdelmein át munkálkodott az emberiség közgazdasági hálózatán, amely a nemzeteket minden szövetségek és győzelmek erejénél erősebben van hivatva egységbe fogni. Hogy Magyarország e hálózatnak igen hamar részévé

vált, az a Széchenyi érdeme. Tökéletesen az ő érdeme a modern értelemben vett magyar közgazdasági élet megteremtése is, noha gyakran szokták ezt, róla megfélekezve, az ő fellépése utáni jóval későbbi időponttól származtatni.

Ámbár az idő sokkal nagyobb gazdagságban terebélyesítette ki Széchenyinek mind tervezett úthálózatát, mind általában közgazdasági terveit, mégis, lehet-e azt állítanunk, hogy azok a problémák, melyeknek megoldására ő vállalkozott, mind megoldást nyertek? Lehet-e azt állítanunk, hogy a jobb közlekedés, mint világmozgalom, célját elérve kiélte magát? Ha körülnézünk, nyomban megállapíthatjuk, hogy nem. Sőt bátran kimondhatjuk, hogy a föld népei közt való ideális közlekedés problémája mind kiterjedés, mind sokféleség dolgában annyira megnövekedett, hogy valóban egy új Széchenyire volna szükség, aki szenvedélyes hitével, tehetségével és áldozatkészségével a mai napok szűk korlátai közt botorkáló tekintetünket ezen nagyszerű feladatok szélesebb perspectivái felé fordítsa. A fejlődés irama minden korszak elé odaveti a feladatokat, s amely nemzet azokat meg nem oldja, kiesik a nagy együttes kereteiből, s az integrálódás hasznai helyett a differenciálódás morzsoló erői lesznek úrrá rajta, mígnem a haladás útjából végleg félre vettetik.

II.

Korunk feladatai közül azok, melyek a szorosabban vett közlekedésre vonatkoznak, kétféle természetűek: egyrészt a belföldi, helyközi forgalmat, másrészt a nemzetek közötti, nagy távlatok közti forgalmat tökéletesítők. Mindkettő a vasuti közlekedés hiányát igyekszik pótolni. A vasut ugyanis, mint utóbb kiderült, bizonyos merevségeinél fogva nem képes mindazon feladatoknak megfelelni, melyek például egy ország határain belül is felvetődnek. A vasut merevségei térbeliek és időbeliek. Nem tud ugyanis rentabilissá válni mindazon vonalakon, amelyekeken pedig a gyorsabb közlekedés valamilyen formájára szükség van, de meg az indulások és érkezések időbeosztásában is bizonyos merevség nyilvánul egyes speciális szükségletekkel szemben. A vasuti vonalak

nélkülözhetetlen vázai a közlekedésnek. De emellett a modern gazdasági élet gyorsabb üteme olyan szükségletekkel lép fel, amelyeket a vasut mindkétféle merevsége következtében nem tud kielégíteni. A vasuti vonalak mindenütt a földön ütőerekként szerepelnek, s amint az országok összefüggő testét behálózzák s a föld felületét bevonó szervezet egyes részei közt az anyagcsere a szó szoros értelmében elvégzik, szükséges lett belőlük hajszálerék kibocsátása is, mely tökéletlenebb formában helyiérdekű vasutak, tökéletesebb formában pedig a mótoros járművek alakjában történt meg. Hogy ez a folyamat mily szükségszerűen követte a vasutvonalak kiépülését, arra nézve elegendő csak egy pillantást vetni az automobilizmusnak a legutóbbi évtizedekben tett rohamos fejlődésére.

Daimler 1886-ban alkalmazott először benzín mótort gépkocsi hajtására. Ennek ma harmincnyolc éve. Ha meggondoljuk azt, hogy az első két évtized sokkal inkább kísérletezéssel telt el, semmint ipari termeléssel, igazán meglepőnek kell találnunk a világ automobiljainak az 1923. év végéről felvett megközelítő statisztikáját.

	automobilok száma.	hány lakosra esik egy jármű ?
Egyesült-Államok	15.222,658	7
Anglia	655,318	71
Kanada.....	642,571	14
Franciaország	460,000	90
Németország	152,068	407
Ausztrália.....	130,540	41
Olaszország	82,357	455
Oroszország	20,000	5500
Lengyelország	14,600	1986
Japánország	14,000	4280
Ausztria	12,037	534
Csehszlovákia	10,400	1308
Oláhország	9,710	1791
Kína	9,660	34,000
Marokkó	5,317	1,110
<i>Magyarország</i>	5,160	1,546
Irak	5,050	560
Görögország	4,600	1,435
Finnország	3,576	931
Jugoszlávia	2,500	4,800

	automobilok száma ?	hány lakosra esik egy jármű ?
Törökország	1,840	1,890
Bulgária	850	1,700
Esztország	750	2,330
Lettország	398	1,300
Francia Guyana	100	310
Korea	1,028	16,000
Belgakongó	260	57,000
Litvánia	142	33,000

E kimutatás szerint a földön létező automobilonok száma 18.241,477. Egy másik kimutatás, mely 1924. évről való, 19,185, 131 mótoros járműről ad számot s azoknak típusonkénti megoszlását is részletezi :

Személyszállító kocsi	15.763,591
Teher " "	2.345,850
Mótorkerékpár.....	1.075,690
Összesen	<u>19.185,131</u>

A mótoros járművek térhódításának tempójára némi felvilágosítást nyújt az alábbi kimutatás, mely az angliai mótoros járművekre vonatkozik.

1920-ban.....	645,000 jármű
1921-ben	816,000 "
1922-ben	877,000 "
1923-ban.....	1.033,000 "

Amint a számoszlopok sejteni engedik, Angliában a mótoros járművek számára az 1924. év folyamán, tehát négy év lefolyása alatt, meg fog duplázódni.

Ezek a számok beszélnek. Világosan mutatják, hogy az automobilonok hatalmas gazdasági szükségleteket elégítenek ki. A rohamos elterjedés még azt is jelzi, hogy ezek a szükségletek égetőek voltak, hiszen a különböző államok szinte szenvedélyes igyekezettel biztosították maguknak a mótornak hasznait, ipari alapításokkal vagy nagymérvű behozatalokkal. A mótornak elterjedésének rendkívül gyors voltát tapasztalati tények alapján állapítottuk meg, de könnyen adhatjuk elméleti magyarázatát is. Mielőtt vasutak létesültek volna, a szárazföldi közlekedés a lófogatú járművek sebességével volt jellemezhető. De mivel a közlekedés annyira főmotívuma

a`tevékeny emberi életnek, bizonyos általánosítással élve azt mondhatjuk, hogy magának az emberi tevékenységnek, amennyiben helyváltoztatással volt kapcsolatban, kapacitása az óránkénti 10—15 km sebességgel volt jellemezhető. Ez az átlagos sebesség szabta meg az egész emberi élet ütemét, mert hiszen akár egyének, akár hadseregek, kereskedelmi, politikai, tudományos, stb. testületek minden tevékenységüket, mely helyváltoztatással volt kapcsolatban, kénytelenek voltak ezzel a sebességgel számolni. Már most képzeljük el, mi történt akkor, mikor mindazokon a vonalakon, amelyeken a vonat haladt, a sebesség úgyszólván máról holnapra óránként átlag 60 km-re növekedett? Nyilvánvaló, hogy a közlekedésügy összefüggő szervezete nem állhatott meg az egyoldalú fejlődésnél s elmaradt részeiben megindult bizonyos nivellálódási folyamat, amelynek végeredményben szükségszerűen bizonyos magasabb közlekedési átlagsebességet kellett eredményeznie. Nagy általánosságban kimondhatjuk, hogy a gőzvonatok és mótoros járművek együttesen az emberi élet ütemét magát gyorsították meg mindazokon a területeken, melyek ezen fokozott átlagsebességű közlekedési hálózatba tartoztak. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy mind egyének, mind hadseregek, kereskedelmi, politikai, tudományos, stb. testületek, minden tevékenységüket, mely helyváltoztatással volt kapcsolatban, most már az eddigi 10—15 km helyett 60—100 km óránkénti sebességgel számíthatták. A háború tehát, mely maga a legkülönbözőbb távú és minőségű tömeges helyváltoztatások complicált szövevénye, a modern közlekedésügy nélkül határozottan tovább tartott volna, körülbelül azon arány szerint, mellyel a fenti közlekedési átlagsebességek egymástól különböznek. Ha pedig a háború már befejeződött, hasonlóképen sokkal vontatottabban folytak volna le az azt követő különböző conferentiák, amelyeknek résztvevői legtöbb esetben igen távoli helyekről voltak kénytelenek a megbeszélések színterét felkeresni. Sőt ez utóbbiakat még egyéb, később tárgyalandó közlekedési reformok is annyira támogatták, hogy azok nélkül még évek hosszú sora választana el pl. a londoni conferentiától. Tudományos testületek nem

kevésbé élvezik a fokozott közlekedési átlagsebesség előnyeit, amennyiben kutatásaik helyváltoztatásokkal vannak kapcsolatban. Míg azelőtt egész emberéletek szükségeltettek aránylag nem is nagyméretű exotikus expedíciókra, addig ma a pusztá oda- és visszajuthatás már nem jelenti a probléma túlnyomó részét, mint hajdan. A közlekedési átlagsebesség hatását végig követhetnők az élet összes vonatkozásaiban, de e helyett térjünk vissza a mótorizálásra, mint szükségszerű tényre.

Az emberi társadalmaknak a föld felületét bevonó egységes szövete, illetve ennek normális életfolyamata nem tűrheti meg, hogy a vasutak mentén 60—100 km/órával bonyolódják le a helyváltoztatás ténye, mikor köröskörül egyebütt a restebb tömeg csak 10—15 km/óra sebességgel közlekedik. A meginduló nivellálódási folyamat az ökonomiai törvény alapján a nagyobb sebesség felé indul meg. A vasut, amerre elhalad, vonalai mentén egyszer s mindenkorra kikapcsolja a lófogató közlekedés szerepét, mivel egyszerűbb, gyorsabb és olcsóbb. A magasabb közlekedési átlagsebesség inaugurálása maga után vonja azt, hogy a lófogató közlekedés szerepe a vasuti vonalokon túl is mind szélesebb területen kapcsoltsák ki, lehetőleg az emberi társadalmak alkotta szövet egész területén. Ez a folyamat a következőképpen képzelendő. Az emberi társadalmakat összetevő egyének, mint parányok, állandó nyüzsgésben, mozgásban vannak. Ebben a kavargásban már eddig is az áramlatok vonalait tették a földet átszelő országutak. Mármost ha bizonyos újabb vonalak, t. i. a vasutak nyomán a parányok közlekedése az eddiginél négyszer, ötször nagyobb sebességgel indul meg, ez mint újabb, az eddiginél erősebb áramlat, egyszerűen magával sodorja a környező parányokat és kényszeríti a nagyobb sebesség felvételére. Mint nagy esők után az országúton, réteken maradt tócsák csak szinte észrevétlenül csörgedeznek a talaj lejtése és víztömegük nagysága szerint, úgy áramlottak az emberek is egykor. És amint felkapja és magával ragadja őket egy erősebb ár, mely valahonnan a hegyekből rohan elő távoli zivatarok után, úgy kényszeríti a vasutak rohanó áradata gyorsabb mozgásra a körülötte

elterülő tömegeket, hogy ezáltal az emberi élet örök körforgásának üteme, valamint a vize, sebesebb legyen.

Az automobil csupán technikai változata annak a sebesebb közlekedésnek, amelyet a társadalmak életébe a vonatok vittek be.¹ Mind a vonat, mind az automobil a lófogatú járművek kiküszöbölését célozzák és a kiküszöbölés műveletét egészen bizonyosan el is fogják végezni. Kérdés, vajjon a vasutak, mint áramlatok, milyen széles mezőben képesek a közlekedési eszközöket a maguk nagyobb sebességére kényszeríteni? Ha ezt a területet nem tudjuk megjelölni, annak oka csak a kérdés roppant terjedelmében rejlik. Nagy általánosságban megjelölhetők a motorizálás határai, egyes konkrét esetekben pedig kétséget kizáró pontossággal meg is állapíthatók.² Sőt a határok mondhatni automatikusan rajzolódnak elénk az ökonomiai törvény következtében. Minden olyan esetben, amikor a közlekedésnek gyorsabb fajtája szükséges és ennek a gyorsabb eszköznek bevezetése egyidejűleg gazdaságosabb is a lófogatnál, meg fog valósulni a mótoros közlekedés. Ennek bekövetkezése csupán a szükségletek felismerésétől, a gazdaságosság belátásától függ, vagyis általában csak idő kérdése. Kellő statisztikai adatokra támaszkodva, amelyekből megállapíthatók az egyes vidékek gazdasági életének berendezkedése, földrajzi, kulturális és vasutközlekedési viszonyai, kijelölhetők egyes országok közlekedési térképének mótorigált vonalai is. Ez annál is szükségesebb, mert a mótorközlekedési vonalak a vasuti hálózatok mellett a társadalom szövetének hajszáleréiként³ szerepelnek s mint ilyenek kifejlődésükkel az illető társadalom egészségesebb, tökéletesebb életműködését mozdítják elő.

¹ Érdekes, hogy a vonat és autó átlagsebessége megközelítőleg egyenlő (60—120 km/óra).

² Pl. a nagyvárosi bérkocsi közlekedés.

³ Az emberi szervezet capillarisaiban nincs érverés, mint ahogy az automobilközlekedés is mentes mindenféle rhythmikus, periódikus kötöttségtől, mely a vasút egyik időbeli merevsége.

III.

Egy egész sereg közlekedési mozzanat sebességének fokozását a vasuti vonalak nagyobb távolságokat átfogó méreteiknél fogva nem hajthatták végre. Amint e ponton segítségül jött a mótór, úgy segítségül jött egy másik hiány pótlásánál is, amely ugyancsak a vasuti közlekedés merevsége folytán állott elő, de ellenkező irányban. A roppant nagy közlekedési világban előfordulnak a vasutak méreteinek alattok maradó feladatok, de előfordulnak olyanok is, amelyek ezt meghaladják. Az előbbieknak szárnyvonalakkal, keskeny-vágányú és vicinális vonalakkal igyekezett megfelelni, amelyek már valamivel jobban símultak a speciális szükségletekhez. Hasonlóképen igyekezett megfelelni a vasut az erejét meghaladó feladatoknak, amikor igen nagy távlatoknak különös sebességgel való áthidalását tette lehetővé a különböző expresszjáratokkal. Csakhamar kiderült azonban, hogy ezek a megoldások sem tökéletesek. A fejlett közgazdasági élet mindgyakrabban lépett fel olyan követelményekkel, amelyek a vasut teljesítőképességét messze meghaladták. Különösen óriási távolságoknak nagy sebességgel való áthidalása szükségessé tette egy olyan közlekedési eszköz teremtését, amely függetlenül a geographiai akadályoktól és függetlenül az épített vonalak kanyargásaitól, legrövidebb úton vágnak át a kitűzött cél felé.

A mótór nélkül ezen kísérletek a legújabb időkig eredménytelenek voltak. A legutolsó évtizedek 200—400 stb. lóerős robbanó mótörjai a kérdést megoldották. Ma ott tartunk, hogy a föld valamennyi nevezetesebb gócpontja elérhető a repülőgépjáratok valamelyikével. Ha a technikai világ megfeszítette igyekezete eredményeképpen végre megvalósul majd ezen repülővonalaknak az Óceánon való átterjesztése, akkor a föld közlekedési hálózata fejlődésének egyik döntő eredményéhez ért.¹ Semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy az elkövetkező évek ezt az eredményt meg fogják hozni. A repülő járatoknak megfelelő eloszlása

¹ Azóta be is következett. A friedrichshafeni Zeppelin-gyár egy léghajója Európából közvetlenül Északamerikába visz.

mellett a közlekedési átlagsebesség egy újabb határértékkel bővül, anélkül azonban, hogy a föld közlekedésügyében a sebességek helyes egyensúlya egyelőre megbomlanék. A repülőgépek ugyanis a vonatokkal szemben átlagos 200 km/óra sebességgel közlekednek, de a közlekedési átlagsebesség azért továbbra is a vasut és általában a szárazföldi közlekedés sebességének közelében helyezkedik el. Mert a légi közlekedés nagyobb sebessége és a motorok városi közlekedése (30–40 km/óra) egymásra egyensúlyozólag hatnak. A vonat 60–120 km/óra standard sebessége a motoros járművek esetében általában az útvonalak hosszával fordított arányban fog felváltódni nagyobb vagy kisebb sebességekre, még pedig a föld teljes közlekedési hálózatának kiépültével: automatikusan, mert akkor a kisebb távokra általában az autók kisebb, nagyobb távokra pedig a repülőgépek nagyobb sebességét fogják dictálni az ökonomia törvényei.

A légi közlekedési vonalaknak az egész közlekedési hálózatban való hézagpótlóan fontos voltát ma még magának a géprepülésnek tökéletlenségei miatt nem láthatjuk oly közvetlenül, mint a vasutét, vagy automobilét. A technikai állása mellett a légi vonalak nem bonyolíthatják le nagyobb tömegek forgalmát. Először is a légi közlekedés momentán még elég bizonytalan. A baleset-százalék összehasonorodóban van ugyan,¹ de mégis elég gyakran szedi áldozatait. Ugyanez oknál fogva állandó repülőgépjáratok fenntartása ma még aránylag költséges. Másodszor a légi közlekedés még nem lehet elég rendszeres, mert túlságos mértékben függ az időjárási viszonyoktól. Ez igen lényeges fogyatkozása. Harmadszor, a ma létező járművek még nem képesek általában 5–6 utasnál többet szállítani. S ez az egyes utak

¹ Öt esztendeje, hogy az angol repülőgépeken megkezdték a személyszállítást a La Manche-csatornán át. Öt év alatt az angol aéroplánok négy millió mérföldet repültek a csatorna felett és ötvenezer utast szállítottak. Baleset ötször történt. A megbízhatósági százalék a nyári hónapok alatt 91 volt, az egész évre számítva pedig 89. Az angol légügyi szolgálat az eddig használt 1660 mérföldnyi légi utat 3000 mérfölddel akarja megnövelni. — A Föld repülőközlekedési egységei 1923-ban 3.387,195 km tettek meg. Ezalatt összesen 6 baleset történt halálos kimenetelű.

kellő kihasználását igen megnehezíti, s az utazás e módját szintén költségesebbé teszi. Mint látjuk azonban, mindeme felsorolt akadályok kimondottan technikaiak s mint ilyenek. technikai eszközökkel legyőzhetők. Kielégítő megoldásokat már a legközelebbi jövőben várhatunk. A légi közlekedés megfelelő biztossága, rendszeressége és gazdaságossága mellett el fogja foglalni azt a helyet, amelyre hivatva van. Kizárólagos közlekedési eszközzé fog válni bizonyos esetekben, amely esetek élesen megkülönböztethetők és előre elhatárolhatók lesznek. Az oekonomia törvénye bizonyos távolságokon felül, bizonyos esetekben automatikusan fogja helyettesíteni a vasutakat légi vonalakkal s az egész Föld közlekedési hálózatának kiépültével a repülőgépeknek szállításra való használata egész bizonyosan sokkalta több esetben lesz rentabilis, sőt egyedüli megoldás, mint ma, amikor mind a repülés maga, mind a közlekedési hálózat ügye csak fejlődőben van.

IV.

Amidőn fentebb a legújabb kor emberi mozgalmi közt éppen a közlekedésügy kifejlesztését jelöltük meg, mint legáltalánosabbat és legjellemzőbbet, nem csak a szoros értelemben vett közlekedési eszközökre gondoltunk. Korunkhoz fűződik számos egyéb olyan intézmény is, mely a mindenféle elszórvá élő egyének egymásközti «közlekedését» egyéb, nem kevésbé fontos módokon segíti elő. A vasutak, mint a társadalom élő szövetének erezete, az anyagcserét teszik lehetővé. Ezt a hasonlatot egészen szószerint vehetjük. A vasutakon a társadalom életéhez szükséges anyagok juthatnak el a szervezet bármely részébe. Az emberek és a javak szállítása e szempontból nagyon egyforma jelentőségű, a társadalom életének mindkettőre egyaránt szüksége van, mint egyéb élő organismusoknak a piros és fehér véresejtekre. De, mint a többi organismusok, a társadalom élete is a véredényrendszeren kívül, melyek anyagokat közvetítenek, idegrendszeret is megkövetel, melyek az érzeteket vannak hivatva tova szállítani. A társadalom idegrendszerének kifejlesztése a posta, távíró, telefon és a rádió segítségével a mi korunk

érdeme. Az általánosabb értelemben vett közlekedésügyet ezen utóbb említett intézményekkel bővítve, most már teljesen indokolttá válik az a megállapításunk, mellyel korunk uralkodó és jellemző mozgalmát a közlekedésügy fejlesztésében jelöltük meg.

Amennyiben a föld társadalmáról, mint létező egységes szervezetről beszélni lehet, az a XIX. századtól kezdődő modern kor érdeme. A föld népeinek összesége azelőtt nem volt egyéb pusztá böleselmi fogalomnál. A föld társadalmá nem lehetett élő egység akkor, mikor egyik világrésznek a másikról még tudomása sem volt. De nem lett élő egység akkor sem, mikor egymásról tudomást szerzett ugyan, de egymás dolgai iránt nem érdeklődve, egymással nexusba nem keveredve, mindegyik külön élte a maga életét. A föld társadalmának összetevői már megvoltak, de állapotuk hasonlatos volt az őszanyagok chaotikus állapotához. Paradox megállapításnak látszik, de tény, hogy a társadalmak egységbeszövődésére az első lépést a háborúk tették, mert a háború már egy bizonyos természetű nexust jelent. Bár mily lesújtóak legyenek is a háborúk borzalmai, nagy távlatból nézve szükségesek voltak, mint az egységbe igyekvő különböző társadalmak «ismerkedési verekedései». A háborúk eredményei adták az első durva mértékeket az összetevő egységek helyértékére nézve, amely szerint azok a nagy vegyületben részt vesznek. Nyilvánvaló azonban, hogy a föld társadalmáról, mint szerves egységről, csak azóta beszélhetünk, helyesebben, ennek megvalósulása csak azóta esedékes, mióta a közlekedésügy módot nyújt arra, hogy az összetevők mindegyike részt vehessen az egység életében s egyik a másik bajairól, szükségleteiről és feleslegeiről állandóan pontos tudomással bírva, tervszerűen és okszerűen oszthassa be tennivalóit. A föld társadalmának, mint egységes összefüggő organikusnak, létfeltétele az anyag és eszmecserét zavartalanul biztosító közlekedésügy. A történelem folyamán eddig létesült kimagasló kultúrák bármelyike, mint akár az egyiptomi, kínai, vagy görög, mind csak próbálkozás, csak idegduc, amelynek hatásköre nem terjedt túl a föld felületének egy bizonyos korlátolt részén.

Elsőnek a modern kor tudta tényleges egységgé fejleszteni a társadalmak összeségét, még pedig a mindenhová elágazó közlekedési rendszer segítségével.

A társadalom idegrendszerének kifejlődése, amint rövid évtizedek alatt a posta, telegraph, telephon, mint fejlődési fokozatok után végre elérkezett a rádióig, mélységes tanulságot rejt magában. Felbukkanása és az egész földön való rapid elterjedése kétséget kizáróan bizonyítja, hogy az emberi társadalomnak együttműködésére tényleg «elérkezett az idők teljessége». A gondolatközvetítés eszközei úgy hullottak ölünkbe máról holnapra, hogy már teljesen hozzájuk szoktunk, egy pillanatra sem nélkülözhetjük őket. Mintegy adott jelre szétterültek szervezetünkben s létezésök ma már egészen természetes. Ha most összehasonlítást teszünk a társadalmak gondolat és anyagközvetítésének sebességei között, azt találjuk, hogy ezek közt óriási differentia áll fenn az előbbi javára. Ha mindkét esetben a maximális sebességeket tekintjük, vagyis a repülőgépek sebességét (300 km/óra) az elektromos hullámok terjedési sebességével állítjuk szembe (300,000 km/mp), lehetetlen az emberi szervezetben keringő vér és érzetek sebességei közt fennálló differentiára nem gondolnunk, mint analógiára. Az erekben keringő vér áramlási sebessége 9 m/mp, amely 32 km óránkénti sebességnek felel meg, de megfelel egyben a vasuti teherközlekedés, vagy a városi automobil közlekedés sebességének is. Ezzel szemben áll a társadalom gondolatközvetítésének 300,000 km/mp óriási sebessége, mely nagyon emlékeztet azon mérések eredményeire, melyeket Donders végzett a Hipp-féle kronoskop segítségével az inger és a reactió közötti időtartamra vonatkozólag. Sajnos — ezt hangsúlyoznunk kell — numerikus viszonybaállítást a psychophysika jelen pillanatban való állása még nem enged meg. Donders adott ugyan számbeli eredményt, 150σ, mint az előre ismert inger és előre tudott mozgás reactió bekövetkezése közötti időtartam mérőszámát, amikor $\sigma = \text{sec}/1000$, de ez az időtartam, minthogy a megtett úttal semmiféle viszonyt nem mutat, magában véve az idegekben lefolyó közvetítési tünet sebességét physikai értelemben egyáltalában nem határozza meg. De ha ezt ma még nem

tudjuk is, azt már is látnunk kell, hogy egy élő szervezetben a véredény és idegrendszerben állandó rendszeres közlekedés folyik s a két közlekedési rendszer egymástól olyanformán különbözik a sebességet illetően, mint a föld társadalmának közlekedési rendszerei. A vasuti és telegraf rendszerek közötti viszony mélységes analógiát mutat a véredény és idegrendszerével. Amint az emberi szervezetnek élete föltétlenül függ a véredény és idegmunka zavartalan rendjétől, úgy a föld társadalmának teljes élő egysége is a tökéletes vasuti és távíró hálózat zavartalan munkáját feltételezi. Az ütőér átvágása és az agy megbénulása csak a szervezet egységét, az egyén életét veszélyezteti. Az összetevők tovább élhetnek, de életük iránya már differenciálódás, szerteszakadás, feloszlás, melynek végén ott állanak ismét savak, víz és egyéb chemiai vegyületek, mint állottak akkor, amikor még nem léptek be az egyén szervezetébe. Hasonlóképen a vasutjáratok megszüntetése és a telegráf, telefon, rádió kikapcsolása csak a föld társadalmát, mint legnagyobb egységet veszélyezteti életében; az összetevők, a földrészek, államok, megyék tovább élhetik életüket a maguk élettörvényei szerint, de életük a közlekedési rendszerek összefogó kapcsai nélkül nem a magasabb egységbe integrálódás jegyében folyik, hanem az egyén halálának oszlási folyamatához hasonló, amelyeknek végén a legegyszerűbb vegyületek, a törzs és a család, s az egyének, mint elemek állanak.

Nyilvánvaló ezekután, hogy mint az emberi szervezet élete, a társadalomé is, a zavartalan anyag és eszmecsere feltételéhez van kötve. Amily mértékben fejlődik a közlekedési rendszer, olyan mértékben növekszik az illető szervezet egysége és életképessége. Felesleges talán rámutatni arra, hogy e szempontból mekkora jelentőségű a rádió. A vasútra támaszkodó posta és a földet keresztül fonó dróthálózatra támaszkodó távbeszélő és távíró bizonyos eszmeközvetítési feladatokkal szemben ugyanolyan merevségeket tanúsítanak, mint az anyagközvetítések egy csoportjával szemben a vasút tanúsított. A rádió az az intézmény, amely a vasútak és drótok merev hálózatától függetlenül, szinte függetlenül a tér nyügeitől, eleddig példátlanul szabad

eszköze az eszmeközvetítésnek. A szárazföldi és víziközlekedési eszközök mind a speciális terep feltételei szerint működnek, egyedül a repülővonalak bonyolítanak le ideális értelemben szabad forgalmat, mert az a közeg, melyet e járművek igényelnek, a levegő, teljesen körülöleli a föld egész felületét. Hasonlóképen az ideálisan szabad forgalom eszköze a rádió, mert ennek közegét az éter képezvén, korlátlanul keresheti fel a föld bármely pontját. A rádió jelentősége tehát éppen oly roppant nagy, mint a géprepülésé. Mindkét képesség a társadalom egységes rendszerének életnyilvánulása, s mint minden életnyilvánulás, ezek is rejtélyesek és grandiosusak.

V.

Magyarország a föld közlekedési hálózatának rá eső részét példaszerűen valósította meg a múltban. Azok az alapelvek, melyek az első vasútak és országutak kitűzésénél érvényesültek, hasonlóképen a Duna jelentőségének felismerése, mind Széchenyitől erednek s közlekedési politikájának gerincét tették.¹ De azóta évtizedek teltek el s a közlekedésügy, mint fejlődő szervezet, új problémákat dobott elénk s a haladás követeli a megoldásokat. Legsúlyosabb mulasztása volna a ma élő nemzedéknek, ha az ország közlekedési hálózatát befejezett egésznek képzelve, megállana a fejlődés azon pontján, ahova a Széchenyitől nyert kezdősebesség segítségével a mai napig eljutott. Magyarországnak nem csak hatalmi, hanem egyenesen létkérdése, hogy az automobilizálás, a repülés és a rádió alakjában felvetődött modern feladatokat a maga részéről megoldja. Sőt nem elég az, hogy megoldja, hanem olyan lendülettel kell magát ezekre a munkákra vetnie, hogy az a lendület még a lehetőségét is kizárja annak, hogy a négy évig tartó vérzapor után körülöttünk dudva módjára felburjánzott ú. n. utódállamok s ezeknek különböző ismert és ismeretlen érdekközösségei a vezetést e téren a Duna medencéjében számunkra kétségessé tehessék. Ma, a londoni és genfi tanácskozások után,

¹ L. B. Sz. 564. sz. György Endre: «Gróf Széchenyi István közlekedési politikája».

már tisztán áll előttünk, hogy a világháború nem döntötte el kétséget kizáróan a föld népeinek hatalmi viszonyait. Ellenkezőleg, hovatovább rájövünk arra, hogy a nemzetek közötti igazi versengés még csak most indult meg igazán, mert a békés verseny, a gazdasági és kulturális erők versenye sokkal több energiát, képességet, áldozatkészséget és szívósságot követel meg, mint a háború, melynek eszközei egyoldalúak s ilyenképen az általa elért eredmények és biztosítékok is labilisabbak. Ez a verseny annál is ádázabb lesz, mert közben a küzdelem célja is jobban tisztázódott. Az «európai egyensúly» vagy a «föld hatalmainak egyensúlya» és ehhez hasonló kifejezések nagy mértékben concretizálódtak a Nemzetek Szövetségének megalakulásával. Mert bármily fogyatékoságai legyenek is ez utóbbinak, az egyszer tagadhatatlan, hogy ezen szervezet körül, mint mag körül, az idők folyamán egy olyan testület fog kikristályosodni, amely a föld társadalmainak, mint egységes szervezetnek életére, annak céljaira és feladataira nézve elhatározó befolyású lesz. Ha pedig ez így lesz, ha ez a központi szerv egyszer hatalommal is fog rendelkezni akarátának keresztülvitelére, akkor vége lesz a nemzetek közti nyers és számbeli fölény uralmának s méreteikben kisebb egységek jelentőségükben messze túlemelkedhetnek másokon, ha, mint a központi szerv nélkülözhetetlen informátorai és inspirátorai, arra megfelelő befolyást tudnak gyakorolni.

Erre pedig az egyetlen mód: tökéletessé tenni az ország közlekedésügyét. Ha a legnagyobb áldozatokba kerülne is, el kell érniünk, hogy Magyarországon a javak és eszmék forgalma ideális legyen, mert akkor a javak és eszmék az ökonómia mindenekfelett uralkodó törvénye szerint automatikusan fognak felénk, tőlünk és rajtunk keresztül áramlani. A magyar nemzet létindoka, hogy számbeli kicsinysége ellenére is azokat a legfőbb eszméket, melyeknek ezeréves fennállását is köszöni: a szintiszta becsület, a kiváló jogi és alkotmányos érzék és a szinte általános, mélységes művészi inspiráció dictálta eszméket a föld társadalmának központi irányító szerve rendelkezésére bocsássa. Ha azonban arra várnánk, hogy önnön kezdeményezésünk nélkül is a népek

maguktól rájőjjenek a mi fontosságunkra, akkor nem a tatárjárás, nem a mohácsi vész és nem is a trianoni feldarabolás okozza vesztünket, hanem az a bűnös restségünk, mellyel a végzettől való elhivatásunkra nem figyelmeztünk. Azok a véres veszteségek, amelyeket eddig háborúban szenvedtünk, gyermekbetegségek voltak, amelyekkel szervezetünk sikeresen megküzdött. De ha most a béke versenyében, a népek kultúrvetélkedése közben lemaradunk, az annyit jelent, hogy az egész életre, a föld társadalmainak egész életére; a nemzetek zselléireivé szegődünk, akiket azért tartanak, hogy bizonyos tonna súlyú búzát a földből kitúrjunk. Ha a föld társadalmának központi szerve kifejlődött, akkor az összes háborúk s azoknak minden eredményei az emberiség gyermekszobájának emlékei közé sülyednek vissza, a békés mulasztások ellenben mint felserdült, öntudattal bíró nemzet vétkes hibái rovatnak terhünkre és ezzel sorunk végkép el is intéztetett.

De éppen az a csodával határos szívósság, amellyel helyértékünket a Duna—Tisza medencéjében egy évezreden át megtartottuk s az a még nagyobb csuda, hogy véres háborúk durva századjai után is szívünket és lelkünket frissen megőriztük az emberi lét legmagasabb eszméi számára: azt bizonyítja, hogy Magyarország a gyermekszoba hősi esetepatái után a nemzetek férfikorának legszebb feladataira van hivatva. Ez a felismerés szétsugározzék a nemzet minden egyes tagjába, hogy akaratunkat felemelje a szétaraboltság kínzó nyűgeiből, hogy erőt adjon az elhatározó lépésre, amellyel a népek szövetségében megjelenünk, hogy részünket kikérjük az alkotás nagy munkájából.

*

Bármily szélesen tárjuk is fel jövőendő létünk perspektíváját, állapítsuk meg újra, hogy az út ezen ideálok felé konkrét alkotásokon át vezet. Folytatnunk kell Széchenyi munkáját és pedig először is azáltal, hogy a vasúthálózatot motorizált (automobil) hálózattal intenzívebben befészkeljük az ország életműködései közé. Ennek feltételei, hogy állami

és egyéb útainkat a legsürgősebben és a mérnöki munka legfejlettebb módszerei szerint kifogástalan jókarba helyezzük. A vidék életének szorósabban a centrumokba kapcsolódása, valamint az alföldi szétszórt egységek nagyobb egységekbe fűzése, a tanyai vasút problémájának megoldása csak motorizálás útján képzelhető el. Második feltétel, hogy az ország ezirányú szükségleteinek kielégítésére elősegítsük egy motoripari formáció létrejövetelét. Ezt más, e szempontból fejlettebb országok példája írja elő, de erre tanít a vasút fejlődése is, mely nehezen volna elképzelhető Államvasúti Gépgyár nélkül s mellesleg egyik legfejlettebb, legexportképesebb vállalatunkat segített kifejleszteni. Az ország speciális földrajzi és emberföldrajzi viszonyai egy kocsityipust igényelnek ; ezt létrehozni volna feladata egy belföldi Általános Mótor Vállalatnak ; ugyanez megteremtene egy motortypust, amely kocsikba, kerékpárokba, traktorokba, repülőgépekbe és hajókba beépítve, egységesen tudná ellátni a belföldi szükségleteket, de a környező államok szükségleteit is.

Második fő közlekedési problémánk a légi közlekedésgyors kifejlesztése. A felettünk elterülő levegőréteg épp úgy nemzeti birtokunk, mint a földünk. És mi még nem vetjük birtokba azt, ami a miénk. Nem szabad megvárunk, míg idegenek akarától fog függeni a légi útvonalaknak fölénk való kiterjesztése, vagy ki nem terjesztése, sőt légi kikötők építésével magunknak kell ide vonnunk a kelet és nyugat közt lebonyolódó forgalmat, saját járatainkkal pedig külön is magunkhoz kell kapcsolnunk a légi közlekedési centrumokat ; körülöttünk minden állam rendelkezik repülőgépekkel, a világ repülőközlekedési statisztikája az 1919. évi 265,784 berepült kilométerről 1923-ban, 3.387,195 berepült kilométerre emelkedett. Nekünk is erélyes irammal kell ennek a fejlődésnek nyomába érni. Állandó propagandával kell felébreszteni azt a tudatot, hogy a felettünk elterülő levegő ég a mi tulajdonunk és megfelelő repülőgépekkel tényleg birtokunkba is kell vennünk.

Harmadik fő közlekedési feladat a rádió probléma mielőbbi megoldása. Most, amikor ezen intézmény alapját

készülünk megvetni, vigyázzunk, hogy annak egyetlen előnyétől meg ne fozzuk az országot. Az államnak rendelkeznie kell biztosítékokkal és óvakodnia kell attól, hogy saját hangja esetleg elveszen a túlságos szabadosság zürzavaros lármájában, de ügyelnie kell arra is, hogy Magyarország ne legyen süket folt az éterben körülsugárzó üzenetek számára és ne legyen néma száj, amely ne tudná mondanivalóit egy pillanat alatt szétterjeszteni a föld felületén.

Ha ezen kérdéseket megoldottuk, akkor még számtalan tennivalónk marad arra nézve, hogy e fejlettebb közlekedési rendszert tényleg fel is használjuk a társadalmakkal és egyénekkel kifelé és befelé való fokozottabb közlekedésre. Ezzel azonban nem mondtunk mást, mint hogy jövendők minden összetevő nemzeti erő együttműködése esetében lesz csak biztosítva. Ezen erők kifejlesztése és megnövelése, mint nemzeti energia termelés : általános, az összes intézményeket és egyéneket igénybevevő nagy munka. A fent kifejtett közlekedési problémák megoldása az állam gépezete számára ezen energiák fokozottabb, gazdaságosabb kihasználását teszi lehetővé.

GULYÁS JENŐ.

NAGY PÉTER CÁR ÉS KORA AZ OROSZ SZÉPIRODALOMBAN.¹

Mereskovszkij: Péter és Elek.

Az orosz történeti regények és elbeszélések közös hibája, hogy hamis képet nyújtanak a rajzolt korról s a szereplő személyekről. A legtöbb történeti regénynek, elbeszélésnek és drámának semmi köze a történelemhez. A legszembeötlőbb hiba azonban az, hogy az írókban nincs meg az objectív igazság szeretete. Subjektív érzéseiket s felfogásukat viszik

¹ Nagy Péterről és koráról magyar nyelven (Oroszország történetét tárgyaló munkákat nem tekintve) is elég sok dolgozat jelent meg.

a) Önálló munkák:

Gyarmati Gábor: *Első Nagy Péter muszka cár élete*. Fordítottat olaszból. Kolozsváron, 1813.

Áldor Imre: *Nagy Péter a minden oroszok cárhoja*. Budapest, 1875.

Földes Géza: *Nagy Péter cár és kora*. Budapest, 1901.

Márki Sándor: *Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben*. Budapest, 1913.

Motley John L.: *Nagy Péter cár*. Fordította Herkner János. Budapest, 1915.

b) Az időszaki sajtóban megjelent tanulmányok és ismertetések közül felemlítem a következőket:

Molnár János: *Mazeppa. Magyar Könyvház*. VI. Pozsony és Pest. 1794.

Strielzi zendülés 1698. Hon és Külföld. IV. Kolozsvár, 1844.

Nagy Péter orosz cár Bécsben 1698. Filler Kalendárium. IX. Kassa, 1845.

¹ *I. Péter és az angol követség. Család Könyve*. I. Budapest, 1855.

Gerlach Beniamin: *Az éjszakai háború s következményei éjszak s éjszakkeleti Európa átalakulására a XVIII. sz. elején (1700—1721)*. Programm a zirc-cisteri rend sz.-fehérvári Nagygimnázium részéről. 1857.

Egy ebéd Nagy Péter cárnál. Hazánk s a Külföld. Pest, 1867.

Nagy Péter cár és az ő kora. Bucsánszky Nagy Képes Naptára. XXVII. Budapest, 1874.

bele műveikbe. Még a legjobb írók sem mentek ettől a gyengétől.

Történeti hűség tekintetében legjobbak Tolsztoj Leó, Tolsztoj Alekszej, Mereskovszkij D., Danyilyevszkij G., Karnovics E., Gogoly M. és részben Mordovcev művei. A magyar olvasóközönség fordításokból ismeri a két Tolsztoj (olv. Talsztój), Gogoly (olv. Gógaly) és Mereskovszkij (olv. Mereskófszkij) műveit. Mordovcevnak (olv. Mardófcéf) is egyik gyengébb regénye le van fordítva nyelvünkre a szerző neve nélkül.¹ De még ezek az írók is, bár elég hű képet nyújtanak a rajzolt korról, túlságosan célzatosak, ami az orosz irodalmi viszonyokban leli magyarázatát. Az orosz író, mint azt Vengerov részletesen kifejtette, jobbra vagy balra menni kénytelen, mert az időszerű társadalmi kérdések iránt közömbös írónak nincs közönsége. Az orosz olvasó nemcsak művésznek, hanem elsősorban tanítónak tartja az író, a költő a közfelfogás szerint a társadalom uralkodó vagy divatos eszméinek apostola.

Tolsztoj Leó szocialista, sőt kommunista eszméket hirdet műveiben s részben ennek is köszönhette nagy népszerűségét hazájában. A *Háború és béke*ben is megtagadja az egyéniséget, az egyéni munka jelentőségét, szerinte a nagy tetteket a collectiv lélek viszi végbe. Szánalmas alakká törpíti Napoleont s nagy embernek teszi meg Kutúzovot, mert ez utóbbi semmit sem kezdeményezett, semmit sem tett saját magától, hanem mindent a véletlenre s a tömegek ösztönére bízott. Szocialista eszméi átszövik az egész, különben hű korrajzot, de csak a vége felé vall nyíltan színt. A fiatal Rosztov (olv. Rasztóf) falusi birtokán gazdálkodik, hol egyszerű parasztok a tanító mesterei. «A parasztcsaládokat lehetőleg nagy számban együtt tartotta s nem engedte meg nekik az elkülönülést», vagyis az önálló, egyéni gazdálkodást, ennek folytán nemcsak az ő gazdasága virágzott, de a parasztok is általános jólétnek örvendettek.

A másik Tolsztoj mérsékelt conservatív felfogását vitte

¹ *Tört szárnyakkal*. Orosz regény az *Idők jele* szerzőjétől. Fordította Molnárné Barcza Jozefa. Veszprém, 1887.

bele műveibe, viszont Gogoly a *Búlyba Tarászban* idealizálta a kozákokat s a vad és műveletlen szegénylegényeket a vallás és a szabadság hőseivé avatta. Éppen ilyen célzatos a többi író is. Vagyis az orosz történeti tárgyú szépirodalmi műveket csakis kellő óvatossággal és kritikával olvashatjuk s mindig tekintettel kell lennünk a szerző politikai és szociális felfogására s irányára.

I. Nagy Péter cárt s korát aránylag kevés író dolgozta föl, ami érthető is. A conservatív és reactiós oroszok (főleg a szlávophil iskola hívei), csak a hibáit veszik észre s ezért elítélik, viszont a nyugatiaskodó iskola hívei csakis erényeit emelik ki s égig magasztalják. A forradalmi árnyalatok írói csak a zsarnokot s a köznép elnyomóját látják benne. Valamennyien vétenek az igazság ellen. Kétségtelen, hogy újításai között sok rossz, fölösleges, sőt nevetséges is volt (pl. a szakáll erőszakos lenyírása), az is igaz, hogy sokszor megsértette a nemzeti hagyományokat és szokásokat, az is igaz, hogy durva s erőszakos volt, de ezzel szemben felrázta nemzetét tespedéséből, az enyészet szélén álló országot nagygyvá s hatalmassá tette s rávezette a művelődés útjára.

I. Péter éppen úgy, mint rokonlelkű egyik elődje, IV. vagy Rettenetes Iván, rejtélyes alakja az orosz történelemnek. Lángész és örült, szent és gonosztevő egy személyben, vagyis mindkettő igazi muszka. Amilyen szélsőséges az orosz klíma, olyan az emberek jelleme is. (Érdekes példája az orosz jellemnek Dosztojevskij.) Ezt már Custine¹ is észrevette. «C'est la patrie des passions effrénées ou des caractères débiles, des révoltés ou des automats, des conspirateurs ou des machines. Ici point d'intermédiaire entre le tyran et l'esclave, entre le fou et l'animal; le just milieu y est inconnue». A két szélsőség sokszor megtalálható egy személyben, mint Rettenetes Ivánban s Péterben is.

Az orosz szépirodalomban I. Péter korát a következő írók dolgozták föl:

Polezsájev (Poležajev). *Alekszej királyfi* (Carevics Alekszej). Költői elbeszélés.

¹ *La Russie en 1839*. Paris, 1843. II. 103.

Púskin S. (Puškin): *Nagy Péter arabusa* (Arap Petra Velikago). Prózai elbeszélés. *Poltava*. Költői elbeszélés.

Riljejev (Rylëev): *Vojnaróvszkij*. Költői elbeszélés.

Lazsesnyikov (Lažečnikov): *Az utolsó Novik* (Poszljednyj Novik). Regény.

Danyilyëvszkij (Danilevskij): *India ellen Péter alatt* (Na Indiu pri Petrje). Regény. *Alekszej királyfi* (Carevics Alekszej). Regény.

Mordovcev D. (Mordóvcev): *Temetés* (Pochorony). *Idealisták és realisták* (Idealisty i realisty). *Több világosságot* (Svjetu boljse). *A cár és a hetman* (Carj i hetman). Regények.

Száliász E.: *Menyegzői zenebona* (Svadebnyj bunt). Regény.

Patapenko I. (Potapénko): *Szó és tett*. (Slovo i djelo).

Averkiev: *Alekszej királyfi* (Carevics Alekszej). Dráma.

Mereskovszkij D.: *Péter*. Regény.

Averkiev és Lazsecsnyíkov kimondottan conservatívek és reactiósak. Elítélik Pétert, csak a durva, erőszakos zsarnokot látják benne, aki lábbal tapossa a szent orosz hagyományokat, viszont Polezsajev és Rilejev a haladó eszmék hívei. Ők sem szeretik Pétert, mert minden szabadság elnyomója. Rilejev Vojnarovszkija¹ a szabadságért küzd s ezért kell Szibériában szenvednie. Danyilyevszkij a mérsékelt szlavophil irány követője. Péter korát rajzoló regényei leggyengébb alkotásai közé tartoznak s tele vannak anachronismussal, a saját kora (1829—1890) állapotait ülteti át a XVIII. század elejére. Mordovcev jól ismeri a rajzolt kort, mégsem nyújt hű rajzot, mert szabad folyást enged csapongó képzeletének, az érdekességet elébe helyezi a történeti hűségnek. Száliász nem ismeri alaposan Pétert és korát és ő is, mint Danyilyevszkij, a saját kora szemüvegén keresztül

¹ Ábrányi Emil: *Az orosz irodalomról* c. cikkében a *Fővárosi Lapok* 1868 jan. 21-iki (16.) számában azt írja, hogy Vojnarovszki orosz költő. «Wainarowszky szintén a szabadság költője s Kis-Oroszországban első tekintély.» Úgy látszik félreértette a német forrást, amelyből ismereteit merítette, s amely Riljejev költeményéről emlékezik meg. Különbösen a múlt században megjelent összes cikkek, melyek az orosz irodalommal foglalkoznak, tele vannak tévedésekkel, kivéve Szeghy Miklós dolgozatát. (*Budapesti Szemle*. VIII. 1867. 229—268.)

vizsgálja a mult eseményeit. Puskin elég hű, de egyoldalú képet rajzol. Nagy Péter arabusa Puskin anyai őse volt s azt a szeretetet és jóakaratot, amelyet Péter kedvelt keresztfia irányában tanusított, a hálás ükunoka átviszi Péterre. *Poltava* c. költői elbeszélésében idealizálja a nagy cárt s Mazepában közönséges árulót lát. Patapenko lázas írói tevékenysége közben nem ért rá komoly történeti tanulmányokra, ezért nem nyújt sem hű korrajzot, sem hű jellemrajzot.

A felsorolt munkák mind elfogult, célzatos, sőt — Puskin elbeszéléseit kivéve — meglehetősen gyenge alkotások.

Időrendben utolsónak Mereskovszkij dolgozta föl Nagy Péter cárt és korát *Krisztus és Antikrisztus* (Christos i Antichrist) c. trilogiájának a III. kötetében. Először 1904-ben jelent meg Pjotr i Alekszej címen a *Novyj Putj* (Új út) folyóiratban, majd 1905-ben önálló kötetben is.

Mivel most — kerekén 20 év multán — magyar fordításban is megjelent, időszerűnek tartom, hogy kissé behatóbban foglalkozzunk vele annál is inkább, mert a szerző olyan közönség számára írta művét, amelyről föltételezte, hogy nemcsak Pétert és korát, hanem a megelőző századok vallási és társadalmi viszonyait is jól ismeri.

A trilogia első és második részében (I. rész. *Az istenek halála. Julián aposztata*. II. rész. *A feltámadt istenek. Leonardo da Vinci*) az antik természeti költészet s a kereszttyénség eszméi közötti synthesis szükségességét fejtegeti, míg a harmadik részben tovább megy s azt kutatja, vajjon Krisztus országa megtalálható-e e földön, s ha igen, hol? Mint Dosztojevskij és Tolsztoj, ő is Krisztust keresi, még pedig Tolsztojt követve nem az egyházban, hanem az egyszerű muzsikok szívében. A kérdést nem oldja meg, a felvetett probléma megoldásával adós marad (ami rendszerint nem történik meg Dosztojevskijjel és Tolsztojjal), a sorok közül azonban mégis kiesendül a szerző hite, hogy eljön Isten országának ideje a földön.

Hogy a III. kötetben tárgyalt vagy csak érintett kérdéseket s különösen a raszkoljnyikok és szektarianusok magatartását megértsük, rövid pillantást kell vetni az oroszok egyházi multjára.

Az orosz nép történetében a legfontosabb esemény, amely mind a mai napig érezteti hatását, a két rászkol (szakadás).

Az első a kereszttség föl vételével veszi kezdetét.

Az oroszokat 988-ban megkeresztelték, de ez csak külső szertartás volt, mert az egyház nem ismertette meg a néppel a keresztény hit tanait, egyáltalán semmiféle vallási oktatásban nem részesítette új híveit. Névleg keresztény, de valóságban éppen olyan pogány volt a köznép egész Kiev bukásáig (1242), mint a kereszttség szentségének föl vétele előtt. A pogány hiten élő nép s a tudatosan keresztény értelmiség elszakadt egymástól. Az egyház az első századokban arisztokrata-jellegű volt. A metropoliták kettő kivételével mind görögök, a püspökök pedig vagy görögök, vagy (kis számban) arisztokrata származásu oroszok voltak. Az egyszerű paraszt keresztény vezető és tanító nélkül maradt, tovább is pogány isteneinek áldozott s a pogány papok (jósok, samanok) szavára hallgatott. A XIII. század közepén a tatáriga következtében megszűnt a görög (s részben bolgár) papok invasiója s az egyház nehéz válságon ment keresztül. Kezdetét vette az egyház demokratizálódása s oroszodása. Mivel nem voltak tanult orosz papok, minden parasztot, aki úgy ahogy eltanulta a szertartások végzését, pappá szenteltek, hogy a községek ne maradjanak lelkipásztor nélkül.

A XIII. század közepétől a XVI. század végeig alig volt írni-olvasni tudó falusi pap, legfőlebb a nyilvános isteni tiszteletre szánt szöveget tudta nehezen elolvasni. Természetes, hogy ezek a papok nem oktathatták híveiket, hisz maguk sem ismerték a keresztény hit elemeit s a vallást a szertartással azonosították, a szertartások pontos végzésében látták a keresztény vallás lényegét. Az 1551. évi moszkvai zsinat elrendelte, hogy ezentúl a püspökök csak iskolázott embereket szenteljenek föl papokká, de óvatosan hozzáfűzte, hogy «ha az alphabétákat nem szentelik föl, akkor a templomok isteni tisztelet nélkül maradnak s a keresztények bűnbánattartás szentsége nélkül fognak meghalni», tehát vég eredményben szabad kezét adott a püspököknek.

Az egyház nem tanította a népet s hogy a nép lassanként

mégis megismerkedett a kereszténység eszméivel, illetve a kereszténység tanaiból és erkölcséből is sokat átvett vallásába, az elsősorban a különféle zarándokok és istenes emberek érdeme, ezek voltak ugyanis a nép hitoktatói. Az orosz nép alapjában véve vallásos s úton-útfélen keresi az igazságot (a právdát). Ez a pravdakérésés vezette rá a népet a kereszténységre, helyesebben az orosz vallásra, amely nem egyéb, mint a régi pogány hit s a keresztény hit elemeinek egybeolvadásából kialakult külön vallás. Az új par excellence orosz vallásban ezután a XIV. és XV. századok folyamán egymásra talált az értelmiségi osztály és a nép. Az arisztokratia és a papság elfelejtette a vallás igaz értelmét, a köznép pedig elsajátította a ritust s a saját felfogása szerint értelmezte annak jelentőségét. Az új vallásról a külföldi utazók azt sem tudták biztosan, vajon keresztény-e vagy sem. 1620-ban Botwid János az upsalai akadémián *Keresztények-e a moszkoviták* című értekezésében csak hosszas bizonyítások után merte kimondani, hogy a moszkoviták vallása keresztény. Az így kialakult vallás azonban nem fejlődhetett szabadon, mert már a XVI. században a külföld éreztetni kezdte befolyását s a kath. és a prot. propaganda is kezdetét vette. Ez a vallás kérdéseinek megvizsgálására ösztönözte nemcsak a papokat, hanem a köznép értelmesebb fiait is. Az orosz nép a hit igazságait a szertartási könyvek betűivel tévesztette össze s ez a második szakadásra, a tulajdonképeni rászkolra és számos szekta keletkezésére vezetett. Ennek a szakadásnak a következményeit s az ebből keletkezett szektákat tárgyalja Mereskovszkij, de föltételezi, hogy mindezeket jól ismeri az olvasó.

Mint Bizáncban a tudományok hanyatlása után, Moszkvában is a XV. és XVI. században a babonák, jóslások, álmofejtések és astrológia foglalták el a tudomány helyét, a Szentírás helyett pedig az apokriph írásokat olvasták s azokból merítették vallási ismereteiket. A formalismus, a holt betűhöz való szolgáló ragaszkodás a rászkolhoz, az apokriph írások, a katolikus meg protestáns propaganda pedig szekták kialakulásához vezetett. Mindkettő a tudatlanság következménye, mindkettő az orosz egyház bűnös

mulasztásának az eredménye. Csak «olvasott» (nacsotcsiki) emberek voltak ekkor Moszkvában, t. i. olyanok, akik kritika és válogatás nélkül sokfélét összeolvastak, de tudományosan képzett egyházi vagy világi férfi alig akadt egy-kettő. A XVI. századbeli oroszok Arszeniusz sztarec szavai szerint «sem az igaz hitet, sem a hamis hitet nem ismerték, a vallásos könyvek betűit olvasták, de értelmét nem fogták föl». «A vallás imaformulákból állott az ő szemükben, a formuláknak pedig magikus ereje volt», mint a pogány ráolvasásoknak.

Minden szónak, sőt minden egyes betűnek magikus erőt tulajdonítottak s valóságos remegés szállta meg az olvasót, ha valami eltérésre bukkant rá. A moszkvai krónikás már az 1476. év alatt borzalommal eltelve említi, hogy «valami philosophusok így kezdtek énekelni: Oh. Uram irgalmazz! az egyedül helyes Uram irgalmazz! helyett».

Az orosz egyház legfontosabb kérdése a XVI. században az «alleluja» éneklési módja s a kereszttetés módja volt. A XV. század végeig ez a hívők tetszésére volt bízva, egyesek kétszer, mások háromszor ismételték az alleluját, úgyszintén egyesek két, mások három ujjal vetettek keresztet. Az 1551. évi moszkvai zsinat a két ujjal való kereszttétést írta elő.

1553-ban felállították Moszkvában az első nyomdát. Michail Fjodorovics cár rendeletére egy bizottság a régi orosz kéziratok alapján kinyomatta az új szertartáskönyvet s ebben az alleluja kétszeri ismétlését s a két ujjal való kereszttétést írta elő. A történetesen Moszkvában időző Paiszij jeruzsálemi patriárka átvizsgálta a könyvet s megállapította, hogy az oroszok sokban eltérnek a görög egyház hagyományos szokásaitól. Erre a cár Szuchanof Arszeniusz sztareczet Görögországba küldte, hogy tanulmányozza a szertartásokat s görög szertartáskönyveket hozzon magával. Arszenij bejárta Görögországot, majd elment Alexandriába, Jeruzsálembé, Moldáviába, sőt Gruziába is ellátogatott, de mindenütt igen szomorú tapasztalatokat szerzett. A szertartások végzésében nem volt egység, sőt a görögök kereszttetési és alleluja éneklési módja is eltért a moszkvaitól. Megbotránkozva hallgatták a moszkvaiak Arszenij jelentését,

de valóságos rettegés szállta meg őket, amikor azt is tudomásukra hozta, hogy a jeruzsálemi patriárka az örményekkel, sőt a frankokkal is érintkezik s a török pasa a patriarkánál ebédel, vagyis, hogy a keleti egyházfejedelmek barátságosan érintkeznek a pogányokkal és eretnekekkel. A jelentés meghallgatása után a görögök elvesztették minden tekintélyüket az oroszok előtt, a görög könyveket félredobták és a saját orosz másolataik alapján folytatták az egyházi könyvek nyomtatását, amelyekbe nemcsak értelmetlen részek s értelemzavaró hibák, hanem a kereszténység szellemével ellenkező tanok is bekerültek.

A nyomtatás javában folyt, mikor a patriárkai széket a tehetséges, tudományosan képzett és erélyes, de egyben nem gőgös Nikon foglalta el. A már kinyomott hibás könyveket visszakövetelte s a görög szövegek alapján kijavított új szertartáskönyv használatát rendelte el, egyben megparancsolta, hogy ezentúl 3 ujjal vessenek keresztet, mint mindenütt keleten. Nikonnak az 1551. évi zsinati határozattal ellenkező rendelete nagy felháborodást keltett, az új szertartáskönyvet pedig néhány püspök és számos pap visszaküldte azzal a kijelentéssel, hogy inkább meghal, mintsem magát a görög újításoknak alávesse. Nikon az engedetlen püspököket s papokat száműzte, de szigorú rendszabályaival csak azt érte el, hogy az oroszok jelentékeny része elszakadt a hivatalos egyháztól. Ezek a rászkolnyíkok. Leginkább a szlovecki zárda szerzetesei ütköztek meg a reformokon s Nikont írásaikban s beszédeikben Antikrisztusnak nevezték. A cár-hoz intézett memorandumukat e szavakkal fejezték be: «Inkább meghalunk, mintsem hogy örök kárhozatra jussunk. Kínozzanak s égessenek meg bennünket az új hit tanítói, de mi nem leszünk az apostolok és az ősi hagyományok árulói».

Az általános felzudulás következtében Nikon lemondott reformjait azonban az 1666. évi moszkvai zsinat, amelyen az alexandriai és az antiochiai patriárka is résztvett — mindenben jóváhagyta s megerősítette. Ezzel lehetetlenné vált az óhit és az újhit követőinek a kibékítése.

Mivel a zsinat éve — 1666 — egybeesett az Apokalipszis-zörnyetegének az évével, az 1551. évi zsinat alapján álló

rászkolnyíkok az Antikrisztus eljövetelét s a világ végét várták. Az Apokalipsis szerint az Antikrisztus uralma a földön 2½ évig tart, vagyis 1669-ig, azután elsötétül a nap, kialusznak a csillagok s el ég a föld. 1668-tól kezdve sokan nem akarták megművelni földjeiket, hanem imádkoztak, bójtöltek s éjjelenként az előre elkészített koporsóba fekve az angyali harsonák megszólalását várták. De a végzetes 1669. év minden baj nélkül elmúlt. Összeültek az «igaz hit vezetői» s megállapították, hogy tévedtek a számításban. Nem Krisztus születésétől, hanem mennybemenetelétől kezdve kell számítani az éveket, az Antikrisztus tehát 1699-ben fog megjelenni. S most a jelek a rászkolnyíkok szerint nem esáltak.

Különös véletlen folytán Péter cár 1698 aug. 25-én tért vissza külföldi útjáról, vagyis 5 nappal 1699 előtt, mivel az orosz év akkor szeptemberrel kezdődött. Félelemmel töltötte el a moszkvai népet, hogy a cár megérkezése után nem a templomba hajtatott először, hogy hálát adjon a szerencsés visszatérésért, mint azt előtte minden cár tette, hanem egyenesen a német külvárosba, a pogányokhoz sietett. Itt egész éjjel mulatott s csak másnap vonult be palotájába, hol azzal tetézte bűnét, hogy az üdvözlésére megjelent bojároknek erőszakkal levágatta a szakállát.¹ Újévkor nem

¹ A szakáll levágása bűn volt a jámbor oroszok szemében, mert ezzel Isten képmását gyalázta meg, hisz Istent, Jézust és a szenteket hosszú szakállal s hosszú ruhában ábrázolják. Különösen a moszkvai papság és a nép ragaszkodott görcsösen a szakállhoz. A pszkovi metropolitát, aki Péter jelöltje volt, azért nem akarták patriárkává megválasztani, mert: 1. barbár (t. i. latin és francia) nyelveket beszél; 2. kocsisa a bakon ül (s nem a lógós lovon); 3. nem elég hosszú a szakála. A szakállt ősidőktől fogva nagy becsben tartották, amint azt a szakáll védelmére hozott különféle intézkedések is bizonyítják. Vladimir Monomachos (1113—1125) törvénykönyvének VII. fej. 1. §-a a szakáll kitépését 12 griven bírsággal sújtja, mikor egy paraszt szándékos megöléseért csak 5 griven bírságot fizet a tettes. Ál-Demeter (1605—1606) leborotválta a szakállát s ez volt bukásának egyik főoka. Joachim pátriárka — nehogy a cárnak utánczóik akadjanak — kiközösítéssel fenyegette meg azokat, akik szakállukat levágják. Michajlovics Elek cár a lengyel udvar mintájára szerette volna lakáit felöltöztetni s csak nagy nehezen sikerült

volt a templomban, nem látogatta meg a patriárkát. Mindez megerősítette a népet abban a hitében, hogy Péter az Antikrisztus. Sőt nemsokára a kevésbé hiszékenyek is megijedtek s Antikrisztusnak tartották, amikor elrendelte a Gregorián-naptár bevezetését s «ezzel 8 évet ellopott az Úr Istentől» s az új évet január 1-től kezdte számítani.

«Az év nem kezdődhetik januárban, mondották a rászkolynyikok, hisz akkor Éva nem adhatott volna Ádámnak almát a Paradicsomban. Az alma nyárutóján érik, tehát szeptemberben kezdődik az év». Az is feltűnt, hogy a régi cári címet az imperator címmel cserélte föl, ennek a szónak a betűi pedig az m kihagyásával 666-ot adnak. (Az egyházi szlávban ezeknek a betűknek a következő számértéke van : i = 10, p = 80, e = 5, r = 100, a = 1, t = 300, o = 70, r = 100, összesen 666. Az m-nek is van számértéke, mégpedig 40, de ezt egyszerűen kihagyták.) Így jutott Péter az Antikrisztus elnevezéshez s csak természetes, hogy minden újítása a régi hagyományok tisztelői s különösen a rászkolynyikok, vagyis a hivatalos egyháztól elszakadt oroszok szemében bűn, az isteni és emberi törvények megszegése volt.

A rászkolynyikok annyira mentek ostoba fanatizmusukban, hogy az üldöztetések közepett sokszor maguk vetettek

a pátriárkával abban megegyezni, hogy lakájai rövid ruhát viselhetnek, de szakállukat nem vágathatják le. Közös ukázban elrendelték, hogy az udvari személyzet kivételével mindenki hosszú ruhát s szakállt tartozik viselni. Péter a pátriárkával kötött megállapodást megszegte. Biztosai ollóval kezükben sétáltak az utcákon s mindenkinek erőszakkal levágták a szakállát. A nép sirt s a levágott szakállt köblébe rejtette, hogy majd az utolsó ítéleten «emberi képből jelenhessék meg Szent Miklós előtt». Péter rendelete sok helyütt lázadásra vezetett. Így 1705-ben Asztrachanban lázadt fel a nép s csak hosszas harcok után nagy vérontás árán lehetett rendet teremteni. Később mindazoknak, akik külön szakálladót fizettek, megengedte a szakáll viselését. Természetes, hogy a tudatlan nép szemében Péter Antikrisztus volt. Különbben nem szegte volna meg a pátriárkával kötött egyezséget s nem üzött volna gúnyt Isten képmásából. Sok rászkolynyik szakálla levágása után nehéz láncokat hordott az inge alatt, hogy kiengesztelje Isten haragját. A szakáll még később is II. Katalin s I. Sándor korában nagy szerepet játszott az orosz történelemben. A Pugacsov-féle lázadás is az erőszakos szakáll-levágásból indult ki.

véget életüknek, mert azt hitték, hogy így egyenesen a mennyországba jutnak. Kétféle önkéntesen választott halál nem nyitotta meg a mennyország kapuit. Egyesek deszkakoporsóba feküdtek s úgy várták be, míg éhenhalnak, mások a tűzhalált választották. Ez utóbbi leírására egész fejezetet szentel Mereskovszkij (IX.) Az orosz egyháztörténetek (Golubinszkij, Makarij) tanúsága szerint a rászkol kezdetétől (1553) Péter trónralépteig körülbelül 20,000 ember választotta az önkéntes tűzhalált. A tűzhalált Avvakum pópa, a rászkolynyikok szellemi vezére s tanítója ajánlotta hitestvéreinek. Avvakum Petrovics (1610—1681) protopópa az orosz egyháztörténet egyik legérdekesebb alakja. Szigorú aszkéta, fanatikus és csodálatos lelkierejű s bátorságu férfiú. Élete a harcok s szenvedések hosszú láncolata. Előbb földalatti börtönbe zárták s kínozták, majd Szibériába deportálták. Heteken keresztül gyalogolt nehéz láncokkal lábain, míg a Lénához érkezett. Útközben folyton verték s kínozták. Zugulódás nélkül tűrte a szenvedéseket, imádkozott ellenségeiért s kitartásra buzdította rabtársait. Tíz évig sínylődött Szibériában s mivel a hivatalos egyházba visszatérni nem akart, visszavitték Moszkvába s egyházi törvényszék elé állították. Itt sem adta meg magát. A legnagyobb kínzások közepett is ragaszkodott hitéhez s megátkozta az újhit követőit. 1667-ben megfosztották papi rendjétől s életfogytiglani elzárásra ítélték. Több társával együtt Pusztoszkbe vitték, hol 14 évig sínylődött földalatti nyirkos börtönében. De még itt sem szünt meg prédikálni s a «Nikonizmus» ellen harcolni. Oly nagy tekintélynek s tiszteletnek örvendett a rászkolynyikok előtt, hogy még a börtönben is ő volt a vezetőjük s tanítójuk. Nem tudják, hogy mi útonmódon jutott írószerekhez, de tény, hogy állandóan levelezett híveivel. A legszigorúbb ellenőrzés mellett sem tudták levelezését megakadályozni, vagy leveleit elfogni. Mikor Elek cár meghalt, Avvakum az új cárnak, Fjodor Aljékszévicsnek ezt írta: «Isten ítelt köztem s Elek cár között. A pokolban kínlódik; magától az Üdvözítőtől hallottam». Fjodor cár levél útján elkövetett felségsértés miatt fogolytársaival együtt tűzhalálra ítélte.

Melynjikov-Pecszerszkij a raszkolynyikok szóhagyománya alapján így írja le hősies halálát: «1681-ben Pusztozerszker-terén máglyát raktak . . . Összegyült a nép s hajadonfővel várakozott. Halotti csönd. Avvakum két ujjal keresztet vetett s ezeket mondotta: Ha így fogtok keresztet vetni, soha semmi bajtok sem lesz, de ha eltértek az ősi hagyománytól, városotok elpusztul s nemsokára utána elkövetkezik a világ vége» . . .

A raszkolynyikok véleménye szerint az egyház megszűnt, amikor a Nikon reformjai előtt megkereszteltek kihaltak, ha pedig nincs egyház, akkor jobb a halál. Avvakum is ezt tanácsolta leveleiben. «A hitért való önkéntes meghalás kívánatos. Semmi sem jobb annál, mint a martirok sorába, az apostolok seregébe, az angyalok karába bejutni . . . És a tűzben a szenvedés nem tart sokáig. Félsz talán a tüztől? Csak bátorság, köpj rá, ne félj! A félelem csak a kemencéig tart s ha már benn vagy, egyszerre mindent elfelejtesz».

Mint láttuk, elég sokan fogadták meg a tanácsát.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Mereskovszkij elég hű képet rajzol a raszkolynyikokról, bár kitetszik a sorok közül, hogy nem szereti őket. Vezetőikkel szemben nem elég igazságos. Kétségtelen, hogy a tűzhalál hirdetői között olyanok is akadtak, akik a veszély pillanatában gyáván megugrottak, de az egykorú följegyzések tanúsága szerint a legtöbben bátran s hősiesen viselkedtek s maguk jártak elől példával.

A szerző a XVI—XVIII. század népies, főleg raszkal költészetét is tárgyalja, csakhogy rendszerint megelégszik a vonatkozó legendák és vallásos énekek megemlékezésével, hisz az orosz olvasó ugysis jól ismeri azokat. Sajnos, a nem orosznyelvű irodalomtörténetek igen mostohán bánnak ennek a kornak a népköltészetével, pedig annak ismerete nélkül a XIX. század remekíróit meg sem érthetjük. Dosztojevskij, Tolsztoj, Ljeszkov és mások sokat merítettek belőle. (Dosztojevskij a *Bűn és bűnhődés*ben a rablógyilkosról szóló legendát dolgozza föl, a *Félkegyelmű*ben a jurodjivikről szóló legendákra s az Ivanuska Duracsokról szóló népmesékre támaszkodik.)

Mereskovszkij említi *Kitjezst*, az *Istenfélő Alekszejt*, Moisláv *Paradicsomi útját*, *Ioaszaf cárevicek énekét* s ezenkívül sok más legendából és vallásos énekből közöl részleteket vagy mondatokat s egyes szólásokat. Természetesen mindezekre részletesen nem terjeszkedhetem ki, mégis szükségesnek tartom azonban, hogy a fontosabb legendákat s vallásos énekeket, amelyekre a raszkolnyikok és a szekták támaszkodnak, pár sorban ismertessem.

A *Kitjezs* városról szóló legenda a XV. században keletkezett. A raszkolnyikok nagy becsben tartják s mai napig *Kitjezsi krónika* c. kéziratos másolatokban őrzik.

György herceg, Vladimir fejedelem unokája, igen istenfélő ember volt és sok templomot épített. Az orosz nép bűne miatt azonban Isten Oroszországra küldte az istentelen Batyj kánt, aki lerombolta a templomokat, feldúlta a városokat és falvakat s rabszíjra fűzte a keresztények ezreit. György keservesen sírt s csekélyszámú seregével a tatárok ellen vonult. Vitézül harcolt és sok tatárt megölt, de végre is menekülni volt kénytelen s Kis Kitjezsbe zárkozott be seregével. Egy ideig vitézül védelmezte a várost, majd éjnek idején titokban a Fényes Jár tava mellett fekvő Nagy Kitjezsbe vonult híveivel. Kutjerma Griska kis-kitjezsi lakos elárulta Batyjnak György herceg rejtkehelyét, hanem Isten csodát művelt s a várost láthatatlanná tette. A raszkolnyikok tovább fejlesztették a legendát. Tanításuk szerint csak az igazak láthatják meg a csodaszép várost avagy a város képét a fényes tó tükrében. Aki lemond minden földi örömről, nem fél a szenvedésektől, sőt az éhhaláltól sem, erős fogadalmat tesz s anélkül, hogy bárkinek is elárulná szándékát (még családjának sem) lobogó hittel keblében a város fölkeresésére indul s örökre lemond a visszatérésről, azt Isten Kitjezsbe vezérli. Senki más nem láthatja meg a várost, mert ha véletlenül oda jut is, csak homoksvatagot vagy rengeteg erdőséget lát a helyén. Kitjezs az igazak hona. «Isten csodát művelt, láthatatlanná tette s különös oltalmába vette a várost, hogy a benne lakozók ne szenvedjenek az Antikrisztus uralmától. A lakosok boldogságban élnek, a tó partjain mindazt megtalálják, amire szükségük van s

egész nap a kitjezsi templomok harangjainak a zugását hallgatják».¹

Az *Istenfélő Alekszej* (Alekszej cselovjek Bozsij) élete kedves olvasmánya volt mindig az orosz népnek. Meséje igen egyszerű. Alekszej előkelő és gazdag szülők gyermeke volt. Mivel szülei akarata ellen megházasították, rögtön az esküvő után elhagyta feleségét s világgá bujdosott. Évek múltán mint koldus zarándok visszatért szülei házába, akik befogadták az istenfélő, jámbor zarándokot. Az ördög sokszor megkísértette, de Alekszij nem tért le az igaz vallás útjáról. Csak halála után tudták meg a szülei, hogy a házukba fogadott koldus a saját gyermekük volt.

Ennek az életrajznak az alapján költötték a raszkolnyikok az Istenfélő Alekszejről szóló vallásos verseket.

A földi paradicsomban szintén hisznek a raszkolnyikok. Különbösen nemcsak Oroszországban, hanem Nyugaton is a középkorban azt hitték, hogy a földi paradicsom Keleten van s a portugálok a XVII. században expedíciót küldtek a felkutatására. A titokzatos kelet mindig izgatta az embereket.

Vaszilij püspök iratát tartják nagy becsben az orosz óhitűek. Fjodor tveri püspök a XV. század elején azt állította, hogy csak képzelt, lelki paradicsom van, mire Vaszilij novgorodi püspök bebizonyította, hogy a pokol meg a paradicsom itt van a földön. Írásában a *Szent Makarij élete* c. apokriph legendára hivatkozik, amelyben meg van írva, hogy Makarij maga is járt a paradicsomban s onnan három gyógyítóerejű almát hozott magával. A paradicsom keleten, a pokol pedig szerinte nyugaton van. Makarijon kívül a novgorodi *Moiszláv* is járt a paradicsomban Jakab fiával együtt s elmondta ottani tapasztalatait. Mennyei fény önti el a paradicsomot, az emberek egész nap örvendeznek s isteni himnuszokat énekelnek. Ő is keleten talált rá a paradicsomra.

Ez a monda rávilágít arra, hogy miért félnek a raszkolnyikok mindentől, ami nyugatról jön. Nyugaton van a pokol,

¹ Rimszkij-Korszakov ezt a legendát dolgozta föl *Kitjezs* c. operájában

onnan semmi jó sem jöhet, Péter pedig nyugaton járt s nyugati szokásokat s intézményeket kényszerített rá az oroszokra.

A *Ioaszof carevics*ről szóló vallásos versek a magányt, a pusztában való élet örömeit zengik. Igen poetikusak. különösen szép a carevics és a pusztá között folytatott párbeszéd. Mivel a raszkolonyikok s a különféle szekták követői az üldözők elől a pusztákban s a rengeteg erdőségekben kerestek menedéket, ezzel az énekkel vigasztalták magukat s a szertartási énekek közé sorolták.

A szekták közül Mereskovszkij említi a bjegunokat, akik városról-városra, faluról-falura szaladnak s úgy hirdetik tanításaikat. Állandó lakhelyük nincs. A regényben a bjegunokat Vitalia asszony képviseli. Legtöbbet a chlystik (Isten emberei, Gottesleute)-szektájával foglalkozik, sőt egy egész fejezetet szentel nekik. Ezt a szektát oly híven leírja, hogy nincs semmi hozzáadni valóm. Aki a részletek iránt érdeklődik, megtalálja Grass¹ művében. Csak egy vitás kérdésben foglal határozott állást, amit nem tartok helyesnek, t. i. azt írja, hogy csecsemőket ölnek s annak a vérével áldoznak. Ezt állítják ugyan róluk, de még eddig nem tudták bebizonyítani.

Mereskovszkij behatóan s lelkiismeretesen tanulmányozta a rajzolt kort. Híven írja le a conservatív és a haladópart, a régi és az új Oroszország harcát. A történeti hűség a mű legnagyobb érdeme. Nagy hibája a terjengősség és aránytalanság. Sokszor csak pár sort szentel nagy horderejű események leírására, míg jelentéktelen epizódokat oldalakon keresztül tárgyal. Nem regény, hanem hosszúranyújtott s helyenként kissé színtelen korrajz. Az a benyomásom, hogy tanulmányai közben készült minden följegyzését be akarta szorítani művébe, ami az egység és a conceptió rovására ment. Bár nem nevezi meg forrásait, mégis könnyen megállapítható, hogy az egyházi kérdésekben Csaadajev, Ikonnikov és Szolovjov műveire támaszkodik, azok felfogását

¹ Karl Konrad Grass: *Die russischen Sekten*. I. Band. *Die Gottesleute oder Chlūsten*. Leipzig, 197. (Megvan a Városi Könyvtárban.)

tükrözteti vissza. Nagy Péter alakját nem domborítja ki eléggé, de még ennél is nagyobb hibának tartom, hogy egyenlőtlen erőket állít szembe egymással. Alekszej királyfi, ez a léha, tehetségtelen és iszákos fiatalember nem méltó ellenfele a geniális barbárnak. És itt akaratlanul elárulja tendenciáját is. A tudatlan fanatizmust állítja szembe a felvilágosult Péterrel: a raszkolnyikok és a szektariánusok reformjainak a legnagyobb ellenségei. Ebben igaza van, de nem lett volna szabad elhallgatnia, hogy komoly, tanult, sőt felvilágosult emberek is akadtak, akik állást foglaltak vele szemben vagy legalább is nyíltan s férfiasan mérsékletre, önuralomra s a nemzeti sajtóságok tiszteletére figyelmeztették. Elég, ha Dolgorukij hercegre vagy Jávorszkij Sztefán rjazani érsekre hivatkozom. Ez utóbbi nyíltan szembenállott vele s különösen a köznép elnyomása ellen tiltakozott. Aki nem ismeri eléggé a rajzolt kor történetét, azzal a tudattal teszi le a könyvet, hogy itt egyszerűen csak a világosság és a sötétség harcáról van szó, tehát Péternek mindig igaza volt, bármilyen kegyetlen eszközökhöz nyult is. Igen nagy hiba — mint már említettem is — a conceptió hiánya. Nincs főhőse a «regénynek». Egyformán a cselekmény központjában állanak Péter, Alekszej és a Krisztust-kereső Zapolszkij Tichon.

A szerző igyekszik pártatlanságát hőseivel szemben őrizni, mégis úgy látszik, hogy Tichont szereti a legjobban, ami érthető is, hisz maga Mereskovszkij is Krisztus-kereső. Egy vallásbölcseleti társaságot is alapított Pétervárott 1902-ben, amelynek az lett volna a célja, hogy kibékítse egymással az egyházat és a társadalmat. A társaság közlönye, a *Novyj putj* (Az új út) volt, ebben jelent meg először most tárgyalt regénye is. Ez is, mint minden más munkája, vallásbölcseleti, tehát irányregény s a történeti háttér csak keretül szolgál hozzá. Annyi azonban kétségtelen, hogy a Péterről és koráról szóló szépirodalmi művek között történeti hűség szempontjából a legjobb, művészi tekintetben pedig Puskin munkái után következik.

A RÉGI MAGYAR ZENETÖRTÉNET PROBLÉMÁI.

I.

A magyar zene most indul hódító útjára Európa országai-
ban. Erejének és annak a rendkívüli intenzitásnak láttára,
mellyel (századok ígéreteinek beteljesülése gyanánt), a nép-
szavába és régen elmúlt magyar nemzedékek igéibe kapcsoló-
dik, bizonyára mindenkiben, aki ma Magyarországon a
zenetörténet munkása, újult erővel merült fel a kívánság
és várakozás: hogy a magyar zene előnyomuló hadereje
mögött végre megjelenjék elkésett csatlósa és fegyver-
hordozója, a komoly és elmélyedő magyar zenetörténet is.
(A magyar zenetudomány uralkodó és elsőrendűen fontos
ágát, a zenei folklorét, már megnyitották Kodály és Bar-
tók kutatásai.)

A magyar zenetörténeti irodalom azonban, melynek az
ötvenes évek óta számos buzgó munkása akadt — elég itt
Mátray Gábor, Bartalus István, újabban Seprődi János és
d'Isoz Kálmán írásaira utalnunk, — mégis mintha azzal
a végzettel született volna, hogy egyetemes magyar zene-
történet sohase alakuljon ki belőle. Részben az anyag nem
volt együtt, részben a külföldi tudományos kutatás ered-
ményeinek áttekintése hiányzott. És emellett — ki nem
mondottan — ott fenyegetett minden kísérletben és con-
structióban az összefoglaló munka legfőbb akadálya is: az,
hogy a magyar zene története még csak annyira szerencsés
helyzettel sem dicsekedhetik, mint a magyar irodalom. Nem
mintha a documentumok összeállítása reménytelen, hiába-
való munka volna. Hanem azért, mert összefüggő, organikus
műzenei kultúra Magyarországon a legújabb-kor elejéig nem
alakulhatott ki. Minden iskolázás és nevelés idegen szellem-
ben történt, minden műzenei próbálkozás idegen hatások

alatt állott. Egyik nemzedék nem folytatta a másik munkáját. Hiányzik minden folytonosság, hiányzik a műzenei hagyomány szervesen kapcsolódó, egységes lánc. Helyette valami olyan képet ad a magyarság teremtő ereje századokon át, mint a tűzhányó: hosszú hallgatás után egy-egy elementáris fellobbanás, egy-egy izzó tűoszlop — és nyomában újra halotti csend. Mintha a magyar mult nemzedékei a legújabb korig nem is találkoztak volna egymással. Nem fogják meg egymás kezét, egyik nem adja át félig kész művét a másiknak. Úgy rémlik, a mester és tanítvány viszonya, az «iskola» fogalma époly kivételes jelenség a magyar zene történetében, mint a korszakalkotó magányos individuum. Innen van, hogy az egyedülállóan nagy emberi jelenségre mindig nemzedékek munkája súlyosodik. Minden nemzedéknek befejezetlenül kell hagynia, minden teremtő energiának előlről kell kezdenie a munkát. És innen van, hogy 1800-ig jóformán alig lehet szó organikus magyar zenetörténetről, inkább zenei documentumok: többé-kevésbé izolált nekiindulások sorozatáról. Ehhez a történelemhez nem is közeledhetünk kész módszerekkel, az európai zenetörténet construáló módszerével, zenei fejlődésánál. Egyidejű jelenségek is elszigetelten élnek egymás mellett; s az eredmények átvétele mintha tudattalanul, rendszertelenül történnék. Egységes fejlődési vonal nincs. Legfeljebb szűkebb körökön belül (mint a katolikus és protestáns énekeskönyvek zenéje) lehet szó a mult készleteinek felhasználásáról, traditióról és tudatosabb folytatásról. Nagy nemzeti műzenéhez ez sem vezet. Csak a népzene él szakadatlanul, évszázadokon át táplálva a szárnyuk-szegett műzenei próbálkozásokat, ismeretlenül és idegenül az itt működő, képzett nem-magyar muzsikuskok számára, de a magyar prédikátorok többsége előtt is közömbösen vagy megvetetten; ez a látszólag néma (hiszen sokáig szóhoz sem jutott, vagy elfojtott, sokáig fel sem jegyzett, ki nem adott), de minden korban élő és lüktető zenei áram, ez a csendes szívverés helyettesít minden kifelé forduló, nagy és dicső hagyományt a magyar zene történetében.

Kétségtelenül ez a főoka, hogy eredményes munka ezen a téren csak monographákon belül volt lehetséges, s e mono-

graphiák csak egy-egy életrajzra, egy-egy documentumra, legfeljebb documentumok szűkre szabott körére, vagy egyes városok localis zenetörténetére szorítkozhattak. Ezenkívül végzetes jelenség volt, hogy, mikor átfogóbb constructióra került volna a sor, — mint azt Káldy és Fabó írásai bebizonyították, — az egyes documentumokról való hiányos ismeretekhez délibábos teóriák járultak s elfordították az elmélyedő kutatók figyelmét az idő előtt összefoglaló kísérletekről.

Ilyen módon tökéletesen érthetővé lesz, ha d'Isoz Kálmán Arnold Gyögyről írt tanulmánya (1908) bevezetésében előbb monographiákat sürget, melyeknek anyagából csak idővel készülhet el az összefoglaló magyar zenetörténet. A következő megjegyzések erre a kérdésre vonatkozóan azt szeretnék megvilágítani, melyek a minden monographiánál és minden összefoglalásnál előbbrevaló fundamentális feladatok, milyen lehetne a régi magyar zene történetének egyetemes terve és mi volna a részletkutatások ideális munkaprogramja.

II.

A monographiáktól mindeddig hiába vártuk, hogy a magyar zenetörténet legproblematikusabb korszakának, a XVI. és XVII. századnak zenei anyagát rendszeresen feldolgozzák vagy kiadják. Mátray Gábor 1859-ben közzétette Farkas András, Ormprust Kristóf, a Hofgreff-gyűjtemény és a Tinódi-Cronica dallamait (Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból.). Rhythmikus analysisüket Osváth János kísérte meg (*Nemzeti zeneművészet*, 1908.) Bartalus István tanulmányaiban (a külföldi stilizált «magyar» táncstílusnak, Bakfarknak és Eszterháznak ismertetése mellett s a *Magyar Orpheus*-ban 1869-ben publicált értékes anyag összeállításán kívül), ismételtén foglalkozott a XVI—XVII. század énekeskönyveinek (köztük a graduálisoknak és kódexeknek, Kajoni *Organo Missale*-jának, a *Cantus Catholicine*nek, Náray *Lyra coelestis*-ének) zenei anyagával. (Tanulmányai a magyar egyházak XVI—XVII. századbéli zenéjéről, 1867 és 1868, *A magyar egyházak szer-*

tartásos énekei a XVI. és XVII. században, 1869.) Bogisich Mihály a nyolcvanas években kiadott három monographiájában ismertetett XVII. és XVIII. századbeli énekeskönyveket. de pontatlan anyagközlése és majdnem mindig az élő zenét szem előtt tartó elfogultsága eredményeinek jelentékeny részét problematikussá teszi. (*Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból*, 1881. *Cantionale et Passionale Hungaricum*, 1882. *Szegedi Ferenc Lénárt egri püspök énekeskönyve*, 1886.

Nagyszámú népéneket tett közzé *Őseink buzgósága* című énekeskönyvében (1888), mellyel a régi népénekeket — ha nem is eredeti, hű formájukban — beakarta vinni a köz tudatba. (Egyszólamú, tehát tudományos szempontból kifogástalanabb kiadása, 1897.) Sztankó Béla megoldja a XVII. századbeli lőcsei tabulaturás feljegyzéseket, de az átírt anyag nem jelenik meg összefüggő kiadmány formájában. Végül Seprődi János tudományos lelkiismeretességgel dolgozza fel a Kájoni-codex zenei anyagát. (*Irodalomtört. Közl.*, 1909.) — Tehát sem az énekeskönyvek, sem az újabbkori zenés codexek. sem a kéziratos compendiumok teljes zenei anyaga nem látott napvilágot, akár csak philológikusan pontos ismertetés vagy összefüggő feldolgozás, még kevésbé egyetemes forráskiadás formájában. Olyan zenetörténetre pedig, mely kizárólag ezzel a korszakkal foglalkoznék — tehát a régi magyar zene történetére, — úgy látszik, az anyag szakadozottsága és szétszórtsága miatt nem került sor.

Tisztában kell vele lennünk, hogy a régi codexek anyagának vizsgálata, ha még oly pontos és lelkiismeretes is, — mint d'Isoz műve a Pray-codexről (1921) — nem segít előre a régi magyar zene megismerésének útján. A középkori zenei feljegyzések tanulmányozása azért fontos, mert fényt derít rá, milyen korszakokból valók az egyes documentumok, megvilágíthatja, hogy kik, mikor, hogyan foglalkoztak Magyarországon az egyház közös, általános zenéjének cultusával. Akár magyar, akár idegen szerzetesek voltak a másolók: a zene, melyet feljegyeztek, az egyház egyetemes zenéje volt. nem speciálisan magyar termék. (A későbbi énekeskönyvekben mindvégig nagy szerepet játszó egyházi és külföldi anyagot még Bogisichnak sem sikerült mindenütt felismernie.)

Máskép áll a helyzet a XIX. század magyar és magyarországi zenéjére vonatkozólag. Itt természetesen a szűkkörű monographia volt és marad is a legcélravezetőbb eszköz, annál is inkább, mert összefoglaló munkában (Ábrányi Kornél, Fabó Bertalan és mások próbálkozásai ellenére) még nem sikerült hű képét adni e század zenei áramlatainak, útkeresésének és krisiseinek. Ezen a ponton rá kell mutatnunk, hogy a Liszt Ferenc körül támadt irodalom természetszerűleg nem lehetett alkalmas a korszak magyar zenei problémáinak megoldására, aminthogy nem lehet rá alkalmas semmiféle olyan irodalom, mely Liszt Ferencet és iskoláját, vagy a Dopler-testvérek opera-muzsikáját a magyar zene organikus jelenségeinek látja. Ez a jóhiszemű félreértés minden időben megnehezítette a tisztán látók munkáját, azokét, akik az igazi, organikus fejlődés vonalát keresték a magyar zene documentumaiban.

A XIX. század zenetörténete tehát más irányban ugyan, de szinte apriori megszabja és kijelöli az előkészítő monographiák körét. Az a nézet azonban, mintha ez a század, a maga nagy zenei productiója révén, a magyar zene tulajdonképeni megteremtését és gerincét jelentené, elfogadhatatlan. A valóságban ez a század csak új réteget jelentett az előbbi (hiányosan ismert) rétegek felett. A régiek feltárása, a részletes, specializáló feldolgozás pedig — éppúgy, mint magának az egyetemes összefüggésnek megállapítása — az összefoglaló munkára vár.

III.

Az összefoglaló munka érdekében elvégzendő részletmunkálatok közül első helyen áll a documentumok sorának és a rájuk vonatkozó irodalomnak, tehát a bibliographiának összeállítása. (Mintául talán leginkább Erdélyi Pál alapvető munkája szolgálhat: *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században, Magyar Könyvszemle*, 1899.) Csak ilyen munka nyújthatná az anyagnak és a magyar zenetörténet irodalmának szükséges áttekintését. (Hasonló bibliographia terve merült fel Mátrayban, mikor nagy apparátussal, az egész rendel-

kezésére álló anyag feldolgozásával készült magyar zene-történeti tanulmányában (*Tud. Gyűjt.*, 1829. II. k. 42—67. l., III. k. 67—89. l., 1830. IV. k. 28—49., 1832. VII. k. 3—38., VIII. k. 87—101. l.) megkezdte a korabeli magyar és magyar vonatkozású zeneművek felsorolását (III. kötet 77—88. l. és a kiegészítő részekben.) A documentumok összeállítását már Ponori Thewrewk Emil (*A magyar zene tudományos tárgyalása*, 1890) és Csiky János (*Régi magyar művészi zene, Magyar Könyvszemle*, 1905. 116. l.) megkísérelték, de munkájuk csonkán maradt.) — Ehhez járulna az irodalmi és kultúr-történeti documentumok összeállítása, minden zenéről, énekről, hangszerről és muzsikusról szóló adat, ha nincs is feltétlen tudományos értéke. Felosztásuk ilyen lehetne :

1. Magyarország és külföldi történetírók és krónikások, egyházi és világi írók. Tehát Anonymus, Kézai és Szamosközy éppúgy, mint Père Benôit (V. László 1457-iki franciaországi követségének leírója) és Comenius feljegyzései; az Ungarischer Simplicissimus és az Ungarische Wahrheitsgeige, Chr. Demantius Ung. Heertrummelja, Heidendorf, Hoffmannsegg, Townson és Laborde adatai éppúgy, mint Szepsi Csombor Márton, Apor Péter, Bethlen Farkas, Bél Mátyás és Keresztesi József jegyzetei. Feljegyzések a táncról, a virágénekekről, a hegedősök énekmódjáról; a reformátorok és ellenreformátorok említései. Egyházi írók (Liszi püspök a hegedősökről, Szalkay László [1490] a sárospataki énektanításról) és külföldi követek általános vonatkozású megjegyzései, (L. Laboureur feljegyzését [1647] és a Bossányi-Varju-féle kérdéseket [1707] is, melyeket legújában Haraszti Emil ismertet [*Két tanulmány*, 1924. 45—47. l.]

2. Szorosan vett udvari és egyházi adatok, a lehetőség szerint eredeti okiratok nyomán. A XIII. és XIV. század adatai (a «trumbatores»; muzsikus-nevek); relatiók Zsigmond, Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos udvarából (Oláh Miklós, Bonfini, Galeotti feljegyzései, a castellai püspök 1483-iki jelentése, stb.); erdélyi adatok (János Zsigmond, Bethlen udvari zenéjéről). Zsinatok határozatai a zenéről, énekről, táncról. Az egyházi éneket szabályozó documentumok. Egyházi énekgyűjtemények listái (káptalanok zene-gyűjtemé-

nyeinek lajstroma). Udvari alkalmazottakat illető documentumok (fizetési listák, számadások).

3. Hangszernevek említései szójegyzékekben és irodalmi documentumokban (códexek, bibliafordítások, Baranyai Decsi János Adagiumai, Calepinus, Páriz Pápai, stb.). (Ethnographiai szótár.)

4. Versek, külföldi és magyar röpiratok, körlevelek, szabályzatok (pamfletek a tánc ellen, stb.).

5. Levelek, melyekben zenéről vagy hangszerekről említés történik (pl. Nádasdy Tamás 1538-iki bécsi levele, melyben lant küldetését említi, Batthyány Ádám 1628-iki levele trombitáról és hegedőről. Asztalos András levelei Szenci Molnár Alberthez 1608—9, stb.).

6. Költők és írók zenei vonatkozásai (Tinóditól Csokonayig, Balassi nótajelzései és a Regnart-féle dallamok, stb.).

7. Folyóiratok és évkönyvek adatai (természetesen csak a legutóbbi másfél évszázadot illetőleg).

8. Külföldiek magyar vonatkozásai (dedicatiók: Tincoris, G. Diruta, P. Busto).

Ennek a cultúrtörténeti irodalomnak az összeállításán már számosan dolgoztak (legutóbb [1923] Réthei Prikkel Marián tette közzé összefoglaló munkában a magyar táncra vonatkozó kutatásainak eredményeit. A középkor adatait illetőleg meg kell jegyeznünk: nem bizonyos, hogy a nyugat-európai zenetheoretikusok ugyanabban az értelemben használják (ugyanarra vonatkoztatják) műszavaikat, mint a magyarországi és magyar documentumok. Johannes de Muris magyar utalása kétségtelenül egyértelmű; de semmi sem bizonyítja, hogy Gerbert és Coussemaker írói: Odo vagy Hucbald, Hermannus Contractus vagy Guido «Micrologus»-a — és ugyanígy a korai középkor bármelyik theoretikusa — autentikus felvilágosítást adhat a Gellért és Walter híres epizódjában szereplő «symphonia», «cantus» és «modulatio» szavak igazi jelentéséről.

Az anyag összeállítása után a szorosán vett zenei munka legfontosabb része következhetné: a dallamok — és mellettük a nótajelzések — lexikonjának megszerkesztése. Ez a dallam-mutató, melyhez hasonlókat a külföld zene-

tudománya a chorálok és népdalok anyagából szerkesztett, lehetővé tenné az összehasonlító dallamvizsgálatot, számos ritmus-probléma megoldását és — ami tán a leglényegesebb volna — az egybegyűjtött népdal-anyaggal való összevetést. (L. Kodály Argirus-tanulmányát [1921] a Tinódi-féle tizenkettes sor problémájáról.) Hozzásegíthetne a rubato-jelölés, a kiírt tempo- és ritmus-változás eredetének és kezdeti stádiumának megvilágításához (mint az olasz zenetörténetben a korai monódia sokat vitatott korszakának documentumai); talán az ornamentika kérdéseinek — az európai összehasonlító zenetörténet egyik legnehezebb problémacsoportjának — felderítésénél is felhasználható volna. (A magyar vocális ornamentika legfeltűnőbb nyomai néhány XVIII. századi kéziratos dallamgyűjteményben [Sárospataki főiskola kézirattára, 513. és 1770. sz., Múz. kézirattára, 112. Ms., Mus. 7. és 11. l.] maradtak fenn. A verbunkost megelőző hangszeres colorálásra a Kájoni-códexbeli *Apor Lázár tánca* a legjobb példa.). Mindez döntően fontos: mert az eljövendő régi magyar zenetörténet gerincét és középpontját a melódia- és ritmus-történetnek kell alkotnia. A dallam-encyklopædiának ki kellene terjednie a históriás ének, a népzenei feljegyzések, az egyházi népének, a világi műdal anyagára, — minden olyan anyagra, amelyről bizonyos, hogy magyar. (Itt természetesen nem szigorúan faji megkülönböztetésről van szó — hiszen akkor például az 1800 körül működő virtuóz-csoport egy részét igazságtalanul rekesztené ki, másokra viszont alaptalanul formálna jogot a tisztán magyar zenetörténet, — hanem elsősorban a zene lényegéről: itt gyökerező vagy ide gyökeret vert és tökéletesen meghonosodott, mindenesetre itt kialakult és itt uralkodóvá lett [elfogadott] zenéről.) Kiegészítésül szolgálna az énekeskönyvek előszavainak és a zeneelméleti feljegyzéseknek (Maróthy, Kesztrényi, Járdánházi) kiadása, mely a zenei praxis számos kérdésére deríthetne fényt.

A felosztás tervezete előtt szóljunk még azokról az alapvető problémákról, melyek az anyag összeállításánál felvetődnek.

IV.

Az 1800 előtti magyar zene-történet végzetes jellemvonása, hogy minden igyekezet magyar műzene megteremtésére meddő maradt. Organikusan fejlődő magyar műzenei kultúra, mint már említettük, nem alakult ki. Kezdettel, igérettel, nekilendüléssel találkozik a kutató nem egyszer, de valamennyi magányos sziget vagy kísérlet marad: még az «iskola» fogalmának megvalósulásáig sem jut, nem hogy századokat átfogó tendenciává, mozgalommá, uralkodó stílussá lenne. Leggazdagabb ilyen ígéretekben — mint a kultúrtörténet más területein is — a XVI. és XVII. század. Ebben a korban minden «lehetséges volt» és még minden «lehetséges lett volna». Az ismeretlen gyökerekből sarjadt biblikus és históriás ének aránylag rövid idő alatt virul fel; megjelenik néhány documentum, mely kétségtelenül magyar műzenét tartalmaz, a népdalból valószínűleg organikusan kiemelkedő, azzal contactust tartó s talán a régebbi lantosok traditióját folytató magyar énekeket. (Farkas András, Tinódi, a Hofgreff-énekeskönyv.) Az egyházi nép-ének is ekkor talál az első feljegyzőkre (a boroszlói kéziratoss énekgyűjteménynek egy dallama a XVI. század második feléből («Nagy hálát adjunk») már világosan népi eredetre utal [számos élő rokona s a későbbi énekeskönyvekben egész sor leszarmazottja van], — több, a Cantus Catholiciben és Maróthy zsoltárfüggelékében közölt dallam is számításba jöhet): felbukkan az első, töredékes népdalfeljegyzés is (a Pomy-noczki-féle, 1520 körül.). A zenei kultúrának ezek a symptómái nagyrészen élő traditióként húzódnak át a XVII. századba (az epikus ének kultúrája, a históriás ének zenéje látszólag folytatás nélkül marad — részben a ponyván élhetett tovább — de egy kisebb csoport dallam feltünése az énekeskönyvekben azt igazolja, hogy a históriás dallamok — tehát a XVI. század epikus világi dallamai — összevegyültek a rokon egyházi népénekekkel; a históriás énektradíciónak egyes népi nyomaira [Árgirus nótája, Kádár István balladája] csak az új zenefolklore-kutatás derített fényt); de a XVIII. században látszólag mindez megakad vagy egyetlen

szűk körbe vonul vissza a külföldi zene benyomulása elől. Népzenei és azzal közelrokon feljegyzések bővebben kerültek elő a XVII. századból (a Kájoni-códex táncdallamai): de mikor a világi műdal nyomaival — s ezúttal nem epikával, hanem lírikus dalokkal, virágénekekkel — hosszú szünet után újból találkozunk (a Vietórisz-kézirat virginál-átirataiban), nyilvánvalóvá lesz, hogy azok valami egészen más fejlődési vonal haladott stádiumát képviselik, — ami még bonyolultabb problémát jelentene, ha ez az anyag részben a XVI. századba nyulnék vissza. Contactusa a népdallal, úgy látszik, nem gyengült el, melódikája hajlékony és kifinomult («Lupuj vajdáné éneke» a Kájoni-códexben, «Térj meg bujdosásidból», «Égő lángban forog szívem», «Mint sír a fehér hattyú», «Hová készülsz szívem» s néhány kisebb dal a Vietórisz-codexben), ritmikája complicált (kiírt rubato). — általában mozgékonyabb és lágyabb a XVI. század énekeinél. Akár rohamos hanyatlás fojtotta meg, akár virágzott még egy ideig: bizonyos, hogy további sorsára — egészen a XVIII. század végének és a XIX. elejének néhány kéziratos gyűjteményéig — nincs zenei adatunk. Az egyházi népének feljegyzése épp kialakulásának döntő időszakában szünetel (hiszen már az 1560-iki nagyszombati zsinat megszorítja): csak a XVII. század derekán, graduálisok és himnáriumok sora mögött tűnik fel, az 1651-iki Cantus Catholici anyagában; innen kezdve nyomon követhető a XVIII. század végéig (a Cant. Cathol. későbbi kiadásai: a bővített 1675-iki. 1703., 1738., 1792.; a Szegedi Ferenc Lénárt-féle Cant. Catholici 1674, a turócmegyei kéziratoss Cationale et Passionale, az Egyetemi Könyvtár XVIII. századbeli kéziratoss magyar Cationáléja: Illyés István *Sóltári Énekei* és *Halotti Énekei*, 1693, Náray György *Lyra Coelestise*, 1695, — nyomai vannak a Kájoni-codexben és Kájoni János magyar litániáiban is [*Organo Missale*, 1667]). A XVIII. század legmonumentálisabb népének-gyűjteménye Maróthy György zoltár-függeléke (1774) és ugyanannak bővített kiadása, az 1778-iki debreceni énekeskönyv; itt még egyszer felvonul az utolsó évszázad gazdag és hatalmassá növekedett anyaga, — még egyszer és a maga teljességében utóljára: mert a *Halotti*

Énekek kótás kiadásai már szűkebb körben mozognak, Bozóky Mihály *Katholikus karbeli kótás énekeskönyvében* pedig (1797) már csak stilizáltan és a külföldről beáramló új zenei anyag soraiba ékelten jut szóhoz a régi népének. Eszterházy Pál kísérlete magyar egyházi műzene megteremtésére (*Harmonia Caelestis*, 1711) éppúgy folytatás nélkül marad a maga külföldi apparátusával (zenekar, szóló és chórus, tagozott formák), mint előtte Kájoni János munkássága. (Kájoni a XVII. század első évtizedeinek olasz zenéjétől tanul; compendiumainak uralkodó formája az orgona-tabulatura, mely a Nikolaus Amerbachnál és a későbbi német «coloristák»-nál kialakult typusában terjedt el a XVII. század folyamán Erdélyben és a Felvidéken; Eszterházy már a század második felének német, olasz és francia zenéjét veszi mintául.) A dal történetének — ha mellőziünk néhány jelentéktlenebb documentumot, mint amilyenek Amadé (idegen) dallamai — nincs is több állomása Verseggyig, ki külföldi hatás alatt keresi az új énekstílust, a sárospataki magyar énekeskönyvekig (*Nóták Hármóniájokkal, Dávidné Sóltári, Melodiáriumok*) és a verbunkos-korszak kezdődő dal-irodalmáig a XVIII. század végén. A kibontakozás útján, — mely most egyszerre kiszélesedik, — határjelzőként áll Pálóczi Horváth Ádám népi és népies dalgyűjteménye (1813., 1814.); ez a documentum. két korszak határán, több megelőző és későbbi compendium példajaként, de ilyen keretek között elsőnek és utolsóknak foglalja egybe két különböző zenei atmosphaera színeit: részben a régi világ traditiójának a XVIII. század derekáig s azontúl életben maradt, pusztuló örökségét akarja megmenteni, részben már benne gyökerezik az 1790 körül fellépő generáció újabb magyar zenéjében, az «éneki szerzemények»-nek abban az irodalmában, mely a verbunkos-korszak tánczenéjével egyidejűleg virult fel. — A documentumok uralkodó formája a korszak határáig az énekeskönyv és az összeírt compendium marad.

A XVII. századot az általános fejlődési tendentia közös iránya meg-megújuló kísérletek vonala határozottan összeköti a XVI.-ikkal; s ha nem is érlel meg kész eredményt, ha nem is folytat mindent, amit a XVI. század megkezdett

vagy ígért, számtalan jelét mutatja a nekikészülő és kezdeményező, élő és feszült energiának. Mindez, úgy látszik, csak a XVIII. században lankad el és sorvad össze. Nagy összefoglalások (mint a népének terén) csak most következnek; de új, teremtő akarat vagy kísérletezés 1790 előtt alig mutatkozik. S ezen a küzködő, szüntelen krizisekkel viaskodó zenei kultúrán belül csakhamar felvirul a szerencsésebb és gazdagabb idegen műzenei kultúra; művelői mindvégig külső, hatalmas áramlatok és mozgalmak helytartói, mert ennek a zenei tradíciónak nem Magyarországon volt a gyökere. A tisztán egyszólamú dallam dimenziójában való gondolkodás s a velejáró idegenkedés az európai polifóniától a keleti zenecultúrák alapvető fontosságú, megkülönböztető jelleme. Ez a sajátság, mely viszont a magában élő dallam végtelen lehetőségeiből épít sokszínű és gazdag világot, a magyarságnak Európában is uralkodó vonása maradt (bizonyítja ezt egyedülállóan gazdag, tisztán egyszólamú régi népzeneje) és kétségkívül döntő mértékben járult hozzá, hogy Magyarországon a többszólamú és nagyobb formákban felépő instrumentális zene terén idegenek vegyék át a kezdeményezést. Az egyházi műzene cultiválói valószínűleg kezdettől fogva közülök kerülnek ki és ha Rauch Andrást, Spielenberg Jánost több is kötötte a magyar viszonyokhoz, mint valaha Bisth Jánost, Adriaen Willaertot vagy Stolzer Tamást és Joannés Langust, az udvar előkelő muzsikus-vendégeit: az a nyugati formákon s a nyugati zene történeti multján, apparátusán, tradicionális formáin és dialektikáján felépülő egyházi (és ünnepi) zene, melyet ők a XVII. században cultiváltak, nem tekinthető a magyar műzenei tradíció megalapozásának, sem a magyar zenei fejlődés részének. Éppoly kevésbé, mint Bakfark Bálint lantzenéje, — mint ahogyan később a főúri rezidenciák német vagy cseh karmestereinek miséi, másrészt a sokat emlegetett pozsonyi muzsikusok. Neusiedler János, Kusser és Hummel s a hihetőleg ugyanodavaló (Stefinger) művei sem a magyar zenetörténet útjelzői, hiszen itteni feltűnésük és egész szerepük csak határvidéki reflexe a nyugati zene roppant áramának, — és ahogyan az is csak megzavarta a kutatók ítéletét és szemmértékét, ha Liszt

Ferencet, vagy akár Volkmann Róbertet be akarták iktatni a lassú és vegetatív fejlődés menetébe. A színpad zenéje — ahogyan a XVIII. század főúri és iskolai színjátékain bevonul az országba — éppily idegen volt és innen van, hogy az az anorganikus átmenet, melyet a magyar zene a XIX. század elején a stilizált tánczenétől (verbunkos-typus) az operához ugrásszerűen meg akart valósítani, nem vezethetett primer és elementárisan nagy eredményekre — még Erkel színpadán sem, nem hogy Pacha Gáspár, Pály Elek, Fusz János, Chudy és Ruzicska zenés játékaiban.

Mindez természetesennek tünik fel, ha figyelembe vesszük az ország fokozódó kulturális és nemzeti megbontottságát, organikusan egységes, nyugodtan fejlődő, kizárólagosan activ és egyedül uralkodó nemzettest hiányát. De mindez azt is világossá teszi, miért nem járhatunk el a magyar zene történeti kutatásában kész módszerek szerint és másrészt miért kell apriori csoportokra bontanunk a magyarországi zene documentumainak sorát.

V.

Ezért, mielőtt azt kutatnók : értékes-e az anyag, arra kell fektetnünk a súlyt : magyar-e a documentumok anyaga. Ezt a megkülönböztetést tulajdonképen már hosszabb ideje meg kellett tennie minden kutatónak (magyar és magyarországi zene), de teljes határozottsággal tán Seprődi János sürgette először (*Irodalomtört. Közl.*, 1909. 416. l.). Ha ezt a tárgyi (lényegbeli) felosztást sikerült kielégítően megvalósítanunk, az egyes csoportokon belül végrehajthatjuk a speciális (népzene, egyházi népének, műzene), szorosan vett zenei (vocális, instrumentális, instrumentálisan kísért vocális zene) és chronológikus rendezést. Mindez csak kerete lehet a régi magyar zenetörténetet illető kutatás lényegének : a melódia-typusok és ritmus-formák egybevető és analitikus vizsgálatának. Hogy az egyes csoportokon belül mi a fejlődés alapja és menete, melyek a korhatárok és miben határolják el az egyes időszakokat egymástól, — mindezekre a kérdé-

sekre a documentumok sorozata fogja megadni a választ. minden erőszakoskodó elméleti constructió, minden külső fejlődés-theória nélkül.

VI.

A felosztás tervezete (1500-tól körülbelül 1820-ig) ez lehetne :

I. *Magyar zene documentumai.*

Idetartoznak : 1. Népzenei feljegyzések, népies és velük rokon vegyestartalmu gyűjtemények (a gyulafehérvári daltöredéktől a sárospataki gyűjteményekig, Versegly két-három népdaláig és Pálóczi Horváth Ádámgig).

2. Egyházi nép-ének (amennyire bizonytalan nyomait követni lehet : a boroszlói kézírattól [és tán a csiksomlyói graduál magyar nótajelzésekkel signált dallamaitól] a XVIII. századbéli kótás Halotti Énekekig, a Maróthy-féle debreceni és a Bozóky-féle váci énekeskönyvig [Bozóknál már sajátosságos módon keverednek a régi magyar, az egyházi s az új : a bécsi és a korai verbunkos-zene elemei]; nyomai vannak Kájoni litániáiban és Eszterházy «Harmonia Cœlestis»-ében is).

3. Kísérletek magyar műzene megteremtésére :

a) Magyar alapon és magyar keretben. Ez a zene nem jutott el nagy formáig. Idetartozik a lantosok (egyelőre ismeretlen) hagyománya nyomán kialakult históriás, bibliai és satirikus ének (Farkas András, Ormpruszt Kristóf, Tinódi és a Hofgreff-gyűjtemény, mellettük három, részben megcsontított kézíratos bejegyzés Bornemissza 1582-iki énekeskönyvének múzeumi példányában, valamint a XVII. század magyar mûdala (Vietórisz-codex); idesorozhatók talán a lőcsei tabulaturás táncok is.

b) Külföldi formákban, idegen keretek között. Idesorozzuk a magyar egyházi műzene megteremtésére irányuló kísérleteket : Kájoni János magyar vonatkozásu compendiumai közül főként az «Organo Missale» monódikus litániáit (1667), köztük Somlyai Miklós litániáit és Eszterházy Pál «Harmonia Cœlestis»-ét (1711).

c) Külön csoportba sorolhatjuk a XVIII. század vége felé meginduló újabb magyar műzene documentumait: a stilizált táncypust (verbunkos), az újtypusu dalirodalmat, az 1790—1800 körül felviruló virtuóz hangszeres zenét (kamara-zene kezdetei, külföldi minták nyomán, színpadi kísérletek: a virtuóz-triász: Lavotta, Csermák, Bihari és kíséretük). Meg kell itt említenünk, hogy a verbunkos-zene dialektikájának és főkép ornamenseinek kialakulásában három-négy stádium ismerhető fel; első nyomai — már világos kapcsolatban a bécsi zongora-muzsikával — a XVIII. század derekán jelennek meg Magyarországon.

II. Magyarországi nem-magyar zene documentumai.

1. Az egyházi zene emlékei a XIII. századtól kezdve (codexek énekei, Missalék, graduálisok [köztük Gálszécsi 1536-ban és Huszár Gál 1574-ben megjelent énekeskönyve], antiphonariumok, cantionalék és a liturgikus zene egyéb emlékei; az énekeskönyvek gregorián és külföldi anyaga; újabb codexek nemzetiségi liturgia-dallamai, idegennyelvű egyházi énekek [Vietórisz-codex]).

2. Egyházi műzene (misék, offertóriumok, stb.) a XVII. század szerzőitől (Spielenberg, Rauch András, Kájoni gyűjtőmunkái [«Sacri Conventus» stb.], felvidéki compilatiók, gyűjtemények) a XVIII. század néhány jelentékenyebb ének- és orgona-compendiumáig (Roskovszky Pantaleon ferencendi organista kéziratot compendiumai és Rakoványi Th. litániái a XVIII. század derekán, Koncz Gábor «Cantilenái» és «Liber pro organo»-ja, Maróthy tercettjei) s Arnold György tizennégy offertóriumáig.

3. Egyéb vocális és instrumentális (nem-magyar) zenét tartalmazó compendiumok (német daloskönyvek, a Vietórisz-codex tót táncdallamai stb.).

4. Színpadi zene, a főúri és iskolai színjátéktól, a pozsonyi énekes előadásoktól Chudy-ig, Pacha Gáspárig, Fusz Jánosig.

5. A lantirodalom idevonatkozó emlékei: Greff-Bakfark Bálint munkái. (Jelentékeny részüket kiadta Koczirz Adolf a *Denkmäler der Tonkunst in Österreich*, 37. kötetében.)

6. Alkalmi zene emlékei (különösen a felvidéken és az erdélyi szász városokban megjelent documentumok: ódák, köszöntők, énekek, gáláns dalok stb.).

7. Versegly dalai és a XVIII. század második felének német stílusa, «gáláns» magyarországi dalirodalma.

III. *Stilizált «magyar» zene (tánc) külföldi nyomai.*

Ide tartozik a számos külföldi «magyar passamezzo» és «magyar saltarello», proportiós táncok, melyek többnyire divatos és conventionális formák szerint készültek; azaz «ongarese»-k, «ungareschá»-k, «ballo ongaro»-k: Heckel (1562), Paix (1583), Jobin (1573, és egy szintén nála kiadott passamezzo az idősebb B. Schmid gyűjteményében 1577), Picchi (1620), Frescobaldi és a XVIII. században élt bécsi Zimmermann (1763) gyűjteményeinek (tabulaturás táncdarabjainak) «ongaro»-i és «magyar tánc»-ai, a drezdai tabulaturás hajdutánc (1580), Poglietti «magyar» variációja (1663) stb. (Molnár Géza egy 1551-ben Susatónál kiadott táncot is említ, mely legelső lenne ebben a sorozatban.) Jelentőségüket ma már nem becsülhetjük túl, hiszen jelentékeny részük csak curiosum gyanánt, exotikum-keresésből viseli a magyar vonatkozású címet, — de akadnak közös vonásaik, melyek közvetve — természetesen az érdeklődő idegenek fogalmazásában — talán fogalmat adhattak a régi, elveszett magyar tánc-zenének néhány valóban uralkodó és az idegenek számára feltűnően érdekes vonásáról, vagy — mint Poglietti variációja — jellegzetes előadásmódjáról. (Chilesotti publicatiója; Paix és Heckel gyűjteményeinek «magyaros» táncai; némelyek figyelemreméltó stílusrokonságot mutatnak a löcsei tabulaturás táncokkal.)

VII.

Ezeken a csoportokon belül — és csak az anyagnak megfelelő széttagolása után — természetesen elsősorban az időrendi felosztás lesz helyén. Olyan időrendi egybeállítás és felosztás azonban, mely az egész documentum-anyagot — sőt hozzá még az irodalom- és kultúrtörténeti anyagot is — homogén tömegként akarja egymásutánba állítani, az el-

mondottak szerint semmiesetre sem helyes és csak a confusiót növelheti. Pedig, sajnálatos módon, minden eddigi magyar zenetörténet — kivétel nélkül — ebben a szellemben készült. Olyan zenei kultúrában, hol a kutató jelenségek törvényszerűen összefüggő sorával, szerves *symptóma-láncolat*tal áll szemben, természetesen helyén lehet a szigorúan időrendi egymásmellé állítás. A magyar zene történetében azonban, épp ennek a zenének különleges sorsa és helyzete miatt, elhibázott eljárás.

Nagyobb monographiák számára — az anyag melódia és ritmus szerint való vizsgálatán kívül — egy-egy csoport történeti ismertetése lehetne a legszebb feladat. Mellettük a legfontosabb anyagfeldolgozást helyi monographiák végeznék (ilyenek d'Isoz tanulmányai Kőrmöcbánya zenei életéről a XV- XVII. században [1907., 1908.]); az egyes documentumokról (codexek, énekeskönyvek, compendiumok) szóló anyagot csak ilyen mélyebbre nyúló kutatások után lehetne szélesebb alapokra fektetni és a fejlődés teljes menetébe bekapcsolni. A monographiák feladatkörébe tartozik a magyar vagy Magyarországon működött zeneszerzők életének, magyar vonatkozásainak kutatása és összeállítása is (Tinóditól és Kájonitól a «verbunkos-korszak» virtuózainak működéséig, — Bakfarktól és Spielenbergtől Spech Jánosig). Egyike volna érdekes és messzire terjedő feladatainknak a külföldi zeneirodalom magyar vonatkozásainak és «magyaros» stílusallúsióinak összeállítása (a «magyar *passamezzo*»-k és «*ongarese*»-k irodalmának folytatása Haydnig, Beethovenig, Schubertig s talán — lehetőség szerint — tovább is, végig a XIX. századon); idetartoznának azok a stílustalálkozások is, melyek mögött ismeretlen közvetítő-factorot kell feltételeznünk (Saracini keleteurópai eredetre valló *cansonettái*): végül azok a rokonságok, melyek tán a nyugati suite-zene elemeinek vándorlását és — valószínűleg Bécs közvetítésével — az újabb (1790 utáni) magyar műzenébe való felvételét fogják igazolni (Bach «magyaros» dallamfordulatai és ornamensei). A speciális témák körében mozgó munkák egyre szélesebb és biztosabb alapon épülhetnek fel, egyre szilárdabb eredményekre támaszkodhatnak. Így a lánc

szemeinek végül össze kell majd érniök és létrejöhet legalább a régi magyar zene története. Végérvényes történeti constructióra ne számítsunk, hiszen a nyugati zenetörténet is szüntelenül forrong, alakul és változik (elég, ha itt a XIV–XVI. század hangszeres irodalmáról folyó újabb külföldi vitákra hivatkozunk): ha az adatgyűjtésben és adatpublicatióban elértük az első alapvető eredményt, ezzel olyan munkához érkeztünk, mely, ha nem is az összefüggések történeti rendjét, legalább a problémák történetét foglalja magában. És ilyen adathalmaz, ilyen probléma-történelem is fundamentum, melyen tovább lehet majd építeni.

SZABOLCSI BENEC.

LENAU «ERDEI DALAI»-BÓL.

I.

A temetőben álldogáltam,
Porszívek titka tetejében :
Pirosló rózsza a cserjéken,
Élet virított a halálban.

Urunk legszentebb képmása
Nézett, áradva égi kegytől,
A sírhalmokra — a keresztről,
Melyen dalt zengett egy madárka.

S dalát hogy elvégezte, nyomba'
Elszállt s eltűnt a rengetegben.
A képnél én is dalt rebegtem,
És visszatértem otthonomba.

Bocsáss meg, természet, ha én tán
Kerültelek, gyógyírt keresve
Szenvedéstépte sok sebemre,
Mikkel fanyarul megáldottál.

Erdőd árnyvette éjjelében
A mély sebekről, mikbe láttam
Egy-egy villámgvújtotta lángban,
A hazug kötést mind letéptem.

II.

Fészkökre a serény
Madarak serge törtet,
De utjokról a szél
El-elsodorja őket.

Szorongva fut a vad
Rejtőzködő bozótba.
A szélvész gallyakat
Tördel s a földre szórja.

Villám-zászlók alatt	Felhő dönt vizözönt
A felhők felvonóznak;	A viharverte földre,
Zenés orkán-hadak	S a sziklán mintha fönt
Vész-sípjaikba fújnak.	Az ég darabba törne.

A szelid kis patak	Az esőzuhatag
Eszeveszetten harsog,	Zúg, zúg a völgyi tájon.
A vetésnek szalad,	Mintha karófalak
S a fák törzsére csapkod.	Zárnák el szemhatárom.

De szívem az erő
 S a nyugalom hajléka . . .
 Ilyen órába' nő
 Akaratom acélja.

III.

Zivatar, mely félelmet kelt,
 Bele gázol a ligetbe',
 Kopogó nagy eső cseppek
 Hullnak a tölgylevelekre.

Szívszorongást ébreszt bennem
 A tölgyfák hajladozása.
 Kisért emlékezetemben
 Édes szemek könnyhullása.

Nagy fájdalom, ha könnyekben
 Tör ki visszatarthatatlan.
 Záporszerű nagy csöppekben —
 Elfolyik vad áradatban.

De könny, mely nem jött felszínre,
 S el van rejtve, mélybe fojtva :
 A fájdalom főzi szinte
 Keserűbbre, még forróbbra.

Forró könnyek, nagy keservek
Váltak ki a szép szemekből,
Látni fogom, mint peregtek,
Szívem végkép míg ki nem hül.

IV.

Idegenül ne lépj be
Az erdő rejtekébe,
Emlékek, a haramják,
Szívedet megrohanják.

És szíved fényben árad,
Míg örök ifjuságnak
Forrása hív fürödni,
Ifjulni, üdvözülni.

Ha gyógyulást epedve
Indulsz a rengetegbe :
Szavát értse meg lelked,
Mellyel feléd közelget.

Minden tájról eléd megy
Epedőn a természet,
A szellem szűz arája,
Jegyesét aki várja.

Hol vígad a gyereknép,
Megifjul az öregség,
S kit évek búja vert le,
Föléled régi kedve.

Fűszál hegyén, csalitban
Mint harmat cseppje csillan,
Mint könnye szerelemnek,
Hívása a jegyesnek.

Ennél is még ifjítóbb,
Rejtelmesebb, bódítóbb :
Az erdőmély sötétje,
Nagy természet-erője.

Hallgat, mély vágyban égve,
S megsejti örömebe',
Hogy már közeleg üdve,
A nászt hogy véle ülje.

Itt serkennek az álmok,
Üdítő újulások,
Sejtelmes szűz lepelbe'
Az igaz élet telje!

Remeg minden izében,
Hogy benne, benne éljen,
S majdan ő tőle kapja
Halálsókját is ajka.

Dalocska, mint egy álom,
Zsong a fáknban, a fákon.
S lent csermely habja szárnyal
Titkos melódiákkal.

Esd és buzog szünetlen,
Hogy véle egybekeljen
Lehét is érzi végre,
S beléje olvad lénye.

V.

Ha mint Merlin
 Járhatnék az erdő keblin!
 Mit zúgnak a viharok,
 Dörgő mennyboltozatok?
 Mért gyul villám, mért a fény?
 A fák mit hörögnek,
 Történ ha görögnek,
 Mint Merlin bár érteném!

Vihar arcába
 Merészen vágja
 Merlin köpenyét,
 Kitárja a szélnek,
 És a villám-fénynek
 Csúsz kebelét.

A tölgy gyökere
 Lent a föld alatt
 Szívja fölfelé
 Mint ezer ajak,
 Titkos emlék életnedvét,
 Törzse hogy sudárba szökjék.

A vihar az éjszakába'
 Merlin haját szétzilálja,
 A villám fakó tűz-fénye
 Szóródik fölönt fejére;
 A természet, keblét tárva,
 Meghitt véreként fogadja,
 S a villám, mig serceg ajka,
 Csókot szór sötét hajára.

A vihar elült,
 Éjre csend terült.
 Kék ég lent a messzeségbe'

Jelzi, a hare elnyugodott.
 Erdők csendjét nincs ki értse.
 Mint Merlin, a beavatott!

Tavaszi éje. Szél se kél.
 Lenge fűszál meg se moccan.
 Hold fényén elvarázsoltan.
 Mereven csüng a levél.
 Isteneket megfigyelve,
 Örök törvény alkotóit:
 Tölgy alá ül, árnyas helyre
 Merlin, a bűvész s vigvázza,
 Fonva, fonva ágacskákra
 Titkos gondolathálóit.

A hallhatás partján túl a
 Hangot, amit más nem hallhat,
 Merlin hallja, fültanuja
 A körfutó hangfolyamnak,
 Mert a tündér király lánya,
 Vagy Norna, a bölcs, az édes,
 Érzékeit fölsigázza,
 S varázskagylót tár füléhez.
 Merlin hallja: fűben, fában
 Mint buzog az életáram.
 Alvó madárnak az ágon
 A tegnapi boldog mámor
 Álmaid most beragyogja.
 S Merlin hallja elragadva.
 Szárnyuk alatt hogy fogan meg
 A dal, mit csak holnap zengnek.
 Holdról csengve hull a fény
 Csipkerózsza, tölgy fejére,
 És a moh finom kelyhébe
 Zeng ez örök költemény.

KÉPZŐMŰVÉSZET.

Az őszi képzőművészeti kiállítások.

Évek óta divat ócsárolni a Műcsarnok tárlatait. Mióta az egyéni gyűjteményes kiállítások nálunk is lábrakaptak, azóta a Műcsarnok tárlatait a kritika hol igazságosan, hol pedig igazságtalanul lecsepi. A nagy tárlatok a különböző irányú és eltérő becsű művekkel kétségtelenül egyenetlenebb képet adnak a szemlélőnek, mint a kisebb gyűjteményes kiállítások, viszont változatosságuknál fogva az utóbbiaknál nem egyszer tartalmasabbak. De ezt nem tekintve, mindkét esetben különböző szempontból is ítélik a kritika. A kisebb gyűjteményes kiállításokon csak a látottakat, illetőleg a kiállító művészeket bírálja, míg a nagy tárlatokon azt is számba veszi, hogy miképpen képviselik ezek a magyar művészet mindenkori színvonalát. Nemcsak a szereplő műveket kritizálják, hanem azt is megállapítják, hogy nevezetes művészeink közül kik hiányoznak a tárlatról. Főképpen ennek alapján ítélik.

Ha ez a kétféle szempontból való elbírálás első pillanatra igazságtalannak tűnik is fel, mégsem jogtalan. A Műcsarnok hivatalos tárlataitól nemcsak a kritika, hanem a nagyközönség is elvárhatja, hogy azok a magyar művészetet minél tökéletesebben reprezentálják. Ha erre nem képesek, akkor joggal pálcát törhetünk fölöttük. Nem a Képzőművészeti Társulat vezetőségét okoljuk a sikertelenségekért, nem ez felelős a távolmaradásokért, ettől legföljebb azt kívánhatnánk, hogy ilyen alkalommal inkább zárva tartsa kapuit, illetőleg a juryje nyilvánítson csődöt. Itt mélyreható, egész művészeti életünket metelyező bajok vannak, melyek a tárlatok sikeres rendezését megghiúsítják. Művészeink között is, akárcsak a politikában, a széthúzás tombol, mindegyik csak a többinek háttérbe szorításával akar érvényesülni. A vezető mesterek képességeit nem ismerik el, kihalt az érzék a köz, az összességben rejlő erő iránt. A végeredményben mindegyik csoport felelős azért, hogy a Műcsarnok tárlatai elvesztették jelentőségüket. Bármilyen termékenynek látszó programjuk legyen is a jövőre nézve azoknak, kik a helyzetet idáig vitték, egy időre azonban kárt okoztak művészeti életünknek.

A mostani őszi tárlat már szinte nem egyéb, mint utolsó accord a kimúlás előtt. Kiválóbb művészeink, festők, szobrászok — tartozanak akármelyik irányhoz is — szinte kivétel nélkül hiányoznak. Akik pedig közülük eljöttek, azok csak képességeik hanyatlásáról tesznek tanúságot. A fiatalság is teljesen elmaradt. Annál több a festőnő és a műkedvelő. Most már nemcsak a hátsó és a baloldali termekben láthatók érdektelen termékeik, hanem sokszor már a főhelyeken is dilettáns munkák terpeszkednek. Múltán kérdezhetjük, milyenek lehettek azok a művek, melyeket a jury visszautasított. Egy-két kivétellel sehol semmi érdekesebb tehetségre valló alkotás, vagy akárcsak próbálkozás. Sívár unalom üli meg a termeket.

Az egyetlen oázis Szüle Péternek, a fiatal nemzedék nagyjövőjű mesterének egy termet betöltő gyűjteménye. A tehetséges művész munkáinak őszinte festőiességében mindig jól esik elmerülni. Ezúttal inkább csak a tájkép terén mond Szüle újat. Stílusa a múlt század egészséges müncheni naturalismusára támaszkodik, de ezt könnyedebben, impressionistikusabban értelmezi. Tónusérzéke fejlett, színösszefoglaló ereje határozott, biztos és meggyőző. Tagadhatatlan sötét hangulatú művészetének magyaros karaktere, mely némileg rokon Tornay János festészetének szellemével. Különösen tájképei kiválóak. Itt Szüle sokszor teljesen kiszabadul a barnakból. Hatásuk friss és egységes, festői előadásuk egyszerű és tömör. A «Pihenő leány» című actjában azonban némi fölületességék vannak.

Szule Péteren kívül Komáromi Kacz Endre, Komáromi Kacz Endréné és Kárpáthy Jenő is nagyobb gyűjteményekkel szerepelnek. Mindhárom művészt becsületes festői törekvések vezérik, anélkül azonban, hogy a szemlélt műveik mélyebb emótiókra készítenék. Úgy Komáromi Kacznak, mint Kárpáthynak néhány kisebb tájképét mégis megdicsérhetjük. Ezekben többé-kevésbé megőrizték a természetbenyomás közvetlenségét.

Nagyobb compositiókkal a tárlaton alig találkozunk. Spányik Kornél «Szent Erzsébet visiója» és Bednár János «Gimszarvas regéje» tartoznak elsősorban ide. Színeinek mesészerű fantasztikumánál, a compositiónak symmetrikus felépítésénél fogva az utóbbi egyénién decoratív munka. Kár, hogy a felületességből eredő elrajzolási hibák és a megcsinálás lazasága miatt nem érvényesül tisztán az érdekes művészi elképzelés. Gulyás Sándor «Szent György lovagja» is eredeti fölfogású alkotás. A háttér és az alakok ugyan nincsenek egymással kiegyenlítve, a reflexek fölrakása nem képes meggyőző tónusharmóniát létrehozni, de a részletszépségek és az egésznek egyéni beállításai a képnek megérdemelt sikert biztosítanak.

A képmások közül elsősorban Karlovszky Bertalan két portraitját kell felemlítenünk. Tiszteletreméltó a mester tudása, bámulatránéltóan pontos a formalátása. A fáradságos türelemmel készült részleteket Karlovszky ezúttal azonban nem képes összefogni, hiányzik mostani fölfogásából a nagyvonalúság. Mindkét képben a miniatürfestés előnyei érvényesülnek. Udvary Pál női képmása (Lovaglás előtt) már sokkal lendületesebb, technikája bravurosalb. Féljük azonban a tehetséges művészt, hogy nagy festői készsége felületességekre fogja csábítani. A képmás hátttere és egy francia városkép, sajnos, erről tanuskodnak. Brüll Aladár újabb képein — igen helyesen — a fény és az árnyék eddigi túléles határvonalainak letompítására törekszik. Még nem teljes a siker, a kiegyenlítés még nem elegendő, de a festő színárnyalatok iránt, érzékének fejlődésével bizonyára ez is elkövetkezik. Merész Gyula portrait-i közül ezúttal csak egy régi, müncheni stílusú öregemberfej elégít ki. Vas Ferenéné nagy pasztellképmása finomságot, megfigyelőképességet és kultúrát árul el. Csak azt sajnáljuk, hogy a túllruha alatt az alakot kevésbé érezzük és a kezeket sem láthatjuk. Weisz Margit és Szokol Villibáld dr. portrait-i a két festő igaz művészi fölfogásáról tanuskodnak.

A tájképfestészetet Bosznay István, Nádler Róbert, aradi Edvi-Ilés Jenő, Páldy Aladár, Szlányi Lajos, Poll Hugó és Ribárik Sándor (Tabáni részlet) képviselik eléggé előnyösen. Egynéhány ezek közül zamatosan magyar alkotás. Kövesdy Géának is, kitől régebben igen jó rajzokat láthattunk, a két kisebbik tájképe nyújt zavartalan élvezetet. Barkász Lajosnak ugyanott lévő tájképén a napsütötte lombok festése viszont modorosan egyforma.

A gyérszámú szoborművek közül előnyösen válik ki Keviczky Hugónak bronzból való, biztosan és szolid részletezéssel mintázott férfi feje. Csak a haját kellett volna — talán a természetehűség rovására is — jobban összefogni. A laza, barokkos fürtök némileg ellentétben vannak az arc határozott karakterizálásával. Igen figyelemreméltó Farkas Zoltán dr.-nak symbólikus, marcona, szinte reliefbe komponált feje. E műve után ítélve sokat várhatunk a művésztől. Hildebrandi elvek vezérlik Horváth Gyulát is «Krisztus és a katoná» című, nemes stílusú domborművén. Kár, hogy az arcok a tipizálás következtében kissé üresek lettek. Ezenkívül még Petri Lajos, Glatter Gyula és Soós Vilmos képmásait, valamint Maugsch Gyula jegesmedvéjét kell fölemlítenünk.

A Nemzeti Szalonban Spirituális Művészek Szövetsége néven az ősz folyamán új művészeti csoport mutatkozott be. Nagyobbára gödöllői művészek, kikben Körösfői Kriesch Aladár és Nagy Sándor

vetése hajtott ki. Nem mind egyivású művész, tulajdonképen csak elmélkedő természetük vezette őket össze, stílus, kifejezés tekintetében azonban nagy különbség van köztük. Az embereket, a dolgokat nem külső megjelenésük után festik, a külvilág csak eszköz nekik, hogy ennek transponálása révén benső érzéseiket megszólaltassák. Nem új célkitűzés ez, hiszen minden korszak saját képére teremtette művészetében a világot, de most különösen fontos a lelkiek hangoztatása, mert ettől várhatjuk a művészetek regenerálódását. Hideg elmélkedés, akadémikus dogmák — akár a legultramodernebbek is — itt keveset használnak. Olyan expansív, mindent összefoglaló lelki energiaforrásra van a művészetnek most szüksége, mint amilyen annak idején az ellenreformáció volt, mely a barokknak adott mély tartalmat. Lesz-e ilyen általános föllángolás, még kétséges. Addig azonban a művészet is megmarad mostani ide-oda ingadozásában. Hiányzik a biztos és közös út, mint aminőn a régi korok művészei jártak; most ki-ki saját felelősségére, saját iránytűje után mozog.

A spirituális művészek kis csoportjának vezető tagjai hisznek küldetésükben és ez tükröződik vissza alkotásaikban is. Minket a kiállítással kapcsolatban természetesen az érdekel elsősorban, hogy hitvallásukból mennyit és hogyan tudnak kifejezni. Remsey Jenő e tekintetben a legtartalmasabb közöttük. Az utóbbi időben művészete igen előnyösen fejlődött, ízlésben megnemesedett, compositiói kellemesebb hatásúak. A nagyszabású és a jellemző után való törekvésében Remsey már nem esik brutalitásba, alakjainak gestusai már alig erőszakoltak, az arcok kifejezése ezúttal nem hat grotesqueül. A «Lenyűgözött Hungaria» című hatalmas compositiójának csak a baloldali, sikerültebbik felét állította ki, melyen nagy királyaink, hőseink lovasmenete látható. Bizonyára a toscánai quattrocento-mesterek, elsősorban Paolo Uccello hatott itt Remsey Jenőre, de az olasz condottieriket magyar típusokkal helyettesítette. Kisebb gyengéket nem tekintve, a nagy kép kétségtelenül komoly értékű teljesítmény. Többi nagyobb compositiója is a művész haladásáról, művészetének éréséről tanuskodik. Remsey mellett Sztelek Dénes a kiállítás másik érdekes művésze. Nemcsak a monumentális compositiós íránt van érzéke, hanem tájképei is egyéni színösszefoglaló erőről tanuskodnak. Csak a modorosságról kell leszoknia.

A spirituális művészek kiállításával egy időben három fiatal tehetséges művésznök újabb gyűjteményét láthattuk az Ernst-Múzeumban. Kettő közülük, Patkó Károly és Aba-Novák Vilmos, rokonfölfogású, míg a harmadik, Feszty Masa, egészen egyedül halad saját útján. A komoly törekvésű festőnő tavalyi sikeres szereplése

óta ismét szépen fejlődött. Elsősorban arcképei tanuskodnak tudásának izmosodásáról. Nemcsak kitűnően formálja a fejeket, hanem az ábrázolt személy karakterét is meglepően feltűnteti. Különösen Kallós Ede és Zübeir Hamid arcképe kiváló. Viszont képességének egész más oldaláról jól megfigyelt, határozottan odavetett, friss tájképei számolnak be. Patkó Károly — kiállítása után ítélve — a legfiatalabb magyar festőgárda egyik legtehetségesebb tagja. Figurális compositiói szolid nagyotakarásról tanuskodnak. Az actok testi tömegét hangsúlyozza és bár a bőrfelületen a fényhatásokat is kiemeli, mégis úgy színben, mint formában alakjait élesen határolja el a környezettől. Az ellentétes szempontoknak kiegyenlítésére, a színnek, fénynek, formának mint önálló értékeknek összhangba hozására, kiegyensúlyozására törekszik Patkó. Természetesen még nem érte el célját, az actok formatartalma még nem érvényesül képein elég tisztán, az arcok, a kezek, a lábfejek e tekintetben némileg hiányosak, de az eredmény azért nem kétséges. A componálásban a mozzulatok esetlegességeit, naturalizmusát kell leküzdenie. Graphikái között azonban már múzeális értékű lapokkal is találkozunk.

Aba-Novák Vilmos művészetében ugyanezek a törekvések érvényesülnek kevesebb ízléssel, brutálisan, szinte forradalmian. Nála a kiegyenlítés még nem sikerült eléggé, a test és a környezet színaccentusainak ellentéte kiméletlenebb. A tehetséges Aba-Novák művészetének kétségtelenül még finomodnia kell, hogy benne zavartalanul gyönyörködhesünk.

Az Ernst-Múzeumban állította ki az évad kezdetén Balló Ede is művészi másolatait. Nemcsak a részletekben lesi el Balló meglepő hűséggel és bámulatos, lelküismeretességgel a régi mesterek ecsetvonásait, a formákat, színeket, tónusokat, hanem az eredeti képek művészi hangulatát, világítási hatásait is teljesen megközelíti. Másolatai nem esnek széjjel, hanem megőrzik a régi kép összefoglaló erejét. Nem tudjuk, hogy másolatai közül a tájképeket dicséjük-e jobban, vagy a csöndéleti motívumokat. Rendkívüli művészi kultúra, az olajfestés technikájának souverain tudása nyilatkozik Balló másolataiban, melyek a sympatikus mester kiváló tanári képességeit is elárulják. Nagy mesterségbeli készségének titkait Balló érdekes könyvben is megírta. Nemrég jelent meg ennek Münchenben német kiadása, amelyet a német kritika is elismeréssel fogadott.

Ugyanebben a kiállítási helyiségben mutatkozott be festményeivel Farkas István is. Vérteli művész, ki megalkuvás nélkül, sokszor a tetszetősség rovására is híven kitart eszménye mellett. Mindent a színnel fejez ki, bár formalátása is rendkívül határozott.

Túl van a naturalismuson, de ezt nem a stilizálással, hanem a színek fokozásával éri el. Művészete még forrongásban van, még nem dolgozta föl teljesen a párisi hatásokat. Érdeklél várjuk azonban ennek a kevésbé ismert tehetségnek tisztulását és továbbfejlődését.

A Belvedere művészeti szalonban a legmodernebb irányú festők szoktak kiállítani. A vállalat új helyiségeinek felavató kiállításán az expressionista törekvésű művészek ezúttal együttesen jelentek meg. Egy sem tartozik közülük a beérkezettek közé, nemcsak a közönséggel, hanem még saját énjükkel is viaskodnak. Küzdelmüket azonban többnyire igaz hittel és meggyőződéssel folytatják. Az eredmény természetesen nem mindig egyezik a tiszta törekvésekkel, az ultramodernség szabványos jellemvonásai nem egyet közülük kedvezőtlenül befolyásolnak, de műveik nem egyszer meggyőzőek és artistikusak. Különösen a graphika terén találunk sikerült munkákat. Művészeink itt sokkal közvetlenebbül állanak a természettel szemben, mondanivalóikat ösztönösebben fejezik ki, mint a nagyobb neki fekvést igénylő olajképeken.

Jelentékenyebb képzőművészeti esemény volt ezeknél a tárlatoknál azonban a Szépművészeti Múzeum új szerzeményeinek kiállítása. Hat évi céltudatos gyűjtői munkásságnak eredményét mutatták itt be. Usupa kiváló alkotás, köztük nem egy remekmű régi mesterektől, vagy jellemző munka mai művészeinktől. Mindegyik mű Petrovics Eleknek, a múzeum kitűnő érzékű főigazgatójának személyes szerzése; az ő hivatottságáról tanuskodik mindegyik alkotás. Ezek között a legsúlyosabb Greco nagyméretű Magdolnája, Altdorfer Krisztusa a keresztfán, a Botticelli körébe tartozó keresztelő Szent János, Pieter de Hoogh Olvasóúője, egy északolaszországi nagy Madonna-festmény és Riemenschneider fából faragott Mária-szobra.

Greco Magdolnája az izgatón érdekes mestert legkedvezőbb oldaláról mutatja be. A kép Greconak Toledóban való letelepedése első éveiben, abban az időben készült, midőn művészetében a velencei tanulságok még kiütöknöznek, egyszersmind azonban már a mesternek sajátos festői egyénisége is szinte a maga teljességében jelentkezik. Míg Greco fiatalabbkori alkotásai rendszerint Paolo Veronese és Tintoretto közvetlen hatásáról számolnak be, képünk Tizianot juttatja eszünkbe. Minő egység a kép lelki tartalma és külső megjelenése. Színei, formái között. Mélységes átszellemülés nyilatkozik a szabályosan gyönyörű arcon, a tágra nyitott fenséges szemekben, a beszédes ajkakon. Az extasis már nincs messze ettől az állapottól, a magasból leáradó fénysugarak már nemesak a naphól, hanem a megnyíló

menyből áradnak alá. Érzékiség és vallásos elmerülés egyesünek egymással ezen a képen oly módon, mint ahogyan a jezsuitismus által megerősödő egyház új nagy hitvallóinak tanításában nyilatkozik. Greco művészetének későbbi szertelenségét ezen a képen, szerencsére, még hiába keressük. Az alakot a mester még nem nyújtja el, a szentet körülfogó palást nagy síkjaiban még csak halványan jelentkezik ruháinak későbbi pléhszerűsége, mely az alakok testi formáinak érvényesülését is korlátozza. Viszont igazi velencei reminiscencia a mellre tett jobbkez. Ilyen szép, hegyes ujjakat, ilyen ujjtartást főleg Tiziánnál és társainál láthatunk. Csupa izgató probléma ez a kép, mely galériánk egyik legérdekesebb darabja és egyben nagyszerű kiegészítője az amúgy is híres spanyol gyűjteményünknek.

Egészen más világba vezet bennünket egy másik kitűnő új szerzemény. Altdorfer Albrechtnek 1520 táján készült, a mester monogrammjával ellátott festménye: Krisztus a keresztfán. A sok alakos compositióban Altdorfer ezúttal, mint a hagyományok hű követője áll előttünk. A tájképes háttereiről híres regensburgi festő itt még arany alapra festi a kereszten függő Üdvözítőt és az alatta gomolygó tömeget, csak a felhőket érezteti az arany különböző festése által. A kifejező typosok egész tömegével, jellemző csoportokkal találkozunk itten, de a kép az olasz művészetnek, elsősorban Mantegnának Altdorferre gyakorolt hatásáról is tanuskodik. A nyulánk, félig háttal álló János apostol és a szakadozott talaj, mind a padovai mester közvetlen befolyásáról számolnak be. Képünk a Linz melletti Sz. Flórián ágostonrendi kolostorból származik és fődarabja egy nagyobb sorozatnak. Közülök a többit Nürnbergben, Siában és Augsburgban őrzik.

Egy további jelentékeny szerzeményt, a keresztelő Szent Jánost ábrázoló kiváló festményt a katalógus bizonyos femtartással Filippino Lippinek tulajdonítja. Bécsben a kép Jacopo del Sellaio neve alatt szerepelt és mi is ezt az elnevezést vagyunk leginkább hajlandók elfogadni, bár készséggel elismerjük, hogy a határozott formalitással festett kép magasan fölötte áll Sellaio hiteles műveinek. Sellaio kicsiny bolygó volt a firenzei quattrocento fényes téhetségektől ragyogó égboltján, köztudomásúan hol az egyik, hol a másik mester befolyása alá került, még sem lehetetlen, hogy egy illetett korszakában Botticelli vezérlete alatt képünket ő festette. Keresztelő Szent Jánosnak ez a beállítása egyébként általános volt a quattrocento második felében, mégis Botticellinek a firenzei S. Spirito templom Bardi-kápolnája részére festett oltárképén (jelenleg a berlini Friedrich-múzeumban) lévő keresztelő Szent János lehetett

a mi alakunk mintája. A kép kvalitásai szinte magához Botticellihez méltóak. Elég, ha a gyönyörűen formált fejre, a kezekre és a jobb láb fölére gondolunk. A szimbólikus fejsze megfestése is kitünő, csak az alak állása nem elég határozott, a váll természetellenesen a pihenő láb fölött sülyed alá. Ezzel a gyengével Botticelli alakjainál már nem találkozhatunk. A vászonra (!) festett kép mindenestre nevezetes gyarapodása múzeumunknak és még Bode szerint is kitünően illik a quattrocento-művek eddigi sorozatába.

Pieter de Hoogh Interieurje a levelet olvasó hölgygel már nem állítja probléma elé sem a laikust, sem a szakembert. Névvel és évszámmal (1664) ellátott kis mestermű, melyen minden természetes és egyensúlyozott. De éppen ez a poétikus harmónia a jellemzője a delfti mester rokonszenves művészetének. Képünk festői témája egyszerűbb ugyan Hoogh többi ismert művének compositiójánál, itt nincs a viláosságának annyi fokozata, de a napsütötte külvilág és a megvilágított szoba clair-obscure közötti különbségeknek festői érzetetése valóban mesteri. Minő friss és megkapó az a tájkép, mely a nyitott ablakon kandikál be a szobába.

A hollandi művészetnek más értékeit az új szerzemények kiállításán Eeckhoutnak, Rembrandt tanítványának terjedelmes bibliai compositióján, az Elizeus prófétát és a sunamiti nőt ábrázoló nagy vásznán csodálhatjuk. Ezt a képet a galéria látogatói már ismerik, mert még 1920-ban vásárolták a múzeum számára. Rembrandt varázsa, emelkedett naturalizmusa szól itt hozzánk a tanítvány ecsetjén keresztül. Eeckhout azonban nem esik utánzásba: a localis színeket erősebben érzeti mesterénél, a vörösnek, a kéknek és a sárgának harmóniájára építi föl vásznát. Mennyi igazság és bibliai nagyság nyilatkozik a három alak együttesében. Ilyen meggyőző compositióra, ennyi festőiségre Eeckhout késői éveiben csak kivételesen volt képes. A másik új Eeckhout-képünk már kedvezőtlenebbül mutatja be mesterünket. Annál kitünőbb Pieter Quastnek férfi képmása. Ezenkívül Nicolas Maes kettős arcképe és Abraham van den Hecken korcsmai jelenete képviselik még az új szerzemények között a hollandi művészetet.

Az olasz ujdonságok között viszont rendkívül becses az egykori Enyedy-gyűjteményből származó Trónoló Madonna (egy nagyobb compositió töredéke), mely a katalógus szerint Giovanni Bellini iskolájából való. Bár a Madonna beállítás, különösen a bambino kétségtelenül Velencére utalnak, mégis a kép egyes tulajdonságai arról tanuskodnak, hogy a festmény nem tőzsgyökeres velencei alkotás. Mindenesetre kemény dióval állunk itt szemben, melyet feltörni

nem lesz könnyű. A kitűnő festmény enlegetése alkalmából azonban nem szabad megfélekednünk a nagylelkű adományozóról, özvegy Niczky-Ladányi Andrásné úrnőről sem, aki egykori gyűjteményének legjobb darabjait még életében a múzeumnak ajándékozta.

Az Enyedy-féle gyűjteményből származik az új szerzemények kiállításán a plastikai alkotások közül egy Pieta-dombormű, melyet némi fentartással a dél-bajorországi Hans Leinbergernek tulajdonítanak. Tanulságos megfigyelni, hogy az olasz eredetű, szigorú háromszögű compositió-schémat Leinberger miként egyeztette össze a törölmetszett, polgárianus német naturalizmussal. Mennyi igazság nyilvánul Krisztus testében és mennyi szenvedély a redők alakításában, az ágyékkötény hangsúlyozott csomójában. Még nevezetesebb ennél a domborműnél azonban Tilman Riemenschneider fából faragott és kitűnően színezett Madonna-szobra. Körülbelül egy tucat ilyen Madonnát faragott a würzburgi mester, de ezek között csak kettő őrizte meg színezését. Lehetséges azonban, hogy ezek eredetileg is színezetlenek voltak, mint Riemenschneider kései alkotásai közül nem egy. Madonnánk kétségtelenül a XVI. század elején jöhetett létre és, bár Riemenschneider nagy műhelyt foglalkoztatott, a szobor bizonyára a mesternek legszemélyesebb közreműködése alatt készült. Művészetének összes jellemző sajátosságai, a fanyar természethűséggel párosult, még gótikus pompa, mind föltalálhatók ebben a beszédesremekműben. Egyfelől a mester nem riad vissza a csunyaságoctól, viszont másfelől a ruharedők éles hajtékaiban decoratív gazdaságot keres. Hogy mennyivel nyugodtabb és idealizáltabb fölfogás uralkodott a XIV. századi német plasztikában, azt az új szerzemények kiállításán egy nyugatnémetországi (rajnai?) színezett, sajnos, nagyon restaurált, kőből való Madonna bizonyítja. Ezen a szobron Mária gyermekét kivételesen a jobb karján tartja.

A kiállításnak nemzetközi értékben ugyan csekélyebb, de hazai szempontból épp oly nevezetes része a magyar művek csoportja. Erről azonban nem kell részletesen megemlékeznünk, mert majdnem mindegyik művet a tárlatokról, gyűjteményes kiállításokról már ismeri a közönség. Petrovics Elek jól tudja, hogy a Szépművészeti Múzeum egyik főkötelessége a magyar művészet fejlődését és élő művészeink képességeit a legjelesebb oldalról bemutatni és ezért elsősorban a múzeum magyar anyagának kiegészítésére törekszik. Ilyen nagyszerű kiegészítés Munkácsy Mihály monumentális Virágcsendélete, mely 1881-ben, vagyis akkor készült, mikor a mestert már a második bibliai tárgyú főműve, a Kálvária kezdte foglalkoztatni. Bámulatatos fölényvel, meggyőző erővel és súllyal varázsolta

vásznonra itt a legnagyobb magyar festő a mélytüzű virágesokrot. Benczur Gyula művészetét is új oldalról mutatja be a schleissheimi királyi kastélyról festett három interieur és a két természettanulmány. Az utóbbiak a mesternek az erdővel, a való természettel szemben való festői viszonyát példázzák, míg az interieurök az anyagfestésben való kiválóságáról számolnak be. Különösen a gobelines terem faliszőnyegének festése megkapóan mesteri, könnyed és igaz.

Nehéz lenne magyar mestereink mindegyik alkotását itt felsorolni. Csak két elhunyt mester művét említjük fel, Szinyei-Merse Pálnak opálos színezetű tanulmányát a Hinta című képéhez és Kőrösfői Kriesch Aladár Tavaszi hangulatát, ezt az egyszerű, poétikus kis színekölteményt. A magyar festők és szobrászok válogatott alkotásait azonban még az elhunyt nagy német szobrásznak, Hildebrand Adolfnak két terrakottája egészíti ki. Az egyik Placci képmása, a másik az Őszt allegorizáló dombormű. Az utóbbi az alakok kiterített tagjaival, szigorú relief-fölfogásával különösen jellemző a mesterre. Híven illusztrálja Hildebrandnak híres könyvében kifejtett elméletét.

Az új szerzeményeknek ez a gyűjteménye az utolsó éveknek bizonyára legtanulságosabb és legmagasabb színvonalon álló művészeti kiállítása szürke kulturális életünkben üdítő és komoly esemény.

Az őszi folyamán jutott az Országos Iparművészeti Társulat is állandó otthonhoz. Klebelsberg Kuno gróf miniszter jóvoltából a Társulat állandó használatra végre megkapta az Andrássy-úti régi Múcsarnok földszinti helyiségeit. A miniszter ezzel a tétével nagy szolgálatot tett hazánk művészetének. Az összes nevezetes külföldi iparművészeti egyesületeknek már régen saját otthonuk van, amelyekben az illető egyesületekbe tartozó iparművészek állandóan kiállíthatnak, újabb munkájukat értékesíthetik. A Magyar Iparművészeti Társulatnak is volt ugyan 1897-től 1908-ig állandó bazárja az Iparművészeti Múzeum Üllői-úti palotájában, de a Múzeum gyűjteményeinek fokozatos fejlődésével a Társulat onnét kiszorult. Azóta csak karácsony táján voltak 2—3 hetes kisebb kiállításai, melyekben a legfontosabb rész, a lakásművészet hiányzott. A milánói és a brüsszeli kiállítások tűzkatastrófáján okulva, nem lehetett ilyen veszedelmeknek az Iparművészeti Múzeum anyagát kitenni. Más helyiségekben történtek ugyan ilyfajta próbálkozások, de a berendezéssel járó, mindig megújuló költségek felemesztették, sőt meghaladták a kiállítások jövedelmét. A Társulat anyagi erejét az iparművészet fejlesztését célzó propagatív munkának és folyóiratának, a Magyar Iparművészetnek kiadási költségei amúgy is teljesen igénybe vették.

Az új állandó otthon azonban remélhetőleg hamarosan megszünteti a Társulat gondjait. Az Andrássy-úti régi Múcsarnak földszintjének termei majd módot nyújtanak arra, hogy iparművészetünk teljes egészében ismét bemutatkozzék. Soha nagyobb szükség nem volt a Társulat irányító működésére, mint a mostani években. A háború előtt oly virágzó iparművészetünk szinte teljesen belemerült a régi butorstílusok többé-kevésbé sikerült utánzásába, tervezőink nem képesek megküzdeni az auctiókon dolbra kerülő műtárgyak versenyével. Mintha a bizalom is kiveszett volna a modern törekvésekkel szemben, holott külföldön éppen az iparművészet terén mutatkoztak az expressionismus leszűrődésével megnyugtató eredmények. Reméljük, hogy a Társulat állandó otthonának megszületésével iparművészetünkre is egy újabb, termékeny korszak virrad, mely méltó folytatása lesz a háború előtti eredményes éveknek. Nemcsak iparművészeink tehetsége, fejlett tudása biztosítéka ennek, hanem a Társulat céltudatos vezetősége is, elsősorban a fáradhatatlan és lelkes Györgyi Kálmán igazgató, ki önzetlen és helyes irányú munkásságával a magyar iparművészetnek évtizedeken át mérhetetlen szolgálatot tett.

Ybl Ervin.

IRODALOM.

Új regények.

Moly Tamás: *Bluff!* Budapest, Singer és Wolfner, 1914. 174 lap.

Erdős Renée: *Borsóhercegnő.* Bpest, Singer és Wolfner, 1924 159 l.

Szederkényi Anna: *Lázadó sziv.* Budapest, Dante-kiadás, 205. l.

A magyar regény-termés az utolsó hónapokban — úgy az aratás óta — egy kissé megesappant. Íróink lanyhultak-e el, vagy a kiadók nem tartják már jó üzletnek eredeti magyar költői művek kiadását? Félek, hogy a kiadók a ludasok — legalább is míg új magyar regények egyre szórványosabban kerülnek kezünkbe, külföldi regényeket, köztük elég selejtest, annál vígabban ont magából a könyvsajtó. Pedig akárhány magyar regény van olyan, mint nem egy nagyhangon reklámozott külföldi. Az a három is, amelyeknek címét fönt leírtam. Mindegyik figyelemreméltó, ha nem is éppen æsthetikai szempontból nézve.

Moly Tamás *Bluff!*-jének értéke csak relatív. Egy selejtes műfajnak, a detektív-regénynek aránylag tisztességes hajtása. Tulajdonképpen kalandor-regény, csak a szelleme sorolja a detektív-regények közé. Hőse háttérben működik s ez fokozza a mese érdekességét. Élelmes ember s abból él, hogy visszaél vagyonos, de hiszékeny embertársainak bizalmával. Áldozata ezúttal egy amerikai nábob: egy soha nem élt olasz renaissance-festő három képét sózza rá, de előbb áthurcolja Európába, beleviszi egy csomó idegrázó kalandba, s közben kizsarol tőle egy milliócskát — jófajta dollárban. Ez a kalandos mese persze csak mese, sem az író, sem az olvasó nem veszi komolyan, s egy szikrával sem valószínűbb, mint a detektív-regényeké, az erkölcesel viszont épp annyira hadilábon áll: a huncutságot, csalást dicsőítve, léhaságával megzavarja olvasói erkölcsi érzékét. De van egy érdeme s ezért emelem ki a rosszhírű műfaj termékei közül. Olyan ügyesen van megcsinálva és olyan ügyesen van elbeszélve, hogy az olvasót megtéveszti: noha minden fordulatánál előre tudjuk, hogy az író csak játszik velünk, csak utólag vesszük észre, hogy becsapott bennünket. Bosszankodunk, de nevetünk is — s az író nem vár tőlünk mást.

A *Borsóhercegnő* érdekes — mert Erdős Renée írta. Erdős Renée minden regényét igen könnyű kiforgatni sarkaiból, mert az írónőnek van archimedesi pontja kettő is: a szélsőséges erotika és az erkölcs. Hősei lelkén annyira elhatalmasodott az érzéki vágy, a féktelen, vad szerelem a maga szenvedélyességében, hogy regényeinek æsthetikai hatása rendszerint belevész vagy pedig olyan mereven szembe helyezkedik azzal, amit mi nemesnek, tisztának, erkölcsi értéknek tartunk, hogy ezzel válik előttünk idegenné. Ezzel szemben művészi értékek nyilvánulnak minden alkotásában. köztük a legnagyobb: embereket tud teremteni. Akár a maga életéből merít, akár képzeletével dolgozik, igazi, élő alakokat hoz elénk, embereket, akiket megértünk, mert belelátunk lelkükbe. A *Borsóhercegnő* nem igazi képviselője Erdős Renée művészetének. Éppen az hiányzik belőle, amiből más regényeiben a művészi hatás kisarjad, a valóság. Erre már a cím is utal, mely Andersen egyik meséjéből került a regény homlokára. De hiányzik az erotika is, s a mese kényes mozzanatait tapintatosan, finoman beszéli el az író. — bár maga a költői föladat az élet sok szennyét kavarja föl. Hőse egy fiatal, sőt fejletlen leány. Falun él, ártatlanul és a világról, emberekről semmit sem tudva. Napponként eljárogat a szomszéd kastélyba, az «ördög-bárához», aki csúf, már nem is fiatal, de jó és gyöngédlelkű, művelt és kedves. Egyszer aztán megszünteti látogatásait: megérkezett unokabátyja, aki durva, műveletlen és önző, de férfi, szép és erős férfi. A leány áldozatul esik a férfi mohó, állati vágyának. Szégyenében el akarja magát emészteni, de félőrülten a báróhoz menekül. Az kiápolja, visszaszerzi testi, lelki egészségét, nőül is veszi, de a fiatal asszony gyermekágyban meghal. Ez valóban nem az élet képe. Ez romantika, hamisítatlan veretű romantika, kissé mesterségesen megindítva s nagyon erőszakosan bevégezve. És mégis megérzik rajta Erdős Renée tehetsége. A romantikus keretet finoman rajzolt lelki mozgalmak töltik ki s ezek a lelki mozzanatok igaznak éreztetik magát a történetet is. Fordulatain valami sajátos melancholia borong, s az egészen a szépség és szomorúság bája. Aki Erdős Renéet akarja megismerni, ne ezt a regényét olvassa el, de aki ismeri az író, az művészetét új oldalról látja meg benne.

Szederkényi Anna regénye, a *Lázadó szív*, komoly regény. Nem üres mesét kapunk benne; az író az emberi szív-vívódásainak keres hangot és súlyos lelki problémákat tár föl a költött cselekvényben. Problémái annál jobban megragadnak, mert a jelen társadalmából fejlenek ki s igazi emberi összeütközéseken sarkallnak. Az egyiknek hordozója egy férfi lélek, a másiké egy asszonyi. A férfi tépett lélekkel,

megviselt idegzettel kerül haza, Szibériából. Találkozik egy szép, okos, nemesen érző leánnyal; megszereti, de nem meri neki megvallani — miért, nem tudjuk; az író kissé erőszakosan, de az érdek ügyes függőben tartásával nem is sejteti az okot. Egyszerre egy lerongyolt, piszkos, orosz koldusasszony állít be a férfihoz egy csecsemővel: felesége és gyermeke. Szibériában vette nőül, mert a szegény fogoly csak nála talált jóságot, szeretetet — noha tudta, hogy senü értelmük, sem szívük, sem erkölcsi fölfogásuk nincs harmóniában. Mit csináljon a férfi itt Magyarországon az asszonnal, akihez külsőleg a törvény, belsőleg a hála köti, de más semmi, hozzá még itt a polgári társadalomban visszadöbbsentően tűnik ki az asszony érzékisége, léhasága, feslett erkölce? Ezért a rossz asszonyért dobja el magától a másikat, a tisztát, a jót? Ez a férfi problémája. Az asszonyé egyszerűbben fogalmazható: belekerülve férjének tiszta levegőjű körébe, egy szigorú erkölcsü családba, hozzá tud-e símulni, s el tudja-e fojtani féktelen, lázadó természetét és fölgerjedő érzékiségét? Komoly és nagy kérdések, jól beágyazva a milieube és pszichologiailag megalapozva. De csak a problémák komolyak, megvilágításuk és megoldásuk nem az. Az író könnyebb végéről vette a dolgát. Miután jól összehogozta a szálakat, egyszerűen eltünteti az orosz asszonyt s vele a problémát. Az az orosz asszony, aki lemond férjéről, a nyugodt existenciáról, a családi otthonról s átengedi mindezt a másik nőnek, nem az már, akinek addig ismertük. A regény a lélektani tengelyről átesúszott a romantikusra s közben elsikkadt a költői föladat.

Amint ezek a példák mutatják, van munkás kéz a magyar irodalom terén — csak céltudatosság nincs az irodalom vezetésében.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

561. SZÁM

1924 JANUÁR.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tízszer, július és augusztus hónapok kivételével
minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap.
I. EGYETEMESSÉG, MAGYARSÁG ÉS EGYÉNISÉG AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁBAN. — Négyesy Lászlótól	1
II. BÁRÓ WLASSICS GYULA DEÁK FERENCZRŐL. — Balogh Jenőtől	20
III. A MAGYAR TUDOMÁNYOS MUNKA VÁLSÁGA. — Zelovich Kornéltól	25
IV. WEKERLE SÁNDOR. — Lukács Györgytől	55
V. KÖLTEMÉNYEK: Madách ünnepén. — Sajó Sándortól. — Carducci Barbár ódáiból: 1. <i>A bolognai Certosa előtt.</i> — 2. <i>Róma születésének évforduló ünnepén.</i> — Olaszból, Radó Antaltól	61
VI. ÉRTESÍTŐ: <i>Erdélyi magyar népdalok.</i> — (Kodály Zoltán és Bartók Béla: <i>Erdélyi magyar népdalok.</i>) — Szabolesi Bencétől	68

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. szám).

Új könyvek

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

R. W. EMERSON

AZ EMBERISÉG KÉPVISELŐI

Alapár kötve 6.—

BEÖTHY ZSOLT

ROMEMLÉKEK

TANULMÁNYOK, BESZÉDEK, CZIKKOK

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

I. KÖTET: TANULMÁNYOK

II. „ BESZÉDEK

Alapár 18.—

RIEDL FRIGYES

PETŐFI SÁNDOR

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Alapár 8.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 2200. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében. Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL

Budapest, IV., Váci-utca 50

legjutányosabban kaphatók :

Természettani és természettrajzi
műszerek

Vetítő-készülékek

Térképek és falitáblák

Vegyteni laboratóriumi műszerek
és eszközök

Rajzminták, falitáblakörzők és
vonalzók

Fizikai és chemiai experimentáló
szekrények az ifjúság számára

Mérnöki műszerek

Rajzeszközök és logarlécek

Mikroszkópok és tudományos mű-
szerek

Árajánlattal készséggel szolgálunk

Új könyvek

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA
Szerkeszti CHOLNOKY JENŐ

SCOTT UTOLSÓ ÚTJA

SCOTT NAPLÓJA ÉS UTITÁRSAINAK FELJEGYZÉSEI
Angolból átdolgozta HALÁSZ GYULA

Negyvenegy képpel és egy térképpel

Alapár kötve 17.—

BARTÓKY JÓZSEF

MÉCSVILÁG

Alapár 7.—

MOLNÁR FERENC

A VÖRÖS MALOM

Színjáték 2 részben, 26 képben

Alapár 7.—

MIKSZÁTH KÁLMÁN

A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL

Két kötet Harmadik kiadás

Alapár kötve 22.—

KAFFKA MARGIT

SZINEK ÉS ÉVEK

Regény Harmadik kiadás

Alapár { Kartonkötésben 10.—
Vászonkötésben 11.—

NÁDAI PÁL

KÖNYV, A GYERMEKRŐL

MUNKA, JÁTÉK, MŰVÉSZET

Második kiadás

Alapár Kartonkötésben 10.—, Vászonkötésben 11.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 2200. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Lempel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében Budapest, VI., Andrassy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

562. SZÁM

1924 FEBRUÁR.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tizszer, július és augusztus hónapok kivételével
minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. BEÖTHY ZSOLT. — Kozma Andortól	81
II. A CORVINA-KÖNYVTÁR ALAPÍTÁSA. — Fraknói Vilmostól ..	97
III. LUDENDORFF ÉS RATHENAU SZELLEMI MŰHELYÉRŐL. — Magyary Zoltántól	108
IV. HOLLANDI IDYLL. — Költemény. — Lenkei Henriktől .. .	138
V. ZENEI SZEMLE: <i>Jelentés az 1923. évi Greguss-jutalom tárgyá-</i> <i>ban.</i> (Második zenei évkör, 1917—1922.) Papp Viktortól .. .	142

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. szám).

Új könyvek

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE

ZSEBKIADÁS

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

Alapár 12.—

BARTÓKY JÓZSEF

MÉCSVILÁG

Alapár 7. —

MOLNÁR FERENC

A VÖRÖS MALOM

Színjáték 2 részben, 26 képen

Alapár 7.—

MIKSZÁTH KÁLMÁN

A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL

Két kötet Harmadik kiadás

Alapár kötve 22.—

KAFFKA MARGIT

SZINEK ÉS ÉVEK

Regény Harmadik kiadás

Alapár { Kartonkötésben 10.
Vászonkötésben 11.—

BEÖTHY ZSOLT

ROMEMLÉKEK

TANULMÁNYOK, BESZÉDEK, CZIKKEK

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

I. KÖTET: TANULMÁNYOK
II. " BESZÉDEK

Alapár 18.—

RIEDL FRIGYES

PETŐFI SÁNDOR

Kiadja a Kisfaludy-Társaság

Alapár 8.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 2200. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrassy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

Új könyvek

EMBER ÉS TERMÉSZET

Szerkeszti NAGY JÓZSEF

WEBER M.

A PROTESTÁNS ETIKA ÉS A KAPITÁLIZMUS SZELLEME

Fordította VIDA SÁNDOR

Alapár kötve 5.50

MAETERLINCK

MONNA VANNA

Dráma három felvonásban

Fordította ÁBRÁNYI EMIL

Alapár kötve 3.—

A KÉK MADÁR

Mesejáték öt felvonásban,
tíz képben

Ford. BENEDEK MARCELL

Alapár kötve 3.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 2200. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4.
Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r-t. könyvkereskedésében.
Budapest, VI., Andrassy út 21., és bármely könyvkereskedésben

Legelőnyösebben szállít mindennemű

természettani, természettajzi és chemiai
tanszert, valamint tudományos műszert

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Budapest, IV., Váci-utca 50

Árajánlattel készséggel szolgálunk.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

563. SZÁM

1924 MÁRCIUS.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tizszer, július és augusztus hónapok kivételével
minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. IRODALMUNK ÉS AZ ELSZAKÍTOTT MAGYARSÁG. —	
Berzeviczy Alberttől — — — — —	161
II. HÚNOK, BOLGÁROK, MAGYAROK. — Németh Gyulától — — —	167
III. NÉHÁNY CENZURAI ESET 1846—47-ben. — Viszota Gyulától —	179
IV. RITMUS ÉS VERSTECHNIKA. (I.) — Négyesy Lászlótól — — —	194
V. AZ EMBER TRAGÉDIÁJA. — Költemény. — Szávay Gyulától —	229
VI. ÉRTESÍTŐ: Hazánk s a külföld. 1. <i>A háború okai és tanu- ságai.</i> — (Loves Dickinson: <i>Cause of international War.</i>)	
2. <i>Magyarország helye Európában.</i> — (Gróf Teleki Pál: <i>The evolution of Hungary and its Place in European History.</i>) — B. I.-től.	
3. <i>Új regények.</i> — (Szikra: <i>A nagy-nagy kerék.</i> — Bónyi Adorján: <i>Élet a halálban.</i> — Bónyi A.: <i>Szomjuság.</i> — Tersánszky J. Jenő: <i>A repülő család.</i> — Kosáryné Réz Lola: <i>Pityu.</i>) — r. r.-től	
4. Az irodalmi kritika elmélete. — (Császár Elemér: <i>Az irodalmi kritika.</i>) — gr.-től — — — — —	232

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. szám).

Új könyvek

CORPUS JURIS HUNGARICI

MAGYAR TÖRVÉNYTÁR

Alapította Dr. MÁRKUS DEZSŐ

1923. ÉVI TÖRVÉNYCIKKEK

Jegyzetekkel ellátta Dr. TÉRFY GYULA

Alapár füzve 12.—, Kötve 14.—

Dr. MAGYARY GÉZA

MAGYAR POLGÁRI PERJOG

Második, teljesen átdolgozott kiadás

Alapár 40.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 4600. (Érvényes 1924 március 1-ig.) Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL

Budapest, IV., Váci-utca 50

legjutányosabban kaphatók :

Természettani és természetrajzi műszerek	Fizikai és chemiai experimentáló szekrények az ifjúság számára
Vetítő-készülékek	Mézői műszerek
Térképek és falitáblák	Rajzeszközök és logarlécek
Vegyteni laboratóriumi műszerek és eszközök	Mikroskópok és tudományosmü- szerek
Rajzminták, falitáblakörzők és vonalzők	Árajánlattal készséggel szolgálunk.

Új könyvek

MIKSZÁTH KÁLMÁN HÁTRAHAGYOTT MUNKÁI

II. kötet

A PATRONUS ÉS EGYÉB HÁTRAHAGYOTT ÍRÁSOK

Alapár füzve 4.—, kötve 6.—

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE

ZSEBKIADÁS

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

Alapár 12.—

H. G. WELLS

HÁZASSÁG

Fordította TONELLI SÁNDOR

Három rész, két kötetbe kötve

Alapár 19.—

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

SELMA LAGERLÖF

LILJECRONA OTTHONA

Fordította LEFFLER BÉLA

Alapár kötve 10.—

EMBER ÉS TERMÉSZET

Szerkeszti NAGY JÓZSEF

WEBER M.

A PROTESTÁNS ETIKA ÉS A KAPITÁLIZMUS SZELLEME

Fordította VIDA SÁNDOR

Alapár kötve 5.50

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 4600. (Érvényes 1924 március 1-ig.) Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrassy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

891.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

564. SZÁM

1924 ÁPRILIS.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tizszer, július és augusztus hónapok kivételével minden hó 1-én.

TARTALOM.

- I. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN KÖZLEKEDÉSI POLITIKÁJA. —
György Endrétől — — — — —
- II. GÁRDONYI GÉZA TANÍTÓI CIKKEIRŐL. — Gopcsa Lászlótól
- III. KÉGL SÁNDOR (1862—1920.). — Gaál Lászlótól — — — — —
- IV. ÚJABB LELETEK AZ ÓKORI KELET FÖLDJÉN. — Maller
Edétől — — — — —
- V. RITMUS ÉS VERSTECHNIKA. (II.) — Négyesy Lászlótól — — —

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönsé azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mint közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, m felől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud Akadémia megbízásából és támogatásá jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a sz kesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski Györ cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59 szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az e fizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyete utca 4. szám).

Új könyvek

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

MIGUEL DE UNAMUNO

SELMA LAGERLÖF

KÖD

Spanyol eredetiből fordította
GARÁDY VIKTOR

Alapár kötve 9.—

LILJECRONA OTTHONA

Fordította
LEFFLER BÉLA

Alapár kötve 10.—

AZ ORSZÁGOS MAGYAR RÉGÉSZETI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE

I. évfolyam. 1920—1922

A választmány megbízásából szerkeszti

GEREVICH TIBOR

62 ábrával, 18 képes táblával és 1 melléklettel

Alapár 3.50

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 5500. (Érvényes 1924 április 1-ig.) Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrassy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

Legelőnyösebben szállít mindennemű

természettani, természetrajzi és chemiai tanszert, valamint tudományos műszert

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Budapest, IV., Váci-utca 50

Árajánlattal készséggel szolgálunk.

Új könyvek

OSCAR WILDE ÖSSZES MŰVEI

VERSEK

Fordította és Wilde-ről szóló
tanulmányal bevezette

RADÓ ANITA

Alapár kötve 9.—

SALOME

A PÁDUAI HERCEGNÉ
FLÓRENCI TRAGÉDIA

Alapár kötve 9.—

MIKSZÁTH KÁLMÁN HÁTRAHAGYOTT MUNKÁ

II. kötet

A PATRONUS ÉS EGYÉB HÁTRAHAGYOTT ÍRÁSOK

Alapár füzve 4.—, kötve 6.—

PARSIFAL

Richard Wagner ünnepi színjátékának
szövege

Fordította KERESZTY ISTVÁN

Alapár kötve 2/40

H. G. WELLS

HÁZASSÁG

Fordította TONELLI SÁNDÓ

Három rész, két kötetbe köt

Alapár 19.

CORPUS JURIS HUNGARICI

MAGYAR TÖRVÉNYTÁR

Alapította Dr. MÁRKUS DEZSŐ

1923. ÉVI TÖRVÉNYCIKKEK

Jegyzetekkel ellátta Dr. TÉRFY GYULA

Alapár füzve 12.—, Kötve 16.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalos
közzétett szorzószám 5500. (Érvényes 1924 április 1-ig.) Az alapár
szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u.
Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedéséből
Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

565. SZÁM

1924 MÁJUS.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tízszer, július és augusztus hónapok kivételével
minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. SZÍNI KRITIKÁNK A NEMZETI SZÍNHÁZ MEGNYÍLTÁIG. — Császár Elemértől	81
II. MADÁCH ÉS EÖTVÖS. — Barabási Kun Józseftől	98
III. HADRIANUS ÉS VILLÁJA. — Kenedy Gézáttól	109
IV. KOLCZOV. — Nagy Ivántól	127
V. JÁROM A GENFI TÓNÁL. -- Költemény. — <i>Meyer Konrád</i> <i>Ferdinánd</i> után, németből Vargha Gyulától	144
VI. TUDOMÁNY: 1. <i>Francia könyv Mátyás király könyvtáráról.</i> — B. A.-tól.	
2. Magyar Zoltán: <i>A magyar állam költségvetési joga.</i> — Ereky Károlytól.	
3. <i>Balassa Bálint munkáinak új kiadása.</i> (<i>Balassa Bálint minden</i> <i>munkái</i>). — Kéky Lajostól	146

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. szám).

Új könyvek

OSCAR WILDE ÖSSZES MŰVEI

VERSEK

Fordította és Wilde-ről szóló
tanulmánnyal bevezette

RADÓ ANTAL

Alapár kötve 9.—

SALOME

A PÁDUAI HERCEGNŐ
FLÓRENCI TRAGÉDIA

Alapár kötve 9.—

ÉLET ÉS TUDOMÁNY

SCHMIDT JÓZSEF

A SZANSZKRIT IRODALOM TÖRTÉNETE

Alapár 6.50

RUSZTAVELI

TARIEL

A PÁRDUCBŐRÖS LOVAG

Fordította VIKÁR BÉLA

Zichy Mihály huszonhat képével

Alapár 5.—

BALOGH KÁROLY

MADÁCH IMRE OTTHONA

Alapár 4.—

WIELAND KRISTÓF MÁRTON

OBERON

Fordította TAMEDLY MIHÁLY

Alapár 3.—

FÖLDI MIHÁLY

HAMLET KIRÁLYKISASSZONY

FELJEGYZÉSEK

Alapár 10.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan
közvetített szorzószám 6200. (Érvényes 1924 május 24-ig.) Az alapár és
szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4.,
Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r-t. könyvkereskedésében,
Budapest, VI., Andrássy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

Új könyvek

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

HONORÉ DE BALZAC

EGY HOMÁLYOS ESET

Fordította
MOLY TAMÁS

Alapár kötve 10.—

NANSEN PÉTER

A MENTHE TESTVÉRE

*
MÁRIA

A SZERELEM KÖNYVE
Fordította VARSÁGH JÁNO

Alapár kötve 8.—

SCHÖPFLIN ALADÁR

KITLI JÁNOS SZERENCSEJE

REGÉNY

Alapár 5.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalo-
közvetett **szorzószám 6200.** (Érvényes 1924 május 24-ig.) Az alapá-
szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a **Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u.**
Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedéséből
Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁGN.

Budapest, IV., Váci-utca 50

legjutányosabban kaphatók:

Természettani és természetrajzi
műszerek
Vetítő-készülékek
Térképek és falitáblák
Vegyteni laboratóriumi műszerek
és eszközök
Rajzminták, falitáblakörzők és
vonalzók

Fizikai és chemiai experiment-
szekrények az ifjúság számára
Mérnöki műszerek
Rajzeszközök és logarlécek
Mikroszkópok és tudományos
szerek

*

Árajánlattal készséggel szolgál

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

566. SZÁM

1924 JÚNIUS.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tízszer, július és augusztus hónapok kivételével
minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. AZ ÚJ NEMZETKÖZI JOG. — Concha Győzőtől	161
II. A KERESKEDELMI POLITIKA MAI HELYZETE. — Matlokovits Sándortól	17:
III. TOSCANA SZOBRÁSZATA A QUATTROCENTÓBAN. — Ybl Ervintől	19:
IV. MAGYAR TÁRGYÚ NÉMET DARABOK A HAZAI NÉMET SZÍNPADOKON. — Rózsa Dezsőtől	21:
V. A MÁSODIK HOLUBÁR. — Költemény. — Kozma Andortól	23:
VI. MŰVÉSZELET: <i>A Múcsarnok tavaszi tárlata.</i> — D.-től	23:
VII. ÉRTESÍTŐ: <i>Új regények, és novellák.</i> — (Benes Klára: <i>A fűszeres bolt.</i> — Zilahy Lajos: <i>Az ezüstszárnyú szelmalom.</i> — Csathó Kálmán: <i>Földiekkel játszó égi tünemény.</i>) — r. r.-től	23:
Hibaigazítás	24

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvtáros elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reklamaciók azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulathoz is (Egyetem-utca 4. szám).

Új könyvek

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

GERHARDT HAUPTMANN

THIEL PÁLYAŐR

A SOANAI ERETNEK

Fordította SCHÖPFLIN ALADÁR

Alapár kötve 8.—

SCHNITZLER ARTUR

GARLAN BERTA ASSZONY

Fordította

VAJTHÓ LÁSZLÓ

Alapár kötve 8.—

ADY ENDRE

Alapár

fűzve kötve

MENEKÜLŐ ÉLET 6. kiadás	7.50	10.50
KI LÁTOTT ENGEM? 3. kiadás	7.50	10.50
A MAGUNK SZERELME 3. kiadás	7.—	10.50
A MINDEN TITKOK VERSEI 4. kiadás	7.—	10.50

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

DURKHEIM EMIL

A SZOCIOLÓGIA MÓDSZERE

Fordította BALLA ANTAL

Második kiadás

Alapár kötve 8.—

BABITS MIHÁLY

IRODALMI PROBLÉMÁK

Második kiadás

Alapár 12.—

ÉLET ÉS TUDOMÁNY

SCHMIDT JÓZSEF

A SZANSZKRIT IRODALOM TÖRTÉNETE

Alapár 6.50

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 6200. (Érvényes 1924 június 21-ig.) Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrassy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

Új könyvek

SHAKSPERE ÖSSZES SZÍNműVEI

Először kiadta a Kisfaludy-Társaság

Fordították

ARANY JÁNOS	LŐRINCZY (LEHR) ZSIGMOND
ARANY LÁSZLÓ	PETŐFI SÁNDOR
ÁCS ZSIGMOND	RÁKOSI JENŐ
GREGUSS ÁGOST	SZÁSZ KÁROLY
GYŐRY VILMOS	SZIGLIGETI EDE
LÉVAY JÓZSEF	VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Javított kiadás

Sajtó alá rendezte, az életrajzot és tanulmányokat írta

Dr. VOINOVICH GÉZA

- I. kötet Shakspere tragédiái
- II. • Shakspere történeti színművei
- III. • Shakspere vígjátékai és regényes színművei

Alapár kötve 125.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalos közzétett **szorzószám 6200.** (Érvényes 1924 június 24-ig.) Az alapár szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a **Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésébe** Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

Legelőnyösebben szállít mindennemű

természettani, természetrajzi és chemiai tanszert, valamint tudományos műszert

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Budapest, IV., Váci-utca 50

Árajánlattal készséggel szolgálunk.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA: GÉCZY KÁLMÁN.

BUDAPESTI SZEMLE

MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

567. SZÁM

1924 SZEPTEMBER.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tizszer, július és augusztus hónapok kivételével
minden hó 1-én.

TARTALOM.

- I. GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉNETE. (I.) — Báró Forster Gyulától
- II. A TECHNIKA HATÁSA A KÖZLEKEDÉSRE. — Zelovich Kornéltól
- III. AZ ATHENAEUM SZÍNI KRITIKÁI. — Császár Eleméértől
- IV. AZ UTOLSÓ KÜRTSZÓ. — Költemény. — Oláh Gábortól
- V. Az «ÜNNEPRONTÓK». — Balogh Józseftől
-

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönség azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-i szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem utca 4. szám).

Új könyvek

SHAKSPERE ÖSSZES SZÍNŰVEI

Először kiadta a Kisfaludy-Társaság

Fordították

ARANY JÁNOS	LÓRINCZY (LEHR) ZSIGMOND
ARANY LÁSZLÓ	PETŐFI SÁNDOR
ÁCS ZSIGMOND	RÁKOSI JENŐ
GREGUSS ÁGOST	SZÁSZ KÁROLY
GYÖRY VILMOS	SZIGLIGETI EDE
LÉVAY JÓZSEF	VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Javított kiadás

Sajtó alá rendezte, az életrajzot és tanulmányokat írta

Dr. VOINOVICH GÉZA

I. kötet Shakspere tragédiái

II. „ Shakspere történeti színművei

III. „ Shakspere vígjátékai és regényes színművei

Alapár kötve 125.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett **szorzószám 7000**. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében. Budapest, VI., Andrássy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL

Budapest, IV., Váci-utca 50

legjutányosabban kaphatók :

Természettani és természetrajzi műszerek	Fizikai és chemiai experimentáló szekrények az ifjúság számára
Vetítő-készülékek	Mérnöki műszerek
Térképek és falitáblák	Rajzeszközök és logarlécek
Vegyteni laboratóriumi műszerek és eszközök	Mikroskópok és tudományosmü- szerek
Rajzminták, falitáblakörzők és vonalzők	Árajánlattel készséggel szolgálunk.

Új könyvek

A TUDOMÁNYOS FÖLDRAJZ KÉZIKÖNYVEI

Megindította 1899-ben LÓCZY LAJOS

Szerkesztik TELEKI PÁL GRÓF ÉS CHOLNOKI JENŐ

FODOR FERENC dr.

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI FÖLDRAJZA

a főiskolai hallgatóság, a magyar gazdaközönség, közigazdák,
iparosok és kereskedők számára (8 térképmelléklettel)

Alapár 30.

HOWARD CARTER ÉS A. C. MACE

TUT-ANKH-AMEN SÍRJA

Fordította Dr. BALASSA JÓZSEF

Az angol kiadás eredeti képeivel

Alapár kötve 22.—

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

MENDE JENŐ

A RADIOTELEFON

Alapár kötve 7.—

EGYSÉGES NYELVKÖNYVEK

Szerkeszti Dr. BALASSA JÓZSEF

Dr. SCHMIDT MÁRTON

ANGOL-MAGYAR SZÓTÁR ----- Alapár 5.—

MAGYAR-ANGOL SZÓTÁR ----- " 4.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan
közzétett szorzószám 7000. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv
eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4.,
Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében,
Budapest, VI., Andrassy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

BUDAPESTI SZEMLE

MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁB ÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

568. SZÁM

1924 OKTÓBER.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tizszer, július és augusztus hónapok kivételével
minden hó 1-én.

TARTALOM.

- I. AZ ALANYI ADÓK A MAGYAR ADÓRENDSZERBEN. —
Magyary Zoltántól — — — — —
- II. GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉ-
NETE. (II.) — Báró Forster Gyulától — — — — —
- III. KÖLTEMÉNYEK: 1. *A vén bolond.* — 2. *Én.* — Sajó Sándortól
- IV. SZEMLE: *Nagyszigethi Szily Kálmán.* Ilosvay Lajostól — — —
- V. SZINHÁZI SZEMLE: (Nemzeti Színház: *Shakespere.* — *Passio.* —
Vörösmarty: *Czillei és a Hunyadiak.* — Mikszáth Kálmán—Harsányi
Zsolt: *A vén gazember.* — Zilahy Lajos: *Süt a nap.* — Tolstoj:
Az élő holttest. — Vigszínház: Csehov: *Ivanov.* — Capek: *R. U. R.* —
Lengyel Menyhért: *Antonia.*) V. G.-tól — — — — —
- VI. TUDOMÁNY: *Két város harca.* — (Domanovszky Sándor: *A szepesi
városok árúmegállító joga.*) — Mályusz Elemértől — — — — —
-

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönség azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és minte közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59. szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. szám).

Új könyvek

A TUDOMÁNYOS FÖLDRAJZ KÉZIKÖNYVEI

Megindította 1899-ben LÓCZY LAJOS

Szerkesztik TELEKI PÁL GRÓF és CHOLNOKI JENŐ

FODOR FERENC dr.

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI FÖLDRAJZA

a főiskolai hallgatóság, a magyar gazdaközönség, közgazdák,
iparosok és kereskedők számára (8 térképmelléklettel)

Alapár 30.—

HOWARD CARTER és A. C. MACE

TUT-ANKH-AMEN SÍRJA

Fordította Dr. BALASSA JÓZSEF

Az angol kiadás eredeti képeivel

Alapár kötve 22.—

EGYSÉGES NYELVKÖNYVEK

Szerkeszti Dr. BALASSA JÓZSEF

Dr. SCHMIDT MÁRTON

ANGOL-MAGYAR SZÓTÁR ————— Alapár 5.—

MAGYAR-ANGOL SZÓTÁR ————— „ 4.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan
közzétett szorzószám 7000. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv
eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4.,
Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében,
Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

Legelőnyösebben szállít mindennemű

természettani, természettajzi és chemiai
tanszert, valamint tudományos műszert

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Budapest, IV., Váci-utca 50

Árajánlattal készséggel szolgálunk.

Új könyvek

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

WALDEMAR BONSELS

EROS ÉS AZ EVANGÉLIUMOK

EGY CSAVARGÓ FÖLJEGYZÉSEIBŐL

A 90-ik német kiadás után fordította SCHÖPFLIN ALADÁR

Alapára kötve 8.—

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

MENDE JENŐ

A

RADIOTELEFON

Alapár kötve 7.—

BENEDETTO GROCE

AZ ÆSTHETIKA ALAPELEMI

Fordította FARKAS ZOLTÁN

Második kiadás

Alapára kötve 4.80

DOSZTOJEVSZKIJ

A JÁTÉKOS NAPLÓJA

Fordította SZABÓ ENDRE

Alapára kötve 4.80

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalos közzétett szorzószám 7000. Az alapár és szorzószám szorzata a köi eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedéséből Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA: GÉCZY KÁLMÁN.

BUDAPESTI SZEMLE

MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

569. SZÁM

1924 NOVEMBER.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tizszer, július és augusztus hónapok kivételével minden hó 1-én.

TARTALOM.

- I. A MAGYAR FÖLD EGYSÉGE. — Kenedy Gézától — — — — —
- II. GRÓF BERCHÉNYI LÁSZLÓ FRANCIA MARSAL ÉLETTÖRTÉNETE. (III.) — Báró Forster Gyulától — — — — —
- III. A FELSŐ-OKTATÁS ÉS TUDOMÁNYOS ÉLET A HÁBORÚ UTÁN NÉMETORSZÁGBAN ÉS AUSZTRIÁBAN. — Magyary Zoltántól — — — — —
- IV. KÖLTEMÉNYEK: *Cimborák.* — «*Nívós vers.*» — Vargha Gyulától
- V. IRODALOM: *Orosz regény a háborúról.* — (Krasnow: *Vom Zaren-aller zur roten Fahne.*) — — — — —
-

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönsé azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mint közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. szám).

Új könyvek

A TUDOMÁNYOS FÖLDRAJZ KÉZIKÖNYVEI

Megindította 1899-ben LÓCZY LAJOS

Szerkesztik TELEKI PÁL GRÓF és CHOLNOKI JENŐ

FODOR FERENC dr.

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI FÖLDRAJZA

a főiskolai hallgatóság, a magyar gazdaközönség, közgazdák,
iparosok és kereskedők számára (8 térképmelléklettel)

Alapár 30.—

HOWARD CARTER és A. C. MACE

TUT-ANKH-AMEN SÍRJA

Fordította Dr. BALASSA JÓZSEF. — Az angol kiadás eredeti képeivel.

Alapár kötve 22.—

EGYSÉGES NYELVKÖNYVEK

Szerkeszti Dr. BALASSA JÓZSEF

Dr. BALASSA JÓZSEF

ANGOL NYELVTAN Alapár 4.—

Dr. SCHMIDT MÁRTON

ANGOL-MAGYAR SZÓTÁR 5.—

MAGYAR-ANGOL SZÓTÁR 4.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 7000. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL

Budapest, IV., Váci-utca 50

legjutányosabban kaphatók:

Természettani és természetrajzi
műszerek
Vetítő-készülékek
Térképek és falitáblák
Vegyteni laboratóriumi műszerek
és eszközök
Rajzminták, falitáblakörzők és
vonalzók

Fizikai és chemiai experimentáló
szekrények az ifjúság számára
Mérnöki műszerek
Rajzeszközök és logarlécek
Mikroskópok és tudományos mű-
szerek

Árajánlattal készséggel szolgálunk.

Új könyvek

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

WALDEMAR BONSELS

EROS ÉS AZ EVANGÉLIUMOK

EGY CSAVARGÓ FÖLJEGYZÉSEIBŐL

A 90-ik német kiadás után fordította SCHÖPFLIN ALADÁR

Alapára kötve 8.—

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

SZÉCHENYI ESZMEVILÁGA

BERZEVICZY ALBERT,
TOLNAI VILMOS, GYÖRGY ENDRE,
FERDINÁNDY GÉZA ÉS RAVASZ LÁSZLÓ
tanulmányai

Alapára kötve 6.—

DR. LEBON GUSZTÁV

VÉLEMÉNY ÉS HIT
KELETKEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSE

Fordította ARÁNYI ISTVÁN

Alapára kötve 11.—

PUSKIN

A KAPITÁNY LEÁNYA

Fordította AMBROZOVICS DEZSŐ

Alapára kötve 4.20

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 7000. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében, Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

BUDAPESTI SZEMLE

MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

570. SZÁM

1924 DECEMBER.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

Megjelen évenként tizszer, július és augusztus hónapok kivételével
minden hó 1-én.

TARTALOM.

	I.
I. LORD BYRON. — Berzeviczy Alberttől	24
II. ÚJABB KÖZLEKEDÉSI PROBLÉMÁK. — Gulyás Jenőtől	24
III. NAGY PÉTER CÁR ÉS KORA AZ OROSZ SZÉPIRODALOMBAN. Bonkáló Sándortól	26
IV. A RÉGI MAGYAR ZENETÖRTÉNET PROBLÉMÁI. — Szabolcsi Bencétől	28
V. LENAU ERDEI DALAIBÓL. — Lenau után, németből, Havasi Istvántól	30
VI. KÉPZŐMŰVÉSZET: Az őszi képzőművészeti kiállítások. — Ybl Ervintől	30.
VII. IRODALOM: Új regények. (Moly Tamás: <i>Bluff!</i> — Erdős Renée: <i>Borsó hercegnő.</i> — Szederkényi Anna: <i>Lázadó szív.</i> — r. r.-től)	311

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59-ik szám. A reklamációk azon könyvkereskedéshez intézendők, amelynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt a Franklin-Társulatnál is (Egyetem-utca 4. szám).

Új könyvek

A TUDOMÁNYOS FÖLDRAJZ KÉZIKÖNYVEI

Megindította 1899-ben LÓCZY LAJOS

Szerkesztik TELEKI PÁL GRÓF és CHOLNOKI JENŐ

FODOR FERENC dr.

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI FÖLDRAJZA

a főiskolai hallgatóság, a magyar gazdaközönség, közgazdák,
iparosok és kereskedők számára (8 térképmelléklettel)

Alapár 30.—

HOWARD CARTER és A. C. MACE

TUT-ANKH-AMEN SÍRJA

Fordította Dr. BALASSA JÓZSEF. — Az angol kiadás eredeti képeivel.

Alapár kötve 22.—

EGYSÉGES NYELVKÖNYVEK

Szerkeszti Dr. BALASSA JÓZSEF

Dr. BALASSA JÓZSEF

ANGOL NYELVTAN Alapár 4.—

Dr. SCHMIDT MÁRTON

ANGOL-MAGYAR SZÓTÁR " 5.—

MAGYAR-ANGOL SZÓTÁR " 4.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 7000. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében. Budapest, VI., Andrásy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.

Legelőnyösebben szállít mindennemű

természettani, természetrajzi és chemiai
tanszert, valamint tudományos műszert

CALDERONI

MŰ- ÉS TANSZERVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL

Budapest, IV., Váci-utca 50

Árajánlattal készséggel szolgálunk.

Új könyvek

KÜLFÖLDI REGÉNYÍRÓK

LOUIS COUPERUS

PSYCHE

Fordította BALOGH BARNA

Alapára kötve 7.—

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

ROUSSEAU

EGY MAGÁNOS SÉTÁLÓ ÁLMODOZÁSAI

Fordította dr. RÁCZ LAJOS

Alapára kötve 6.—

Dr. LEBON GUSZTÁV

VÉLEMÉNY ÉS HIT KELETKEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSE

Fordította ARÁNYI ISTVÁN

Alapára kötve 11.—

EMBER ÉS TERMÉSZET

ECKHARDT SÁNDOR

A FRANCIA FORRADALOM ESZMÉI MAGYARORSZÁGON

Alapára kötve 10.—

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete által hivatalosan közzétett szorzószám 7000. Az alapár és szorzószám szorzata a könyv eladási ára.

Megrendelhetők a Franklin-Társulatnál, Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r.-t. könyvkereskedésében Budapest, VI., Andrassy-út 21., és bármely könyvkereskedésben.
